



A DÉLVIDÉKI MAGYARSÁG KÖZÉLETI FOLYÓIRATA

2010. augusztus 20.

X. évfolyam, 3. sz.



Támogatók:
a Szülőföld Alap,



a Tartományi Művelődési Titkárság



és az óbecsei önkormányzat.



CIP – Katalogizacija u publikaciji
 Biblioteka Matice srpske, Novi Sad

008+32(497.113=511.141)

ARACS : a délvidéki magyarság közéleti folyóirata /
 felelős szerkesztő Vajda Gábor. – 1. évf., 1. sz. (2001) –
 . – Szabadka : Aracs Társadalmi Szervezet, 2001–. –
 Ilustr. ; 29 cm

Tromesečno.
 ISSN 1451-1762

COBISS.SR-ID 94357250

Tartalom

<u>A Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről</u> (dokumentum)	belső fedlap
---	-----------------

Bata János: Trianon-metamorfózisok	5
---	---

A földarabolt szivárvány

Bence Lajos: Mikor Pünkösöd és Trianon egy napra esett (vers)	8
Nemeskürty István: Mindig Trianon...	10
Csorba Béla: Államokat fel lehet darabolni, de nemzeteket soha	12
Pomogáts Béla: Kilencven évvel Trianon után	14
Domonkos László: A magyar Fiume végnapjai	21

Magyar nemzedékek sorsa a Délvidéken

Gubás Jenő: Ember az embertelenségben, magyar a magyarüzöttségben – Tomán László emlékezete (egy vita dokumentumai)	28
Mák Ferenc: A szakadék szélén – Jugoszlávia öröksége	47
Mirnics Károly: A pravoszláv puszi bája – Hogyan is képzeltek el? Mivé lett??? Mivé lett!!!	64
Gereben Ferenc: A Vajdaság (és Tóthfalu) helye a Kárpát-medence magyar olvasáskultúrájában	68

Kézzel írott jegyzőkönyv

Tari István: Jeleket keresve (vers)	79
Dukrét Géza: A bihari Hegyköz	80
Koncsek József: Jó napot, Magyaránándor!	103
Varga Sándor: Bácsgyulafalva arculatváltozása	118

Nézzük a buborékot!

Drábik János: Száz évig fizetjük a hitelt, de minek? – Farkas Tibor interjúja	121
Mirnics Károly: A beteg közérzetű és közgondolkodású szerb társadalom paradoxonjai	124

Végtelenül hosszú ez a köz

Bobory Zoltán: (versei)	127
Mirnics Zsuzsa: Kislány ebédes kosárral	128
Rajíc Márta: Disznótor szeptemberben – Emlékképek Boszniából	131
Huszár Zoltán: Az egyensúlyozásról	134
Sípos Tibor: Érettségi - versben	137
Kerekes József: Feketehegyi történet (részlet egy készülő regényből)	140
Kormos Ferenc: Világváros – Faluvilág	143
Szemerédi Magda: Vicces gépek és emberek	144



Az első köztéri Szent István-szobor a Délvidéken (Horgos) – Simor Márton alkotása *(Bata János fotója)*

Trianon-metamorfózisok

A történelem kereke megint fordult egyet, de akár azt is mondhatnánk: a történelem Ura ismét ránk pillantott, és szemöldökét mintha nem vonná most oly szigorúan össze! Két olyan döntést hozott meg a magyar Országgyűlés, melyeknek jelentőségét szinte föl sem fogjuk, két olyan törvénymódosítási indítványról, illetve törvényről szavazott, amelyek életünk, sorsunk további alakulását döntően befolyásolják.

2010. május 14-én az Országgyűlés elnökének, dr. Schmitt Pálnak javaslatot nyújtott be a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosítására Orbán Viktor, Semjén Zsolt, Kövér László, Németh Zsolt és Kósa Lajos. A törvényjavaslat megkönnyítené a jelenlegi Magyarország határain túlra szakított magyarok magyar állampolgárságának megszerzését, ugyanakkor nem kötné állandó magyarországi tartózkodáshoz azt. A törvényjavaslatot május 26-án 97 százalékos többséggel fogadta el az Országgyűlés, ellene hárman, Gyurcsány Ferenc, Molnár Csaba és Szanyi Tibor szocialista képviselők szavaztak, ugyancsak három szocialista és két LMP-és (Lehet Más a Politika) képviselő tartózkodott, míg huszonegy szocialista frakciótag nem szavazott. Sajnálatos történelmi tény, hogy Vona Gábor, a Jobbik elnöke sem szavazott, aki, szavai szerint, technikai hiba miatt nem volt jelen a Parlamentben, rosszul tájékozódott a zárószavazás időpontjáról, akkor éppen egy rádiós meghívásnak tett eleget, ami miatt nem lehetett ott az Országgyűlésben. Az MTI-nek adott nyilatkozatában ez áll: „Mindenki elhiheti, hogy akár a Marsra is elmentem volna, hogy ezen a történelmi szavazáson személyesen legyek jelen. Szégyellem magam, hogy ez meg hiúsult, hogy ilyen hibát követtem el...” (Magyar Szó, 2010. május 27.). A jogszabály augusztus 20-án lép hatályba, és 2011. január 1-től fogják alkalmazni.

2010. május 19-én Kövér László és Semjén Zsolt az Országgyűlés Elnökének törvényjavaslatot nyújtott be a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről. (A törvényjavaslat teljes szövege az Aracs belső borítóján olvasható.)

Mint ahogyan az várható volt, az idegen érdekek mindenkor kiszolgálói azonnal hallatták hangjukat.

Mind Magyarországon, mind a határon túli területeken az alig-alig hallható öröm hangjait elnyomták az örökös cinikusok fanyalgásai, a liberális jogvédők a szomszéd országok és népek érzékenységét emlegették, a kozmopoliták meg az egész „fölhajtás”-t avitt, tizenkilencedik századi romantikus képzelgésnek állították be, amikor is a nemzetállamok a fejlett világban kialakultak, itt meg, mifelénk, a gypűkön idejétmúlt, a korszellemtől idegen gondolatok merülnek föl. A modern kor modern Európája nem tűr, nem tűrhet meg ilyen elfajzott gondolatokat!

„Nem lesz sorban állás útlevelekért” – hozza öles betűkkel az újvidéki Magyar Szó az MTI tudósítását 2010. június 3-án, azaz egy nappal a Nemzeti Összetartozás Törvényének hatályba lépte előtt! A tudósításból megtudhatjuk: „Kárpátalján a magyarok meglehetősen nyugalommal fogadták a magyar állampolgárság felvételének lehetőségéről szóló hírt – írta szerdán kárpátaljai riportjában a Deutsche Welle rádióállomás ukrán adásának internetes honlapja. (...) A riport szerint a magyarok nem érzékelnek elnyomást az ukrán hatalom részéről, hiszen Kárpátalján magyar nyelvű újságok jelennek meg, van regionális magyar televízió, sőt Beregszászon magyar színház működik, és az idén anyanyelvükön tehetnek emelt szintű érettségit a magyar iskolák végzősei.”

Nos, hogy a Deutsche Welle tudósítójának, illetve az MTI munkatársának mi lehetett a célja azzal, hogy „Kárpátalján a magyarok meglehetősen nyugalommal fogadták a magyar állampolgárság felvételének lehetőségéről szóló hírt”, nehéz megfejtenünk, illetve nem is olyan nehéz. Nehéz lenne, ha nem látnánk, ha nem olvasnánk ki az egész tudósításból azt a hátsó szándékot, miszerint az állampolgársági törvény módosítása egy nagy semmi! Nyilván az újságírók nem arra gondoltak, hogy a várakozásokkal ellentétben az állampolgárság megszerzésének lehetősége fölötti örömben a kárpátaljaiak nem vonultak utcára, nem tartottak több napos örömnemzetet, amikor is örömben a fegyverek durroztatásától sem tartóztatták volna meg önmagukat, mint ahogyan az szokás egyes vidékeken, nem, ők, a német, vagy a német sajtónak

dolgozó ukrán és a magyar tudósító azt akarták ezzel a nyitómondatnál sugallni, hogy a kárpátaljai magyaroknak igazából semmit, vagy csak nagyon keveset jelent egy lehetséges magyar állampolgárság. Nyugalmat írtak, de közömbösségre gondoltak, hiszen „a magyarok nem érzékelnek elnyomást az ukrán hatalom részéről”, mi több: „az idén anyanyelvükön tehetnek emelt szintű érettségit a magyar iskolák végzősei”. És eddig? Eddig mi volt? Mi volt az elmúlt kilencven év alatt? Ugyanaz, mint a többi elcsatolt területen: évtizedes megaláztatások, gyilkosságok, kínzások, jogfosztottság, ami mind a mai napig folyamatosan jelen van, amit nem old meg az anyanyelvű emeltszintű érettségi.

A tudósításban megszólal Kőszeghy Elemér, az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség elnökhelyettese, „aki szerint kicsi a valószínűsége a kárpátaljai magyarok áttelepülésének Magyarországra, mert szerinte »aki el akart menni, az már rég megtette.« Hozzáfűzte: a gazdasági helyzet az egyetlen tényező, amely ösztönözheti a kettős állampolgárságot. Magyar útlevelemmel ugyanis szabadon lehet mozogni az Európai Unióban, nem törődve a schengeni vízummal – fogalmazott a politikus, (kiemelés: B. J.) aki szerint még nem tudható, miként reagál majd erre az ukrán hatalom”.

Kőszeghy nyilatkozata is sokat elárul magáról a nyilatkozóról, és arról, mi mindent sugall, vagy ha úgy tetszik: mi mindent súg meg jó előre az Unió örökké éber védelmezőinek. Abban Kőszeghynek talán igaza van, hogy kicsi a valószínűsége a kárpátaljai magyarok tömeges magyarországi áttelepülésének, bár soha nem tudhatjuk, a jövő mit hoz, viszont az állampolgársági törvény megváltoztatásának egyik sarkalatos pontja éppen az, hogy a szülőföldjük elhagyása nélkül is magyar állampolgárokká válhassanak az elcsatolt területek azon magyarjai, akik ezt igénylik. Az viszont már Kőszeghy és a hozzá hasonlatos romlott lelkű, kufár szellemű politikusok, újságírók, közszereplők, médiasztárok beteg, elferdült (nemzet)tudatára vall, határokon innen és túl, miszerint a gazdasági helyzet az egyetlen tényező, amely ösztönözheti a kettős állampolgárságot. Persze voltak, és vannak, mi több, lesznek is olyanok, akiknek a Magyar Igazolvány, vagy a magyar útlevelem csupán anyagi haszonszerzés céljából kell (személyesen ismerek olyan délvidéki magyart, aki öntelt pökhendiséggel mondta, a Magyar Igazolványát a farzsebében hordja, s az a szar csak arra jó, hogy az általa nyújtott kedvezményeket kihasználhassa), de azért mégsem ez a jellemző, és semmi esetre sem az egyetlen tényező! És Kőszeghy,

meg előtte és utána oly sokan a magyarországi és határon túli kozmopolitának mondott médiában, még az Európai Unió figyelmét is felhívja a közelítő „magyar veszély”-re: a magyar útlevelemmel szabadon lehet mozogni a schengeni övezetben, s jaj lesz a szegény francia, német, holland, olasz, meg a többi melósnak, jön a „húszmilliónyi magyar”, akik elveszik a munkahelyeiket, a nyugdíjukat, az egészségügyi ellátásukat, meg úgy egyáltalán – elszívják előlük a levegőt! Oda a schengeni lebensraum a hordákban betörő délvidéki meg kárpátaljai magyarok miatt!

S hogy a megfélemlítés se maradjon ki a nyilatkozatból, illetve a tudósításból: Kőszeghyvel együtt az újságírók sem tudják, hogyan fog majd az egyszerűsített eljárással igényelhető magyar állampolgárságra reagálni az ukrán (értsd: a szlovák, román, szerb) kormány. Mert a magyarnak, ugye, mindig gondolnia kell a szomszédok érzékenységre, a kisebbségi magyarnak meg mindig ott kell, hogy legyen a tudatalattijában: soha igazán nem lehet biztonságban, mert ő csak kisebbségi, az, akinek soha nem lehetnek azonos jogai a többséggel, ő mindig mások jóindulatától függ, ő, a kisebbségi magyar csak megtúrt személy, még ha a szülőföldjén otthon is van immáron több mint ezerszáz éve. Néhány napja meg már azt is tudjuk, a szlovák kormány törvényerejű rendelete alapján, azok a szlovákiai magyarok, akik igényelni merik a magyar állampolgárságot, egyidejűleg elveszítik szlovák állampolgárságukat! Az oly sokszor és olyan nagyon fölmagasztalt uniós demokrácia és jogrend eltűri immáron nemcsak a faji megkülönböztetésen alapuló beneši dekrétumokat, nem foglalt állást az ügyben, hogy Sólyom Lászlót, Magyarország államelnökét, a legfőbb közjogi méltóságot, nem mellékesen uniós állampolgárt, nem engedték be Szlovákiába, és nem tiltakozik amiatt, mi több: nem kényszeríti Szlovákiát arra, hogy vonja vissza az állampolgárság elveszthetőségének törvényét! Mindez a velünk élő Trianon, Trianon metamorfózisa.

Az viszont sem Kőszeghy nyilatkozatából, sem a német vagy ukrán, illetve magyar tudósítók beszámolójából nem derült ki, honnan tudják, hogy nem lesz sorban állás a (magyar) útlevelekért, ha viszont ez így lesz, akkor meg minek kell attól riadozniuk az angoloknak, mi több: még az amerikaiaknak is, hogy Magyarország százezres nagyságrendekben akarja az állampolgárságot osztogatni!? Az angol sajtóban június elején arról lehetett olvasni, hogy az Unió kívüli Szerbiából és Ukrajnából a magyar munkavállalók tömege fogja elárasztani Angliát a közeljövőben igényelhető magyar útlevelemmel köszönhetően, a Washington

Post július 19-ei számának szerkesztőségi cikkében pedig arról ír, az Orbán-kormány szélső jobbal való együttműködésének első bizonyítéka az, hogy a magyar kormány a szomszédos államokban élő magyaroknak útlevelet oszt, s ezen cselekedetével azokkal vállal cinkosságot (!), akik sohasem fogadták el Trianont. A Washington Post szerkesztősége ugyanakkor elfelejti megfedni saját országa vezetését, mivel tudva lévő: az Amerikai Egyesült Államok, habár aktív résztvevője volt az első világháborút lezáró béketárgyalásoknak, soha nem írta alá a trianoni békediktátumot! Persze, annyira naivak sem vagyunk, hogy ne gondolnánk, a Washington Post szerkesztőségének ismételt Budapestről súgták meg a haza árulói, miről is írjon, mivel, az is köztudott, Magyarország szomszédos államai már rég megadták az anyaország állampolgárságát a határaikon kívül élő horvátoknak, szerbeknek, románoknak, ukránoknak, szlovákoknak. Az uniós Románia naponta több ezer útlevelet ad ki az Unión kívüli, moldáviai románoknak. Érdekes mód, Moldován kívül ez még senkinek nem szűrt szemet – de miért is ellenezné bárki, hiszen Románia Trianon egyik (legnagyobb) nyertese!

Trianon élt, él és élni fog – egészen addig, amíg a világ valamilyen megoldást nem talál Trianon következményeinek orvoslására, illetve, amíg mi nem mutatunk föl a világnak egy olyan ellen-Trianon modellt, ami kihúzná az egész közép-európai térséget abból a kelepceből, amelybe részint maga rántotta bele önmagát, részint nyugat-európai fondorlatok juttatták a térséget. Trianon élt és él a csonka ország alkoholistaiban és öngyilkosaiban, a szlovák nyelvtörvényben és a futballszurkolók megveretésében, Petőfi szobrának leköpdösésében, ott van Trianon a szabadkai Szent Teréz székesegyház mellé a hatvanas években a Fő térről áthelyezett Szent Háromság szoborcsoport körül – ott van a szoborcsoport talpazatán bűzlő székletben és vizeletben, és ott van a megvert délvidéki magyar gyerekeket ütlegetők gyűlöletében, és a riadt tekintetű bánsági emberekben.

Trianon nem vesz el, csak átalakul, egészen addig, amíg hagyjuk, az viszont biztos mondható, a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtétel és a határokon túlra szakított magyarok magyar állampolgárságának könnyített visszaállítása olyan réseket ütött a körülöttünk magasodó Trianon-falon, amelyek akár le is rombolhatják azt!



Tari István grafikája

Bence Lajos

Mikor Pünkösöd és Trianon egy napra esett

(Rekviem-óda Trianon témára)

Karesz testvérnek

Nagyúr, kinek akarata szerint,
mi is egy nyelven beszélünk:
de, ha nem, ki fog szólni,
ki fog lehajolni értünk,
ki állít bennünket falhoz,
ki fajtánk jussán járulunk
a Nagy Panaszfalhoz.

Hiszen, Te mondtad
ki magad vagy az egység,
te elmondhatod: ki
ténylegesen is Egy-azonos vagy
magaddal, s frigyünk veled
az égben kötöttség, lángnyelvek
jelezték, hogy véget ért a
főnt-lent harca, a parancsuralom,
s ami összekötött
egykor, nem választhatja
széjjel romboló önkény,
egy akol és egy a nyáj! –
hirdetted prófétáid által,
miközben a gaz tevékenykedett
a hátunk mögött, piros köpenyben,
míg az ingoványos, víztől
kiszikkadt vízpartot benőtte a gaz,
vízliliom helyett parlagfű,
s bozótos iszalag enyész.

Nagyúr, mit ér a feldarabolt,
össze-vissza kaszabolt
szivárvány, ne dühünket
zúzd széjjel, épüljön gögből várunk
homokra, ne maradjon
a bástyából, csak kavics,
meg törmelék, meg pozdorja.
Tobzódása között,
lesz megint menyegzői
menet, nemzeti vígalom,
ha együtt lesz, mit
a Világ és Űr ura, az Isten

is egygő növesztett,
mert mit ér a nyelvében
összetört élet, mit
ér az alulkommunikált
lélek, lélek és szilánkok,
életfoszlányok, csellengő
delej, mit a szél sem
kímél, mit ér a harangszó
annak, ki elment, s ha
nem a hegycsúcsról, veremből
kong konokul. Mit ér
a kegyelem, ha áradó ereje
le nem gyűri a felkorbácsolt
vizet, a tengert.
Mit ér az irgalom,
ha – kinek szánjuk –
elköltözött, örökre
elment.

Hogy mássá lettünk közben,
lelkünk is megváltozott?,
s szivárványos jövőnk
rozsa leple alatt pihen?
Csak ritkán
köszön reánk a kegyelem,
hazug délibábsban élünk,
nem tudván, mi a jussunk,
s mi a hűségért a bérünk,
s forr egyre,
tobzódva forr, a vérünk,
csak nagyritkán sikerül,
önként egymás igaza elől
kitérnünk. Gyűlölet és irigység,
gőg, vakhit, kapzsiság és harag –
váltakozó záporában élünk,
nem hit, haza és szeretet
bűvkörében, nagyon
sötét színű a paletta,
nem tündököl májusfény arcunkon,
lehúzza lelkünkben minden
redőny, becsukva minden zsalu és
spaletta, vakablak-lét élünk,

országunk is eladó, a hazánk is
készül az ország-méretű kriptára.

– Az nem lehet – sóhajtunk, mint
tette volt Vörösmarty
a reménytelenség és
remény atyja, s hírül adta,
ki rendületlenül hisz
a jó korban, vírus
vagy növényi létünkre
kitalált póra, tébolyító
delej, feledékenységi kór,
az nem lehet, hogy testvéreimet
elfelejtsem a Bácskában, Gömörben
és Csíkban, a háromszéki mezőkön,
Alsólendván, Felsőőrött vagy
Őriszentpéteren.

Jöjj, Szentlélek
egyesíts bennünket!
Felmenőkben is meghasonlottakat,
hogy ne vesszünk rendre,
ne kábulatban éljünk, szervezz
újra élő szervezetté, országnyi
nemzetté bennünket, lángnyelveiddel
égesd szívünket,
lelkünk is sisteregve fájjon,
ha nemzetünkön a „nemzeni már
nincs kinek” ördögi sugallatra,
Lucifer is rúgásokkal,
hitványságunkért megérdemelten
száz bugrával fizet.



Tari István grafikája

Mindig Trianon...

Az ezernégyszázas évek első felében két dél-magyarországi pap, Pécsi Tamás és Újlaki Bálint latinból magyarra fordította az Újszövetséget.

Zsigmond császár és király ezt rossz néven vette. Rászabadította Dél-Magyarországra, hazánk akkori legfejlettebb területére az inkvizíciót. Évekig zaklatták, üldözték a falvak és mezővárosok lakóit, még a holtuk előtt anyanyelven ígét hirdetett plébánosokat is kiásatták sírjaikból.

A zaklatott falvak lakossága Moldvába menekült. Ott másolgatták a magyar nyelven immár összefüggő beszédben leírt Igét. Ránk maradt a négy evangélium magyar nyelvű szövege, ma Münchenben őrzik.

„E könyv megvégeztet Németi Györgynek és Hensel Emre fiának keze miatt Moldovában Tatros városában Ur születetének ezernégyszázhatvanhatod esztendeiben.”

Székel Estván Krakkóban, 1559-ben kinyomtatott Világkrónikájában így emlékezik meg a szerémségi és bácskai magyarok üldözéséről:

„Zsigmond imperátor számkiveté a magyarokat, kik felkelvén, egyetemben bémenének Moldovába és a vajdától földet* kérenek és letelepödének Moldovának közepötte.”

Így üldözte ki Zsigmond imperátor a délvidéki magyarságot hazájából, helyükbe telepítvén a szultán hadai elől menekülő szerbeket.

Így, itt és ekkor kezdődött az a folyamat, amit az 1920-ban győztes hatalmak békeparancsa óta Trianonnak nevezünk.

Zsigmond után egy másik imperátor 1848 nyarán ugyanerre a Dél-Magyarországra szabadította az akkor még közvetve a török hatalomtól függő szerb fejedelemség lakóit, akik szintén megtelepedtek Bácska és Torontál zsíros földjein.

A maguk szempontjából joggal érezték: immár övük ez a terület. Ingyen kapták a császártól.

1920-ban magyarok, szerbek és idetelepített németek kapták és lakják a Délvidéket.

Bármeekkora és bármily jogos a siralom: magunk okoztuk a ránk szakadt tragédiát. 1941 tavaszán meg se mukkantunk, amikor a Tisza-balparti Torontál szin-

tén a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak ítélt nyugati felét „nem kaptuk vissza”, mert az német hadműveleti területté nyilvánított. Teleki Pál jelképesnek szánt, ámde hazája számára semmiféle kedvezéssel nem járt öngyilkossága csupán betetőzése volt az Árpád-ház kihaltát követő századok végzetes mulasztásainak. Viszont: Tito kommunistái több ezer bácskai lakost legyilkoltak ...

Magam is Trianon gyermeke vagyok. Már az elemi iskolában őszinte gyermeki bánattal sirattuk az elszakított területeket. Anyám családját cseh katonák - 1918-ig a császár-király uniformisában velünk együtt küzdő bajtársaink voltak! - kergették el Komáromból. 1954 őszén döbbsent csudálkozással láttam a ránk fogott marseillei királygyilkosság ürügyén száműzött bácskai családok nyomorúságát: iskolai „kiránduláson” mutogatták nekünk a kétségbeesett tekintetű magyar száműzötteket. Fonnyadt almákat osztogatunk szégyenkezve a gyerekeknek.

Ugyanekkor olvastam nagy gyönyörűséggel az Egyetemi Nyomda kiadásában Tamás István ifjúsági regényét, a Szabadkai diákokat. Nyomat se észleltem a gyűlöletnek, még a szigorú Magarašević rendőrfőnök okvetetlenkedéseit is humoros fontoskodásnak tekintettem. Aztán a verseci születésű Herczeg Ferenc mosolygó szeretettel bemutatott Gyurkovics családja... Meghökentettek viszont Hunyady Sándor keserűes bácskai emlékei: egy dúsgazdag szerb nábob titkáraként élte át annak irántunk mutatott szenvedélyes rokonszenvét, hol pedig fenyegető gyűlöletét. /Géza és Dušan/ Tizenéves koromban kezdtem azon tűnődni, hogy jogos felháborodásuk ellenére, Trianont jelszóként unalomig hallgatva és mondogatva, miért nem beszélünk szomszédaink talán jogos vagy általuk annak érzett indokairól?

Ámde aztán eljött az igazság drámai pillanata.

2004 adventjének egyik vasárnapján hazánknak a kormány által megkérdezett lakossága szavazás útján úgy döntött: nem fogadja el a Párizsban 1946-ban is megszabott határokon túl élő magyarságot testvéreül, az elvileg neki járó jogokat sem adva meg számukra.

Ennek szegénybélyege mindmáig ég arcunkon. Komédia lett volna siránkozásunk? Ostoba és bűnös háborús szereplésünket az általunk /is/ megtámadott Szovjetunió negyvenöt évi megszállással büntette. Akkori helytartóit mindmáig önálló döntéshozatallal rendelkező kormányfőinknek képzeljük és nevezzük, akár vérrel, akár vízzel mosta kezét az ügyeletes Pilátus. A Pilátusok hóhérlegényei pedig ma is közöttünk élnek, a bármikori kormányok húsz év óta titkolózva rejtegetik névsorukat.

Most, 2010 húsvétján végre erőre kapott a nemzet. Maga választotta, önként és örömmel, politikai

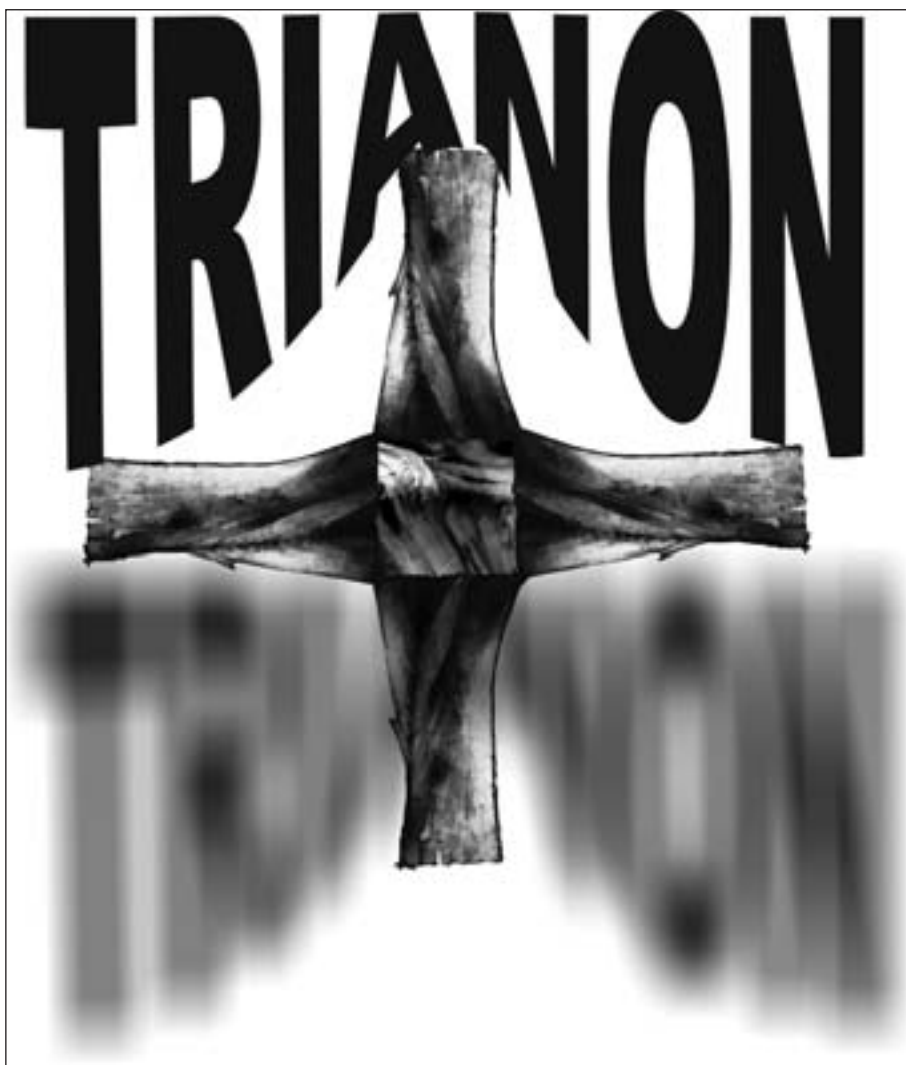
vezetőit. Nincs kétségem: amit ígérték s amit várunk tőlük, meg is teszik.

De megteesszük-e mi magunk, a nemzet?

Az elkövetkező hónapok, talán évek során eldől: tudunk-e, akarunk-e végre önmagunk lenni? Annak ellenére, hogy a földkerekség, a glóbus jaj de globális hívei nem kedvelnek bennünket.

1430 táján az akkor még magyar Délvidék lakói tudták, mi a teendőjük. A száműzetést is vállalták. Isten ígését hirdették, magyarul.

Ez el nem múló dicsősége Bácska, a Szerémség, Dél-Baranya, a hajdani Torontál és Temesköz magyarjainak.



Tari István grafikája

Államokat fel lehet darabolni, de nemzeteket soha*

Kedves mórachalmi barátaim, tisztelt nemzettársaim!

Aki a múltat meg akarja hamisítani vagy el akarja titkolni, annak valójában sohasem a múltban, hanem a jelenben van titkolnivalója. Akik hosszú évtizedeken át kényszerű hallgatásra ítélték a magyarságot a trianoni igazságtalanság ügyében, azok – legyenek bár kis- vagy nagyhatalmak – a kisebbségi kérdés megoldatlanságát, az egyéni és kollektív emberi jogok hiányát, végső soron a demokratikus intézmények kiáltóan rossz állapotát igyekeztek és igyekeznek eltitkolni saját államaikban. Ez az egyszerű magyarázata annak, hogy miért nem lehetett a nemzetünket ért tragédiáról nyíltan és őszintén beszélni – pedig ellenségeink kiváltképp szeretik, ha a magyarok panaszkodnak.

„Ami Trianonban történt, az mocskos dolog volt” – nyilatkozta a hetvenes években a néhai francia miniszterelnök, François Mitterand. Jól tudták ezt a kortársak is, nemhiába titkosították a béketárgyalások háttéranyagát hatvan esztendőre. Emlékiratában joggal jegyezte le az egyik francia diplomata: „Pašić, Masaryk, Beneš és Brătianu, de különösen Wilson és Clemenceau olyan játékot játszottak, amely a világtörténelem szégyene lesz. Térképek meghamisításával, okmányok megcsonkításával és vásári lókupeczekhez illő trükkökkel operáltak. A tisztelt grémium volt annyiira agyalágyult, hogy így rá lehetett szedni.”

Nem kellett hozzá hosszú évek, talán még hónapok sem, hogy kiderüljön, Magyarország feldarabolása a Kárpát-medencében a kisebbségi kérdést nem oldotta meg. Egy soknemzetiségű országból – amit az üres, de hatékony propaganda gyakran nevezett a népek börtönének -- csináltak négy újat, amelyek aztán ténylegesen is a népek börtöneivé váltak évtizedekre, s kettő ezek közül azóta szét is hullott.

Pedig az utódállamok „őszintén” kísérleteztek a kisebbségi kérdés megoldásával, az idők során három módszert is alkalmazva. Hogy melyek voltak ezek? Népcsoportok részleges kiirtása, népcsoportok részleges vagy teljes kitelepítése, majd pedig hol erőszakosabb, hol enyhébb eszközökkel serkentett

beolvasztásuk. Kelet-Európában nem mi vagyunk az egyetlenek, akikkel szemben ezeket az eszközöket a különféle diktatúrák előszeretettel alkalmazták, de egészen a közelmúltig bizony, mi voltunk az egyetlenek, akik mindezekért a sérelmekért még csak erkölcsi elégtételt sem kérhettünk. És mégis, mint látjuk, a kisebbségi magyarság eltüntetésére kiesztelt projektumok megvalósításához kilencven év sem volt elég! Minden nehézségünk, megaláztatásunk és hátrányunk ellenére továbbra is él nemzet e hazán, a határon innen és túl. S mi, a határon kívülre került egy harmad nemzetrész mai leszármazottai nemcsak magyarok vagyunk, de azok is akarunk maradni, s ezt kívánjuk biztosítani utódainknak is. Mindehhez az elmúlt kilencven év próbálkozásai csak a legritkább esetekben vittek bennünket közelebb, nemcsak a kisantant államok önzése és gyanakvása, de a magyar politika és diplomácia történelmi vakvágányai és baklövési miatt is.

Tisztelt nemzettársaim!

Az elmúlt hetekben láthattuk, hogyan kap a szívéhez a magyar ügyekben elfogult néhány politikus annak a hírnek a hallatán, hogy a magyar országgyűlés a határon túli magyar kisebbségek számára megkönynyította a magyar állampolgárság megszerzésének, vagy ha úgy tetszik, visszaszerzésének jogát. Ezzel a gesztussal új időszámítás kezdődhet a magyar nemzetpolitikában, és ezt csalhatatlan szimattal megérették azok is, akik a kisantanti örökség fenntartásában érdekeltek. Ők semmi mást nem kívánnak elvitatni, csak a legfontosabbat: azt, hogy a magyar nemzet egy! Azt, hogy államokat ugyan fel lehet darabolni, de nemzeteket feldarabolni még soha, senkinek sem sikerült! Néhány nagyhangú sovinszta magyarelles lármája csak arra jó, hogy végérvényesen lepleződjön Trianon titka Európa közvéleménye előtt, s világossá váljon, a magyar kisebbségek helyzete nyílt és megoldatlan, és az egységesülő Európában, földrészünk demokratikus hagyományinak szellemében tisztességes rendezésre vár!

Kedves barátaim, nemzettársaim!

Az eredendően talán jó szándékú, de számunkra igen rossz emlékezetű Wilson amerikai elnök 1918-ban így nyilatkozott: „Nincs szándékunkban Ausztria-Magyarország felosztása. A tizennégy pontban csak arról van szó, hogy Ausztria-Magyarországnak a nemzetek közötti helyét megtartani óhajtjuk. Megadjuk neki a lehetőséget, hogy autonómiák alapján tovább fejlődjenek.” Mint tudjuk, nem így történt. Sem az első, sem a második világháború utáni békék nem hoztak megnyugvást, sem autonómiát, nemhogy Ausztriában és Magyarországon, de a szétszabdolásuk által létrejött utódállamokban sem.

Ennek megvalósítása immár az új Európa egyik meg nem kerülhető, el nem odázható feladata lesz, s ehhez tud a Kárpát-medencei magyarság hozzájárulni a maga történelmi tapasztalatával. Azt kívánjuk tehát – és ezt, kérem, ne tekintsék cinizmusnak –, hogy térségünkben megvalósuljon Wilson elnök álma. Azt kívánjuk szomszédainknak, a velünk együtt élő népeknek, hogy „tartsák meg helyüket a nemzetek között”, s „fejlődjenek tovább” – hisz ez a mi érdekünk is –, de a kisebbségi autonómiák rendszerének tartós biztosítása alapján. Ez lehet az alapja a kölcsönös méltányosságnak, amely közmegelegedésre elvezethet majd a Trianonban okozott trauma végső feloldásához – valamennyi itt élő nemzet kölcsönös megnyugvására és javára!



Tari István grafikája

* A beszéd a trianoni emléknapon Mórahalom megemlékezésének ünnepélyes megnyitóján, a város kapujában újonnan elhelyezett országzászlónál 2010. június 4-én hangzott el.

Kilencven évvel Trianon után

Vannak a történelemnek szavai: geográfiai megnevezései, amelyek baljós mitikus fénytörésbe kerültek nyomban egy-egy tragikus históriai esemény után. A mi történelmünkben ilyen: Muhi, Mohács, Nagymajtény, Világos és Trianon. Az első a középkori magyar állam első nagy megpróbáltatására: a tatár had győzelmére, a második a török hódoltság kezdetére, a harmadik a kuruc szabadságharc bukására, a negyedik az 1848-1849-es szabadságharc vereségére, végül az ötödik a történelmi magyar állam feldarabolására utal. Nem pusztán földrajzi elnevezések ezek, nemcsak a térképeken találhatók, hanem a nemzet sorsában és emlékezetében, mintegy megszabva a soron következő évtizedek, évszázadok históriáját. Nem mindegyiknek volt végzetesen örökérvényű hatása a nemzeti történelemre: a nagy tragédiákat nem egyszer követte a lelki megújulás és a közös erőgyűjtés korszaka. Muhi után igen hamar következett az újabb felemelkedés, végpontján Mátyás király birodalmával, Mohács után másfél évszázadnak kellett elteltie, amíg az ország területi egysége helyreállt, Nagymajtény után néhány évtized múltán következett Mária Terézia korának országos gyarapodása, Világos után két évtizeddel pedig a (minden kétértelműsége ellenére is) sikeres polgári korszak. Trianon után (leszámítva a második világháború alatti átmeneti jóvátételt) igazából semmi, ami változtatott volna az akkori gyilkos határozatokon. A nemzet mai drámáinak mögöttes terében is ott rejlik Trianon, ott rejlenek az elűszkösödött trianoni sebek.

De lássuk magát a történetet. Tíz esztendő híján egy évszázada: 1920. június 4-én a Versailles melletti Nagy Trianon palotában Benárd Ágoston munkaügyi és népjóléti miniszter, valamint Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter (a magyar kormány megbízottaiként) aláírták a Magyarország és a Szövetséges és Társult Hatalmak (a Brit Birodalom, Franciaország, Olaszország, az Egyesült Államok, Japán, Kína, valamint több kisebb állam, így Görögország, Portugália, Panama, Nicaragua, továbbá a szomszédos államok: Románia, Cseh-Szlovákia és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság) között megkötött békeszerződést, amely Trianoni Szerződés néven

vonult be a históriába, és vált a huszadik századi magyar történelem talán legvégzetesebb eseményévé. A békeszerződés lezárta a magyar történelem ezeresztendő folyamatát, és mindenképpen lezárta azt a több mint kétszáz esztendő folyamatot, amely a török uralom felszámolása: a három részre szakított ország állami egységének helyreállítása óta eltelt.

Ebben a két évszázadra kiterjedő korszakban Magyarország nem volt teljes mértékben a maga ura (és ez természetesen kihatott az első világháború korának eseményeire is). A több történelmi államterületet magába foglaló Habsburg-birodalom egyik részét alkotta, mindazonáltal elismert tagja volt az európai nemzetek közösségének, és egészen a világháború kitöréséig egyszerre élvezhette a birodalom nagyhatalmi állásából eredő előnyöket, mindenekelőtt a birodalom keretei között létrejött „közös piac” előnyeit és a belső függetlenséget, amely a nemzeti állam kiépítésének mindinkább fokozódó lehetőségével járt együtt. Kétségtelen, hogy a magyar állam akkori vezetői nem használták ki ezeket a lehetőségeket, és nem alakítottak ki olyan nemzeti stratégiát, amely alkalmas lett volna arra, hogy történelmi és világpolitikai válságok (például egy vesztes háború) esetére megőrizze a történelmi államterületet.

A magyar politikai vezető csoportoknak az 1867-es kiegyezéstől a világháború végéig a történelem éppen ötven esztendőt adott arra, hogy konszolidálják a dualista államszerkezetben adott előnyöket. Kedvetlenül kell megállapítanunk, hogy nem éltek ezzel a lehetőséggel: egyrészt konzerválták azt a korszerűtlen társadalmi és hatalmi berendezkedést, amely sem szociális, sem politikai tekintetben nem felelt meg az európai (a nyugati) normáknak (nem felelt meg a Monarchiában a Lajtán-túlön: az osztrák örökös tartományokban, illetve Csehországban kialakult normáknak sem), másrészt képtelenek voltak arra, hogy valamilyen választ adjanak azokra a kérdésekre, amelyek az ország vegyes etnikai összetételéből adódtak. Az első kihívás következetes szociális és politikai reformokat követelt volna, így a nagybirtokos rendszer valamilyen reformját, természetesen nem annak a radikális meg-

oldásnak a jegyében, amely a második világháború után bekövetkezett, hanem egy józan nemzeti politika érvényesítésével, amely az állam megerősítése érdekében is érvényt kíván szerezni a szociális igazságosság elveinek. Ugyancsak a történelem követelte volna meg a paraszti és munkásrétegek bevonását az állam irányításába, tehát a választójog kiterjesztését, a helyi autonómiák rendszerének fokozatos kiépítését, végül pedig egy „keleti Svájc” típusú államszerkezet létrehozását, az ország (Horvátország nélküli) lakosságának 46%-át kitevő nem magyar (nemzetiségi) népesség szolidaritásának megnyerése és egy „magyarországi (hungarus) patriotizmus” érzésének kialakítása céljából. Ez a „hungarus” patriotizmus korábban sem volt ismeretlen a magyarországi németek, a kárpátaljai ruszinok, a felvidéki szlovákok (tótok) és az asszimiláns zsidók körében, inkább csak a románok és a szerbek álltak szemben azzal az identitással, amelynek kialakítása, meggyökereztetése olyan fontos stratégiai cél lett volna. A „hungarus” patriotizmus eszméje különben nem pusztán a baloldali értelmiség (a Huszadik Század körül gyülekező „polgári radikálisok”) javaslata volt, megfelelt volna a régi Magyarország politikai hagyományainak is, amely a vajdaságok és bánságok rendszerével hasznosan tudta artikulálni a regionális érdekeket.

A dualista korszak magyarországi kormányait kétségkívül igen nagy történelmi felelősség terhelte amiatt, hogy nem szánták el magukat radikális intézkedésekre az országos igazgatás olyan átalakítása mellett, amely legalább bizonyos mértékben eleget tett volna a mindinkább megerősödő nemzeti kisebbségek követeléseinek, csökkentette volna a magyar államra nehezedő belső és külső nyomást, és megfelelt volna a Deák Ferenc-féle 1868-as „nemzetiségi törvény” előírásainak. Ez a törvény, amely az akkori Európa egyik vagy éppen egyetlen valóban liberális szellemű nemzetiségi jogszabálya volt, és tág teret adott a kisebbségi népcsoportok önigazgatásának, eleve csökkenthette volna az országban működő centrifugális erőket és bizonyos eredménnyel vehette volna fel a küzdelmet a szerb és a román irredentával szemben. A budapesti kormányok stratégiai megoldás helyett olcsó politikai taktikákhoz folyamodtak, pusztán rendőri vagy sajtórendészeti kérdésnek tekintve a nemzetiségi megmozdulásokat. Időnként néhány hétre betiltottak egy-egy szerb, román vagy szlovák lapot, bírósági eljárást indítottak egy-egy újságíró vagy agitátor ellen, néhány heti kényelmes államfogházi pihenőre ítélve őket (mint Octavian Gogát, aki a váci államfogházban időzve a közeli vendéglőből hozatta a fegyőrök-

kel az ebédet és hölgylátogatókat fogadhatott). Ezek a sajtórendészeti eljárások azonban nem érthették el céljukat: az irredenta megfékezését, legfeljebb felborzolták a kisebbségi közvéleményt és magyarellenessé hangulatot keltettek a kisebbségi értelmiség körében, valamint az angol és a francia politikai életben.

A történelmi helyzet veszedelmeinek egyáltalán nem volt tudatában a magyar közvélemény. Nagyon is megszívlelendő lett volna az a figyelmeztetés, amely az osztrák-magyar trónörökös ellen elkövetett szarajevói merénylet utáni napokban (1914. július 5-én, még a Szerbiának átadott hadüzenet előtt) a szociáldemokrata Népszavában volt olvasható: „Történelmi fordulatok előtt áll az osztrák-magyar abszolutizmus. Messziről idehallik régi vetélytársa, az orosz cárizmus fegyverkezésének a csörgése. Itt a határán üvölt a nemzeti önérzetében megbántott, a gazdasági életében nyomorba döntött Szerbia átkozódó jajongása. A határain belül pedig fenyegetően emeli föl a fejét a délszláv, a román, az olasz irredenta, a mindenfajta nemzetek felé kívánczossága ebből a monarchiából. Ha valaha, hát most kellene ennek az abszolutizmusnak nagyszerű és hősi mozdulattal ledobnia magáról minden középkori cafrangot, minden bürokrata pedánságot, most kellene kiölnie szívéből minden középkori gőgöt, most kellene eldobnia minden korbácsát. Ha valaha, hát most népjogokat két kézzel öntőnek, demokráciáért száz nyelvvel harcolónak kellene lennie, ha valaha, hát most bölcsnek, fölényesnek, zseniálisnak, találékonynak, a népek és osztályok érzéseire és érzékenységeire simulónak kellene lennie, - ha nem akar csúfosan elpusztulni.”

Mint tudjuk: a Monarchia csúfosan elpusztult, és vele együtt a történelmi Magyarország is megbukott (alig maradt belőle valami). A dualista állam ugyanis sem gazdasági, sem politikai és legkevésbé katonai értelemben nem volt felkészülve egy tartós háborúra, még hozzá egy világháborúra. A Monarchián és természetesen Magyarországon belül először is következetes és radikális reformokat kellett volna bevezetni és érvényesíteni, nemcsak társadalmi és politikai, hanem államszerkezeti reformokat is. Vagyis a dualista államszerkezetet egy valóban föderális jellegű szerkezettel kellett volna felváltani – ebben az értelemben a Monarchia a kimúlása után vagy fél évszázaddal később létrejövő Európai Unió előképe és csírája lehetett volna. Vagyis 1867 után engedni kellett volna azoknak a prágai törekvéseknek, amelyek Ausztria és Magyarország mellett a történelmi cseh állam belső önállóságának kialakítását szorgalmazták egy „trialista” szerkezet kialakítása által, sőt enged-

ni kellett volna azoknak a délszláv (horvát, szlovén, szerb) törekvéseknek, amelyek a Monarchián belül egy délszláv állam kialakítását célozták meg. Vagyis a dualista szerkezet helyett egy „tetralista” szerkezetet lehetett volna kialakítani, amely a nagy közép-európai föderációt kétségtelenül ellenállóbbá tette volna a centrifugális törekvésekkel: a szerb és a román irredentával szemben. Persze az államszerkezeti reformok és a belső demokratikus átalakulás érdekében el kellett volna kerülni a háborús kalandokat, a Monarchia és vele együtt a történelmi Magyarország sorsát ugyanis végül az első világháború pecsételte meg: háború nélkül nem lett volna Trianon (ahogy a második világháborús hadbalépés nélkül is valamit, például Észak-Erdélyt, meg lehetett volna őrizni az 1938-1940-es területi revízió eredményeiből, és a történelmi magyar állam legfeljebb átalakult volna, de nem bomlott volna fel. Mindez azt mutatja, hogy a Monarchiának mint nagy közép-európai hatalomnak a bukásáért nemcsak a nacionalista szenvedélyektől fűtött közép-európai kisnépek: szerbek, horvátok, románok, szlovákok, csehek voltak a felelősek, hanem a minden előrelátást és stratégiai döntéshozatali képességet nélkülöző osztrák-magyar vezetés is súlyosan felelős.

Az első világháborús hadbalépés, miként azt már akkor (1914-ben) az ország legvilágosabban látó elméi, mindenekelőtt Ady Endre és Babits Mihály, látták, a legkevesbé sem felelt meg a magyarság történelmi érdekeinek. Valójában a német birodalom, illetve a bécsi udvar (különösen a meggyilkolt, egyébként magyargyűlölő trónörökös: Ferenc Ferdinánd) körül gyülekező katonai vezetők erőszakossága hajszolta bele Tisza István miniszterelnököt a háború gondolatának elfogadásába, annak ellenére, hogy 1914-ben Magyarország és általában a Monarchia sem katonailag, sem gazdaságilag, sem politikailag nem volt felkészülve egy többfrontos háborúra. Az osztrák-magyar hadsereg hosszú időn keresztül a lényegesen gyengébb Szerbiát sem volt képes térdre kényszeríteni, és az 1916-ban hitszegő módon Erdélyre támadó Romániát is csak német segítséggel tudta legyőzni. A Monarchia vezetése igen sok stratégiai hibát követett el, például képtelen volt arra, hogy a korábban szövetséges Olaszország esetében legalább a semleges státusz megőrzését elérje, holott az olaszokkal Trieszt és Trentino átengedése fejében kompromisszumot lehetett volna kötni, ott szinte teljesen olasz lakosság élt, és az olaszok által követelt terület lényegesen kisebb volt annál, mint amelyről Ausztriának végül le kellett mondania.

A magyar nép sohasem táplált ellenséges érzéseket az olaszokkal szemben, akik nem sokkal korábban még baráti nemzetnek számítottak, már csak a Torinóban menedéket kapott Kossuth és a Garibaldi mellett küzdő magyarok miatt is. A Monarchia hadserege különben egyedül az olasz fronton szenvedett vereséget: Szerbia és Románia legyőzött állam volt, Oroszország pedig kivált a háborúból a bolsevista hatalomátvétel és a polgárháború következtében. Ha a magyar csapatok nem véreznek el az Isonzó és a Piave mellett, nagyrészt épségben maradt volna az ország védelmére felhasználható katonai erő. A világháború utolsó hónapjaiban egy közel egymillió, nagyrészt magyar nemzetiségű katonából álló hadsereg állott fegyverben az ország déli határainál, ennek nagy részét jó eséllyel lehetett volna az országterület védelmére mozgósítani. A francia, az angol és az amerikai kormány nem lett volna hajlandó nagyobb véráldozatot hozni azért, hogy Románia és az új csehszlovák állam magyarok által lakott nagyobb területekre is kiterjessze uralmát.

Ugyancsak súlyos stratégiai hiba volt az, hogy IV. Károly király 1917-es különbéke kísérletei végül kudarcot szenvedhettek. Ez a kudarc nem egyedül a német szövetséges erőszakos közbeavatkozásának az eredménye volt, a Monarchia katonai és politikai vezetésének nagy része is értetlenül és ellenségesen fogadta az ifjú király jó szándékú – és mindenképpen stratégiai előrelátásról tanúskodó – kezdeményezését, a különbéke-kísérlet egyetlen következménye így az uralkodó tekintélyének megrendülése lett. (Márpedig erre a tekintélyre erősen szükség lett volna a háború végeztével!) IV. Károly próbálkozása idején a monarchia és természetesen Magyarország feldarabolása még egyáltalán nem tartozott az antant-hatalmak háborús céljai közé, ellenkezőleg, mind az angol, mind az amerikai kormányzat a dunai nagyhatalom fenntartása mellett nyilatkozott: London hagyományosan az európai egyensúly nélkülözhetetlen tényezőjének tekintette a kettős monarchiát, Washington pedig (helyesen) meg volt győződve arról, hogy egy közép-európai federáció (ugyanis ez felelt volna meg Wilson elnök elképzeléseinek) hitelesebben tarthatja fenn a térség belső békéjét, mint az egymással versengő, mindig kisebbségi sérelmeket eredményező, mindig irredentára hajlamos, következképp politikai frusztrációktól gyötört kisállamok szervesen konglomerátuma. A történelem aztán messzemenően igazolta az angol és amerikai fenntartásokat, nagy kár, hogy sem London, sem Washington nem tartott ki mellettük. Ha akkor megfontoltabban ragaszkodnak eredeti straté-

giai meggyőződésükhöz, talán egészen más irányt vett volna a közép-európai, mi több, az európai történelem.

A világháború végeztével a korábbi világpolitikai megfontolások és a magyar politikai műhelyekben kidolgozott konszolidációs tervezetek mindenesetre elveszítették jelentőségüket. Ismeretes, hogy a párizsi békekonferencián az Egyesült Államok küldöttsége annak ellenére, hogy az USA hathatós katonai és gazdasági támogatása nélkül az antant esetleg alulmaradt volna a háborús küzdelemben, nehéz helyzetbe került, és alig vett részt a konferencia döntéseinek kidolgozásában, sőt az amerikai békeküldöttség kedvetlenül visszatért Washingtonba, és nem írta alá a trianoni okmányokat. Az angol kormány több alkalommal kifejezte elégedetlenségét a kialakítandó békerendszerrel szemben, Olaszország méginkább elégedetlen volt, minthogy az eredeti ígéretekkel ellentétben Dalmáciáról, amely történelmi értelemben az olasz kultúra terrénuma volt, az új délszláv állam javára le kellett mondania. Így a békerendszer nagyrészt a francia politikai akaratot érvényesítette, ez pedig az 1871 óta titokban ápoló németellenes revanche-vágyhoz igazodott, a közép-európai régió tekintetében pedig alárendelte magát a Monarchia és a történelmi Magyarország romjain létrejövő kisállamok: Cseh-Szlovákia, Románia és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság rendkívül ambiciózus, semmiféle mértékletességet nem ismerő, államépítő és területszerző érdekeinek. Ha a háború „német” volt, minthogy kierőszakolásában a császári Németország játszotta a fő szerepet, a béke „francia” lett, és a francia békecsinálók messze elmaradtak attól a mértékletességtől és józan-ságtól, amelyet (nagyrészt az osztrák Metternich hatására) a napóleoni háborúkat lezáró Bécsi Békekonferencia tanúsított akkor, midőn a restaurált francia királyság határait megállapította, és például Elzászt és Lotharingiát nem juttatta vissza német fennhatóság alá. A békefeltételek megfogalmazása tekintetében a francia politika feladta a maga korábbi méltányosságát és józanságát is abban a hiszemben, hogy az utódállamok majd jobban fékentarthatják a német és az orosz terjeszkedési politikát, közelebbről a bolsevizmus fenyegetését, mint egy kompromisszumokra épülő közép-európai államszövetség. Mindebben, miként az mára jól tudható, Párizs erősen csalatkozott, és a francia politikai vezetés nem egy kiváló képviselője, legutóbb Mitterand elnök és Balladur egykori miniszterelnök volt kénytelen elismerni, hogy a trianoni rendezés,

miközben súlyos igazságtalanságokat tartalmazott és okozott, valójában nem érte el a kívánt eredményeket.

A békeszerződés, amelyet két jelentéktelen (és a közéletből csakhamar eltűnő) magyar politikus írt alá, végül is a világtörténelem egyik legkíméletlenebb államközi szerződése lett, amely Magyarországot teljes mértékben régi és új szomszédai zsákmányszerző törekvéseinek rendelte alá. A történelmi magyar állam (és ennek jogi formulája a százötven esztendeig tartó török hódoltság idején is fennmaradt) Horvátország nélkül (amely nem volt a magyar állam része, csupán Szent István koronájának egyik országa: Magyarország „társországa”) 283 ezer négyzetkilométernyi területet birtokolt, ebből a csonka ország birtokában 93 ezer négyzetkilométer maradt, a 18,2 milliós lakosság 7,6 millióra csökkent: az országterületnek így csupán 30 %-a, a lakosságnak csupán 42 %-a maradt magyar szuverenitás alatt. Románia 102 ezer négyzetkilométernyi területet kapott (ez több volt, mint a Magyarországnak meghagyott terület) 5,2 millió lakossal, akik közül az 1910-es utolsó osztrák-magyar népszámlálás szerint 1,66 millió (az 1918-as becslések szerint 1,8 millió) volt a magyar. Csehszlovákia 63 ezer négyzetkilométerhez jutott, 3,5 millió lakossal, közöttük 1,1 millió magyarral, Jugoszlávia (Horvátországot nem számítva) 21 ezer négyzetkilométert kapott, 1,6 millió lakossal, közöttük 461 ezer magyarral, Ausztria 4 ezer négyzetkilométert, 292 ezer lakossal, közöttük 26 ezer magyarral, ezen kívül Lengyelország is kapott két kisebb területet a Tatra környékén, Olaszország pedig Fiumét szerezte meg, amelyre egyébként a délszláv állam is igényt tartott, holott a kikötőváros lakosságának többsége olasz volt. Közel három és félmillió magyar: a magyarság lélekszámának egyharmada került idegen és vele szemben ellenséges érzületet tápláló és általában a magyar nemzeti identitás elfojtására törekvő kormányzatok uralma alá. Emellett a régi Magyarország társadalmában és közéletében általában jól elhelyezkedő németeket (szászokat, svábokat, cipszereket) is merőben új állami keretekbe kényszerítették a békeszerződés rendelkezései, az ő számuk is meghaladta az egymilliót. Ilyen módon a régi Magyarországtól az utódállamokhoz került tíz és félmillió főből nagyjából négy és félmillió, vagyis az elcsatolt lakosság negyvenhárom százaléka etnikai és kulturális értelemben idegen elemként került az újonnan létrehozott nemzetállamokba.

Ha meggondoljuk, hogy a történelmi Magyarország lakosságának (Horvátország nélkül) ötvennégy százaléka volt magyar és csak negyvenhat százaléka

nem magyar, meg kell állapítanunk, hogy a trianoni rendezés nem vitte közelebb a térséget ahhoz az igazságos megoldáshoz, amelyet hosszabb távon a magyar közvélemény is elfogadhatott volna, és mint akár a két világháború közötti időszakban, akár az utóbbi húsz évben kiderült, nem tudott érdemleges eredményeket felmutatni a térség konszolidációjában sem: a három „trianoni” állam (Cseh-Szlovákia, Jugoszlávia és Románia) közül kettő a kommunista rendszer bukása után szét is esett. A régi Magyarország terület- és népességvesztésére nem találunk példát az utolsó kétszáz esztendő európai történetében, mindehhez képest jóval kisebb az a veszteség, amelyet például a háború miatt elsősorban felelősnek tartott Németországnak el kellett szenvednie.

Minden békerendszernek van valamiféle „ideológiai” és „jogi” megalapozása. A napóleoni háborúkat lezáró 1815-ös rendezés például a jogfolytonosság és a legitimitás elveire támaszkodott, Franciaországnak ilyen módon sikerült megőriznie azt a területet, amelyet az 1789-es forradalom, a forradalmi és a napóleoni háborúk előtt (a Bourbonok királysága idején) birtokolt. Az első világháborút lezáró békerendezés is rendelkezett természetesen jogi megalapozással, azonban nagy tévedés azt gondolni, hogy ennek egyetlen kritériuma „a népek önrendelkezési joga” volt, noha mind a román, mind a csehszlovák, mind a délszláv politika szüntelenül erre a jogelvre hivatkozott. Az a trianoni ítélet, amely a történelmi magyar terület hetven százalékat és a magyar népesség egyharmadát a szomszédos államok fennhatósága alá helyezte, tulajdonképpen három érvelési rendszerre támaszkodott. 1. Az etnográfiai elv a népesség etnikai összetételét vette kiindulásnak; ezt sohasem alkalmazták Magyarország javára, és így Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia vonatkozásában egyaránt igen nagy magyar tömbök kerültek idegen fennhatóság alá, közvetlenül a trianoni határ mentén: így a Partiumban, Kárpátalján, a Felvidéken és a Vajdaság Tisza menti területein. 2. A történelmi elv, amely a területek korábbi államjogi hovatartozását vette figyelembe; Magyarország ennek az elvnek az alapján semmiféle könnyítést sem kapott (holott például 3,5 millió németet csatoltak Csehszlovákiához, arra hivatkozva, hogy lakóterületük a történelmi cseh királysághoz tartozik). 3. Végül a gazdasági, közlekedési és stratégiai elv; ezt ugyancsak mindig következetesen alkalmazták Magyarországgal szemben, például a Dunától északra lévő magyar területek elcsatolásakor, ebben az esetben csehszlovák gazdasági érdekekre hivatkoztak, vagy az Arad-Nagyvárad-Szatmárnémeti-

Máramarossziget-sáv Romániának juttatása alkalmával, amikor, mint ezt Palotás Zoltán *A trianoni határok* című 1990-ben megjelent könyve kimutatta, az szolgált indokul, hogy az itt (magyar lakosságú területen) húzódó vasútvonalra Bukarestnek szüksége van. Magyarország esetében egyaránt elestek az etnikai, történelmi és gazdasági-stratégiai kritériumok, és valószínűleg minden helyi vitát Magyarország kárára oldott meg a békekonferencia; az országot tulajdonképpen hadizsákmánynak tekintették, amelyből minden jelentkezőnek bőven osztogatni lehet.

Az Apponyi Albert által vezetett békedelegáció igen sokat (ámbar eredménytelenül) fáradozott azon, hogy enyhítse a kíméletlen békefeltételeket. Az elmúlt évtizedek során többször Apponyi szemére vetették, hogy a teljes és integer történelmi Magyarország fennmaradásáért szállt síkra és nem tett határozottabb javaslatot arra, hogy a vitatott területek hovatartozását a rajtuk élő lakosság népszavazás útján maga döntse el. Ez nem felel meg a tényeknek, minthogy mind Apponyi általánosságban, mind a magyar békedelegáció dokumentumai konkrét formában a népesség megkérdezését javasolták. Apponyi maga a területi döntések egyetlen valóságalapjának a népszavazás rendszerét tekintette, mondván: „a valóság megállapítására rendelkezésükre áll az eszköz, egyszerű, de egyetlen eszköz, amelynek alkalmazását hangosan követeljük, hogy e kérdésben tisztán lássunk. És ez az eszköz a népszavazás. Amidőn ezt követeljük, hivatkozunk Wilson elnök úr által oly kiválóan szavakba öntött nagy eszmére, amely szerint az emberek egyetlen kapcsolata, az államok lakosságának egyetlen része sem helyezhető akarata, megkérdezése nélkül, mint valami marhanyáj, egy idegen állam fennhatósága alá. Ennek a nagy eszmének nevében, amely különben az erkölcsi alapon nyugvó egészséges emberi felfogásnak egy axiómája, követeljük a népszavazást hazánk azon részeire vonatkozólag, amelyeket tőlünk most elszakítani akarnak. Kijelentem, hogy előre is alávetjük magunkat e népszavazás eredményének, bármi legyen is az. Természetesen követeljük, hogy a népszavazás olyan körülmények között tartassék meg, hogy annak szabadsága biztosítva legyen.”

Ez a szabadság azonban akkor és ott: 1920-ban, a párizsi tárgyalásokon már senkit sem érdekelt – a Trianon-palotában aláírt békeokmány valójában megpecsételte Magyarország sorsát: jórészt ennek (meg az éppen csak születőben lévő magyar demokrácia 1919 márciusi korai „öngyilkosságának”) a következménye volt a húszas években lezajlott antidemokratikus restauráció, a harmincas évek berlini elkötelezett-

sége, a második világháborús hadbalépés – vagyis Magyarország huszadik századi tragédiáinak sorozata. Ahogy Mohács annak idején megszabta a korábban virágzó magyar királyság végzetét, úgy szabta meg Trianon a huszadik századi Magyarországot. A trianoni rendszer és következményei rányomták bélyegüket a huszadik századi magyar történelemre: meghatározták a két világháború közötti kormányok politikáját, a társadalom belső viszonyait, a második világháborús katonai részvételt, az 1947-es újabb békerendezést és sok tekintetben a mögöttünk lévő kommunista évtizedeket is, amelyek az elszakított magyarság minden korábbinál erőszakosabb elnyomását és a nemzeti érdekeket szolgáló intézmények felszámolását hozták magukkal. A békeszerződés rendelkezései olyan kegyetlenül darabolták fel a történelmi Magyarországot, hogy a létrejött helyzetet a magyarság azóta sem tudta lelkiileg feldolgozni és elfogadni. A trianoni döntést, amelynek fenyegetését már 1918 utolsó napjaitól érezni lehetett (a cseh, a román és a szerb csapatok, a korábban kötött fegyverszüneti megállapodások rendelkezései ellenére, ekkor kezdték megszállni a később annektált területeket) elkeseredéssel és szinte hitetlenkedve fogadta a magyar közvélemény. A magyar területek mindinkább előrehaladott megszállása nyitott utat az 1919-es bolsevik hatalomátvétel előtt, minthogy a Károlyi Mihály vezette köztársasági kormány a proletárdiktatúra kikiáltásától (valamint szovjetorosz segítségtől) remelte, hogy meg lehet védeni a történelmi államterületet. Ettől fogva szinte minden stratégiai döntés háttérében ott rejtett a Trianon által előidézett igazságtalanságok orvoslásának kényszere.

Trianon – Mohács óta – a legfájdalmasabb sebet ejtette a magyar nemzet testén, és teljesen természetes dolog volt az, hogy a Trianon utáni korszak magyar közvéleménye, nemcsak a hivatalos politika, hanem a szellemi élet és a magyarság legszélesebb tömegei sem fogadták el a diktatórikus békerendszer minden következményét. Trianon mindazonáltal nemcsak magyar tragédia volt: összeomlását és állandósult válságát okozta a közép-európai összefogás eszméjének is, annak az eszmének, amelyet korábban (a 19. században) Kossuth Lajos és gróf Teleki László, később (a 20. században) Jászi Oszkár, Ady Endre és Németh László képviselt. Trianon előtt voltak reményei és lehetőségei egy ilyen összefogásnak: a történelmi Magyarország népei közötti méltányos kiegyezésnek, egy „keleti Svájc” jellegű államszervezet létrehozásának, akár a terület igazságos megosztásának (amely természetesen a magyarság számárányát is figye-

lembe veszi), végül a Duna-medence konföderatív átalakításának. Trianon után ezek a történelmi stratégiák lényegében lekerültek a politika napirendjéről. A rendezéssel legkevésbé sem a történelmi igazságtétel jutott érvényre, hanem a fanatikus nacionalisták zsákmányoló szenvedélye és a kisebbségi sorba került és kényszerített népcsoportok létét és kultúráját fenyegető barbár intolerancia. Ezt a szomorú ténytet Trianon után igen sok nyugati államférfi és szellemi kiválóság is elismerte, nemcsak az egy időben sokat emlegetett angol sajtómágnás: lord Rothermere, hanem olyan kiválóságok, mint az angol történetíró Toynbee, az egykori olasz liberális miniszterelnök Nit-ti vagy az olasz-svájci történetíró Guglielmo Ferrero, aki különben Bibó István mestere volt. De elutasította a trianoni rendelkezéseket az Egyesült Államok kormánya is, amely, miként ezt imént említettem, megtagadta a szerződés aláírását, és kételyeket érzett velük szemben Masaryk csehszlovák elnök is, akinek pedig nagy szerepe volt az első világháborút követő európai rendezés kialakításában.

Többen ráeszméltek arra, hogy Trianon nem csupán a magyarság tragédiája, hanem egész Közép-Európa, sőt egész Európa tragédiája. A szomszédos országok területi nyereségei nagyon is látszatnyereségek voltak, minthogy később ezek okozták a térség elszomorító politikai hanyatlását, pontosabban azt a folyamatot, amely által a közép-európai térség valósággal játékszerré vált a nagyhatalmak kezében. Ha a trianoni nagyhatalmak nem minden esetben a magyarság kárára akarták volna megoldani a háború utáni területi rendezést, akkor valójában létre lehetett volna hozni egy olyan helyzetet, amely kölcsönös kompromisszumokra épül, a megegyezésszerű rendszer pedig elvezethetett volna a közép-európai térség egységének helyreállításához. Lehetőség nyílt volna arra, hogy a létrejövő nemzeti államok között egy idő után az integrációs törekvések nyerjenek teret, és ezek az államok végül valamilyen (föderatív, konföderatív) államszövetségbe tömörüljenek. Ennek a kívánatos államszövetségnek a létrejöttét, sőt még a lehetőségét is egyértelműen Trianon akadályozta meg.

Az, hogy a közép-európai kis országok képtelenek voltak szövetkezni és egymással összefogni, nos, ez vezetett a régió teljes politikai hanyatlásához és dezintegrációjához, mondhatnám így is, balkanizálódásához; végső soron pedig ez nyitott utat a Hitler, majd Sztálin által kierőszakolt hódítások és a csatlósállami rendszer előtt. Ez tette lehetővé azt, hogy az egymástól elszigetelt, kölcsönösen gyűlölködő, egymásra kölcsönösen féltékeny országok sorra áldozatul es-

hettek annak a nagyhatalomnak, amelyik éppen be akarta kebelezni őket. Trianon olyan történelmi tragédia, amelynek súlya is bélyeget nyom Közép-Európa sorsára, és súlyosan megterheli az itt élő népek kapcsolatait – most például a magyar-szlovák kapcsolatokat. Mindenekelőtt azonban megterhelte a magyar történelmet és a nemzet kollektív emlékezetét. Súlyos frusztrációkat okozott, és nagymértékben felelős azért, hogy a harmincas és negyvenes évek magyar kormányai a nemzet távlatosabb érdekeit háttérbe szorítva és a józan stratégiai gondolkodást figyelmen kívül hagyva az országot az európai jobboldali diktatúráknak kötelezzék el, és történelmének egyik legpusztítóbb háborújába vezették. Kétségtelen, hogy a két világháború közötti korszak minden más megfontolást elutasító politikai meggyőződését és szándékát a területi revízió jelentette, ennek a meggyőződésnek és szándéknak az indítéka azonban nem valamiféle imperialisztikus területszerző stratégia volt, hanem az elszenvedett igazságtalanság jóvátételének mindent legyőző akarata. Egyszerűen nem volt és nem lehetett magyar kormányzat, amely belenyugodott volna a Trianonban hozott ítéletbe, minthogy ezt az ítéletet a nemzet szinte egyöntetűen elvetette, és igazságtételt követelt.

A magyarság nemcsak területi, gazdasági és hatalmi pozíciókat veszített el a trianoni döntések következtében, hanem súlyos lelki sérüléseket is elszenvedett. Ezek a lelki sérülések aligha gyógyulhattak meg az elmúlt évtizedek során, minthogy a kisebbségi

sorsba taszított magyar közösségeket mindig újra és újra megsérti az intoleráns államnemzeti politika. Mint ahogy az etnokratikus ideológia és államrezon mindig újra lehetetlen helyzetbe hozza a közép-európai integrációs törekvéseket is. Márpedig a régió belső kiengesztelődése és nemzeteinek együttműködése nélkül nemigen képzelhető el az európai felzárkózás és csatlakozás történelmi stratégiájának sikere sem. A magyarság trianoni sérelmeit ezért az európai nemzetek közösségének keretei között kellene orvosolni: felelős magyar politika most – közel száz esztendővel Trianon után – nem törekedhet (kivált erőszakos eszközökkel) a határok revíziójára: egy ilyen törekvés nem nyerné el a nemzetek közösségének támogatását, arra azonban mindenképpen törekednie kell, hogy a határok túloldalára került magyar közösségek biztonságban és háborítatlanul, kollektív jogok és kulturális autonómiák birtokában őrizhessék és fejleszthessék nemzeti identitásukat, és a politikai határok ne választhassák el egymástól az anyaország és a határon túli közösségek magyarjait. Mindehhez nagy szükség van a mindenkori magyar kormányok és a magyar civil társadalom, valamint a kisebbségi magyar szervezetek és közösségek erős eltökéltségére és szívós munkájára, a szomszédos kormányok és az ottani közvélemény demokratikus helyzetmegítélésére és magatartására, valamint az európai közösség, az európai intézmények következetes figyelmére és támogatására. E három tényező közül egyik sem lesz nélkülözhető.



Jeges Ernő: Szent István felajánlja a koronát Szűz Máriának, a pomázi plébániatemplom oltárképe, 1951

A magyar Fiume végnapjai

Már az év elején formai kezd a főzet a fedő alatt.

A szusaki Novi list 1918. január 25-ei száma közli azt a 18-i keltezésű kiáltványt, amelyet a megszővegezők szerint 6012-en írtak alá. Ebben „Rijeka és Szusak lakossága, valamint környékük lakói” meggyőződésüket fejezik ki, hogy a szebb jövő, a boldogulás, a gazdasági és kulturális fejlődés, meg egyáltalán minden lehetséges szép és jó csakis és kizárólag a horvátok, szerbek és szlovénok egyesített, „teljesen önálló és független” délszláv államának keretei között érhető el. Ezért „elvárják”, hogy Fiume csatlakozzék a létrehozandó Jugoszláviához, továbbá „felemelik szavukat mindazok ellen, akik Rijekára való jogunkat idegeneknek akarják átengedni, akárcsak azok ellen, akik Tengeremellékünkért nyújtják ki kezüket.” (Mindez természetesen az olaszoknak és a velük szimpatizálóknak szól.) Az aláíróknak, a kiáltvány megszővegezői szerint, gondjuk van arra is, hogy a szláv testvériség dicséretes internacionalizmus jegyében „cseh testvéreinknek szívből jövő köszönetet mondjanak a hathatós segítségért.”

A háború utolsó hónapjaiban egyre nő a nyomor és a zűrzavar. A vasúti és a közúti torlódások miatt a frontra indulók gyakran összekeverednek a sebesülteket vagy hadifoglyokat szállító szerelvényekkel, káosz, összeviSSzaság, konfliktusok özöne, fokozódó nélkülözések. Olykor több ezres tömegek élelmiszer- és gyógyszerellátásáról képtelenek gondoskodni a városban. A szállítási-ellátási zavarok, a mindinkább érezhető, a meggyötört ember védekező reflexeinek feladásából következő, egyre erőteljesebb demoralizáltsággal ötvöződve, növekvő elégedetlenkedést váltanak ki. A két irányból is érkező sovíniszta uszítás és a heveny kórként, járványos korjelenségként terjedő, gátlástalan (és „internacionalista”) szociális demagógia ugyancsak jócskán megteszi a hatását. Zúgolódó, gyűlölködő, mindinkább fékevesztett, erkölcsi gátjait elhagyó, egyre gyorsabban a bűnözés szakadéka felé dübörgő embersokaság a tersattói vár alatt.

Október 16-án Károlyi Mihály bejelenti, hogy a föderatív államszövetséggé átalakuló Osztrák-Magyar Monarchiából Fiume vagy kiválik és Horvátországhoz

csatlakozik, vagy a délszláv királysághoz fog tartozni. Ez ellen maguk a fiumeiek tiltakoznak: Andrea Ossoinack képviselő, a város egyik leggazdagabb embere (Dékány András is szerepelteti regényében, igen rokonszenves beállításban) azzal érvel, hogy Fiume sohasem volt horvát, hanem olasz, s annak kell maradnia a jövőben is. A kormány a később oly neves művészettörténészt, Fülep Lajost bízza meg azzal, hogy tárgyalásokat folytasson olasz és délszláv politikusokkal és fiumei vezetőkkel a város és Magyarország jövőbeli viszonyáról.

Október második felében már a levegőben van, hogy hamarosan iszonyú megpróbáltatások következnek. A Nautica például, amely addig a nemzetiségi együttélés szinte álombéli iskola-terepe volt, a sovén mozgalmak propagandájának egyik legelső áldozata lesz. A Dékány-regénybeli példa az olasz Zanetta és a délszláv fiúk kis híján emberölésbe torkolló összeapásáról félelmetesen valóságos: mindennek előszelét már az előző hetek izzó, feszültséggel teli levegőjében érezni lehetett: az egész város beszéli, hogy nemzeti-ségi gyűlölködésből besúgott tengerész-növendék-társakra szabadul rá a mind idegesebb rendőrség – az egymás ellen fenekedők ekkor még (már?) egymást jelentgetik föl a magyar hatóságoknál...

Október 23-án aztán kitör a vihar. Korántsem váratlanul. A Fiumével már akkoriban is gyakorlatilag összeépült, a Fiumara túlsó partján levő Szusakon a már hetek óta felizgatott tömeg az éppen gyakorlatozó ottani cs. és kir. 79. (Jellasics) gyalogezredbeli katonákkal – egymást kellőképpen tüzelve – horvát zászlók alatt bejön a városba és ordítózva, lövöldözve, randalírozva kitűzi a lobogókat a laktanyában. Erősödő fegyverropogás, rémület, rohanás mindenfelé. Kereskedők, amint kapkodva zárják be üzleteiket, nagy sietve húzzák le a redőnyöket, sápitező, hadonászó asszonyok a Gomilában, a Corsia Deák platánjai alatt, túl az állomásépületen, az úttesten átkanyargó vasúti síneken hadonászva, kiabálva futkosó emberek. Istvanovic tábornaszernagy, városparancsnok alpesi vadászokat küld a rend helyreállítására, ezeket a hős forradalmárok részint felkoncolják,

részint lefegyverzik vagy szétzavarják. Ezt követően sietve feldúlnak több rendőrsőt, enyhén szólva durván fogságba ejtenek néhány szolgálatban lévő rendőrt, összevernek egy-két méltatlankodó járőrelőt és a törvényszék épületéhez vonulnak, hogy szabadon bocsássák az ott lévő letartóztatottakat. Horváth József szerint „az egész épületet feldúlták, kifosztották, s az ablakokon át mindent az utcára dobáltak. A lázadók mögött vonuló városi csőcselék aztán hamar széthordott mindent.” Már ami nem égett el, tegyük hozzá. Mert a kitört ablakokkal vakoskodó épület előtti terecskén iratokat, dokumentumokat elemésztő maglyák lángolnak, ropogva, füstölve, körülöttük a Gomila népe táncol, ujjong – lelkesen ünnepli a háború végét és „a forradalom” kitörését – no meg a korlátlan szabadrablás eljöttének hajnalát...

A szomszédságban található kormányzói palota következett volna – azonban egy bizonyos Teslić százados a hírek hallatán kiadja a parancsot: egy gépfegyveres osztag szállja meg az épületet, rendezkedjék be védelemre. Rövidesen kéri a rendőrség és a magyar katonaság (elsősorban haditengerészek) segítségét. Utóbbiak azok az „állig felfegyverzett”, elszánt legények, akikről Dékány András is ír, „akiket szidalmaz az utca, mert elzárták a kormányzóság felé vezető utakat.”

Áll a harc. Lőporfüst, tüzek füstje a kikötő fölött, felkavart hangyaboly-város az enyhe mediterrán estében. Gépfegyverek kattogása, mannicherek csattanásai, szapora ordítózások erre is, arra is. Csörömpölve hullanak ki a kávéházak ablaktáblái, lángot vetnek a kikötői raktárepületek, törmelék, szemét az utcákon, zárt kapuk, új és még újabb falragaszok. A horvát kokárdás katonákat és a hozzájuk csapódott, igencsak vegyes népséget lefegyverzik, szétkergetik. Az elfogottakat teherautókon előbb a szabadkikötőbe, a Punto Francoba, majd Pólába (Pula) szállítják. Október 28-án a városparancsnok bejelenti, hogy a város irányítását az államhatalom képviselőjében a katonaság vette át. Csakhogy mindez már eső után köpönyeg: Teslić a szárazföldi, Lucich sorhajókapitány pedig a tengerészeti alakulatok képviselőjében azt kénytelen jelenteni a kormányzói palotában Jékelfalussy Zoltán magyar kormányzónak, hogy a rendelkezésükre álló fegyveres állomány nevetségesen kicsi, távolról sem elegendő a város rendjének megnyugtató, biztos helyreállítására. A megfélemlített, megalázott rendőrség teljesen szétzilálódott: feladta hivatali helyiségeinek, szolgálati helyeinek nagy részét, zöme már el is hagyta a várost, útban van északra felé. Budapest értesítése után máris érkezik a fővárosból az ukáz:

Wekerle Sándor miniszterelnök a rendkívüli helyzetre való tekintettel magához rendeli a fiumei kormányzót. Jékelfalussy családotul útnak indul, hogy soha többé ne térjen vissza Fiumébe...Az utolsó magyar kormányzó távozását követi a palotaőrség nagy részének elvonulása is.

Másnap, 29-én Zágrábban megalakul a Horvát Nemzeti Tanács. Még ugyanezen a napon, nyilván a hír hatására, estére az olaszok is létrehozzák a maguk nemzeti tanácsát. A horvátok tanácsának fiumei bizottsága azonnal tüntetést szervez, követelve a város csatlakozását Horvátországhoz. Az olaszok válaszként közlik: a csatlakozást csak ideiglenes jelleggel, fenntartásokkal veszik tudomásul.

„Fiume utcáin horvát és olasz érdekek csaptak össze. Hol olasz, hol horvát lobogó lengett a városháza tornyán”, összegzi a helyzetet Dékány András. (Közben a váltig zúgolódó, forrongó horvát lakosság a kormányzói palota elé vonul, hogy bevonja a palota ormán lengő magyar zászlót és a horvátot húzza fel helyette, majd a városon végigvonulva, ahol csak magyar lobogót talál, letépi. A magyar feliratokat leverik, összetörik – főleg a vasútállomáson akad tenivalójuk...)

A zászlócsereáldozat a következő napokban fiumei össznépi társasjátékká vált. Az még hagyján, hogy - Horváth József közlése - „míg az egyik utcában horvát lobogó alatt vonult az új horvát szerzeményt ünneplő, éljenző, a másik utcában olasz kokárdákkal Fiume függetlenségét éltető, felajzott tömeg... az elhagyott városrészekben a felszabadított orosz és szerb hadifoglyok randálíroztak, raboltak” – de az események alakulása folytán előbb a tengerészeti akadémiánál, majd a már említett városházi toronynál egyfolytában zajlott a zászló-cserebere, „amely több napig borzolta a helyi olaszok és horvátok idegeit és fakasztott (keserű – D. L.) mosolyt a magyarokban.” Október 30-án hivatalos zágrábi küldöttség érkezik a város átvételére, mire az olaszok Antonio Vio polgármester vezényletével közzé teszik: Fiume sorsáról majd a békekonferencia fog határozni, ők az olasz anyaországgal való egyesülést támogatják, s a délszláv megszállást nem fogadják el, átmenetinek tekintik. Antonio Grossich, az Olasz Nemzeti Tanács vezetője 20 ezer ujjongó ember előtt közli a testület döntését az Olaszországhoz történő csatlakozásról. A Zágrábból érkezett és a kormányzói palotába beköltöző, újdonsült horvát városvezér, egy bizonyos Rajevic nevű úr az olasz deklarációra csak annyit válaszol, hogy Fiume hovatartozásának kérdését a szerb-horvát-szlovén állam megoldottnak tekinti. Október

31-én „nagy fehér plakátok kerültek a házak oldalára: a horvát bán elrendelte Fiumében az ostromállapotot! Egész éjjel kelepelték a gépfegyverek, szóltak a pus-kák. Időnként egy-egy éles kiáltás is belehasított a felhők sötétségébe...November elsején fáklyásmenet ünnepelte a tanács (a szerb-horvát-szlovén nemzeti tanács – D.L.) határozatát: Fiume Jugoszláviához csatlakozott!”

Már több mint egy hete tart a felfordulás, az anarchia, a teljes zavarodottság. Váltakorosan rengeteg az erőszakos cselekmény, a fosztogatás, rablás, betörés. A délszláv katonai járőrök – a lakossággal hatékonyan együttműködve -, miként Horváth A magyar Fiume végnapjai című, elsősorban a tengerészeti akadémia végőráit bemutató írásában beszámol róla, „mindent elszedtek hazafelé tartó katonáinktól, sok esetben még a bakancsot is”, a volt hadifoglyok felfegyverkezve dúlnak-öldökölnek mindenfelé. „Az eseményektől megszeppent, anyaországától elszakított fiumei magyarság számára nyilvánvaló volt, hogy a város sorsa pillanatemberek kezében van, s a tegnapi olasz-délszláv barátkozás kérészetű”, fejtegeti Horváth. Ráadásul, hogy a zűrzavar még nagyobb legyen, akcióba lépnek az erősen balos fiumei szocialisták is (csak ők hiányoztak). Megalakítják a Munkástanácsot és azonnali népszavazást követelnek Fiume hovatartozását illetően. Nagygyűlést tartanak, tüntető menetet szerveznek, agitálnak. Végül az olaszok megelégednek mindent: gyorsan követeket küldenek segélykérés címén a határon túlra – és november 4-én reggel olasz hadihajók futnak be a kikötőbe, mely akkor már tíz napja nem látott közeledő, érkező hajót. A Stocco nevű torpedóvadász, fedélzetén a fiumei küldöttség tagjaival. A Sirtari, szintén torpedóvadász-romboló, fedélzetén a parancsnok, a flotta admirálisa, Rainer tengernagy. Az Emmanuele Filiberto csatahajó. A Stocco az Adamich-móló egyik, a Sirtari a másik oldalán köt ki, a csatahajó a Mária Terézia-mólóhoz kanyarodik. Rainer admirális azonnal beszédet mond az összegyűlt tömeg és a tiszteletére megjelent városatyák előtt. Bejelenti: az olasz király nevében érkezett és minden erővel meg fogja védeni az olasz lakosság és Olaszország érdekeit. (Az olasz flotta egységei a következő két napon elfoglalták az isztriai partokat Abbáziával együtt, továbbá délebbre Zárát is, egyáltalán nem törődve a délszlávok heves tiltakozásával.) November 11-én újabb olasz csatahajó érkezik, a Francesco Feruccio és az Emmanuele Filiberto mellett köt ki. Végül is a fiumei „ügyet” az olasz csapatok gyors és határozott érkezése kezdi rendezni: 17-én már ágyúkkal és gépfegyverekkel Drenova irányából

szárazföldi csapatok érnek a városba, és az ugyan-csak megérkezett San Marco csapatszállítóról is újabb egységek szállják meg a kikötőt és a Whitehead torpedógyárban levő rádióállomást. A délszláv katonaság – nagyszámú civiltől kísérvé – a már régóta túlnyomóan horvát-szerb lakosságú Szusakra vonul. Ám előzőleg még bent a városban újra fellángol és egyben végképp le is zárul a zászlócsereberés viadala: még 5-én, de már a hadihajók biztonságával a háta mögött, az olasz nemzeti tanács vissza akarta cserélni a Nautica épületén levő lobogót, de ezt horvát fegyveresek megakadályozzák. A városi torony, a Torre Civica ormán az évtizedek óta megszokott fiumei címeres zászló helyett a horvát zászló díszelleg – Rainer első dolga leszedetni – de nem a városi, hanem az olasz lobogó kerül a helyére...Három nap múlva olasz küldöttség keresi fel a Velencében tartózkodó királyt és bejelenti a város szándékát: a független Fiume Olaszországhoz kíván csatlakozni...

A fejleményeket így összegzi a leendő tengerészek köréből a mi Dékány Andrásunk: „többen, az olasz származású növendékek közül éljenezni kezdtek...élesen szemben állt egymással az olasz és a horvát származású lakosság. A Nauticán is megmutatkozott ez a hangulat, persze csak vitákban, igazságkeresésben. Hogy kiknek van több joga Fiuméhez: az alapító és (a város körül, a környékben – D. L.) tömeget jelentő szlávoknak, vagy a kereskedő és városfejlesztő olaszoknak?”

Nedeljko Fabrio felidézi a pillanatot, amikor az érkező olasz flotta parancsnoka elé lépnek a fiumeiek. Mafalda a legdrámaibb hírt nem közli beteg édesapjával: „a kormányzói palota kövébe épített magyar címert gondosan horvát és ibolya-sárga-kék fiumei zászlóval takarták el”, most azonban itt tolong az esőben kisfiával, Orestével, „miközben a hajók felé tolnak.” Mama, mit mondott az a bácsi a kapitánynak, kérde a gyerek, amikor az első városatyja megszólítja tengernagyot. „ - Boldog vagyok, hogy olasz szülőhazámnak átadhatom az ősidők óta olasz Fiume városát – hallották az első sorokban, s adták tovább három nyelven a leghátul állókig. – Ez mit jelent, mama? – kérdezte a nehézkes szavakból mit sem értő kisfiú. – Eljött értünk a haza, kisfiam. Nézd csak ezeket – mutatott ujjával a szürke hadihajókra.”

Rövidesen antant katonaság érkezik Fiuméba: a tenger és a szárazföld felől is valósággal özönlenek az olasz, amerikai, francia, angol gyalogosok és tengerészek. Az olasz hadihajók mellett horgonyozik az angol Dorthmont cirkáló és az amerikai Israel romboló. Az utcasarkokon zordon tekintetű, marcona katonák,

mellettük gúlában a fegyverek. A falragaszokon mindenfelé az új városparancsnok, Enrico San Marzano tábornok neve olvasható. November 21-én súlyos börtönbüntetés terhe mellett megtiltják az osztrák-magyar papírpénzek behozatalát, másnap az olaszok által megszállt terület határát az antant demarkációs vonalnak nyilvánítja. 24-én francia, zömében annamita (vietnami) alakulatok vonulnak be a városba.

„Az antant erők bevonulása nem zavarta az olaszokat abban, hogy a várost a sajátjuknak tekintsék” állapítja meg Horvát József. „November 28-án Cagni olasz tábornok látogatott a városba, kit nagy ünnepeléssel fogadtak a helyi és a bevonult olaszok. A tábornok szónoklatában kijelentette: Ez a mi földünk és az is marad!”

Másnap a még mindig meglehetősen zavaros helyzet tisztázására és érdemi feltérképezésére brit-amerikai vegyesbizottság érkezik Fiumébe. Van mit tanulmányozniuk...Az olaszok szándékai egyértelműek, a lakosság többségére és akarataira hivatkozhatnak. A britek az 1915. április 26-án Olaszország és az antant között létrejött titkos londoni egyezmény értelmében a létrehozandó önálló horvát-szlavón-dalmát állam részének tekintenék Fiumét, így remélvén megakadályozni a városban a szerb dominanciát és a horvát csatlakozást Szerbiához, ráadásul Olaszország csak 1918 őszén jelentette be igényét a városra. A franciák a hagyományos szerbbarátság okán a szláv megszállás, a délszláv államhoz való tartozás hívei. Az amerikaiak a független státus felé hajlanának – ezt a gondolatot erősíti fel – a régi hagyományokat követve – a magyar országgyűlés volt képviselője, Ricardo Zanella tanár, aki több hívével a párizsi békeértekezleten önállóságot akar elérni a város számára.

Mindeközben a nyomorúság tovább nő. Egyre nehezebben tudják megoldani az élelmiszerellátást, a téli tüzelőt, a pénz értéke az áruhiánnyal egyenes arányban csökken, mindinkább lábra kap a feketézés, az üzérkedés, a valutázás. A pénzintézetekben levő osztrák-magyar bankókat és postai értékcikket felülbélyegzik. Ráadásul nemsokára a többnemzeti-ségű megszálló erők is egymásnak esnek: a franciák erőteljes szlávbarátságát nehezen viselik. 1919 nyarának elejére tudomásukra jut, hogy a horvát katonák a fegyverbarátság címén rendszeresen leitatják és ellenük bujtogatják a gall vitézeket, válaszképp éjszaka részegen randalírozó több horvátot kivernek a fiumei szórakozóhelyekről. Közben az amerikai és a brit tisztek egyre gyanakvóbban nézik az olaszok mind egyértelműbb térnyerését a városban. A nyár folyamán a zavargások már rendszeres fegyveres

összetűzésekké fajulnak, a Baross kikötőben ártatlan vietnami bakák esnek áldozatul. Július 15-én angol-amerikai-francia-olasz szövetségszövetségközi vizsgáló bizottság érkezik a városba, hosszú nyomozgatás után elmarasztalja Fiume lakosait és a helyi rendőrséget, egyben nemzetközi rendfenntartó erők felállítását javasolja, mivel más módon nem lát garanciát a törvényesség helyreállítására. A párizsi békekonferencia határozatot is hoz erről, augusztus végén Málta szigeten behajózzák az első ötszáz fős kontingenst. E fejlemény, állapítja meg Horváth, „nagyon meggyorsította a város antant-megszállásának megszüntetésére tett titkos előkészületeket. A szövetségesek követelik az olasz csapatok kivonulását, mely szeptember 9-én meg is kezdődik.”

Ekkor több mint különös dolog történik. Megkezdődik Fiume legújabbkori történetének egyik, ha nem legfurcsább szakasza.

Már közel egy esztendeje, hosszú hónapokon át közismert az egész adriai tengermelléken az olasz jelmondat: Fiume o morte, Fiume vagy halál. Ebben az időszakban, ahogyan Nedjeljko Fabrio nevezi, „amikor az olasz irredentizmus szele meggyőző erővel sűvített át a városon”, nagy tömegek számára elképzelhetetlennek tűnt, hogy Fiume más lehet, mint olasz fennhatóság alá kerülő város, az Olasz Királyság szerves része. Akár jelképes lehet egy, ekkoriban induló lap neve: La Vedetta d'Italia. Olaszország őrtornya... Amely vezércikkében azt írja” annexiót akarunk Olaszországgal, de Olaszország nem Nitti és a kormány, mely visszautasítja Fiume hűségét; Olaszország a nemes, egészséges, erős nemzet, amely...szeret minket s amelyet mi szeretünk; a nemzet, amely Fiumében látja győzelme utolsó nagy célját, amely velünk együtt teli torokból követeli az annexiót az anyaországgal...” Nittiék habozása, kényszerű ódzkodása több szempontból indokolt. A háborúból meggyengülten kikerült Olaszország egyáltalán nem akar ujjat húzni jó három éven át kipróbált antant-szövetségeseivel – nemcsak a franciák, de még az angolok és amerikaiak álláspontja is jócskán kötelező jelleggel bekalkulálандó a lépésekbe. Ráadásul a nagy flotta-nekibuzdulás után történtek a nemzetközi közvélemény – és főleg: a párizsi békekonferencia! – megkülönböztetett, szigorú figyelmét és nem éppen pártoló jóindulatát fordították Itália felé – és Rómában bizony igencsak gondolni kell arra is, hogy bizony más is van Fiumén és a néhai magyar tengermelléken kívül – Trieszt és Isztria és Dél-Tirol és Savoya és hasonlók...Ha ilyen helyzetben akad valaki, aki felismeri az önálló, akár az örült-

séggel határos magányos partizán-cselekvés szükségességét és színre lép – akár mindent elérhet.

Akad.

Az 1863-ban született, tehát most 56 éves, egykoron Rómában újságíróskodó Gabriele Rapagnetta – eredetileg így hívták – mestere a filozófiában Nietzsche, a költészetben és a polgárpukkasztó pózolásban Baudelaire. A kor divatjának megfelelően szimbolista és dekadens, s midőn első verseskötetei megjelennek, egyöntetű róla a vélemény, hogy „a nyelvi bőségnek olyan áradata ömlik át művein, ami csak olasz nyelven lehetséges.” (Szerb Antal) Kosztolányi azt írja róla: tragikus és részeg lírai koncertté hangszereli az egész életet. Miközben már Gabriele D’Annunzio néven jegyzi műveit, dekadenciájáról elmondható, hogy bizony jóval olcsóbb anyagból készült, mint mondjuk Ady: egyre inkább mindene a magakelletés, a közízléssel történő ríktó kacérkodás, egyre jobban az „én tudom, hogy ez kell nektek” ellenszenves felkínálkozásával él. Kezdetben csak az irodalomban, később az életben is: a világháború alatt Európa alighanem legharsányabb háborús uszítója, nagyszájú ripacs, aki mellékesen és máskülönben nemcsak váltig tehetséges, többre hivatott költő, hanem nagyszerű katona is: repülő tisztként több hadászati bravúrt visz véghez – a valóságban próbálja ki és valósítja meg tanítómestere, Nietzsche híres „vivere pericolosamente”, élj veszedelmesen-létparancsát...A nagy világégés befejeződésekor már ezredesi rangban van. Vad és lángoló olasz hazafi – persze ezt is oly módon juttatja érvényre, mint mindent: erőszakosan és nagy hangon, pozórként és tömérdek riasztó túlzással. (Az extrém, magamutogató és hatásvadász ostobaságokkal egész életében – 75 éves korában, 1938-ban hal meg – nem hagy fel: utolsó másfél évtizedében a korában „példátlan csodákkal” felszerelt, hatalmas villáját, a Vittorialét mutogatta az érdeklődőknek a Garda-tó mellett, hegytetőre felvontatott hadihajóval, szent repülőgépcsavar-szoborral, szemmelverés és átkok elleni totemoszloppal, a kertben nagy kaliberű ágyúval és hasonlókkal.)

D’Annunzio, akit Tóth Tibor szerint a legjóindulatúbb pszichiáterek is csak szélsőségesen egzaltált paprikajancsinak neveznének, látván az egész Itáliában mind nagyobb politikai hullámverést kiváltó fiumei helyzet elhúzódását és megoldatlanságát, úgy dönt, hogy lángoló hazafias érzeményeinek most aztán tér nyílik. Eldönti: a maga eszközeivel eléri Fiume hovatartozásának véglegesítését még a béketárgyalások előtt... Mivel szokás szerint korántsem szerény és csendes módon ad hangot vélekedésének, rövid időn

belül mind nagyobb számban csatlakoznak hozzá az olasz hadseregből dezertált katonák, hősködő, fanatizált valódi és kalandorkodó ál-hazafiak, kétes elemek hajléktalanoktól profi bűnözőkig, idealista diákok és elszánt rohamosztagos veteránok. (Már 1919 tavasza óta működött Triesztben egy tisztekből álló titkos tanács, amely Fiume birtokbavételéhez toborzott embereket.) Ez a több mint vegyes társaság – a „szabadcsapatok” – határozta meg azután hosszú időre a magyar Szent Korona legszebb gyöngyének sorsát...

1919. szeptember 12-én mintegy 2500 főnyi jól fegyverzett olasz szállja meg Fiume legfontosabb pontjait, a lakosság nagy lelkesedése közepette – fiumei zászlók alatt, rajtaütésszerűen, kormányának tudta nélkül. A kormányzósági palotából eltávolítják a brit őrséget és katonai tiszteletadás mellett bevonják a brit és francia lobogót, csak az olasz marad. Délután a palota erkélyéről – kitüntetésektől ragyogó ezredesi egyenruhában, az olasz gyalogos századoknál használatos térdig érő, széles, világosbarna lábszárvédőben – az „il comandante” címmel megített D’Annunzio beszédet mond, amelyben bejelenti, hogy a végső cél természetesen az Olaszországgal történő egyesülés... (Ezt majd október 30-án „hivatalosan” is közli.) Felszólítja a megszálló antant erőket, hogy 24 órán belül hagyják el Fiumét. Az amerikaiak azonnal engedelmeskednek, a britek is. Nyomukban az olasz hadihajók lezárják a kikötőt – csak az Olaszország felé szabad az út ezután...A franciák még pár napig ragaszkodni próbálnak tekintélyük roncsaihoz, majd ők is távoznak.

D’Annunzio Duce néven – a név mellett sok egyebet is köszönhet neki Mussolini fasiszta rendszere – a városállam vezetője lesz. Irreguláris légiója, miként Horváth József megjegyzi, időközben „napról napra gyarapodott, mígnem elérte a tízezer főt.” Ezzel újabb komoly élelmezési nehézségeket okoz a városnak, az olasz Vöröskereszt hajón és vasúton igyekszik biztosítani a lakosság ellátását – az élelmiszerhiány enyhítésére minden korábbinál szigorúbban elrendelik a még Fiumében nagy számban tartózkodó „idegenek” (nem olasz nemzetiségűek) hazaszállítását. Alig egy-két nap alatt 12 vonat indul a pályaudvarról az egykori fiumei közalkalmazottakkal. Ez sem sokat segített. A tél kezdetére már akut a tüzelőhiány, a katonák kivágják a város körüli hegyekben az erdőket, bontják a kikötő és a pályaudvar faépületeit, óriási a drágaság, virágzik a feketepiac, a valutázás, a Gomilában minden korábbinál ordítóbb a nyomor. A gondok enyhítésére a comandante naponta kétszer zenés katonai felvonulásokat rendez, miközben egymást érik a

„hazaffyas” szónoklatok a kormányzói palota erkélyéről. A felvonulók a később Mussoliniék által hírhedtté vált indulót, a Giovinezza-t éneklik a fiumei utcákon... A költő-hadvezér rövidesen egyre komolyabb összetűzésbe kerül magával az olasz kormánnyal: kezdetben körülbelül úgy gondolja, az általa vezetett Fiume Olaszország szárnyai alatt tessék-lássék módon legyen „független” – ez inkább a délszlávoktól való teljes eltávolodás autonómia-fügefalevele. Később azonban, mivel Róma – érvényesíteni akarván állami fennhatósági jogosítványait – finoman bár, de annál határozottabban gárdájával egyetemben távozásra szeretné bírni (egy bizonyos Pittaluga tábornokot neveznek ki hivatalosan városparancsnoknak, feladata D’Annunzio kiűzése lenne), a kalandor-poéta ellenáll és végül már erőszakkal, kormánya ellenében tartja megszállva a várost. Dacból esze ágában sincs már átadni az eredetileg „átjátszani” akart Fiumét Olaszországnak, s immáron „igazi” független városállamot akar: szeptember 8-án kikiáltja az önálló fiumei államot (Reggenza Italiana del Carnaro, Kvarnerói Olasz Kormányzóság néven). Így lesz az álcából valóság... D’Annunzio és csapata nem ismeri el határnak a kijelölt Fiumara (Rjecsina) folyót és azt sem, hogy a túlsparti Szusak az új délszláv államhoz tartozzon. Nincs mit tenni, a szövetséges antant segítségével próbálják Nietzsche legjobb talján tanítványát kifüstölni a városból – annál is inkább, mivel Pittaluga csapatait a város határában a gárdisták elpáholják, így az olasz kormány csak annyit tehet, hogy nyilvánosan elítéli D’Annunzio totálisan anarchisztikus, több mai álláspont szerint „fasisztoid”, „prefasiszta” államalakulatát (mai kifejezéssel élve: nyíltan „elhatárolódik tőle”), ám célját egyelőre nem tudja elérni.

1920 nyarának elejére a tarthatatlan állapotok miatt az év eleje óta tartó háttér-tárgyalások felgyorsulnak. Wilson amerikai elnök külön is sürgeti a megoldást – állítólag egy időben a vadonatúj Népszövetség állandó székhelyeként is számítana a városra – Clemenceau pedig ígéretet tesz a délszláv állam vezetőinek, hogy megpróbálnak valamit tenni Fiume megszerzése ügyében. Trumbić és Pašić az Egyesült Államok hathatós támogatásával eléri, hogy Olaszország az év végéig ideiglenesen mondjon le a területről, amíg nagyhatalmi döntés nem születik. (A június 4-én aláírt trianoni békeszerződés III. részének Politikai rendelkezések című passzusában az V. cím 53. cikke szól Fiuméről, azonban akkor még értelemszerűen semmiféle végleges döntést nem fogalmazhattak meg azon túl, hogy a város nem tartozik többé Magyarországhoz.) Végül

november 12-én írják alá a rapallói olasz-délszláv egyezményt, amely a Népszövetség védelme alatt álló szabad várossá nyilvánítja Fiumét. A város egyben semleges övezet, „szabadállam”, teljes körű önállósággal, autonómiával. Általános a vélekedés a városlakók körében: ez az elképzelhető legkisebb rossz, amire számítani lehetett: akár Belgrád, akár – D’Annunzioék ámokfutásának tapasztalatai után – akár Róma uralmától a helyi olaszok és horvátok más-más okból ugyan, de egyaránt tartottak... Ráadásul itt az ősi hagyományok újjászületése... „Az örömtüzek kihunyása és a grappás poharak kiürítése után”, miként Tóth Tibor írja, hátra volt még a fekete leves: a harcos poétának esze ágában sincs elfogadni az egyezményt. Nem vacakol: kerek-perec – hadat üzen szülőhazájának.

Elképesztő helyzet, aligha lehet túl sok hasonló a történelemben. Róma végre összekapja magát és odavág: blokádöt hirdet Fiume ellen – a körbezárt városból D’Annunzio csapatai kezdetben zsákmányszerző kalózként ki-kitörnek, hogy élelmet szerezzenek és azt az éhező városban eladják – fosztogatnak, raktárokon, hajókon ütnek rajta, a szabadrablás mindenfelé tobzódik. Az 1920-as „véres karácsonyon” azután – ahogyan fiumeiek nemzedékei hívták a kilenc évtizeddel ezelőtti napokat – öt napon át olasz repülők bombázzák, olasz tüzérek lövik a zömében olaszok lakta várost... D’Annunzio nem tud mit tenni: megadja magát, még december végén lemond és 1921. január 18-án elhagyja a várost. (1924-ben hadi és egyéb érdemei elismeréseképpen a fasiszta olasz államtól megkapja a stílusához igencsak illő Principe di Monte Nevoso, A Havas Hegy Hercege címet, 1926-tól egy külön erre a célra alakult Instituto Nazionale, Nemzeti Intézet megkezdte összes műveinek rendkívül díszes, reprezentatív összkiadását, vélhetően kötve-fűzve, stb.) Az olasz kormány december 31-én megegyezik az új városvezetéssel a rapallói egyezmény, a városállami státus elfogadásáról és arról, hogy a legrövidebb időn belül választásokat tartsanak. Az április 24-i voksoláson az autonóm párt nyert, elnöke a már említett Ricardo Zanella, a magyar parlament korábbi fiumei képviselője, Fiume önállóságának régi híve és kipróbált harcosa lett.

D’Annunzioék 14 hónapi uralma után, ahogyan Tóth Tibor fogalmaz, „a városállam mindössze negyven hónapig bírta.” 1922. november 16-án a nemrégiben hatalomra került olasz fasiszta vezetés jóformán kicsalta Zanelláék kezéből a városi hatalmat: olasz csapatok vonulnak be a városba és – újfent természetesen olasz érdekekre hivatkozva – megszüntetik a

szabadállami státust.(Fiume önállóságát az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország egyaránt elismerte.) Mussoliniék már egyezkedni is kezdenek a délszláv kormányral. Hosszas diplomáciai csatározás és ügyeskedés után 1923 végére – nem csekély mértékben Fiume új vezetőjének, a fasiszta meggyőződésű Giovanni Giuratinak és I. Sándor szerb király nagy nehezen kicsikart-kiimádkozott beleegyezésének köszönhetően – létrejön a megegyezés, amit 1924. január 27-én írnak alá Rómában:eszerint Olaszország bekebelezheti a szabadállamot, tehát Fiume Olaszország szerves része, az olasz-délszláv államhatár a Fiumara, Szusak a délszláv államé. Olaszország – ünnepélyes bevonulással – 1924. március 24-én veszi végleg birtokba Fiume városát. Akár végső értékelésnek is elfogadhatjuk Herczeg Ferenc fölöttébb elgondolkodtató sorait: „Sohasem fogom megérteni, hogy a boldog Itália, melynek Genovától Palermóig és Szirakuzától Velencéig annyi dicső városa, világ-

hírű kikötője és halhatatlan tengerőble van, miért vágyott a mi szegényes Quarnerónk és a mi isten háta mögötti Fiuménk után. Fiume volt Magyarország kapuja a nagyvilág felé;rosszul záró, légvonatos kapu, de mégiscsak kapu volt. Amióta elveszett, nekünk olyan házunk van, melynek nincs kijárata. Olaszországnak pedig van raktáron egy kapuja, mely nem vezet sehová. Fölmerülhetne a kérdés: vajon a világtörténelem nem téveszti össze olykor a hazafiságot a komiszszággal, a dicsőséget pedig a rablással? Az olasz államvezetés d'Annunzióinak a beszámíthatatlansággal határos hiúságát és vakmerőségét használta föl Fiume megszerzésére. Mikor azután a költő hívei kezdték komolyan venni a saját condottiere-kalandjukat, Itália hajóágyúkkal lövett Fiume meghódítói közé. Az imperialista műhelyben így szoktak dolgozni! II Poeta – fiumei uralkodó korában így is akarta magát címeztetni! – bolondja volt a hírnévnek, de olyan bolond, aki – mint Pesten mondják – igenis megcsókolja a tüzes kályhát.”



Jeges Ernő: Szent Adalbert Vajkot tanítja (Veszprémvarsány), 1955

Részlet a szerző megjelenés előtt álló Fiume-városszociográfiájából.

Ember az embertelenségben, magyar a magyarüzöttségben*

Tomán László emlékezete (egy vita dokumentumai)

Az '50-es évek Európa e szögletében embert próbáló idők voltak. A magyar értelmiség körében mindeképpen. Különösen azokat kísérte a gyanú és a párt éber figyelme, akik nem földműves-, illetve munkás-családi háttérrel rendelkeztek.

Tomán László épp ilyen „megbízhatatlan” közegeből származott. Édesapja újságíró és lapszerkesztő volt, aki mindig a kisebbségi létbe kényszerített délvidéki magyarság ügyét szolgálta. A '44-es partizán terrort is csak azért úszta meg, mert szerencsére akkor nem tartózkodott otthon. Az ifjú Tománnak ilyen „pedigrével” kellett értelmiségiként helyt állnia úgy, hogy ne sértse sem az édesatyja szellemiségét és a saját lelkiismeretét, de elfogadható legyen a kommunista diktatúrának is. Nem volt ez könnyű dolog abban a magyarellenes időszakban, amikor tombolt a személyi kultusz, és ennek dicsőítésére minden hivatását gyakorló értelmiségi rákényszerült. Tették ezt egyesek kényszerből, mások meggyőződésből, legtöbben pedig a pénzért és a hatalomért. Tomán a kényszerből cselekvők csoportjába tartozott. Így, amikor a lelkiismerete már nem tudta elviselni a titói rendszer burkolt magyarellenes politikáját, valamint a jelszavaktól hemzsegő propaganda irodalom egyeduralmát, fellázadt. Történik ez azokban a veszélyes '50-es években, a magyar „holokauszt” után alig néhány évre, amikor a Goli otok (Kopár sziget) árnyéka rávetült minden magyar és nem magyar értelmiségire.

Tito, illetve a Jugoszláv Kommunista Párt abban az időben a kisebbségi politikát úgy képzelte megvalósítani, hogy létrehozza a jugoszláv nemzetet, amelybe minden kisebbségnek előbb vagy utóbb be kell olvadnia. E cél eléréséhez a legfontosabb eszközként a kisebbségi értelmiség „lefejezése” szolgált.

A támadást az egyetemisták körében indították el. A legnagyobb magyar janicsár politikus, Farkas Nándor vetette fel a magyarok, illetve a kisebbségek beolvadási elméletét még a magyar egyetemisták tervezett zentai tanácskozása előtt (ami különben sohasem valósult meg). Hozzá hasonlóan a magyar kisebbség „fejlődésről” beszéltek ugyan a Magyar Kultúratanács

egykes politikusi is, mondván, hogy nem szabad gátolni a nemzetiségek természetes egybeolvadását. Farkas Nándor azt is jelezte, miszerint „a nemzetiségeknek előbb vagy utóbb egybe kell olvadniuk. Ezt meg kell, hogy előzze a nemzeti kisebbségek eltűnése, mivel csakis a kicsi olvadhat be a nagyobbba. Ez pedig azt jelentené, hogy konkrétan Jugoszláviában egy bizonyos idő eltelte után, csak szerbeket és horvátokat, esetleg szlovénokat lehetne találni. És nekünk kötelességünk ebben az irányban dolgozni”.

Az értelmiség lefejezése azzal kezdődött, hogy a friss diplomásokat, kényszerrel, állásba helyezték Jugoszláviának a nem magyarlakta területeire. Dr. Burány Béla a zágrábi Ady Endre Magyar Kultúrkörben töltött egyetemista éveire emlékezve a következőket írja: „Az ötvenes évek dereka táján egyszer eljött a zágrábi Magyar Kultúrkörbe, a Horvátországban tanuló magyarok otthonába Farkas Nándor, az akkor neves, magas pozíciójú vajdasági magyar politikus, Herceg János író és Hangya András festő, s egy egész délután tartó, sőt, estébe nyúló gyűlésen arról akartak meggyőzni minket, Zágrábban tanuló vajdasági magyar diákokat, hogy diplomálásunk után ne jöjjünk haza Vajdaságba, hanem menjünk – Boszniába. Ott nagy a kádarszükséglet. (...) Fiatalos hévvel védekeztünk. A vita hullámai (...) a plafont verték. Most is itt cseng a fülemben Hangya Bandi hegyes hangja. – Miért? Mi az a Bosznia?! Abesszínia! – Álljon meg a menet! – érveltünk... – Egy kommunista nemzetköziség szempontjából mi a különbség Bosznia és Abesszínia között? Itt is, ott is emberek élnek. (...) Aztán, a hátunk mögött politikai intervenció is történt, a gyűlésen is nagyon hangoztatott céllal, hogy a Kultúrkör – mert tagjai úgylis jórészt egyetemisták – olvadjon be a Horvátországi Egyetemista Szövetségbe. Az intervenciót azért láttuk valószínűnek, mert pár nap múlva eljött egy »vezetőségi beszélgetésre« az akkori horvátországi kisebbségügyi »miniszter«. (...) Szó nélkül hallgatta végig panaszáradatunkat az elmúlt látogatásról. Szinte magába merülve szaladt ki a száján: – Dečki! Ezek nagyobb szerb sovíniszták a

* Születésének 80. évfordulójára

szerbeknél. Nekünk akkor ez a mondat azt jelentette, hogy a Kultúrkör, a zágrábi magyar egyetemisták otthona – megmarad. (Dr. Vajda Gábor: Az autonómia illúziója, MTT, 2008. Szabadka, Hogyan tovább a háború után? 1993. 251–252. p.)

Hasonló gondolatot követ a másik magyar jancsár, Borsos István is a Magyar Szó 1953. IX. 3-i számában: „Nálunk tehát, akik lépést akarunk tartani a haladással, akik tisztáztuk már a nemzeti kérdés alapvető kérdéseit, akik tudjuk, hogy minden nemzetiség munkásosztályának egy közös célért kell harcolnia, akik nem a nemzeti színben, hanem a javak szétosztásának egyenrangú működésében látjuk igazi nemzeti szabadságunkat, akiket ez a közös célért folyó harc hozott egybe, nem érezzük természetellenesnek, hogy szerbekkel, szlovákokkal, siptárokkal kell vitatkoznunk egyes megoldandó kérdésekről, hogy mi és ők is helyes álláspontot foglalhassunk el.”

Tomán már 1951-ben, látva és érzékelve ezt a magyarellenes politikát, az *Ifjúság Szava* című újságban a következő írást jelentette meg. Cikkében nemcsak a magyar értelmiség kényszer-munkahelyrendszere ellen emeli fel a hangját, hanem a magyar tannyelvű iskolák tantervének magyar szellemisége érdekében is. Ezzel hatvan évvel megelőzte korát, hisz a tantervek magyar szellemisége még ma is hiányzik. A cikk szövege a következő:

Az új magyar nemzedék sorsa

Elnézem az érettségizők, képesítőzők hatalmas emléktábláit a kirakatokban. Minden évben, többen és többen vannak. Az ideiek közül már alig ismerek néhányat – időben messze kerülnek tőlem, jönnek a fiatalok, özönlének az iskolába és az iskolákból – várja őket az élet. S ahogy arra gondolok, hogy a minden évben kikerülő lassan leváltják a maiakat, valami körülfog, valami szorongat. Ezeknek a fiataloknak a sorsa. Tudom, ők egy egészen más világ munkásai lesznek, s ez nagyon jó is. De épp ez a »más világ« nekünk, magyaroknak, különös gondot okoz. Főgimnáziumaink (az idén még csak három, de jövőre már négy, aztán hat) ontják az egyetemre készülő magyar fiatalságot. Magyartannyelvű szakiskoláink is sok magyar technikust adnak. Épp ezeknek: az egyetemi és szakiskolai diplomával rendelkező magyar ifjaknak sorsa kérdéses.

Egyáltalán nem felesleges ezt a problémát felvetni, mire ez a cikk megjelenik, talán már sokkal hivatottabb emberek is tárgyalnak róla, de mivel a magyar

fiatalok sorsáról van szó, vitára, de leginkább megoldásra van szükség.

Minden évben több és több magyar egyetemista – orvos, mérnök, középiskolai tanár, gyógyszerész, állatorvos, jogász, közgazdász végez Jugoszlávia különböző egyetemlein. Aztán széthelyezik őket ebben az országban, Maribortól Bitolyig és Pólától Nišig. Nálunk Vajdaságban – de a többi magyarlakta területeken is – szükség van magyar szakemberekre. A magyar ipari munkásság, parasztság magyar mérnököket, magyar mezőgazdászokat kíván! Ez teljesen érthető. Hiszem, hogy a termelőmunka is sokkal eredményesebb lenne, ha – a lehetőségekhez mérten – magyar szakemberek irányítanának ott, ahol a termelők többsége is magyar. Ma nekünk vannak magyar szövetkezeteink. Nagyon sok vajdasági gyárunkban a munkásság zöme magyar. Egyes helységeinkben, amelyekben a lakosság legnagyobb része magyar nemzetiségű, a közigazgatás is magyar nyelven folyik – bíróság, hivatalok: magyar tisztviselőkre, jogászokra van itt szükség. Tehát a legnyomósabb érv, a termelés érdeke mellett szól, hogy a magyar szakembereket oda nevezzék ki, ahol mint magyarok vezethetik a munkát.

A másik érv nemzeti kisebbségünk fennmaradása. Hogyha értelmiségünket elhelyezik szűkebb hazájából, idegen ajkú és nemzetű környezetbe – világos, hogy az elnemzetietlenedés veszélye fenyegeti. Nem hinném, hogy egy szocializmust építő országban a vezető politikusok azt akarják, hogy egy nemzeti kisebbség értelmiség nélkül maradjon. Ha Macedóniába vagy Isztriába vagy Boszniába küldik képzett embereinket – aligha tudják ezek megőrizni nemzeti jellegüket. Nekünk gondolnunk kell arra, hogy a most diplomáló fiatal magyarok megmaradjanak magyaroknak. Már itt Vajdaságban is, sok magyar lassan elfelejti anyanyelvét, vagy a kiejtése romlik el teljesen, idegen szavakat kever beszédjébe – megokolatlanul; mindez olyan tényeket bizonyít, amelyek kisebbségi problémáink felvetésének szükségéről beszélnek. A felszabadulás óta nagyon kevés szó esett itt minálunk épp nemzeti, kisebbségi ügyeinkről. Mintha elfelejtettük volna, hogy ilyenek is vannak. Pedig, látjuk, nagyon is vannak. Ha már megvan anyanyelvünk használatának szabadsága, ez még nem jelenti, hogy itt meg kell állnunk. Iskolánk, sajtónk, könyvkiadásunk van – de ez még nem minden! Nekünk sajátos magyar, kisebbségi problémáink is vannak, társadalmi kérdéseink, amelyekhez még senki sem nyúlt hozzá. Értelmiségi nemzedékeink sorsa jó alkalom arra, hogy megvitassuk ezeket a kérdéseket.

Jövőnkéről van itt szó, az utánunk következőkről. Mi nem engedhetjük meg, hogy a Jugoszláviában élő

magyarok, szerteszóródva az országban, elvesznek a magyarság számára. Akik érintkeznek a tengeren túlra szakadt magyarokkal, azok tudják, milyen keserves harcot folytatnak azok az emberek környezetükkel és magukkal is fennmaradásukért – anyagi és nemzeti létük fenntartásáért. A mi anyagi létünket (s hiszem, a nemzetit sem) nem fenyegeti veszély. De igenis fenyegeti a nemtörődomség – a saját magunk nemtörődomsége. Ha valaki Szkoplyében még olvassa is a Magyar Szót, levelezik Vajdaságban élő rokonaival, barátaival, de mindennapi életében nem beszél magyarul, magyar könyvek sem jutnak hozzá, az az ember, ha valaha jó magyar is volt, lassan feloldódik és eltűnik a tengerben. Az ilyen embereket kell megmentenünk nekünk, akiket hivatásunk épp a magyarlakta területhez köt. Miért ne maradnának ők is velünk, hisz szükségünk van rájuk?!

Mégis, ezeknek az új nemzedékeknek a sorsa nem aggasztó. Mi számítunk az illetékesek jóakarataira. A jóakarát azonban még nem jelenti a kérdés, s a többi kérdés megoldását is. Kemény összefogásra, mély nemzeti életre van szükségünk. Adjanak magyar iskoláink, színházaink, sajtónk, könyveink magyar nevelést is! Ismerik gyermekeink, az ifjúság, a mi nagyjainkat? Múltunkat? Történelmünket? Ha nem – hogy lehetnek ők jó magyarok? Senki ne akarja az új magyar nemzedék sorskérdését, a megoldás szükségességét tagadni. Létünk szükségét tagadná vele. Segíteni kell. Szeretnénk tudni, mit gondolnak erről – épp azok, akikről szó van: egyetemistáink, pályaválasztás előtt álló fiataljaink, de az illetékesek is. Tisztázni kell a nézeteket s az álláspontokat. Irodalmunkban megindult a forrás, de kinek írnak majd a jövőben írónk – ez a nemzedékprobléma megoldásától függ. Kisebbségi életünk megannyi kérdése is eléggé nyitott még. Meg kell őket oldanunk – ha meg akarunk maradni.

Tomán László

A cikknek természetesen nagy visszhangja lett. A hasonlóan gondolkodó, öntudatos magyar értelmiség üdvözölte Tomán bátor, a magyarságért mindig kiálló magatartását, amit Fehér Ferenc és Major Nándor hozzá írt levele is híven bizonyít:

„Kedves Laci!

Köszönettel fogadtuk lelkes soraid, melyekkel a te akarásod és célkitűzésed is olyan szépen megfogalmaztad. Ha csak egy hányadát sikerült is átadnod a harcos energiádnak, ha csak pusztán egyéniségeddel hatnál is ösztönzően reánk, fiatal társakra, az is tett, az is harcos cselekedet volna. De mi talán még többet várunk tőled, mint tőlünk. Mert ismerjük egyéniséged,

tudjuk, hogy összefogó erőnek, agilis szervezőnek és szellemi irányítónak egyaránt szükségünk van rád – szüksége van rád ennek a mi bontakozó vajdasági magyar szellemi életünknek. Cikked, amint látod, leközlöttük, s reméljük veled együtt, hogy akad ember, aki egészségesen fejleszti majd tovább felvetett problémáid, amelyek szerintünk is igen égetőek a mai körülmények között. Pályaművem sajnos nem küldhetem el, mert meglehetősen terjedelmes, s legépelesére nincs lehetőségem. A többieknek e pályaműve viszont nincs kéznél. Reméljük, hogy hamarosan találkozzunk, de nem úgy futtában, s akkor elbeszélgethetünk új és régi mondanivalókról.

Baráti melegséggel köszönt: **Fehér Ferenc és Major Nándor**”

Ezzel szemben, érthetően, már nem volt ilyen megértő a szerb, azaz a jugoszláv sovén-kommunista politika. Tománt kegyetlen támadások érték. Sőt, még Major Nándornak is, személyes, őszinte véleményét meghazudtolva az újságban, Tomán ellen nyilvános bírálatot kellett gyakorolnia. (Fehér Ferenc sohasem volt kényszeríthető ilyen aljas dologra.) Major ugyan megpróbált visszafogottan bírálni, de ez a kommunista, nemzetellenes hatalmasságokat nem elégítette ki. A kritikai szöveg a következő:

Magyarságunk egy problémája

Tomán László a múltkor igen aktuális, érdekes kérdést vetett fel: az új magyar értelmiség sorsát. Habár ez a cím egymagában egy kissé tragikus hangú is, be kell látnunk, ez egy komoly kérdés, amivel foglalkoznunk kell. Más lapra tartozik az, hogy tehetünk-e valamit, vagy az illetékesek komolyan veszik-e a kérdés megoldásának szükségességét.

Egy azonban tény: vajdasági magyarságunk nagyon szűkölködik értelmiségben. Tomán megjegyezte: sok magyar középiskolánkban tanulnak fiataljaink, egyetemre is járnak, kifejlődik az új értelmiség – de mi lesz velük azután? Dolgoznak, természetesen, építik szocialista hazánkat, de nekünk nemzeti kisebbségnek, azon túl is szem előtt kell tartanunk valamit: nemzetiségi életünkben mily fontos szerepet töltene be az új magyar értelmiség, ha idehaza lenne.

Múlt nyáron Dél-Szerbiában, Vrányeban voltam gyakorlati munkán. Maga a város is, és egész környéke kimondottan szerb településekből áll. Csak szerbekből. És a városban a fogorvos egy fiatal magyar, bácskai. Nem mondhatom, hogy őt talán a beolvasás veszélyezteti, mert megtalálta a módját nemzetiségének a megtartására: a magyar lapokat olvasta, s lám,

új magyar könyvkiadványaink majdnem hiánytalanul ott álltak könyvespolcán (nem csak a polcán), s így némi kapcsolatot tartott fenn az otthonnal. Elbeszélgetve erről-arról, oly frissen és alapos hozzáértéssel beszélgetett a tisztán magyar vonatkozású dolgokról, hogy őt egyáltalán nem félttem a beolvadástól. Mondom, ha bárhol is vannak fiatal magyarjaink, s tudják értékelni nemzetüket, magyarságukat, a beolvadás veszélye nem oly nagy. Már csak azért sem, mert egy-két éves szolgálat után jogot formálhatnak és kérvényezhetik visszahelyezésüket, amit meg is kapnak, bizonyos szakmákban. Így esetleg csak elfakulhat nemzeti tudatuk, de végérvényesen ki nem halhat.

Más itt a baj, más a kérdés. Az, hogy mennyit segíthetne új népi értelmiségünk, ha idehaza lenne javarésze. Kulturális, politikai és általában minden színvonalunk emelkedne, ez kétségtelen. Mert olyan emberek vezethetnék magyar munkásainkat, parasztjainkat, akik szemük előtt tartanak szocialista hazánk építésének ügyét (hisz a mi új értelmiségünk), de éreznék a kimondottan magyar problémákat is, mert ez is van, s logikus, hogy ezt könnyebben észreveszi egy magyar, mint egy horvát vagy más nemzetiségű.

Tavaly egyetlen magyar diplomált az újvidéki földmérő iskolában. Aztán lehelyezték Koszmetba, ott dolgozott. Viszont elég sok szerb kollégám, még macedón is, kik vele együtt végeztek, Vajdaságban dolgoztak. Talán lehetett volna fordítva is. Igen, de mi, idevalósi magyarok talán nem is nagyon mondtuk, hogy nekünk itthon is kell az értelmiségi ember. A hiba nálunk lelhető. Mert egy nagyvállalat, vagy minisztérium elhelyezi munkásait az egész országba, ahol kell. Neki egy X. Y. nem magyar, horvát vagy szerb, hanem egyszerű szakember, és kész.

Vannak aztán más szakmák is. Akinek hatásköre kimondottan bányászati, hát az Vajdaságban ritkán találja meg a magáét, s az ilyen embernél természetes, ha idehaza nem kap állást.

Szeretnék még valamit felvetni. Egykori osztálytársaim tavaly érettségiztek a szabadkai magyar gimnáziumban. Egyetemeink tudvalevőleg igen korlátozva veszik fel a hallgatókat. Ezen okból kifolyólag is, no meg sokan szegények is, régi osztálytársaim közül többen katonai ösztöndíjra pályáztak. Föl is vették őket. Kit az orvosira, kit a hajóépítészetire, kit vegyészetre, stb. Ők, idővel bevégezik tanulmányaikat. Elhelyezik őket katonai minősítésben. De, ugye, milyen szép és jó lenne, ha a mi Vajdaságunkban lennének, bekapcsolódnának kulturális és politikai életünkbe? Ők igazán sokat adhatnának nekünk, a népünknek!

A színházban például – csekély példaként hozom fel – szerb előadásokon ugyancsak láthatunk tisztet, a magyaron viszont aligha. Pedig vannak magyar tisztjeink szépszámban.

Így állunk: fiatal értelmiségünk elkallódik országunkban. Hogy ez mit jelent, nézzük csak meg falvaink, vagy akár városaink magyar kulturéletét. Itt-ott szép eredmény, de zömében kevés. Ismerek olyan falut, ahol a magyar értelmiséget egyetlen magyar tonító képviseli. Számíthatunk-e általános, nagy eredményekre?

Jómagam is az idén végzek, várom a kinevezésem. Dolgozni és élni, az ugyan mindegy, hogy hol. Valami azonban bizonyos: a szerb, horvát, vagy bármely nép környezetében közéleti, politikai vagy kulturális tudásom felét sem adhatom, mert nem ismerem népi életük tradícióját, és általában a népet. Szeret-hetnének, becsülhetnének, de örökön idegen maradnék számukra, mert idegen a mentalitásom. Így van ez, gondolom, másokkal is. Aki az ellenkezőjét állítja magáról, annak csak azt mondhatom, hogy ő ügyes ember. Semmi más.

Azt hiszem, egy ember szaktudása ugyanaz Lyublyanától–Szkoplyeig, Szabadkától–Szplitig. Ha ugyanaz az ember a közéletben többet adhat Vajdaságban, akkor itt lenne a helye.

De látom már, nagyon eltávolodtam én is, katonai kérdésekbe is belekeveredtem, amihez tulajdonképpen semmi közöm, no meg a szakember-elhelyezés politikája is valószínűleg összebogozott dolog, nem értek én ahhoz. Csak úgy felvettem néhány gondolatot, problémát, aztán meg, vannak magyar vezető embereink; bízom, hogy majd ők is felfigyelnek erre a kérdésre, veszik olyan komolyan, mint amilyen, s beszélnek is erről majd illetékes helyen, sőt, amit lehet – ők tudják – tesznek is.

Major Nándor

Az újság szerkesztősége nem találta elég dörgedelmesnek Major bírálatát, ezért egy vészjósló megjegyzést fűzött a szöveghez.

„Major Nándor hozzászólása még nem zárja be a fenti problémát tárgyaló cikksorozatunkat, de állapítjuk meg már most, hogy így, sőt még határozottabban kell a felvetett problémáról beszélni.

A jajveszékelő hang, a harangok félreverése soha sem juttat el bennünket a célhoz. Csak csodálkozást válthat ki – ami lehet és a jobbik esetben mindig, megvetés is.

Mindezek után nem kell csodálkoznunk azon, hogy fiataljaink sorban jelentkeznek hozzászólása-

ikkal, és tárgyilagosan vitatják meg a kérdést. Igazuk van a hozzászólóknak: valamennyiük joga és kötelessége – józanul végiggondolva ezt a számunkra fontos és időszerű kérdést –, hogy megmondjuk véleményünket. A beérkezett hozzászólások közül egy sem osztja Tomán Lászlónak a borúlátásától végtelen bizalmatlanságba fúlt nézetét. Ez elég beszédes bizonyítéka annak, hogy a Jugoszláviában élő magyar ifjúság már elvetette és megutálta a siránkozást, hogy semmi értelmét sem találja annak a vitának, amely szándékosan kihívásra ingereli az olvasót.

Az érdeklődésre való tekintettel, minden számunkban készségesen közlünk egy-egy hozzászólást. Ezzel teszünk eleget ifjúságunk kívánságának, hogy lapunkban sajtóságos nemzeti problémáiról is olvasson. Hisszük, hogy Vajdaság magyar fiataljai, akik soha szebb, soha eszményibb jövőt nem építettek, lapunk hasábjain folytatott eszmecseréjükkel is hozzájárulnak majd a szóbanforgó kérdés megoldásához.

– **A szerkesztőség**

Az 1956-os Intézet Oral History Archívuma részére Kovács Csabának 2007 augusztusában adott interjúban Tomán a következőképpen emlékezett erre az eseményre:

„...ott Palánkán, (Tomán abban az időben a palánkai gimnáziumban mint tanár dolgozott - a sz. m.) elvittem magammal az írógépünket, és írtam egy cikket, az volt a címe: Az új magyar nemzedék sorsa. És ebben két dolgot emeltem ki, az egyik az, hogy a magyar szakembereket ne vigyék más vidékekre, hanem hagyják őket itt a Vajdaságban, ahol a saját anyanyelvüknek van a területe, mert itt jobban tudnak segíteni a jugoszláv gazdaságnak.

A másik pedig az volt, hogy a magyar tannyelvű iskolákban tanítsanak magyar történelmet is, mert a magyar gyerekek akkor nem tanultak magyar történelmet, csak világtörténelmet és szerb történelmet.

K. Cs.: Tehát nem tanulták meg a szerb történelmen belül azt, hogy ez a régió '18–20-ig a Magyar Királyság...?

T. L.: Nem, nem.

K. Cs.: Átsiklottak felette?

T. L.: Átsiklottak. Legfeljebb azt írták meg, hogy '18-ban főlsszabadították ezt a területet a szerb csapatok.

K. Cs.: Elnézést. Valami erről eszembe jutott, hogy '41 előtt akkor ugyanez volt?

T. L.: Ugyanez volt. Én, ugye, az elemi iskolában csak két osztályt jártam magyarul, akkor még nem volt történelemtanítás, úgy, mint most, mert csak Zentán

volt magyar gimnázium, hogy azok hogy tanították a magyar történelmet, azt nem tudom. Na én elküldtem Palánkáról ezt a cikkemet a Fehér Ferinek, azzal a megjegyzéssel a levelemben, hogy ha a főszerkesztőnek nem tetszene ez a cikk, akkor ti valahogy csempésszétek be a lapba. Ő meg a Major Nándi. Mert velük jóban voltam. Én tudtam, hogy ez egy elég súlyos dolog, amiről én írok. Jön vissza a válasz: Megy a cikked. A főszerkesztő is elfogadta, egyetértünk veled. Bárcsak, amit te javasolsz, megvalósulna. Hát jó. Következő vasárnap, vagy két hét múlva, már nem is emlékszem, nem olvastam közben az Ifjúságot, jövök haza...

K. Cs.: Minden hétvégén hazajárt?

T. L.: Igen. Jön az édesapám vasárnap haza a városból, azt hiszem, templomban volt: »Te, mit csináltál! Találkoztam a Bencz Miskával. Téged ki fognak rúgni az állásodból.« Miska, Bencz Mihály, költő volt egyébként, úgy mellékesen édesapámnak kollégája volt a Reggeli Újságban. A háború után, mert ő hadifogoly volt, mikor hazajött a hadifogságból, sikerült bekerülnie az Újvidéki Rádióba lektornak, és hát ő ismerte a viszonyokat. Találkoztam édesapámmal a városban: »Te Sándor! Mit írt a Laci! Itt bajok lesznek.« Miért? Elmegyek a városba, megveszem az Ifjúságot, az első oldalon, ez egy elég kis alakú újság volt akkor, úgynevezett flachnyomdán nyomták, körülbelül ilyen nagyságú volt. Itt van az Ifjúság, ugye, a fejléc és alatta hatalmas betűkkel: A sovinszta Tornán László kétségbeesett jajveszékelése alkalmából. Írta Borsos István.

K. Cs.: Ki volt ez a Borsos?

T. L.: Én se tudtam.

K. Cs.: Tehát A4-es volt akkor ez a lapocska.

T. L.: Igen.

K. Cs.: És nagy terjedelmű volt az újság egyébként?

T. L.: Tán nyolc oldal. Már nem is emlékszem.

K. Cs.: Na és ki volt ez a Borsos?

T. L.: Várjon! Mi ez? Mi bajuk van ezeknek? Én naiv voltam, azt hittem, hülyéskednek. Én semmi rosszat nem írtam, semmi államellenest nem írtam. Hát kibelettek a cikkemet, és rám bizonyították, hogy én azért követelem, hogy a magyarok maradjanak itt a Vajdaságban, mert én sovinszta vagyok. Lenézem a szerbeket, lenézem a vidéket, én ellensége vagyok ennek az államnak, én a magyar történelmet akarom taníttatni. Ja, és akkor célozgtattak arra, hogy ugye az édesapám fasiszta újságíró volt.

K. Cs.: Fasiszta?

T. L.: Igen. Az ő hangja nyilatkozik meg az én cikkemben is. Hát én ezt úgy félvállról vettem. Ja,

és az volt a cikk befejezésében, hogy Tomán Lászlónak nincs helye az iskolaügyben. Nem lehet többet tanár. Tyű a mindenit! Most mit csináljak? Nem tudom, ki az a Borsos István. A szerkesztő? Hisz ismertem az Ifjúság szerkesztőségének minden tagját, ott ilyen Borsos István nem volt. Visszamegyek Palánkára, és röhögve mutatom a kollégáknak, többek közt a szerb kollégáknak is: »Nézzétek, mit írnak ezek a hülyék! Tomán László sovíniszta. – Te sovíniszta? Hát micsoda hülyeség ez! Hát nem. Ismerünk téged, ez marhaság!« Nem zavart akkor a dolog. Pár nap múlva megyek megvenni a Magyar Szót, az Olajos Mihály nevű pártmunkás, Még egyszer az új magyar nemzedék sorsáról címmel, két folytatásban rettenetesen kikészített megint. Megint elhangzott a sovíniszta vád, megint a rendszerellenes vád, és megint, megint az édesapám múltjának az emlegetése. Már hogy tőle nem is lehet mást várni. Minthogyha a régi Reggeli Újságnak a hangját hallanám Tomán László cikkében, írja Olajos, és ő is avval fejezi be, hogy Tomán Lászlónak nincs helye a pedagógusok között.

K. Cs.: Hogy derült ki egyébként, hogy Ön pedagógus? A cikkből kiderült?

T. L.: Mindenki tudta, hogy én tanár vagyok Palánkán.

K. Cs.: Palánkán. De Újvidéken?

T. L.: Itt Újvidéken is mindenki tudta, hogy én Palánkán tanítok. Az nem volt titok, az közismert volt. A cikkben egyáltalán szó sem volt arról, hogy én tanár vagyok. Hát azt nem is kellett megírnom. Én ezt mint külső munkatárs írtam meg, és nagyon szép helyen, a második oldalon közölték, nagy címmel. Szóval akkor még minden rendben volt.

Pár hét múlva a Major Nándi írt egy cikket, amiben úgy félig-meddig mosakszik, hogy ez az én írásom, amitől ő elhatárolódik. Biztos, találni kellett egy valakit, vagy rászóltak talán?

Akkor találtak, de én nem hiszem, hogy létező személyt, állítólag Beocsinban egy bizonyos Kun Miklós, vagy ilyen nevű magyar bányamérnököt, aki azt írta, hogy: »Kérem, hát mi magyarok, mi itt vagyunk Vajdaságban, bennünket nem visznek el innen.« Szóval cáfolta az én állításomat.

K. Cs.: Hol találták ezt a mérnököt?

T. L.: Beocsinban, itt a cementgyárban. A Duna másik oldalán van Beocsin falu, ott cementgyár van, és persze a cementbányák. Szerintem az egész dolgot valaki kitalálta, mert soha többet erről a Kunról én nem hallottam semmit.

Hát most mit csináljak? Én továbbra is tanítottam. Ez májusban volt. Befejeződik a tanév. Semmi bajom

nem történt, de sehol sem fogadták el az írásomat. Megmondták: »Laci! Többet tőled semmit nem közlünk.«

K. Cs.: Hol próbálta meg, hogy írásait valahol elhelyezze?

T. L.: Hát az Ifjúságban is. Amikor az Olajos cikke a Magyar Szóban megjelent, akkor írtam egy választ.

K. Cs.: Ami az Ifjúságban jelent meg?

T. L.: Nem, én azt a Magyar Szónak adtam le. És akkor a Rehák László, az akkori főszerkesztő azt mondta: »Ugy látszik, a Tomán azt akarja, hogy bíróság elé állítsuk.« És nem közölte a válaszomat. Már nem is emlékszem, hogy mi volt annak a címe, de én ott nem mosakodtam, hanem csak megmagyaráztam, hogy mit akartam én avval a cikkel. A gyöngélműjűeknek, akik félreértették azt, amit én mondani kívántam, és akik ebben sovínizmust láttak, csak azért, hogy szóvá mertem tenni, hogy a magyarok maradjanak Vajdaságban. Ugye, hát ez még nem sovínizmus, nem irányul ez más nép ellen.

Mindezek után visszamentem Palánkára. Ez ugye '51-ben volt, és én tudtam, hogy énnekem októberben be kell vonulnom a rendes katonaidőmet letölteni. Úgyhogy én csak elmentem Palánkára, nem is béreltem lakást, hanem az internátusban az egyik tanárnál aludtam. És akkor október elején be is vonultam katonának.

K. Cs.: Hova vonult egyébként be?

T. L.: Hát először Szlovéniába, Vipavába. Tartalékos gyalogostiszi iskolába küldtek, ami rettenetes kínzás volt. És akkor sikerült, mert már akkor szemüveget viseltem, kiszuperáltatnom magamat. Akkor áthelyeztek Kninbe, a híres Kninbe.

K. Cs.: Miért híres?

T. L.: Hát ott szervezték meg a horvátellenes fölkelést most a '90-es években. Ezek a knini szerbek, azok a krajinaiak, akik elindították a horvátországi háborút."

Tomán ebben az interjúban kitér egy korábbi „bűnére” is. Amint már korábban is említettem, az az ember, aki az irodalmi légkörben nőtt fel, és maga is az irodalommal foglalkozott, nehezen viselte el a háború után kötelezővé vált propaganda-, szólamoktól hemzsegő szoc-realista irodalmat. Ezért, az első biztató szóra, készségesen társult az újat akarók táborához. Erre 1950-ben a Híd folyóirat áprilisi számában nyílt lehetősége. A szám óriási vitát indított el (amivel egy következő visszaemlékezésünk egyikében részletesen is foglalkozni fogunk), és ebben Tománnak szintén vezető szerepe volt. Az interjúban „e forradalmi tettére” a következőképpen emlékezik vissza:

„Amikor az újvidéki főiskola magyar-szerb szakát végeztem, közben volt egy kis afférom is.

K. Cs.: Kivel?

T. L.: Tudniillik 1950 tavaszán azt mondta nekünk az irodalomtanárunk, B. Szabó György, hogy: »A Híd folyóirat egy számát a fiatal íróknak akarja szentelni. Szedjék össze az írásaikat, és csinálunk majd egy ifjúsági számot.« Később azt hallottam, Borinak volt az a véleménye, hogy ezt azért csinálták, mert senki nem akart már írni a Hídnak. Akkor valóban össze is szedtük a közölt írásokat. Én akkor már másodéves egyetemista voltam, elsőéves volt Bori Imre, Fehér Ferenc stb. Mindenkire már nem emlékszem, de ismertük Németh Pistát is. Sárosi Kari akkor már tanár volt, Gellér Tibi is. Szóval, összeszedtük az embereket, és összeállítottunk egy számot. Csodák csodájára egy betű megváltoztatása nélkül megjelentették a Híd 1950. áprilisi számában.

K. Cs.: Ön miről írt?

T. L.: Én egy Debreczeni József nevű költőnek a Tündöklő tájon című verseskötetéről írtam, amivel óriási botrányt váltottam ki.

K. Cs.: Miért?

T. L.: Tudniillik Debreczeni József nem volt kezdő költő, hanem a két háború között is már szerepelt és írt verseket, újságíró volt, a Bács megyei Naplónál dolgozott, aztán később Pestre ment, és a Bethlen Margitnak az Ünnepek című hetilapjánál dolgozott. De zsidó ember volt, és munkaszolgálatra ment, elpusztult a családja, a felesége és a gyereke. És ebben a Tündöklő tájon című verseskötetében, amely akkor jelent meg, vagy '49 végén, vagy '50 elején, már pontosan nem tudom, részben erről a rettenetes traumáról írt, hogy elveszítette a szeretett feleségét és a gyerekét. A kötet még régi szerelmes verseket is tartalmazott, de egy tökéletes műformában. És akkor én azt írtam, hogy na végre igazi jó verseket olvashatunk, mert addig, ahogy én írtam, csak traktordübölgés volt a versekben. Ezek a versek a műformára egyáltalán nem voltak tekintettel, hanem csak jelszavakat foglaltak versbe. Ez főleg a Gál László nevű költőre vonatkozott, és hát ez rettenetes botrányt váltott ki. Na más írások is voltak, amelyek nem tetszettek a hivatalos kommunista vonalnak. Ne is mondjam, hogy Ernyes Györgyöt, a Híd főszerkesztőjét, két hónap múlva leváltották, más lett a főszerkesztő.

K. Cs.: Az Ön írása miatt?

T. L.: Nem.

K. Cs.: A szám miatt?

T. L.: A szám miatt. A főszerkesztő nem is írt ebben a számban. Csak a megjelentetése miatt. Az első

támadást ellenünk a Bogdánfi Sándor nevű újságíró intézte, aki egyébként magát humoristának képzelte. A 7 Nap című hetilapban, rögtön az áprilisi Híd megjelenése után, egy á la így írtok ti paródiát írt rólunk. Engem Tomán Lacika versvesezőnek nevezett el, és azt, hogy én miket írtam a Debreczeni kötetéről. A többieket, Németh Pistát, Hatalát, Majort, mindenkit kifizuráztak.

K. Cs.: Major Nándort?

T. L.: Igen. Ő is fiatal író volt, de még középiskolás. Persze ez nem volt elég. Az Ifjúság című ifjúsági hetilapban vezércikk jelent meg: Ez nem az új nemzedék hangja címmel. Tudniillik az áprilisi Híd vezércikkét B. Szabó György tanárunk írta avval a címmel, hogy: Az új nemzedék hangja. És avval fejezte be a cikkét, hogy hát hallgassuk meg az új nemzedék hangját. Nem ez az új nemzedék hangja! És mondom, vezércikkben támadott meg bennünket az Ifjúság. Jött a Magyar Szó, amiben Rehák László főszerkesztő két folytatásban valóban kivesézte az áprilisi Hídat, és bebizonyította rólunk, hogy dekadensek vagyunk, reakciószok vagyunk, pesszimisták vagyunk, nem tudom, mik vagyunk még. Úgyhogy mi el voltunk intézve.

K. Cs.: Egy életre?

T. L.: Hát majdnem.

K. Cs.: Amit írt egyébként, az kritikus hangnemű volt, vagy ismertető volt inkább?

T. L.: Igen. Nézze, az inkább olyan esszézerű írás volt, nem volt kritika, mert én elfogadtam a Debreczeninek a könyvét és a költészetét, tehát nem bírálólágot írtam róla. Az én célom az volt: bebizonyítani, hogy ez az igazi költészet és nem, amit Gál László, Laták István és Thurzó Lajos, meg a hasonló kommunista írók csinálnak. A Debreczeni József, szegény, nem volt kommunista. Ő egy tipikus polgárember volt. A háború után nem is volt sohasem állásban, hanem mint író élt. Lehet, hogy kapott valamilyen nyugdíjat. A Magyar Szónak írt, meg más újságoknak is. De főleg regényeket. A Hideg krematóriumot például, amely egy Auschwitz regény. Drámákat is írt, amiket Belgrádban elő is adtak. A Magyar Szóban hetente jelentek meg a tárcái, amelyekből én, mikor szerkesztő voltam, egy kötetet össze is állítottam.

K. Cs.: Akiket említett, kommunista írókat, megemlítette a nevüket, ők mind vajdaságiak voltak?

T. L.: Persze. Mind a hárman: a Gál, a Laták, a Thurzó, mind a három vajdasági volt."

Ezekután érthető, hogy Tomán megelégedve a szovjet szoc-realista irányzatot és a személyi kultuszt dicsőítő szövegeket, miért csatlakozott az

1950. áprilisi Híd szerzői gárdájához. Az interjú hosszabban foglalkozik ezzel az eseménnyel, és mivel ez a vita végül is kompromisszumos megoldással végződött, a Híd főszerkesztőjét ugyan leváltották, de a fiatalok folytathatták működésüket az új irányzatok szellemében – ez bátorította fel Tománt is a fent közölt, a bírálatokat kiváltó cikk megírására. Amint már említettem, a dörgelemes bírálat nem maradt, nem maradhatott el:

A sovinszta Tomán László kétségbeesett jajveszékeltése alkalmából

Megrökönyödten kiáltottam fel, amikor az Ifjúságban Tomán Lászlónak »Az új magyar nemzedék sorsa« című cikkét olvastam: Hogyan engedhette meg a szerkesztőség, hogy hasábjain ilyen reakciós és sovinizmussal telt cikk jelenjen meg? A leghatározottabban elítélendő a szerkesztőségnek az az eljárása, hogy az Ifjúság hasábjait a Tomán László-féle sovinsta és reakciós elemeknek engedi át, akik a sajtószabadsággal vissza élve szószékként használják azt fel szavuk hallatására.

Maradjunk csak azonban magánál a cikknél és a »problémáknál«, amelyek, nyíltan megmondom, Tomán László agyából pattantak ki. (Talán helytelenül fejeztem ki magam, amikor Tomán László írását cikknek neveztem, mert azt inkább egy siránkozó firkálásának minősíthetem). Ő, Tomán, mindenekelőtt az új magyar nemzedék, az új magyar értelmiség sorsán siránkozik. Neki éppen ez a »más világ« okoz különös gondot. Melyik az a »más világ?« Az (Tomán szerint) a mi szocialista Jugoszláviánk, amelyben az ifjúságnak, nemzetiségre való tekintet nélkül, minden lehetősége megvan a fejlődésre. És melyik lenne »emez a világ«, amely Tománnak és hozzá hasonlóknak nem okozott gondot? Tomán nem beszél »emerről a világról«, de nekünk úgy tetszik, hogy felfogása szerint az csakis Horthy Magyarország, vagy a régi, reakciós Jugoszlávia lehet. Éppen ezért a mi szocialista Jugoszláviánkat nem is tekinti a saját hazájának, hanem »ennek az országnak« (»ebben az országban«), mert következetesen így ír a cikkében.

Tomán így ír tovább: »A felszabadulás óta nagyon kevés szó esett itt minálunk épp a nemzeti, kisebbségi ügyeinkről«. Igen, a felszabadulás után kevesen beszéltek Tomán hangján a nemzeti, magyar ügyekről, mert Tomán hangja megvert reakció hangja. Ezt pedig mi, magyarok, felszabadulásunkkal egyidejűleg le is tiportuk. Mi magyarok és vezetőink (az »illetékesek« – ahogyan őket Tomán nevezi) sokat beszélünk a magyar nemzeti kisebbség problémáiról és nemcsak

beszéltünk, hanem meg is oldottuk azokat. Itt nem hozok fel adatokat a magyar iskolák számának gyarapodásáról, a földosztásról, a magyar színházakról, a könyvkiadó tevékenységről stb., mert azok közismert tények. Itt nem beszélek a termelő parasztszervezetekben dolgozó magyarokról, a munkástanácsok magyar elnökeiről, csak azt akarom hangsúlyozni, hogy mi magyarok sohasem feledkeztünk meg nemzetiségi problémáinkról, hanem foglalkoztunk velük és meg is oldottuk őket, szem előtt tartva Kommunista Pártunk irányvonalát és evvel nemcsak azt a lehetőséget teremtettük meg, hogy teljes nemzeti életet éljünk, hanem azt is elértük, hogy ezzel egyidejűleg tovább fejlesszük Vajdaság minden nemzetiségének megbonthatatlan testvériségét.

Nem voltunk hitetlenek, hanem hittük és hisszük, hogy nemzeti létünket nem fenyegeti veszély, azontúl biztosak vagyunk a magunk erejében és Pártunk politikája helyességében. Ezért is haladunk mindig előre.

Tomán a továbbiakban így kiált fel: »Adjanak magyar iskoláink, színházaink, sajtónk, könyveink magyar nevelést is!«. Ha egy külföldi olvasná ezeket a sorokat, aki az utóbbi években nem járt a mi hazánkban, így kiálthatna fel: »Nézd csak! Jugoszláviában elnemzetietlenítik a magyarokat!« Mennyi aljasság, mennyi alávaló büszkeség van ezekben a sorokban. De nézzük csak meg, milyen »magyar nevelésről« van is itt szó?! Mi, akik ebben a Jugoszláviában élünk, tudjuk, hogy Pártunk, közoktatásügyi hatóságaink, közművelődési intézményeink és tömegszervezeteink erőfeszítései az új, szocialista ember nevelésére irányulnak. Tehát mi azért harcolunk, hogy ifjúságunk mindenekelőtt szocialista nevelésben részesüljön, amely arra tanít bennünket, hogy büszkék legyünk saját nemzetiségünkre, hogy megismerkedjünk nemzetünk haladószerű hagyományaival. Ez a szocialista nevelés nem öli ki belőlünk a nemzeti érzést, hanem ellenkezőleg, tovább fejleszti azt. Tomán azonban nem erre a nevelésre gondol. Minden bizonnyal a Horthy-idők »magyar nevelésére«, vagy éppenséggel arra a »magyar nevelésre« gondol, amelyet Rákosi tartományában az orosz hegemonisták akarnak a magyar ifjúságra ráerőszakolni.

Végül pedig szólunk arról a »problémáról«, amelyet Tomán »fedezett fel«. Mi sohasem felejtjük el, hogy magyar létünkre is tagjai vagyunk egy testvéri közösségnek – a szocialista Jugoszlávia népei közösségének. A szocializmus nemcsak itt Vajdaságban épül, hanem országszerte, az egész Jugoszláviában. Hazánk minden dolgozója tehetsége és szakképzettsége szerint járul hozzá az országépítéshez. Nevetséges volna tehát azt követelni, hogy a magyar,

szerb, vagy szlovák bányamérnök, erdőmérnök csak Vajdaságban dolgozzon, hiszen itt nincs is bánya, sem erdő. Az egyéb magyar értelmiségiekre, tanítókra, tanárookra, ez a kérdés nem is vonatkozik – mert ezeket oda helyezik, ahol a tehetségük a legjobban jut kifejezésre. A tények például arról beszélnek, hogy Vajdaságban a magyar elemi iskolákban 53 tanulóra jut 1 tanító, míg szerb elemi iskolákban 54 tanulóra jut egy tanító. Erről pontos tények tanúskodnak, nem pedig csak egy rosszindulatulag említett eset, amelyet aztán, mint »problémát« vetett fel. Káros és meggondolatlan lenne a magyar ifjúságot közgazdaságunknak csak azokra az ágaira mozgósítani, amelyek csak Vajdaságban vannak – abból az állítólagos félelemből, hogy az elnemzetietlenítés fenyeget, amelyről Tomán beszél, és amely a valóságban nem is áll fenn.

Magyar kisebbségi problémáink valóban vannak. Ezek azonban nem az említettek, amelyeket Tomán akar megvitatni. Az a probléma áll fenn, hogy hogyan ismertetjük meg a magyar tömegeket nemzeti történelmünk haladászellelme eseményeivel. Továbbá, fenn áll az a probléma, hogyan juttatjuk el a magyar tömegekhez a könyvet, hogyan vonjuk a magyar tömegeket közelebb a színházhoz. Ezekről a problémákról, ezeknek a megoldásáról kell vitatkoznunk nekünk, kultúr- és közéleti munkásoknak. Megoldásukban valamennyiünknek részt kell vennünk, első sorban pedig a pedagógusoknak, amelyek közé, sajnos, Tomán László is tartozik.

Az az általános nemzetközi feszültség, amely fenn áll, mindenekelőtt népeink mind szorosabb egységét sürgeti. Tomán és a hasonszőrűek hangja közvetlen támadást jelent az egység ellen és sovínisza uszításra ad jelt. Sajnálatos körülmény, hogy Tomán pedagógus. Kérdezzük: mire taníthatja ifjúságunkat ezzel a nézetével? Tománnak nincs helye pedagógusaink között, akik önfeláldozóan küzdenek ifjúságunk szocialista neveléséért, népeink testvériségének erősítéséért.

Írta: **Borsos István**

Nem volt enyhébb hangvételű a nemlétező beocsini bányásmérnök állítólagos levele sem:

Kun János bányamérnök leveleiből

„... Már előbb akartam írni, de nem volt időm, mert mégiscsak a kötelesség az első. Most különösen el vagyok foglalva, ugyanis az itteni bányászati középiskola tanulóit kell vizsgáztatnom.

... ami a cikket illeti, én is megmondom, hogy téves úton van az írója. Tomán László úgy látszik, nagyon

rosszul van értesülve a végzett, diplomált ifjúság elhelyezéséről. Tudom, hogy egy rendelet is jelent meg arról, hogy minden középiskolát (szakiskolát) és egyetemet végzett ifjút óhajtása szerint kell elhelyezni, az állandó lakhelyét tekintetbe véve, saját népköztársaságába. Hogy kivételek vannak, az biztos, de csak akkor ha ezt egyes helyen szakemberek hiányában teszik. Minden esetre előnybe részesülnek jól felkészült szakembereink – a jól végzett fiatalok. Ez magában véve már kizárja azt az esetet, hogy valaki olyan helyre kerüljön, ahol nem akad nemzetiségének egy-két tagjára legalább. Itt még csak azt szeretném megjegyezni, hogy még tanulmányunk elején (nálunk Zágrábban a bányászaton így volt) javasolták, hogy ki milyen ágat válasszon szakképesítésre, hogy majd ott dolgozzon ahol a legtevékenyebben résztvehet népének, nemzetiségének kultúrája fejlesztésében. Így ajánlották nekem, hogy menjek naftára, mert Lendaván sok a magyar, bányánk pedig nincsen magyarlakta területen. Én azonban már előbb a szénbányászat mellett döntöttem, s nem gondolkoztam úgy, hogy talán nem maradhatok magyar, ha más nemzetiségűek közé kerülök, ezért véglegesen a szénbányászat mellett maradtam és négy év alatt le is diplomáltam.

Elhelyezésem az elől említett rendelet alapján történt. A Szerb Népköztársaság minisztériuma helyezett el, saját kívánságom szerint. Minthogy nekem mindegy volt, hogy hová kerülök, ők három helyet ajánlottak. Kérték, hogy ha beleegyezem, menjek Vrdnikre, ahol magyarok is vannak. A minisztériumban azt gondolták, hogy a magyar munkások szeretettel fogadják a magyar mérnököt. Úgy is volt. Ma itt vagyok Vrdniken. Nincs olyan sok magyar, s valószínűleg azért sincs magyar kulturkörü. De szerintem (amit Tomán tévesen állít) tisztán csak tőlünk függ, hogy megőrizzük-e magyar nemzetiségünket, fejlesztjük-e népi hagyományainkat, szokásainkat, kultúránkat. Ha dolgozni akarunk, senki sem akadályoz meg bennünket...”

Természetesen nemcsak az ifjúsági lapban jelentek meg az elítélő kritikák, hanem minden magyar nyelvű újságban is. A Magyar Szó két folytatásban közölte Olajos Mihály (janicsár párttisztviselő) írását:

Negyedszer is „Az új magyar nemzedék sorsa”-ról*)

„Éppen ezeknek: az egyetemi és szakiskolai diplomával rendelkező magyar ifjaknak sorsa kérdéses” – üti meg fülünket a főlshajtás Tomán László cikkében

az Ifjúság ezévi május 26-án megjelent számának harmadik oldaláról.

Ami pedig az új magyar nemzedék sorsa felett szorongást érző cikkíró sóhajtása után következik, a megállapítások egész sorozata, az azokból adódó kimondott és ki nem mondott következtetések és mindezek eredője, a végkövetkeztetés, amely csak a sorok mögött huzódik meg – az nem csak figyelmet magára vonó sikoly, de félrevert vészharang riasztó kongása, amely mintha toborzó akarna lenni. Hogy mire, az a cikkből félreérthetetlenül kitűnik.

Tomán főbb vonalakban – hogy ne idézzem cikkét elejétől végéig – ezeket mondja: az egy egészen más világ lesz, amelynek a most érettségizők és képesítőzők tablóiról ránktekintő fiatalok munkásai lesznek – „de éppen ez a „más világ” nekünk magyaroknak különös gondot okoz”;

A magyar főgimnáziumainkból, a magyar tan nyelvű szakiskolákból, az egyetemekről évről évre mind nagyobb számban kikerülő orvosokat, mérnököket, középiskolai tanárokat, gyógyszerészeket, állatorvosokat, jogászokat, közgazdászokat, technikusokat, mezőgazdászokat „széthelyezik ebben az országban Maribortól Bitolyig és Polától Nisig” – habár a magyar gyári munkásság, a magyar szövetkezeti parasztok, falvaink és városaink magyar lakossága magyar mérnököket, magyar mezőgazdászokat, magyar tisztviselőket kíván;

Magyar értelmiségünk új nemzedékét az elnemzetietlenedés veszélye fegyveti, mivel „idegen ajkú és nemzetű környezetbe” helyezik, mert hisz, „ha Macedóniába, vagy Isztriába, vagy Boszniába küldik képzett embereinket –, aligha tudják ezek megőrizni nemzeti jellegüket”; – ha valaki Szkoplyéba kerül „ha jó magyar is volt lassan feloldódik és eltűnik a tengerben”.

Sőt nem csak az új magyar nemzedékről, hanem az egész jugoszláviai magyarság helyzetéről Tomán ilyen értelműen ír: Magyar nemzeti kisebbségünk értelmiség nélkül marad; ezenkívül már itt a „Vajdaságban is sok magyar lassan elfelejti anyanyelvét, vagy a kiejtés romlik el teljesen” – és a „felszabadulás óta nagyon kevés szó esett itt minálunk épp nemzeti kisebbségi ügyeinkről”, mivel senki se nyúlt még sok sajátos, magyar kisebbségi problémánkhoz, elhanyagolódnak ezek és – habár ő (mármint Tomán) nem hinné, hogy egy szocializmus építő országában a vezető politikusok azt akarják, hogy egy nemzeti kisebbség értelmiség nélkül maradjon” – nemzeti kisebbségünk fennmaradása veszélyben forog;

Hogy lehetnek jó magyarok gyermekeinkből, ifjainkból, ha magyar iskoláink, színházaink, sajtónk,

könyveink nem adnak nekik magyar nevelést is, ha nem ismerik a mi nagyjainkat, múltunkat, történelmünket? – tehát elmagyartalanodásra vannak ítélve és ez nemzeti kisebbségünk elveszéséhez vezet.

Tomán így fejezi be cikkét: „Senki ne akarja az új magyar nemzedék sorskérdését, a megoldás szükségességét tagadni. Létünk szükségét tagadná vele. Segíteni kell. Szeretnénk tudni, mit gondolnak erről – épp azok, akikről szó van: egyetemisták, pályaválasztás előtt álló fiataljaink, de az illetékesek is. Tisztázni kell a nézeteket s az álláspontokat. Irodalmunkban megindult a forrás, de kinek írnak majd a jövőben íróink – ez a nemzedékprobléma megoldásától függ. Kisebbségi életünk megannyi kérdése is eléggé nyitott még. Meg kell őket oldanunk – ha meg akarunk maradni.”

Ennyi az, amit leírt Tomán. Amit nem írt le, de nem is hagyott ki, arról majd később. Először nézzük meg, mit mondanak a tények.

Igaz-e, hogy veszélyben forog a jugoszláviai magyarság nemzeti fennmaradása? Áll-e az, hogy népünk újabb nemzedékei értelmiség nélkül maradnak? Igaz-e, hogy szakképesítést nyert tanultjaink elnemzetietlenednek, mert széthelyezik őket országunkban, távol azoktól a vidékektől, amelyeken magyarságunk él? Valóban nem kapnak magyar nevelést nálunk a magyar gyermekek és ifjak? Tényleg az elmagyartalanodás felé haladnak-e népünk ifjabb korosztályai és ezáltal az egész jugoszláviai magyar nemzeti kisebbség? Csakugyan Csák Máté földje lenne a mi országunk, amelyben ebek harmincadján maradnak a mi sajátos kisebbségi kérdéseink?

Tomán elsősorban is abból az állításból vezeti le igenlő válaszát a fenti kérdések mindegyikére, amely szerint az egyetemet és szakiskolát végzett magyar ifjakat „idegen ajkú és nemzetű” környezetbe helyezik. Nyilvánvalóan azokról van itt szó, akiket a Szerb Népköztársaság miniszterelnöksége, vagy a Vajdaság Autonóm Tartomány főbizottsága a szakkaderek beosztási terve alapján nevez ki különböző helyekre. E tervszerű beosztás alá tartoznak mindazok, akik egyetemi diplomát nyertek (tanárok, orvosok, állatorvosok, gyógyszerészek, mérnökök, stb.), a tanítók, óvodák és napköziotthonok nevelőnői és végül azok, akik középfokú szakiskolát végeztek.

Csak hosszabb utánjárással lehetne a sok szakágzatban és termelési ágzatban működő szakmáilag képzettekről annyi adatot összeszedni, amennyivel a legapróbb részletekig megvilágíthatnánk minden kérdést, amelyet a szóban forgó újságcikk érint. De a máris rendelkezésünkre álló adatok mégis bőségesen elegendő alapot nyújtanának egy egészen határozott

állásfoglalásra Tomán legfőbb kérdésével kapcsolatban. Ezek szerint az adatok szerint a központi elosztás számára szakkadereket adó közép- és felsőbb iskolákból a felszabadulás óta sikerrel végzettként kikerült magyarok között van: 562 elemiiskolai tanító, 73 olyan oktató, aki a noviszádi tanárképző főiskolán diplomált, 198 középfokon szakképesített, akik a szabadkai szakiskolák valamelyikéből került ki. Ezek teljes és biztos adatok. Nagyon hiányosak adataink arról, hány magyar szerzett diplomát a beográdi, zágrábi és más egyetemeken, akiknek száma, sajnos, mindenképpen kevesebb, mint a tanárképzőben diplomáltaké és valószínűleg sokat mondunk ha kb. hatvanra becsüljük. Hisz csak az idén jutnak a diplomálásig azok, akik a felszabadulás után először nagyérettségizők korosztályából kerültek ki. A felsorolásból még csak az újvidéki, zrenyanini és verseci szakiskolákban végzett magyarok hiányoznak, akiknek együttes száma nem becsülhető többre, ötvennél.

A köztársasági kormány miniszterelnöksége és a vajdasági főbizottság tehát a fölszabadulás óta legjobb esetben is 943 közép, vagy főiskolai képzettséget nyert magyar beosztása felett rendelkezett. E számadatban nem szerepelnek az idén, most, ezekben a hetekben diplomálók, de ezeknek még munkahelyük sincs kijelölve.

Hova kapott beosztást ez a 943 értelmiségink?

Semmi kétség sem fér ahhoz, hogy az a 635 oktatómunkás, aki magyar tanítóképzőinkben és a tanárképzőben diplomált, kivétel nélkül mind magyar tagozatú elemi, vagy középiskolában, magyar gyermekeket tanít, itt a Vajdaságban, vagy a Horvát NK területén. Ha egyetemeinkről kikerült 9–10 magyar nemzetiségű, de bármilyen szakú tanár, akkor mindahány magyar középiskolában működik. Hiteles adatok vannak arról is, hogy a szabadkai középfokú építészeti szakiskolát elvégzett 66 magyar közül 25 Vajdaság területére kapott beosztást, 6 egyetemre iratkozott, tehát a végzetteknek kb. a fele nem ment el más vidékre.

Már ennyiből is látható, hogy a 943 diplomáltból 660, azaz 70% biztosan itt maradt a Vajdaságban, vagy más országrészek olyan vidékein, ahol magyarság is él. – De az is biztosra vehető, hogy a további 283 tanult ifjú közül (az egyetemre iratkozott szakiskolásokat levonva) minden második népünk szűkebb hazájában kapott beosztást. Jóllehet a termelés érdekei a döntőek az iparban és mezőgazdaságban kerülő szakkaderek elosztási tervének kidolgozásakor és a nemzetiségi szempont csak másodsorban juthat kifejezésre, de épp a termelés szempontjai alapján biztosan Vajdaság területé-

re osztották be mind a 25 végzett mezőgazdászt, akik a szabadkai iskolából kerültek ki, de ide kaptak beosztást az elektrotechnikusok és vegyészeti technikumot végzettek és az egyetemekről kikerült szakemberek egy része is, annál is inkább, mert a beosztottak rendszerint kérvényezték ezt vagy azt a helyet és ha csak lehetett az óhajtott helyre nevezték ki őket. De, hogy a nemzetiségi szempont sem veszik el, bizonyítja egy Zágrábban diplomált magyar bányamérnökünk esete, akit a minisztérium annak idején Vajdaság egyetlen bányájába, Vrdnikre helyezett, ahol magyar bányászok is vannak. Hasonló adatot jónéhányat fel tudnék sorolni.

Íme megdöntetlenül bizonyítják az adatok, hogy magyar értelmiségünk fiatal nemzedékeiből mindössze legfeljebb 130–140 diplomát helyeztek a Vajdaságon és Baranyán kívüli országrészekben. Ez a terv szerint beosztottaknak csak 15%-a. A nagy többség, a 85% pedig azokban a városokban, üzemekben, falvakban, szövetkezetekben működik, ahol magyarságunk él és dolgozik.

Igaz-e hát, hogy új értelmiségünket széthelyezik szerte Jugoszláviában?

Nem, nem igaz!

Mégkevésbé igaz, hogy népünk új nemzedéke értelmiség nélkül marad. Mert az új értelmiség nem csak azokból az iskolákból regrutálódik, amelyek neveltjeit központi terv alapján helyezik munkába. Mi történik azokkal a nagyérettségizettekkel, akik nem iratkozhatnak egyetemre és azokkal, akik a gimnázium felsőbb osztályaiból nem jutnak az érettségiig? Java részt tisztviselők, vagy más foglalkozásúak lesznek – de minden bizonyára saját falujukban, vagy járásukban. Sőt, magyar tisztviselők – ha már Tomán ezt is megemlítette – nemcsak az iskolázottakból, de munkás és parasztfjából is kikerülnek. És nem csak tisztviselők mert értelmiségi munkát is végezni tudó emberré fejlődött nem egy munkásunk és parasztunk. No, de erről majd később még egyet mást. Most szögezzük le: Tomán még inkább a levegőbe beszél akkor, amikor azt állítja, hogy az új magyar nemzedék értelmiség nélkül marad. Főleg ha figyelembe vesszük, hogy annyi gyermekünk és fiatalunk tanul most, amennyi soha a történelem folyamán. Amikor jómagam 1936/37-ben Szuboticán, Jugoszlávia egyetlen főgimnáziumi magyar tagozatának hatodik osztályába jártam, az osztálynak összesen 6 (szóval is: hat) tanulója volt. Az idén 224 nagyérettségizőnk van. A háború előtt az egyetlen magyartagozatú tanítóképzőnek Beográdban 57 képzőse volt. Az idén csak a beográdi egyetemen 67 magyar egyetemi hallgató készül gimnáziumi tanárnak. A tanárképzőben negyvenegyen

indulnak neki a diplomavizsgának a tanítóképzőkben pedig 146 képzős. Tíz gimnáziumi tanár helyett ma 355 magyar tanár és előadó, 150 tanító helyett majd ezer elemiiskolai tanító dolgozik a fiatal magyar nemzedékek művelésén.

Ezekre a tényekre is céloz Tomán, amikor így ír: „Főgimnáziumaink (az idén még csak három, de jövőre már négy, aztán hat) ontják az egyetemre készülő magyar fiatalságot”. De, hogy onthassák és a jövőben mégjobban onthassák, ahhoz például az is kellett – amit Tomán is igen jól tud –, hogy mindjárt a főlsszabadulás után népi államunk nem kis költségével és tanügyi hatáságaink nem kis erőfeszítéseivel tanfolyamot szervezzünk magyar tanítók kiképzésére és 204 tanítónkat e tanfolyamra adtak. Nem így tesznek ott, ahol értelmiségétől akarnak megfosztani egy nemzeti kisebbséget. Badarság azt állítani, hogy népi hatáságunk azért ontatja főgimnáziumainkból az egyetemre készülő magyar fiatalságot, hogy azután gondjai legyenek, hogy semmisítse meg a magyar értelmiséget holmi széthelyeztetésekkel. Ha ilyen céljai lennének, akkor vajon tenne-e főbizottságunk osztálya külön erőfeszítéseket azért, hogy a 2.013 magyar kísérettségiző közül minden második felsőbb gimnáziumi osztályba íratkozzon és ne csak minden negyedik, amennyi a dolgok magára hagyott folyamata szerint a gimnáziumban továbbjutna?

Jólehet már Tománnak is idegeire megy ez az adatfelsorolás, de nem mondhattam le a tények kielemezett felidézéséről akkor, amikor Tomán arra akarja felhasználni az újságolvasóban természetszerűleg kitermelődött idegenkedést a száraz adatoktól, hogy a tényeket elkendőzze, letagadja – az „lfjúság” jóhiszemű olvasóját pedig becsapja önkényesen koholt állításaival.

Mert az olvasó félrevezetésére való törekvés több mint nyilvánvaló Tomán cikkében, - fakadjon az tudatos szándékból, vagy ösztönszerű ellenállásból a dolgozó néptömegek elemi erejű haladó törekvéseivel szemben.

*) A május 26-i „lfjúság”-ban jelent meg Tomán László „Az új magyar nemzedék sorsa” című cikke: a következő számban Major Nándor szól hozzá a kérdéshez „Magyarságunk egy problémája” című cikkével; majd Borsos István „A sovíniszta Tomán László” című írásával válaszolt, szintén az „lfjúság” hasábjain. 1951. június 18.

Olajos Mihály

Negyedszer is „Az új magyar nemzedék sorsa”-ról*)

Mit tesz Tomán? Miben áll módszere?

Először csak az egyetemet és szakiskolát végzett fiatalok „sorskérdését” veti fel, akiknek egy része, de kisebb része – ismert okokból – valóban szűkebb okokból – valóban szűkebb hazánkon kívüli országrészekben áll munkába. És azután e kisebb rész mondvacsinált kérdését lopva a magyar értelmiség új nemzedékének, az egész fiatal nemzedéknek, sőt az egész jugoszláviai magyar nemzeti kisebbségnek sorskérdésévé fujja föl. Amint láttuk, egész népünk megmaradását, „anyagi és nemzeti létünk fennmaradását”, agyafurt csellel arra építette föl, hogy elkerül-e a Vajdaságból csak egy mérnök is. Fennmaradásunk előfeltételévé azt tette meg, hogy kivétel nélkül minden mérnökünk, stb. itt maradjon. De mivel egyeseket messze vidékre helyeznek, erre ő megállapítja, hogy mindannyiukat sőt egész értelmiségünket Macedóniába, Isztriába, vagy Boszniába küldik – tehát veszélyben a nemzeti létünk, mert értelmiség nélkül maradunk.

De az adatok, az igaz tények szétfujták Tománnak ezt a kivételesen nagyra sikerült szappanbuborékát és leleplezték módszerét.

Tomán másik fogása abból áll, hogy csak azokat nyilvánította magyar értelmiséggé, akiket szét helyeznek, akik, mint tudjuk, talán száznegyvenen lehetnek. Azokat az ezreket pedig, akik itt maradtak, egyszerűen kirekesztette az értelmiségből. Így nem értelmiségiek szerinte a főiskolai és gimnáziumi tanárok, előadók és általában az oktatómunkások. Tehát ő maga sem, mint a palánkai gimnázium tanára? Vagy ő kivételesen mégis értelmiséginek tartja magát? De mit gondoljunk értelmének erejéről, ha ő még azt is föltételezni képes, hogy konstrukcióit elhiszik neki – jelen pillanatban azt, hogy magyar értelmiségünk gerincét nem oktatómunkásaink képezik, nem csak számáruknál fogva, hanem azért is mert övék a döntő szerep az újabb nemzedékek fölnevelésében, éppen a magyar nemzeti kultúra termékeinek átadásában is?

No, hogy tudományellenes Tománnak az a léprecsaló beállítása is, amely szerint népünk nemzeti jellegének fennmaradása csak az értelmiségen múlik és főleg azon, hogy a „Pobeda” magyar munkása olyan rajz alapján munkálja-e meg az aratógép alkatrészét, amelyet magyar mérnök rajzol a gyár szerkesztési irodájában. Tomán teljesen figyelmen kívül hagyja első sorban is a dolgozó parasztság nagy tömegeinek nemzeti hagyományokat, folklor-elemeket őrző szerepét, mint ahogy egyéb kérdésekben sem látja, vagy nem akarja tudomásul venni a tömegek szerepét. Azért is van ez, mert a parasztság és munkásság nagy töme-

gei között soha nem járt, tőlük mindig idegenkedett és nem is ismeri helyzetüket, törekvéseiket.

Az egyik helyen így érvel: „Egyes helyiségeinkben, amelyekben a lakosság legnagyobb része magyar nemzetiségű, a közigazgatás is magyar nyelven folyik – bíróság, hivatalok: magyar tisztviselőkre, jogászokra van itt szükség.”

Lehet-e ma itt a szocialista Jugoszláviában nem a teljes telítettségű bürokratizmus megnyilatkozását látni az idézetet beszegő jelszóban? Mintha csupán a magyar tisztviselők és magyar jogászok száma lenne az egyetlen zsinórmértéke annak, mennyire valósul meg a jugoszláviai magyarság részvétele a közigazgatásban, illetőleg a népuralom gyakorlásában, Tomán még mindig a tisztviselők és jogászok egyeduralmi kiváltságának tartja a közigazgatást. És ha nem ül szerinte elegendő és mindig több és több magyar tisztviselő és jogász az irodákban, akkor félreveri a harangot: baj van a magyarság egyenrangúsága körül. Ez is „tomán-módszer”.

Forradalmunk azon fejlődési szakaszán, amikor szerte egész hazánkban nagy erőfeszítések történnek abban az irányban, hogy a tisztviselői irányítást a közvetlen termelők irányítása váltsa fel – Tomán még több tisztviselőért kiált.

Nem vitás, szükség van néphez hű magyar tisztviselőkre és jogászokra – van is belőlük a hivatali irodákban (akárhogy is tagadja Tomán) –, de százszorta fontosabb az, hogy a munkástanácsokba beválasztott magyar munkások minél tevékenyebben résztvegyenek szerb és más nemzetiségű testvéreikkel együtt az üzemek és állam birtokok igazgatásában a magyar dolgozó parasztok és polgárok (mint a nem magyarok is) minél cselekvőbben működjenek közre a népbizottságok munkájának irányításában, a polgárok tanácsaiban, a különböző kommissziókban, a választók gyűlésein, a Népfőnt és más tömegszervezetek irányításában és egész működésében. Ettől, és mindenekelőtt ettől függ, milyen mértékben valósul meg a magyarság egyenrangúsága. És ebben máris komolyak és döntőek az eredmények, de a legjobb úton haladunk, hogy a magyar tömegek, a kétkezi dolgozók még szorosabban bekapcsolódjanak az igazgatásban és irányításba.

A bürokratizmus fölszámolása, éppen ez az, ami Tomán szalon piperkőc kispolgári fölfogásának nincs inyére, ezzel helyezi szembe „magyar” jelmezbe bújtatott jelszavát, ezt a folyamatot igyekszik fékezni – mert lebecsüli, lenézi a dolgozó parasztok és munkások nagy tömegeit és képteleneknek nyilvánítja őket arra, hogy irányítsák a termelést és az egész társadalmi életet. Azt hirdeti, hogy a magyar dolgozók gyámok hiányában, fejnélkül maradnak és magyar gyámokat

követel föléljük. Semmi érv sem található Tomán cikkében az ellen a feltevés ellen, hogy amikor magyar tisztviselőket, magyar jogászokat követel – akik pedig ott vannak a közigazgatási gépezetben –, tulajdonképpen a népet szipolyozó magyar ügyvédekre, a magyar urakra, a magyar tőkésekre és nagybirtokosokra és azok bürokráciájára gondolt – akik tényleg nincsenek a közigazgatásban, örökre megfosztották őket népeink a hatalomtól. Igaz, kialakult egy újabb magyar bürokrácia is, a tisztviselői minden hatóságnak egy újabb rendszerre – a Rákosié, a kominformos, a moszkvai diktátorok magyarországi kirendeltsége, az a gépezet, amelynek segítségével a nagyorosz imperialisták kirabolják Magyarországot. Ennek a számára se lenne rossz szálláscsináló Tomán imént idézett jelszava – de írásának más jelszavai sem.

Így az a beállítás sem, amely szerint Vajdaságból, országunk egyik fejlettebb részéből, nem azért helyeznek a kevésbé fejlett országrészekbe átmenetileg munkára szerb szakkaderekkel együtt magyarokat is, hogy elősegítsék az illető vidékek gyorsabb fejlődését, éppen a testvéri egyenrangúság anyagi alapjainak további bővítése céljából – amit népeink kezdettől fogva helyeseltek és többször is megerősítettek – hanem, hogy elnemzetietlenítsék őket. Ha az orvosi diplomát nyert magyart a belgrádi klinikára küldik gyakorlatra, akkor Tomán szerint, ez nem azért történik, hogy tudását gyarapítsa és ezáltal még nagyobb segítséget nyújthasson az embereknek, a magyar embereknek is, ha majd mondjuk Temerinbe kerül, hanem – hogy elmagyartalanítsák. Mivel Vajdaságban nem fordulnak elő érc, nem lehet fejlett bányászat, tehát kohászat se, erdő is kevés akad itt, magas sziklafalak között rohanó Neretva helyett parttalan medrű, csaknem esés nélküli Tisza és Duna szeli át síkságát és ezekre nem lehet nagy vízierőműveket építeni. – Tomán megtiltja a magyar ifjaknak, hogy bányamérnököknek, erőmérnököknek tanuljanak, de építészeti, vagy kohászattal kapcsolatos szakmákra se törekedjenek, ha nem akarnak leszakadni anyám szoknyájáról. Íme, hogy akarja Tomán, a magyarság „védője” lefékezni a jugoszláviai magyarok és külön a magyar értelmiség gyors iramot vett fejlődését.

Azt is vallja még, hogy ha egy magyar mérnök a zvorniki vízierőmű építésén dolgozik akkor az „elvezett a magyarság számára”. Tehát, ami csak Vajdaságon kívül épül, az mind csak veszteség a magyarság számára. Tomán tehát kirekeszti a magyarságot abból, hogy a zvorniki, kosztoláci, vlaszinai, jablanicai áramfejlesztők és a többi Vajdaságon kívüli nagy objektumok gyümölcséből vegyen – amelyek felépítéséhez pedig tartományunk többi dolgozójával együtt magyarságunk is hozzá járult (akármennyire nem tet-

szik ez Tománnak) nem csak szakkáderekkel és munkásokkal, hanem sok-sok búzával, kukoricával, kövérdisznával és egyébbel. De akkor Tomán nem merjen „Jugovinil”-esőkabátot venni magának szobájában pedig sose merje fölcsavarni a villanyt, mert az áram sok órában bizony Kosztolácról jön Palánkára is.

Az is jellemző, hogyan veti föl Tomán a kérdést cikke utolsó bekezdésében: kapnak-e gyermekeink magyar nevelést is. Mintha nem magyar irodalmat tanítana ő maga is. Az is tudott dolog, hogy a magyar történelem nagyobb eseményeiről is tanulnak iskoláink a világtörténelem és a nemzeti történelem kapcsán, de régebbi idő óta folyamatban a munka arra vonatkozóan is, hogy a magyar történelem tanítását kibővítsék a tantervekben. Nem hiszem, hogy akadáhat olyan iskolásunk, aki nem tudna Dózsa Györgyről, Kossuth Lajosról stb. úgy látszik, Tomán azt hiányolja, ami tényleg nincs meg, ugyanis, hogy nem Szent Istvánt tartják a legnagyobb magyarnak és iskoláinkban nem teríteneek szőnyeget a horthysta szentistváni revizionizmus és a Rákosi féle szentistváni „internacionalizmus” alá.

Azzal a beállítással pedig, hogy könyveink, színházaink nem adnak magyar nevelést is, a magyar irodalom legnagyobb alkotásait dobálja ki irodalmunk kincsházából. Vajjon Arany János „Toldi”-jának, lírai verseinek, Móricz Zsigmond „Rózsa Sándor”-ának, Tömörkény elbeszéléseinek, vagy a magyar népmeséknek, Bródy Sándor „Tanítónő”-jének, a „János vitéz”-nek, stb. stb. Semmi közé a magyarsághoz? És ha Tomán mind e nálunk közkézenforgó műveket nem tartja magyar nevelést nyújtó könyveknek és színpadi műveknek, akkor bizonyára olyan műveket követel, amilyeneket valóban nem adunk ki – nevezetesen: Sipulusz, vitéz Somogyvári Gyula és a „szegedi gondolat” többi kürtölőjének vagy Illés Béla és a többi átkozódó tájékoztatóirodásnak újabb kaptafa-termékeit. De ha ezek hiányzanak Tománnak, a legkevésbé se hiányzanak a jugoszláviai magyar doglozóknak, akik az 1941–1944-es esztendőknél nyakig voltak a „vitézekkel” és a többi ejtőernyőssel, már rég megutálták a budapesti rádió búzló szájából jövő förtelmes hazugságokat és undorító Sztalin imádatot, és nem kérnek az orosz megszállókból.

Ugyan érzem, már régen világos az olvasó előtt is, hogy a Tomán-cikk minden kérdésére ugyanaz a felelet, ami az első megválasztott kérdésre. Azok a kérdések, amelyeket Tomán megmozgat, nagyobb részükben egyáltalán nem kérdések, kisebb részükben pedig egyáltalán nem olyan formában, ahogy Tomán fölveti őket. De még a kérdések Tomán-sütettű feltevése se jöhet jól senki másnak, mint a szocialista Ju-

goszlávia és benne a jugoszláviai magyarság belső, de méginkább külső és kiváltképp tájékoztatóirodás ellenségeinek.

A Tomán-cikk módszerét illetőleg pedig, ha minden mondatát és szavát kielemeznénk is, csak ugyanarra a megállapításra juthatnánk, hogy Tomán csodálatos cikkírói képességekkel rendelkezik – tényeket letagad, mennyiségtant és logikát sutba dob, néhány szál fába beleszorít egy erdőrengeteget, meddővé változtat száznegyven hársfavirágra repült dolgozóméhet és ezúton kipusztítja az akácerdő minden méhraját, megállítja a Dunát, visszafelé fordítja a Tisza vizét, isteneket változtat tehetetlenekké, nyulat ugraszt abból a bokorból, amely alatt semmi sem volt, fából vaskarikát csinál és csak a gyomot ismeri el zöldnek. Mindezt csak azért, hogy vágjon egyet az igazságon. Lehet-e erre mást mondani mint hogy – demagógia?

Azt állítani, hogy Tomán jóhiszemű tévedő – szintén tévedés lenne. Más az, ami őt cikkének megírására készítette. És pedig az amit szavakba öntve nem írt meg, de ami cikkének szellemében benne van, a legfőbb, amit állít – ez:

A felszabadulás, szocialista forradalmunk győzelmé, a jugoszláviai magyarok számára nem nyitotta meg nemzeti kulturájuk fejlődésének szabad útját, a magyar nemzeti kisebbség egyenrangúsága Jugoszlávia többi népével csak a jelszavakban van meg a gyakorlatban pedig olyan politika érvényesül, amely a mi jugoszláviai magyar népünk elnemzetietlenítéséhez vezetett.

Ha azt állítja is Tomán, hogy bízuk az illetékesek jószándékában, de tudja, amit mindenki tud, hogy a közép- és főiskolákból kikerülő szakkáderek tervszerű elosztását, népi államunk szervei végzik, továbbá az iskolai tantervekről tanügyi hatóságaink döntenek, ennél fogva a magyarok elnemzetietlenítéséről kikonstruált állításai mindenképpen színben jelennek meg az olvasó előtt mintha államvezetésünk tudatos politikájának tartozékai képeznék. Tehát a „vezető politikusok” célja az, hogy a fiatal magyar szakkáderrek szétszórásával „ebben az országban”, meg a magyar történelmi múlt és a magyar nemzeti kultúra kiszorításával az iskolai oktatásból deformálódást idézzen elő a jugoszláviai magyar nemzeti kisebbség fejlődésében, szétfoszlassa nemzeti jellegzetességeit, felszámolja, „feloldja”, mint nemzeti kisebbséget. Ilyen Tomán beállítása.

És máris előttünk, amit a cikk sugalmaz: „ez az ország” – a szocialista Új Jugoszlávia – a jugoszláviai magyaroknak épp olyan elnemzetietlenítő mostohája, mint a névvegyelmezéses régi Jugoszlávia volt. Nem

jobb itt a helyzetünk, mint a tőkés országokban élő kivándorolt magyaroknak. Tegye is ugyanazt a jugoszláviai magyarság, amit a régi Jugoszláviával szemben tett – ne hazájának vallja, de gyűlölje ezt az országot, annak nem magyar „idegen” népét, fordítson hátat Népfrontnak, néphatóságnak, Pártunknak, állami és pártvezetőségünknek. Forduljon arccal Budapest felé, várja „a magyarokat”, melengesse magában a revizionizmus szentistváni gondolatát. Ez az amit Tomán lopva az olvasóba akar beoltani, de nyíltan megfogalmazni nem mert – félt az „Ifjuság” olvasótáborának megvető dühétől.

És, csodák-csodája, az a Tomán, aki írásaiban annyit nyilatkozott a jelszóirodalom ellen, akit oly szörnyű írtózat fog el, ha forradalmi jelszóval találkozik, egyszerre politikai jelszavakat kezdett írni, de ellenforradalmi sovinizta, népellenes és végső fokon magyarellenes jelszavakat, ha azok egyike így hangzik is: „Kemény összefogásra, mély nemzeti életre van szükségünk” – azaz – mi magyarok zárkozzunk magunkba, szigeteljük el magunkat ettől a Tomán által idézőjelek közé tett „más világtól” és fogjunk össze azért „az egészen más világért”, amelyet Tomán nem tett idézőjelek közé. – Mintha a régi Jugoszlávia utolsó esztendejében Nagy Ivánt, Deák Leót, vagy Vámos Jánost hallanánk a „magyar egység” mézesmadzagáról papolni, vagy a megszállás első éveiben a zentai főtérre verbuvált gyűlevész csoport horthysta jelszavazása tépné fülünket – de eszünkbe jutnak a különböző fajoskodó „jómagyar-rosszmagyar” elméletek is és Németh László „mélymagyarság” elmélete. Kicsit úgy is érezzük magunkat, mintha a „Reggeli Újság” megszállás alatti számaiban tallóznánk. Alattomban még ezt is mondja a fiatal Tomán: nem a Szovjetunióban szórnak szét egész nemzeteket és nemzeti kisebbségeket, nem a moszkvai hódítók budapesti szolgálai hurcolják el a jugoszláv kisebbségű embereket – a szétszórás, az elnemzetietlenítés itt történik Jugoszláviában. Így írt Tomán László szentistváneszmés, revizionista szellemű cikket, amely csak Sztalin világhódító imperializmusának a budapesti lakája, Rákosi jugoszlávellenes sovinizta uszításának tehet jószolgálatot.

Tomán fő állításával, azzal amit írása sugalmaz, amire írása toborozni akar – fölösleges vitába szállni. Nem hiszem, hogy egy olyan olvasója is akad az „Ifjuság”-nak, aki ha már egyszer lehántolt pöröségében meglátta a Tomán cikkébe burkolt méregmagot, szánt szándékkal megmérgezi magát vele.

A mi magyar ifjuságunk, a diák ifjuság és a fiatal értelmiégek is, vannak annyira érettek, hogy átlátták már: a jugoszláviai magyarok nemzeti szabadsága

csak úgy óvható meg, ha a szocialista Jugoszlávia is független marad – a mi nemzeti szabadságunk fő ellenségei ma Budapesten és Moszkvában vannak. Nem hazánk vezetői és az országunkban érvényesülő politika veszélyeztetik a mi anyagi és nemzeti megmaradásunkat, hanem az orosz hódítók, akik a nyakunba akarnak ülni. Itt benn az országban csak az az ellenségünk, aki régi receptek szerint éket akar verni magyarok és szerbek közé, nép és vezetőség közé, aki a bizalmatlanság méregmagvát hinti. De ezeket gyorsan tetten érik, fölfedik és kiközösítik, még ha megtevesztésig álcázva jelentkezik is, talán nem is tudatosan ellenséges koncepciókból kiindulva, hanem selyemfiúi posványos idegenkedésből a néptömegek iránt, vagy utálatos szolgafaji ösztönből, ami embereket szintén saját népük elárulásához vezet.

A „magyarvédő” Tomán László cikkének magyarellenes, káros volta nem vitás. A kérdés csak az mi vezette tollát – tudat, vagy ösztön, vagy mindkettő. De ez másdrangú kérdés, a tett – az a cikk. És az megérdemli a leg súlyosabb ítéletet.

A fentiek után fél mondattal se kellene utalni Major Nándor írásának esetlenségeire. Boros István lényegében helyes szempontokat és álláspontot szögez le, de adatokat, mélyebb elemzést és érvelést mellőző írása nem biztos, hogy meggyőző erővel hatott minden olvasóra.

A nagy nyilvánosság súlyos ítéletét megérdemli az a szerkesztőség is, különösen az „Ifjuság” főszerkesztője, aki annyira ferdén fogta föl a sajtószabadság alapelveit és annyira nincs tisztában saját felelősségével, hogy ezt, a sajtószabadság alapjait, független demokráciánk alapjait romboló káros cikket leköszölte.

*) A május 26-i „Ifjuság”-ban jelent meg Tomán László „Az új magyar nemzedék sorsa” című cikke: a következő számban Major Nándor szólott hozzá a kérdéshez „Magyarságunk egy problémája” című cikkével; majd Borsos István „A sovinizta Tomán László” című írásával válaszolt, szintén az „Ifjuság” hasábjain. 1951. június 19.”

Olajos Mihály

Tomán megpróbált magyarázatot adni ártatlan szándékának, de ezt a Magyar Szó, az Olajos Mihály által írt cikk után, érthető okokból, már nem volt hajlandó leköszölni. Ezért tartjuk mi kötelességünknek, most 60 év elmúltával, a hitelesség érdekében, közreadni:

Védekezés helyett

„Harag és elfogultság nélkül” (Tacitus)

Adatok ellen nem lehet harcolni, adatok ellen nem lehet védekezni. De a meg nem érdemelt, alaptalanul

ránk süttött bélyeget el kell tüntetni. Nincs szándékomban „személyiségemnek, életemnek és különös cselekedeteimnek” mentegetésére röpiratot összeállítani, mint a XVII. század végén Misztótfalusi Kis Miklós tette. Be szeretném bizonyítani az olvasóknak, hogy az ellenem intézett támadások nem mindig igazolhatók, mert nagyon gyakran olyan tételekből kiindulva irányulnak ellenem, amelyeket én fel sem állítottam.

Elsősorban Borsos István feltűnést keltő, szenciációvadász címmel ellátott vezércikkével szeretnék foglalkozni, csakis azért, mert az időrendben Olajos Mihály cikke előtt jelent meg, s nem azért, mintha Borsos cikkét fontosnak tartanám.

Borsos „reakciós”-nak és „sovinizmussal telt”-nek nevezi cikkemet. Nem a cikkemben leírt gondolatok, hanem félreolvasott szavak félremagyarázásának alapján jut ő el ehhez a következtetéshez. Borsos azt állítja, hogy én visszaéltem a sajtószabadsággal. Pedig csak véleményemet hoztam nyilvánosságra, egy kisebbségi kérdéssel kapcsolatban az olvasó elé tártam gondolataimat. Mindenkinek joga van igenlő vagy tagadó álláspontra helyezkedni velem szemben, éppen annak a szabadságnak nevében, amely oszthatatlan, tehát egyformán szabadság Borsosnak és nekem, a harmadiknak vagy negyediknek is. Cikkemmel én nem kívántam sem lázítani, sem bizalmatlanságot kelteni – vitára hívtam fel az embereket: Sajnos, nem mindenki így értelmezte cikkemet. Ezek közé tartozik Borsos István is, aki ismeretlen okokból megtagadja tőlem a vélemény kinyilvánításának jogát.

Azokat a problémákat, amelyeket cikkemben érintek, Borsos, az ógörög mitológiából vett szép példához hasonlóan, egyből kipattantaknak nevezi. Itt előre kell bocsátanom: épp Olajos Mihály cikke bizonyítja, hogy ezek a problémák valóban problémák. Ennek következtében egyáltalán nem vállalhatom Zeusz szerepét, hogy a fejemből problémák – Athéné – pattanjanak ki.

Borsos előszeretettel tép ki szavakat, mondatokat cikkemből, hogy azok alapján következtetéseket vonjon le. Ilyen kifejezéseim a „más világ”, valamint az „ebben az országban”. A baj ott van, hogy Borsos kitépi őket, a szövegtől, a többi gondolattól és a stílustól is elszigetelten tárgyalja. Ha fordítva tenné, egészen más eredményhez jutna. Idézem, amit én leírtam, de Borsos nem vett teljesen figyelembe: „Tudom, ők egy egészen más világ munkásai lesznek, s ez nagyon jó is. De épp ez a »más világ« nekünk, magyaroknak, különös gondot okoz.” Világos, hogy az idézett első mondatból és mindenki számára érthetően a szocializmus, a „más világ” építésének szüksége mellett foglaltam állást, minden eddigi „világgal” szemben. A

második mondatban azért írtam a „más világot”-ot idézőjelbe, mert már egyszer leírtam, itt pedig ismétlem, hogy nem mondjam: idézem a már egyszer használt kifejezést. És nem gondoltam semmiféle „emez a világ”-ra, mint azt Borsos feltételezi. A másik vitás kifejezése az „ebben az országban”. Ez az eset még egyszerübb, tisztán stílus-kérdés. Az „ebben az országban” kifejezést tartalmazó mondat előtt ugyanis használtam a „Jugoszlávia” szót, s azt, hogy „ebben az országban” a változatosság kedvéért írtam le, a mutató névmással az előző mondatban használt tulajdonnévre utalva. Nem pontos az, hogy az „ebben az országban” kifejezést következetesen használtam, mint azt Borsos állítja, mert többet elő sem fordul írásomban.

Még néhány kifejezésemet ragadja így ki Borsos, és bánik velük az előzőkhöz hasonlóan. Nagyon rossz módszer ez, alkalmat ad a leírtak értelmének kiforgatására. Tudja Borsos István, hogyan nevezik ezt a filozófiai materializmus szótárával? Megmondom, szofizmusnak.

„Nem voltunk hitetlenek, hanem hittük és hiszszük, hogy nemzeti létünket nem fenyegeti veszély...” – állítja egészen feleslegesen Borsos, hisz én az ellenkezőjét sehol sem írtam le. Mert: „A mi anyagi létünket s hiszem, a nemzetit sem nem fenyegeti veszély” – olvasható cikkemben. Mit kell itt cáfolnom.

Aztán az a bizonyos „magyar nevelés”. „Aljasság”-nak és „alávaló (?) büszkeségnek” nevezi gondolataimat. Ezek ellen a címek és rangok ellen nincs semmi mondanivalóm, mert rossz indulat sugalmazta őket, helytelenek és igaztalanok. Inkább tovább megyek. Ezt írja Borsos: „Tomán azonban nem erre (ti. a szocialista) nevelésre gondol. Minden bizonnyal a Horthy-idők „magyar nevelésére”, vagy éppenséggel arra a „magyar nevelésre” gondol, amelyet Rákosi tartományában az orosz hegemonisták akarnak a magyar ifjúságra ráerőszakolni. Valóban csak „minden bizonnyal” gondolom ezt – biztosan pedig épp az ellenkezőjét, ha Borsos ismeri e szavak közötti jelentésbeli különbséget. De honnan tudja Borsos, hogy én mit gondolok? Cikkemben én csak fokozottabban követeltem azt, ami nálunk talán egy-két éve megindult. Mert azt Borsos sem tagadhatja, hogy 1948-ig talán, vagy még tovább, pl. a magyar klasszikus irodalomnak egyetlen műve sem jelent meg nálunk, ellenben annál több volt a szovjet brosúra, amely a legkevésbé adott szocialista nevelést.

Vannak Borsos cikkében tételek, amelyeket ő nekem tulajdonít – bár én még csak nem is gondoltam rájuk. Ilyen pl. a bányamérnökök és erdőmérnökök esete. Az ő helyzetükkel tisztában voltam, még mielőtt

Borsos ezen a téren kioktatott volna. Tanítókról, tanárokról én valóban nem is beszéltem, de csak azért nem, mert nagyon jól tudom, hogy őket csak magyarul lakta területre helyezik.

Borsos elismeri, hogy vannak kisebbségi problémák. Szerinte ezek a következők: a magyar történelem „haladószelemű eseményeinek” (!) ismertetése, a könyvterjesztés és a színház közelebb hozása a tömegekhez. Semmi más. Pedig ezek csak művelődési kérdések. A többit Borsos elfelejtette. Pedig a Kultúr tanács egyik legutóbbi határozata épp engem igazolt (s ez elégtétel valamennyire nekem), mert a magyar egyetemisták felkarolását tartja szükségesnek. Én ennél egy kissé tovább mentem. Remélem, a Kultúr tanács nemsokára ismét engem igazol.

A cikke végén közölt megállapítására Borsosnak csak annyi válaszolni valóm van, hogy ilyen messze menő következtetéshez egy kissé jobban kellene engem és munkámat ismernie. Különböző megállapítása, felelősségének teljes súlyát viseli.

Most pedig áttérek Olajos Mihály szkupstinai képviselő cikkére.

Olajos adatokból indul ki, s amíg ezeknek határain belül mozog, megállapításai leginkább meggyőzők, de ahogy általánosítani kezd, és a sorok között olvas – tévedésekbe esik, félremagyarázza írásomat. Názor ugyan azt mondja egyik Kráncsevics-tanulmányában, hogy Kráncsevicsnél a sorok között is kell olvasni –, és hozzá kell tennünk, hogy az ilyen olvasás súlyos tévedések veszélyét rejtegeti.

Olajos Mihály az én állításaim megdöntésére számadatokat vonultat fel. Ő a tanítóképzőt és Tanárképző Főiskolát (TF) végzetteket is felöleli. Elismerem, az én cikkemnek egyik legnagyobb fogyatéka, hogy épp ezeket nem említettem. Mint mondtam, nagyon jól tudom, hogy a magyar tanítók és tanárok kizárólag magyarul lakta helységekre kerülnek. Ez a tény közismert, s ezért nem is említettem cikkemben.

De a számokkal, konkrétan a szakiskolát végzett magyarok számával egy kis baj van. Olajos szerint Szuboticán 198 magyar végzett középfokú szakiskolát. A következő hasábon meg azt mondja, hogy „... a szabadkai középfokú építészeti szakiskolát elvégzett 66 magyar közül 25 Vajdaság területére kapott beosztást, 6 egyetemre iratkozott, tehát a végzetteknek kb. a fele nem ment el más vidékre”. A többi 132 fiatalról nincs több szó. Feltételezzük, hogy ott is hasonló az arányszám. Tehát kb. 75 maradt itt, az egész szám felénél majdnem negyedszázzal kevesebb. No de hagyjuk. A végső összegezésnél Olajos 943 magyar diplomáltról beszél, holott, ha az ő adatait számoljuk össze (562 tanító, 73 TF-t végzett tanár és 198 sza-

badkai technikus), csak 893 lesz az összeg. 110 magyar gyerekről tehát nem beszél Olajos (?), meg „283 tanult ifjú”-ról beszél, de hol tanultak és mit, valamint mi lett velük, azt nem tudjuk.

Olajosnak igaza van abban, hogy az összes végzett magyar középiskolások és főiskolások többségét nálunk helyezik el. Ezt én tudtam, a cikkemben nem is írtam az ellenkezőjét. Én csak a technikai középiskolákat és egyetemet végzettekről beszéltem. Valóban, itt logikai hibát követtem el (a felsorolásban), de azt nem azért tettem, hogy esetleg félrevezessem az olvasókat (mint azt néhányan feltételezik rólam), hanem csak azért, mert a tanítókról, főiskolásokról mindenki tudja, hová kerülnek.

Én különben a számomra ismert adatokból indultam ki. Tudom, hogy a noviszádi gépipari középiskola tavaly diplomált egyik tagozatán hét magyar is volt. Ezek közül négyet helyeztek Vajdaságon kívül (Csácsák, Vajevó, Kragujevac, Mladenovac), hárman pedig itt maradtak, tehát majdnem a fele. S ezért cikkemben egyetlen szóval sem mondtam, hogy mindenkit elvisznek. Talán kissé félreérthetően általánosítottam. Valóban, az elhelyezési arányt nem hangsúlyoztam eléggé – de ezt akaratlanul tettem. Sőt amikor a magyar szakemberek idehelyezését említem, akkor is kikötöm, hogy „a lehetőségekhez mérten”. Érdekes, ezt senki sem akarta észre venni... Ezek után világos az is, hogy senkit sem akartam „kirekeszteni az értelmiségből”, mint azt Olajos Mihály megállapítja, meg „azokat az ezreket... akik itt maradnak” sem azokat az ezreket, akiket nem tudom honnan vett egyszerre ő elő.

Ma is állítom, hogy nemzeti létünk alapköve szellemi, kulturális életünk. Ezek szerint nem hagyom „teljesen figyelmen kívül a dolgozó parasztság nagy tömegeinek nemzeti hagyományokat, folklór-elemeket őrző szerepét...” (Csak melleleg: nem hiszem, hogy Olajos nem tudná, milyen harcra kellene folynia a néphagyomány eltűnése ellen, de sajnos ez a harc igen gyenge.) S egészen csekély mértékben ugyan, de tevékenykedtem én is a néprajzi gyűjtésben, s alkalomadtán készen vagyok folytatni a megkezdetteket. – „...a parasztság és munkásság nagy tömegei között soha nem jártam”? Kiknek a gyermekeit oktatom a magyar szóra, és sok mindenre még, kiknek a körében dolgozom ma?

Abból, hogy én magyar jogászokról és tisztviselőkről írtam, abból Olajos ezt a következtetést vonja le: „Tomán még mindig a tisztviselők és jogászok egyeduralmi kiváltságának tartja a közigazgatást.” És: „Tomán még több tisztviselőért kiált.” Mindkét állítás teljesen önkényes. Józanul ítélő ember egyáltalán nem juthat ilyen következtetésre. Mégis, mi

vezette Olajost ide? Az, hogy személyemet, törekvéseimet nem ismeri, egyetlen leírt mondatomból kiindulva, általam oda nem gondolt hátsó gondolatokat fedez fel írásomban. Vagy talán nem én vagyok az a Tomán László, aki az irodalom bürokratikus kezelése és ellenőrzése, a bürokratának az irodalomba való beavatkozása ellen nem egyszer kikeltem?

Aki közelebből ismer: barátaim, munkatársaim, azok elmondhatják, hogy kopottkönyökű kabátban és lyukastalpú cipőben élve mennyire „szalonpiperkőc kispolgári felfogás” a felfogásom, mennyire „selyemfüi idegenkedéssel” viseltetem a „néptömegek iránt”, s nem olyan ember, akivel összesen két ízben tárgyaltam. Márpedig nekem, mint többé-kevésbé élő embernek vannak jellemvonásaim, amelyeket egyik cikk nem töröl el, s meggyőződésem is van, amely homlokegyenesen ellenkezik az Olajos és Borsos által nekem tulajdonítottaknak.

Olajos azt is állítja, hogy én a magyar tömegek fölé értelmiségi gyámokat követelek. Úgy tűnik, hogy én túlbecsülöm az értelmiség szerepét, pedig attól tartok, hogy valaki más becsüli – alá. Olajos ezen kívül olyan érveket is keres cikkemben, amelyekkel egy utólagos vádolgatást lehetne visszautasítani. Kisül tehát, hogy nemcsak avval van baj, amit leírtam, hanem avval is – amit nem írtam le.

Ha Olajos cikkét olyanok olvassák, akiknek az én cikkem nem jutott kezébe, azok joggal botránkoznak meg az én téves állításaimon. Tudniillik megtudják Olajostól, tőlünk azért helyezik el a fiatal szakembereket más országrészekbe, hogy elmagyartalanítsák őket, azonkívül – ismét szerintem – ha egy „orvosi diplomát nyert magyart a belgrádi klinikára küldik”, ez nem a tudomány s az orvos érdekében történik, hanem azért, hogy... lásd, mint fent. És ez lenne a helyzet a bányász mérnökkel, erdőmérnökkel is. Megnyugtathatom az olvasót: én illet se nem írtam, se nem gondoltam. Ezt Olajos csak kiolvasta a cikkemből. A sorok közül a fehér papírosról.

Olajos is említi a „magyar nevelést”. Lássuk tehát. Ilyet, elismerem, követeltem. Olajos írja: „...tudott dolog, hogy a magyar történelem nagyobb eseményeiről is tanulnak iskolásaink a világtörténelem és a nemzeti történelem kapcsán...” A világtörténelemben, amelyet nálunk még nemrég a „legtudományosabb” szovjet történelemkönyvből tanultak, bizony keveset hallhattunk a magyar történelemről. Még 48-ról is keveset és vigyázva írtak a szovjet történészek, nehogy megsértsék I. Miklós bátyuska szent és élenjáró emlékét. – Magam is jól tudom, hogy: „...régebbi idő óta folyamatban a munka arra vonatkozóan is, hogy

a magyar történelem tanítását kibővítsé a tantervekben.” Sajnos, nagyon régen „van folyamatban”, de konkrét intézkedés, Lőrinc cikkein kívül a Népoktatásban, alig történt. Pedig minden nehézség ellenére ez fontos lenne, mert a jugoszláv történelemben eddig a magyar középiskolákban csak a délszlávok és magyarok történetének érintkezési pontjairól tanultak, ez meg, természetesen, nem elég, bár alapvetően fontos. A fentiekből világosan kitűnik: én egyáltalán nem „hiányolom”, hogy „nem Szent Istvánt tanítják a legnagyobb magyarnak” – bár róla épp a marxista történetírás állapította meg, hogy államalkotói, társadalomszervezői és műveltség-alapítói munkássága folytán, ő egyike az első magyar forradalmároknak. Egészen nyíltan kijelentem, senkinek sincs ezen csodálkozni valója, hogy tőlem a „horthysta szentistváni revizionizmus és a Rákosi-féle szentistváni internacionalizmus” (ahogy ezt Olajos írja) egyformán messze van, mert egyik se fakad a magyar nemzet érdekeiből, mindkettő az idegen és első urak céljait hivatott szolgálni.

Most pedig összegezzünk.

1. Téves az a beállítás, hogy reakciós ideológiát akartam cikkemmel terjeszteni. Aki így értelmezi írásomat, az vagy nem olvasta figyelmesen végig, vagy pedig már bizonyos előítélettel nyúlt hozzá. Én egyetlen szóval vagy gondolattal sem állítottam, sem a sorokban, sem a sorok között pl. azt, hogy a fasiszta Horthy-Magyarország, vagy akár a régi Jugoszlávia közoktatási rendszere, illetve kisebbségi politikája helyes volt. Szeretném minden további tévedés elkerülése miatt megértetni azokkal, akik ezt nem hitték eddig, hogy mindaz, amit a történelemszemlélet „reakciónak” nevez, idegen a számomra.

2. Nem igaz, hogy akár a szovjet, akár Rákosi, a fasiszmushoz lényegében nagyon hasonló rendszerének valamiféle „szálláscsinálója” legyek, mert, másoktól eltérően, sohasem hittem jelszavaikban, tetteikben pedig láttam egy kizsákmányoláson alapuló társadalmi berendezkedés borzalmait.

3. Van egy kis mondanivalóm avval a váddal kapcsolatban is, hogy cikkem írására állítólagos sovinizmus vezetett. Szeretnék munkásságomból néhány példát felhozni. Csupa szláv tagból álló munkaközösségben dolgozom ma, de meggyőződésem, hogy kollégáim közül senki sem érezte még eddig a nekem tulajdonított sovinizmust. Negyvenkét magyar gyereket oktattam a magyar nyelvre (a szerb mellett), ezen kívül több mint száz szerb gyermeket a maga anyanyelvének ismeretére, megbecsülésére és szeretetére – nem csekély sikerrel. Ezek az adatok azt

mutatják, hogy én, a „soviniszta” jóval több szerb gyerekeknek nyújtottam tudást, mint magyarnak. Hogy valóban tudást nyújtottam, azt legbeszédesebb tanulmányi eredményük mutatja. Emellett az iskola szerb önképzőkörében másoktól elismert segítséget nyújtottam kezdő szerb tolforgatóknak – én, a soviniszta”. De abban is meglátszik „sovinizmusom”, hogy alaposan tanulmányozom a délszláv irodalmat, írok róla és fordítok, olvasmányaim nagy része pedig szerb nyelvű. Egy olyan ember, „aki régi receptek szerint éket akar verni magyarok és szerbek közé...”, ahogy azt Olajos állítja, mindazt, amit feljebb elmondtam, nem teszi meg. Az lépten-nyomon terjeszti a gyűlöletet. Az ilyen embereket én – gyűlölöm. Mert szeretem ezt a két, sokszor egymástól máskor egymásért szenvedő népet, és nincs bennem semmiféle idegenkedés a néptömegek iránt.

Az új magyar nemzedék sorsáról írt cikkemmel én a vélemények harcát akartam előidézni. Kár, hogy valami egészen más lett belőle. Pedig az ilyen demokráciánk fejlődését bizonyította volna. Ma, amikor nálunk fokozottan követelik a gondolatcserét, nem helyes az olyan bánásmód, amilyenben Olajos, de különösen Borsos részesítették cikkemet. Zsdanov bánt el így ellenfeleivel, s bánik el most valamelyik utóda Moszkvában vagy akár Révai Pesten. Mi egészen más utat akarunk járni, *ahol az emberek szabadon fejthetik ki véleményüket, anélkül, hogy Zsdanov zsandárok korlátoznák őket* (a dőlt betűs rész utólag áthúzva - a szerk. megj.) Demokratikus szocializmusban ilyenek nincs helye. Ez a „népi” jelzős áldemokráciák hírhedt rendszere. A mi népünk már megmondta, hogy nem kér belőle. – **Tomán László**

1951. június vége

Természetes, hogy Tomán védekezése nem jelent, nem jelenhetett meg. A titoista, sovén – kummunista hatalom nem volt hajlandó megtérni a magyarság jog sértéseit szóvá tevő megnyilatkozásokat, és főleg az

ezzel kapcsolatos vitákat. A rendszer a magyarságtól, de főleg a magyar értelmiségtől államhűséget, a kommunista rendszerrel történő aktív politikai azonosulást, a megtorlások, tömeges kivégzések vonatkozásában kollektív amnéziát követelt. „A magyarokat, avagy korabeli kifejezéssel élve a »bűnös magyar fasisztákat« megbüntető kollektívumként kezelték, ... »a bűnbocsánathoz« pedig a hatalom feltétel nélküli elfogadásán és szolgálatán vezetett az egyetlen út.” (E. Sajti Enikő) A pozícionált magyar „értelmiség” hajlandó volt kiszolgálni ezeket a követelményeket. Csak kevesen voltak azok, akik az embertelen viszonyok közt és az üzött magyarság soraiban emberként, s igaz magyarként helyt tudtak állni. E kevesek közt volt, mint ahogyan a leírtak is bizonyítják, Tomán is, aki, a lehetőségekhez viszonyítva, mindig kiállt a délvidéki magyarság érdekeiért. Életének még az utolsó éveiben is harcolt a magyarság jobblétéért, például a minden hatalmat kiszolgáló Híd folyóirat megreformálásáért. (E folyóirat épp e szolgálékütsége folytán volt képes a Kárpát-medence legidősebb magyar folyóirataként fennmaradni, és dicsekvően, a kommunistából átvedlett szoc-liberális Gyurcsány-kormánytól kitüntetést kiérdemelni). Tomán a magyarság problémáinak mindig a perifériáján járó Híd megújulását követelte, olyan szerkesztéspolitikát, amely a kisebbségi lét valódi gondját-baját tárja föl, és a megoldást is fölmutatja: a jugónosztalgia helyett az egyetemes magyarsághoz való kötődést, szem előtt tartva a couleur locale sajátosságait is. Mivel törekvése nem talált megértésre, ezért gondolatait, barátainak és a hasonló gondolkodású magyar értelmiségieknek sokszorosított körlevél által terjesztette, majd végül az Aracs folyóirat alapító tagja lett. Születésének 80-ik évfordulóján olyan értelmiségire emlékezünk, aki az embertelenségben ember, a magyarüzöttségben pedig magyar tudott maradni, még akkor is, ha származása révén ereiben nemcsak magyar vér folyt.

A szakadék szélén

Jugoszlávia öröksége

Tanulmányom első változata 1998-ban a budapesti Teleki László Alapítvány felkérésére készült, s egy tudományos tanácskozáson előadás formájában hangzott el. Emlékezetem szerint az általam elmondottakat vita nem követte, nem is igen követhette, hiszen akkor egy állapotról szóltam, amelynek végkifejlete előre nem volt látható. Alig voltunk túl a daytoni megállapodás aláírásán, még senki nem látta előre, hol fog megállni az a bomlási folyamat, amely véres erőszakká fajult, s amelynek a jugoszláv államszövetség az áldozata lett. Ma, amikor tizenkét év múltán a tanulmányt újra elővettem, megdöbbenve tapasztalom, szinte semmit sem kell javítanom az akkori megállapításaimon. Pedig Szerbiában azóta – katonai értelemben – béke van, s az ország keresi a gazdasági felemelkedés és a társadalmi konszolidálódás lehetőségeit, mégsem állítható, hogy az élet minősége jobbra fordult volna. Erről tanúskodnak a rideg számok is.

1989-ben a Jugoszlávián belüli konfliktusok kiéleződésének évében Szerbiában 607 312 (17,9 százaléka) volt a munkanélküliek száma, ami 1996-ban már 819 368-ra (25,7 %-ra) nőtt. Ebben nem volt benne a gazdasági összeomlás következtében elküldött munkavállalók (akkor azt mondták: a kényszerszabadságon lévők) száma, ami az embargót követő hónapokban, 1992 őszén megközelítette a 800 000-et, és 1996-ban is hivatalosan még mindig 148 148 fő volt, mint ahogyan nem tartalmazta ez a szám az ugyancsak 800.000 főnyi, akkori szerb menekültek munkaképes tömegét sem. 1996-ban Szerbia 9,8 millió lakosa közül 2 320 000 aktív munkavállalóra 1 550 000 a „termelésből kiesett” felnőtt jutott. Ezekről az évekről írta Mirnics Károly egyik tanulmányában: „Minden egyes foglalkoztatottra már most 22 eltartott jut, de ez az arány tovább fog romlani. Az eltartottak között van másfél millió nyugdíjas, 700 000 munkaké-

pes, de a társadalom peremére került szociális eset. A társadalom 90 százalékát nyomorba döntötte a háború. Ugyanakkor a szövetségi költségvetés 70–75 százalékát a katonaságra és a rendőrségre költik.”¹ Közben az ország gazdasági mutatói minden tekintetben katasztrofális mértékben romlottak:

	GDP millió dinár	NJ millió dinár
1989	49 811	38 664
1990	45 869	35 876
1991	40 537	32 118
1992	29 226	23 190

1995	22 017	17 944

Mi változott azóta? A Köztársasági Statisztikai Hivatal legfrissebb, 2010. június 30-i értékelése szerint Szerbiában a munkanélküliek száma a tavalyi, 2009-es évhez képest 3,6 százalékkal növekedett, így ma 19,2 százalékot tesz ki. Ugyanakkor a munkavállalók száma 3,5 százalékkal csökkent, és pillanatnyilag 38,1 százalék. Vajdaságban a munkanélküliek száma 20,9 százalékos, Közép-Szerbiában 20,6 százalék, míg Belgrádban csupán 14 százalék. A felmérés szerint a belgrádi polgárok 39,6 százalékának, a közép-szerbiai polgárok 38,9 százalékának van munkája, míg Vajdaságban ez a szám 35,4 százalék. Akkor hány foglalkoztatottra hány eltartott esik ma, 2010 nyarán?

1996-ban, az összeomlott ország szinte regisztrálatlan gazdasági mutatói szerint Szerbiában 25,7 százalék volt a munkanélküliek száma. Tizenöt év múltán, Kis-Jugoszlávia, majd az átmeneti Szerbia és Montenegró államszövetsége után a mai Szerbiában (ismét erőteljes növekedés folytán) 19,2 százalék a munkát keresők száma. Komisz, rideg számok, szá-

¹ Mirnics Károly: **Az eltűnés veszélyének örvényében**; In: **Kis-Jugoszlávia hozománya** – Írások az asszimilációról és a kisebbségekről; Budapest – Hatodik Síp Alapítvány, 1996. 57. és 61. p. Másutt Mirnics Károly a következőképpen összegez: „A jugoszláv gazdaság, mindenekelőtt az ipar teljes csődje a teljes magyar városi népességet érinti. A magyar városi népesség 60–70 %-a elvesztette a munkahelyét a szocialista nagyüzemekben. A munkanélküliség első számú vesztese már több évtizede, de 1981–1991 óta kimondottan a magyar városi népesség. Ennek következtében a magyar városi népesség egy része a demoralizáltság állapotába került (szürkegazdaság, csempészet), a másik része mindent elkövet azért, hogy elhagyja az országot, kivándoroljon a nyugati országokba vagy Magyarországra.” – **Menekülő önazonosság-tudat**; In: **Sorskérdéseink** – Válogatás a Magyar Szó vasárnapi rovatának írásaiból (szerkesztette Sebestyén Imre); Újvidék – a Magyar Szó kiadása, 2003. 96–97. p.

zával sorolhatók, az indexek, a szorzók és a mutatók azonban az életről vajmi keveset árulnak el. A statisztika a hivatalnak fontos, az élet egészen más törvények alapján ölt formát, alakítja ki magáról a képet. Ezer és ezer oka van annak, hogy az emberek többsége nem meri feltenni a kérdést: valójában, megérte? Vagy, hogy: kinek érte meg a közel két évtizednyi szenvedés? Válasz helyett álljon itt a helyzetjelentés, amely korántsem teljes, de talán megmutat valamit abból a mélységből, amely akkor, az 1990-es évek elején alattunk, délvidéki magyarok alatt megnyílt.

A délvidéki magyarság a délszláv háborúban

Az 1988–1889-es esztendő a volt Jugoszlávia egykori lakosaiban a forrongó, lázongó és egyre nyugtalanabb ország emlékezeteként élnek. Az egyre inkább elmélyülő koszovói válság tragikus fordulatot hozott a szerb politikai életben, olyan súlyos leszámolásokhoz vezetett, amelyek tovább élezték Szerbia és a többi köztársaság – elsősorban Szlovénia és Horvátország – valamint Szerbia és a jugoszláv föderáció állami és politikai szervei és intézményei közötti feszültséget. A belgrádi szerb politika – immár Slobodan Milošević irányításával – 1988-ban vett oly drámai fordulatot, amely az elkövetkező egy évtizedben a második világháború után létrejött „második”, titói Jugoszlávia megszűnéséhez, a 22 milliós ország tragikus széthullásához vezetett. Jugoszlávia – 1918-as létrejöttének pillanatától meglévő – belső ellentmondásait és folyton újjászülető feszültségeit képtelen volt politikai eszközökkel megoldani, s ez 1991 után törvényszerűen vezetett el a szerb-szlovén, a szerb-horvát, a szerb-bosnyák és a szerb-albán háborúk sorozatához. A fegyveres konfliktusok – melyeket egyes elemzők méltán neveznek a század legvéresebb háborúinak – a hét évtizeden át egy államközösségben élő 22 millió állampolgár életét valamilyen formában érintette; több százezer meggyilkolt, otthonából milliószám elűldözött, megfélemlített és vagyonából kifosztott horvát, bosnyák, szerb és albán lakos, a tömegsírok sokasága a felégetett falvak ezrei, a megsemmisült gazdasági, mezőgazdasági és ipari létesítmények sora, az általános elszegényedés, a biztos munkahely hiánya, a szociális szolgáltatások megszűnése jelzi, hová vezetett a hatalmi politika által korlátlanul szított nemzeti türelmetlenség.

A délszláv válság eredőit a szerb államiság kérdésének téves fölvetésében kell keresni. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, a Jugoszláv Királyság, majd a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság

belső problémái között mindenkor a legfenyegetőbb a szerbek és a velük egy államközösségben élő délszláv népek (nemzetek) között mindvégig meglévő, rendszeresen föl-fölizzó nézetkülönbségek voltak. Emellett, a Jugoszláviában élő nemzetiségek közül a létszámában folyamatosan gyarapodó és 1991-ben megközelítőleg kétmilliónyi, a nemzeti önrendelkezési jogokra egyre határozottabban hivatkozó, önmagát politikai szubjektumként egyre világosabban megfogalmazó, de csak „kisebbségként” számon tartott koszovói albán közösség fellépése jelentett olyan politikai problémát, amely a nyolcvanas évek elejétől eredendően meghatározta elsősorban Szerbia, ám ebből eredően az egész ország politikai, gazdasági és társadalmi életét. Ma már kimondható: a szerb nemzeti törekvések alapvetően meghatározták a három történelmi Jugoszlávia sorsát. 1929-ben a véres leszámolásokhoz vezető horvát-szerb ellentétek radikális megoldásának – vagy csak kezelésének – reményben vezették be a királyi diktatúrát, és alakították át az ország társadalmi-politikai (és közigazgatási) életét. 1941-ben az ismételten fölforrósodott belső ellentétek legalább akkora szerepet játszottak az ország széthullásában, az önálló államként történő megszűnésében, mint az európai, nagyhatalmi politikai viszonyok nyomán kirobban fegyveres konfliktusoknak a Balkánra történő kiterjedése. Az 1945-ben szocialista államként létrejött titói Jugoszlávián belül – talán az első évtizedet leszámítva, amikor az ország újjáépítésének belső gondoljai, valamint a Moszkva által vezetett, és 1948-ban drámai fordulatot vett ideológiai konfrontálódás az ország szuverenitása elvesztésének a veszélye egységes politikai irányvonalat szabott a jugoszláv politikai vezetés számára – ugyancsak a szerb hegemonista törekvések jelentették a legveszélyesebb konfliktusforrást. Ama hírhedt 1974-es alkotmányban a szerb politikai vezetés meghatározó – s az elkövetkező másfél évtizedben egyre inkább befolyásos szerephez jutó – része a szerb nép és a szerb államiság ellen elkövetett legsúlyosabb bűnöket látta politikailag megvalósulni. Azzal, hogy az új szövetségi alkotmány a köztársaságokat határozta meg a nemzeti szuverenitás letéteményeseinek, s ilyen értelemben ruházta fel őket a jogalkotás és a jogérvényesítés lehetőségével, komoly lépéseket tett az ország konföderatív átalakítása felé. Ugyanakkor az alkotmány úgyszólván köztársasági státuszt biztosított Szerbia két tartománya – a Vajdasági és a Koszovói Autonóm Tartomány – számára, és ezzel, vélték a szerb politikai és értelmiségi körök, halálos csapást mért a szerb államiságra. Az alkotmány kihirdetésének első

pillanatától Szerbiában – ha látványos tiltakozást nem is, de – mérhetetlen ellenszenvet váltott ki, eredendően meghatározta a szerb politikát, irányt szabott az egyre artikuláltabb nemzeti erők fellépésének, s amikor 1981-ben ismét kiéleződött a szerb-albán ellentét, már együtt volt a „nemzeti ellenségképnek” mindazon eleme, amelyek rövid idő alatt radikalizálták a szerb politikát és a közéletet. Megszületett és politikai programként is megjelent előbb az egységes Szerbiáról alkotott elképzelés, majd kinőtt belőle a Nagy Szerbia-álom, amely végzetesen szembeállította az akkori Jugoszlávián belül együtt élő délszláv nemzeteket.²

Szerbia politikai jövőjét illetően sorsdöntő jelentőségűnek bizonyult Slobodan Milošević 1987. április 24-én, Kosovo Polje-i látogatása során elmondott beszéde. Elemzők ma is úgy vélik, a szerb „vezér” ekkor fedezte fel, hogy a szerb-albán konfliktusnak, a szerb tömegek által követelt megfelelő „rendezése” mekkora lehetőségeket biztosít politikai karrierje számára. Ekkor jött rá, hogy a koszovói indulatok ügyes meglovagolása egyszerre jelent számára a Szerbián belüli teljes politikai hatalom megszerzését és a hatalom megtartásához szükséges össznépi támogatás biztosítását. A szerb nép veszélyeztetettségének hangoztatása pedig biztos alapot ígért egyfelől az 1974-es alkotmány Szerbia számára történő kedvező megváltoztatására, másfelől a Szlovén, de mindenek előtt a Horvát Köztársaság politikai vezetése által egyre világosabban megfogalmazott önállósodási törekvésekkel szemben megfogalmazott „minden szerbet egy államba” politikai jelszó hangoztatására, és az erre épített nemzeti stratégia érvényesítésére. Milošević és a mögötte felsorakozott erők ugyanakkor fölismerték azt is, mekkora erő rejlik a „nemzeti érdekek védelmére” utcára vitt tömegekben. A szerb vezér Kosovo Polje-i beszéde alkalmával először érezte meg a tömeg erejét, és azonmód világossá vált számára, mit jelent megszerezni és kézben tartani ezt a hatalmas erőt.

1988-ban Szerbiában egyre gyakoribbá váltak a mítingek mint a politikai nyomásgyakorlás és érdekérvényesítés leghatásosabb eszközei. Az első tömeges demonstrációk Belgrádban (Rakovicán) és Közép-Szerbia más nagyvárosaiban – Kragujevácon, Leskovácon, Nišben – még a közel egy évtizede folya-

matosan romló szociális-gazdasági helyzet elleni tiltakozás jegyeit viselték magukon, ám amikor a Milošević által képviselt politikai erők az „antibürokratikus forradalom” jelszavával meghirdették a régi politikai vezetéssel történő leszámolás programját, a tömeges utcai tüntetések egyszerre nacionalista jelleget öltöttek. 1988 tavaszától a köztársaság elégedetlen tömegei az egységes Szerbia megteremtése érdekében egyszerre követelték az 1974-es alkotmány megváltoztatását, az albánok által veszélyeztetett koszovói szerbek védelmét, és a „minden szerbet egy államba” jelszó mögött megbúvó Nagy-Szerbiáról alkotott álom megvalósítását. E három elem együttese alkotta Slobodan Milošević politikai programjának lényegét, és a politikai, majd katonai erővel történő érvényesítése vezetett a titói Jugoszlávia katasztrófájához.

A Vajdaság és az „antibürokratikus forradalom”

1988. július 10-én Miroslav Šolević, a koszovói szerbek érdekében rendezett demonstrációk fő szervezője és mozgatója – egyébként akkoriban Milošević egyik legfőbb bizalmasa – tömegtüntetést szervezett Újvidéken, hogy a tartomány lakosai számára is világossá tegye, milyen mérhetetlen szenvedéseket kell elviselniük a többségében albánok által lakott déli tartományban a szerbeknek. A tömeges fölvonulás látványos volt ugyan, de különösebb következményekkel nem járt. A belgrádi vezetés azonban a tömegmegmozdulást főpróbának tekintette, s mivel az alkotmánymódosítás kérdéséről a politikai viták során a tartományi és a köztársasági érdekek hajszálnyit sem közeledtek, Milošević taktikát változtatott, s úgy döntött, hogy a változást a szerb tömegek erejére támaszkodva éri el. A következőképpen érvelt: mivel a vajdasági politikai vezetés – a föderáció szerveinek hathatós támogatását élvezve – ellenezte az 1974-es alkotmánynak a szerbség érdekeit is szem előtt tartó módosítását, (mely alkotmány a tartományok autonómiájának biztosításával kiszolgáltatót és védtelen helyzetbe hozta a koszovói szerbeket), és ezzel akadályozta az egységes Szerbia megteremtését³, a teljes tartományi vezetést el kell távolítani a politika színpadáról. Azt is világosan látta, hogy tervét legkönnyebben a

² Lásd erről: Kocsis Károly: *Jugoszlávia – Egy felrobbant etnikai mozaik esete*. Budapest – Teleki László Alapítvány, 1993.; Laura Silber–Allan Little: *Jugoszlávia halála*; Budapest – Zrínyi Kiadó, é. n. [1996]; Szilágyi Imre: *Az önálló és demokratikus Szlovénia létrejötte*. Budapest – Teleki László Alapítvány, 1998; Ugyanó: *A jugoszláv válság geopolitikai előzményei és következményei*. Budapest – BIGIS Közlemények 6. 1998. 270–281. p.; Major Nándor: *Párbeszéd a valósággal*; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1988; Az 1974. évi szövetségi alkotmány módosításáról: *A Szerb Szocialista Köztársaság Alkotmánya tervezetének indoklása*; Küldötték Híradója. Újvidék, 1990. július 31.

³ Boško Krunic, vajdasági szerb pártfunkcionárius a június 10-i újvidéki tüntetést követően is igyekezett megvédeni a Milošević és köre által egyre hevesebben támadott autonóm tartományok önrendelkezési jogát. „Valamennyien tudjuk – mondta egyik beszédében –, hogy a mai Jugoszlávia legégetőbb kérdése a szerbek és a montenegróiak (crnogoraiak) elvándorlása Koszovóból... Mi viszont határozottan visszautasítunk minden ilyesfajta vádaskodást. Mi, a Vajdaság, sohasem követeltünk köztársasági rangot. Mivégre, kinek és meddig kell még ezt bizonygatnunk?” Laura Silber–Allan Little i. m. 76. p.

szociális elégedetlenségre épülő tömegmegmozdulások lendületére, az „antibürokratikus forradalom” erejére támaszkodva valósíthatja meg.

1988. október 5-én a koradélutáni órákban Bácspalánka felől gyalog, autóbuszokon és teherautókon tiltakozó emberek tízezrei vonultak Újvidék központjába, a tartományi képviselőház elé. A teljes tartományi vezetés lemondását követelő tömeg élén az a Mihajl Kertes állt, aki az elkövetkező években Slobodan Milošević legkedveltebb magyarjaként fontos szerephez jut a szerb politikai életben. Meglepő gyorsasággal csatlakoztak a demonstrálókhoz a szerbiai Čačak és Titovo Užice környékéről érkezett tömegek, s a mintegy negyvenezer ember már hangosan követelte a vajdasági pártvezetés távozását. A képviselőházban ülésező képviselők még akkor is szavazásra szerették volna bocsátani a dolgot, amikor lényegében már minden eldőlt. Belgrádban már régen döntöttek a Vajdaság sorsáról, amikor másnap, október 6-án közzétették a türelmét vesztette és a képviselőház ostromára készülő tömeggel, hogy a tartományi vezetés Major Nándorral, a Vajdaság SZAT Elnökségének elnökével az élen, lemondott.⁴

Kétségtelen, a tartományi vezetés rosszul mérte fel a helyzetét, még akkor is alkupozációban képzelte magát, amikor Slobodan Milošević fölheccelt szerbek százezres tömegeivel bizonyította: semmilyen alkura nem hajlandó. A belgrádi szerb központi lapok naponként jelentek meg olyan címekkel, amelyek világosan jelezték az események irányát, és a politikai szándékot. „Szerbia vissza kell, hogy kapja azokat a jogokat, amelyeket a békében elveszített”, „Szerbiának minden jogot meg kell adni ahhoz, hogy állam legyen”, „Szerbia érdekeit nem képviselhetik a tartományok”, „A tartományoknak a Szövetségi Képviselőházban nem lehet küldöttük, mert ez azt is jelenti, hogy ezzel elismerjük: a tartományok is államok”. Egyértelmű üzenetek, amelyekről azonban a vajdasági politikai vezetés mintha tudomást sem vett volna. Azzal vigasztalódott: a tartományok nem szűnhetnek meg, és a Szövetségi Képviselőház 1997. december 29-i ülésén meghozott A JSZSZK Alkotmányának módosításra vonatkozó tervezetével kapcsolatos határozatokra hivatkozott, amikor – kiemelve annak 10. pontját – érvként hangoztatta: „az egység és az együvé tartozás alapjául szolgáló viszonyoknak az érvényesítése előfeltétele-

zi a Szerb SZK mint állam és szocialista öngazgatású demokratikus közösség, továbbá az autonóm tartományok, mint a Szerb SZK-hoz tartozó autonóm szocialista öngazgatású közösségek és a jugoszláv föderalizmus konstruktív (államalkotó) elemei alkotmányos helyzetének teljes és következetes érvényesítését.” Ebből a körülményes megfogalmazásból a politikai vezetés arra következtetett, hogy bár a két tartomány valóban Szerbiához tartozik, ugyanakkor „mint minden köztársaság, külön-külön is felelősséggel tartoznak az országos szintű intézményeknek és vezető szervezeteknek”.⁵

Vajon mit jelentett a tartomány autonómiájának felszámolása a vajdasági magyarság számára? Megértette-e, mekkora veszélyeket rejt magában az, hogy 1988. október 6-tól sorsáról, az állampolgári jogait és kötelességeit érintő kérdésekről nem a régió természetes centrumában, Újvidéken, hanem a szerb újjászülétséghez ideológiát gyártó egyik legjelentősebb – és a Szerb Tudományos Akadémia hírhedt Memoranduma óta a legszélsőségesebb – központjában, Belgrádban döntenek? Az 1974-es Alkotmány ugyan de jure még érvényben van, de facto azonban már semmi jelentősége nincs?⁶ Az utca embereként, amikor a féktelen indulattal felvonuló, hazafias érzelmektől túlfűtött, olykor-olykor – egyre gyakrabban – már a rossz emlékű csetnik-jelvényekkel és egyenruhákkal is hivatkozó, a „mennyei szerb nép” országát, a Nagy-Szerbiát éltető, a szerb ősiségre hivatkozó, és a vérrel szerzett szent föld védelmére felszólító, indulatos tömeggel találkozott, vajon megsejtett-e valamit az országra – és ezzel együtt természetesen reá is – végzetes veszélyt jelentő politikai szándékok lényegéből? Vagy hitt a régi, kommunista nomenklatúra alkotta bürokrácia felszámolását követő gazdasági és társadalmi reformokban, és hitt anyagi helyzete és sorsa jobbra fordulásában? Hitte, hihette-e, hogy az új politikai vezetésnek gondja lesz a jugoszláviai magyar kisebbségre is, amikor ez a politika éppen a kisebbségek – a koszovói albán kisebbség – ellenében fogalmazta meg „ország- és nemzetépítő” programját, és írta át magát az Alkotmányt is? Vagy megtévesztette az ígéret, hogy Belgrád a jövőben másmilyen politikát folytat a „mindenkor lojális és a Szerbiához hű” magyar kisebbségi közösséggel, mint a szerbségre és a szerb államiságra halálos veszélyt jelentő koszovói albánokkal szemben? Vajon voltak-e reményteli elvárásai azzal

⁴ Németh János: *Tájkép – csata után*; 7 Nap, 1988. október 14.; Vlaovics József – Fazekas András: *Kenyeret, demokráciát, boldogabb hazát!*; Dolgozók, 1988. október 13.

⁵ Hatala Zoltán: *Megszűnnek-e a tartományok?*; Dolgozók, 1988. szeptember 15.

⁶ Vajdaság Autonóm Tartomány Hivatalos Lapja 1991. június 29-én tette közzé a Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőháza által kidolgozott és a Szerb Képviselőház Nemzetgyűlése által 1991. május 22-én jóváhagyott *Vajdaság Autonóm Tartomány Statútumát*. Már az is sokatmondó tény, hogy a korábbi alkotmány helyett a tartomány státuszát, jogi és közigazgatási helyzetét csak egy statútum szabályozta.

az újonnan hatalomra került szerb politikai vezetéssel szemben, amely saját legitimitását láthatóan, érezhetően a nacionalizmusra építette, miközben az intézményeket, a tömegtájékoztatási és hírközlési eszközöket, az újonnan alakuló civil szervezeteket egyre hevesebb sovíniszta indulatok kerítették hatalmukba?

Szerbia új politikai vezetése 1988 őszén – ez világosan felismerhető volt – egy erősen centralizált nemzetállam kiépítésének szándékával látott hozzá alkotmányos rendjének „helyreállításához”. Céljai megvalósításához kihasználta a szociális helyzetükkel elégedetlen tömegek indulatát, melyet ügyesen nacionalista ideológiából merített eszmei tartalommal töltött fel – s ezzel szinte fanatizálta őket. A tömegek tehát ekkor már a politikaformáló erők legbiztosabb támaszaként az utcán voltak, a következő nagy feladat a fegyveres erők, a katonaság és a biztonsági alakulatok utcára vitele lesz. 1991. március 9-én ez is megtörtént.⁷ Az „antibürokratikus forradalom” jegyében fogant, de az egyre nyíltabban hangoztatott egységes, minden szerbet egy államba tömörítő Nagy-Szerbiáról szőtt álmok megvalósítása érdekében Belgrád kész volt a háborúra.

Valóban volt ok a reményre?

A vajdasági magyarság 1988 őszén – néhány mérvadó nézet és vélemény ellenében – visszafogott reményekkel ugyan, de hitt sorsa jobbra fordulásában. Joggal érezte úgy, hogy október 6-án az „antibürokratikus forradalom” végérvényesen elsöpörte a kommunista nómenklatúra éppen hatalmon lévő, s hatalmukat immár közel másfél évtizede a belbiztonsági szervek erős és határozott terrorjával gyakorló (Dušan Alimpić, Stevan Doronjski, Major Nándor, Živan Berisavljević, Stipan Kopilović és mások nevé-

vel fémjelzett) politikus-gárdát. A megcsontosodott hatalmi struktúra kegyetlen eszmei harcot vívott pozíciója megőrzése érdekében, a „testvériség-egység” forradalmi hagyományainak jelszavával kíméletlenül felszámolt minden olyan törekvést, amely mögött a nemzeti identitás megmutatásának leghalványabb gesztusát vélte fölfedezni, harcot vívott minden olyan, általa polgári örökségnek vélt jelenség ellen, amelyet a „szocialista forradalom vívmányaira” nézve veszélyesnek ítélt, és keményen megtorolt minden olyan kulturális-művelődési és tájékozódási törekvést, amely a nemzeti hagyományok és a történelmi örökség megőrzésére és ápolására irányult.

A Vajdasági Kommunista Szövetség Elnökségének elnöki székében 1988. május 4-től az a Major Nándor ült⁸, aki mint novellista, majd később a francia egzisztencializmusról írt filozofikus ihletettség tanulmányok szerzője, a Híd című folyóirat 1950-es nevezetes áprilisi számában az akkor induló új nemzedék tagjaként is szerepelt.⁹ A tartományban az 1970-es évek elejétől számított két évtizedre a politikai jellegű leszámolások, a koncepciók perек sora, a megfélemlítés légköre volt a jellemző. 1972-ben látványos kirakatper keretében felszámolták a Jugoszláviai Magyar Nyelvűvelő Egyesület szabadkai fiókszervezetét, demonstratív módon fenýítve meg annak vezetőit, Kongó Tivadart és Uzon Miklóst.¹⁰ Hasonló eljárás során 1976-ban – az 1972-ben kezdődő meghurcoltatások után – végleg felszámolták a Dél-bánáti Magyar Művelődési Egyesületek Szemléje című rendezvényt¹¹. 1976. január 13-án látványos akció keretében Zentán letartóztatják Vicei Károlyt és társait, akik magyar amatőr Kísérleti Színpad megalakításának ötletével léptek a közönség elé. A nem kevésbé látványos bírósági tárgyalást követően Vicei Károlyt és Gordos Jenőt két-

⁷ Slobodan Milošević a Belgrád utcáira vonuló, főleg egyetemistákból álló tüntetők ellen 1991. március 9-én bevetette a fegyveres erőket. Az összecsapásoknak halálos áldozatai is voltak. Ez volt „az a nap, amikor világossá vált, hogy Milošević nem riad vissza attól, hogy erőszakot alkalmazzon saját népével szemben annak érdekében, hogy meg tudja tartani a hatalmát. Csúpan négy évvel azután, hogy Koszovóban megígérte a szerbeknek: »senki sem emelhet kezét rátok«, harckocsikat küldött ellenük a saját fővárosukba.” – Laura Silber–Allan Little i. m. 163. p.

⁸ Major Nándor politikai pályafutása a hetvenes évek elején kezdődött. Jugoszláviában ekkor zajlott a hatvanas évek végén (az 1968-as európai eseményektől sem függetlenül) kibontakozott liberális mozgalmakkal történő politikai leszámolások időszaka. Az 1973 októberében közzétett Tito-levél után az anarcho-liberalizmus erőinek felszámolásával a párt sorait tisztították meg a demokratikus nyitás támogatóitól, a nacionalizmus elleni küzdelem jelszavával pedig az egyre határozottabban körvonalazódó horvát és szlovén nemzeti törekvésekkel szemben léptek fel a legkegyetlenebb módon. A párt és az értelmiség soraiban könyörtelen tisztogatást hajtottak végre, s ennek az ideológiai megtisztulási folyamatnak nevezett harcnak volt egyik elszánt „bizalmi embere” Major Nándor. 1974-től a Vajdasági Kommunista Szövetség Tartományi Bizottságának, 1978-tól pedig a Jugoszláv Kommunista Szövetség Központi Bizottságának végrehajtó titkára volt. 1982-től Vajdaság SZAT Elnökségének tagja, majd 1988. május 4-től utolsó elnöke volt. A vajdasági magyarság emlékeztetésében az 1974–1988 közötti időszak sokáig a „Major-korszak”-ként élt.

⁹ A vajdasági magyar irodalomtörténet-írás az „áprilisi nemzedéket” a szocialista realizmussal történt leszámolás nagy generációjának tekinti. A folyóiratban szereplő tizenhat fiatal író között ott volt Fehér Ferenc, Ács Károly, Németh István, Bori Imre, Kopeczky László, Pap József és mások társaságában Major Nándor is. Az antológia-jellegű folyóiratszámhoz B. Szabó György írt előszót, amelyben hangsúlyozta: „Az új nemzedék költői, elbeszélői, esszéistái és kritikusai szólalnak meg, hogy írásaikkal hozzájáruljanak irodalmi és szellemi életünk kibontakozásához és megszólaltassák a szocialista demokráciáért küzdő új nemzedék hangját...” Lásd: Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*; Forum, Újvidék, 1993. 172–173. p.

¹⁰ Soltis Gyula: *De ki áll a „vesztes” férfi mögött? – Bemutatjuk az Aracs-díjas dr. Uzon Miklós nyugalmazott ügyvédet, a szabadkai KODDE elnökét*; Szabad Hét Nap, 1998. december 16.

¹¹ Torok Csaba: *Nem várnak többé másokra – A dél-bánáti magyarság a saját kezébe akarja venni sorsa irányítását: közművelődési kerekasztal Székelykevény*; Családi Kör, 1994. április 28. Betiltásuk előtt az utolsó, sorrendben negyedik, a szervezők által elképzelt és lebonyolított Szemlélt 1972. május 12–14. között tartották Kovinban.

két évre ítélték el. Vicei ellen 1987-ben újabb eljárás indult, és a Szabadkai Felsőbíróság 1988. február 19-én hozott ítéletével két és fél év börtönbüntetéssel sújtotta, ám a Vajdaság Legfelsőbb Bírósága ugyanez év szeptember 15-én – rámutatva a súlyos törvénysértések sorára – az ítéletet megsemmisítette, és újratárgyalásra visszautalta az ügyet a Szabadkai Felsőbíróságra.¹² (Az októberi eseményeket követően a bírósági eljárás újabb fejezetére nem került sor.) 1981. április 12-én a horgosi katolikus templomban egy magyarkanizsai középiskolás diáklány Bach-koncertet adott. A hangversenyen az öt oktató tanárai közül öten is részt vettek, és ezzel „klerikális bűnpártolást” követtek el. Az országos botrányra dagadt ügy végén mindannyian elvesztették állásukat, közöttük volt olyan is, aki az ország elhagyására kényszerült.¹³ Ugyancsak 1981 októberében „felsőbb utasításra” betiltották az Adán háromévenként megrendezésre kerülő Szarvas Gábor nyelvművelő napokat.¹⁴ 1983. márciusában Újvidéken kiobbant a symposion-botrány, melynek során az Új Symposion című folyóirat nacionalizmussal, anarcho-liberalizmussal és ideológiai elhajlással vádolt szerkesztőit távolították el a lap éléről.¹⁵ Ezzel szinte egy időben Bori Imre irodalomtörténész, egyetemi tanár *Még Illyés Gyulától sem!* című írásában súlyosan elmarasztalja a költőt, aki a Frankfurter Rundschau-nak adott interjújában megalkuvással vádolta a jugoszláviai magyar értelmiséget, amiért magára hagyta a kisebbségi magyar közösséget nemzeti fennmaradásáért vívott küzdelmében.¹⁶ 1985 októberében heves sajtótámadás indul a dr. Teleki Béla katolikus plébános szerkesztette *Becse történelméből* című egyházi kiadvány ellen. A nemzeti és vallási gyűlölet szításának vádjával támadott könyvet az Újvidéki Felsőbíróság október 18-án meghozott ítéletével betiltotta és elrendelte a fellelhető példányok elkobzását és megsemmisítését.¹⁷ 1986-ban Ómoravicán a falu újraterelése 200. évfordulójának a megünneplésére készültek, ám a hatalom most is közbeszólt; betiltotta a rendezvényt, s emlékezni ez alkalommal is csak az otthon szűk fala között, családi körben lehetett.¹⁸ Ez a vidék két évszázaddal korábban történt új honfoglalásának évfordulóira készülő falvak és

városok lakói számára egyértelmű és világos jelzés volt: a megemlékezés hivatalos formáit a hatalom nem tűri el, s ha kell, kész azt minden formában megtorolni.

Az 1970-es évek elejétől a vajdasági pártvezetés a lehető legszélesebb fronton támadta a magyar kisebbségi közösséget. Az ideológiai fegyelem jelszavával támadott, bírált és számolt fel minden olyan oktatási, művelődési, egyházi és hagyományápoló tevékenységet, amely mögött a nemzeti azonosságtudat ápolásának leghalványabb szikráját vélte látni. A bíróságokon per pert követett, miközben a tömegtájékoztatási eszközök koncepcionális alapon szinte sorozatban gyártották az „ügyeket”, melyekkel a pártvezetésnek egyetlen célja volt: megfélemlíteni az értelmiséget, s ezzel elejét venni mindennemű önszerveződésre irányuló kísérletnek. A nemzeti türelmetlenség vádjával illeltek minden olyan megnyilatkozást, amely a magyarság tudományos, művelődési és oktatási életének rendezetlenségét kérte (volna) számon. Szabadkán, Magyarkanizsán, Zentán, Adán, Óbecsén, Újvidéken – a zömmel magyarok által lakott vidék szellemi központjaiban könyörtelenül leszármoltak minden olyan kezdeményezéssel, amelynek hagyományörző jellege valamilyen módon a magyarság társadalmi-közösségi jelenlétére utalhatott volna. Közben a vajdasági magyarok száma 1971 és 1991 közötti két évtized során közel egynegyedével, 103 000-rel csökkent. Az 1970–71-es tanévben 185 általános iskolában folyt magyar nyelvű oktatás, összesen 36 012 magyar tanuló számára, ezzel szemben az 1989–90-es iskolaévben már csak 127 iskolában 26 794 magyar gyerek tanulhatott az anyanyelvén.¹⁹ Elképesztő méreteket öltött a kivándorlás és az asszimiláció. Az 1991-es népszámlálási adatok szerint a tartományban 168 858-an vallották magukat jugoszlávnak, ezek túlnyomó többsége a magyar identitását feladva vállalta a nem létező „jugoszláv” nemzeti meghatározást.²⁰ A vajdasági magyarság két évtizeden át a legdurvább „ideológiai szükségállapotban” élt, nem csoda tehát, hogy 1988. október 6-át követően általános fellélegzés volt tapasztalható a

¹² Varga Zoltán: *Tizenhárom év után elmondható-e?*; Magyar Szó, 1989. június 11.

¹³ Matuska Márton: *Nyolc év után elmondható*; Magyar Szó, 1989. március 5. – március 13.

¹⁴ Burány Nándor: *Mi történt Adán 1981-ben? – Elmaradt rendezvény, megfélemlített emberek, pártbüntetések...*; Magyar Szó, 1991. április 7.

¹⁵ Csorba Béla–Vékás János: *A kultúrtanti visszavág – A symposion-mozgalom krónikája 1954–1993*; Újvidék, 1994.

¹⁶ Magyar Szó, 1989. február 20.

¹⁷ Cs(ehák) Gy(öngyi): *Nemzeti és vallási gyűlölet szítása*; Magyar Szó, 1985. október 19.; Tomislav Marčinko: *Tudományos címkével álcázott sötét elméletek*; Kommunist, 1985. október 25.

¹⁸ *Miért nem ünnepelhettek?*; Magyar Szó, 1989. november 17.

¹⁹ *Oktatás és autonómia – A vajdasági magyar oktatás múltja, jelene és jövője*. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1997.

²⁰ Mirnics Károly: *A magyarság népesedési helyzete a Vajdaságban és Veszélyes-e magyarnak lenni? In: Kis-Jugoszlávia hozománya – Írások az asszimilációról és a kisebbségről*; Budapest – Hatodik Síp Alapítvány, 1996.

soraiban, hiszen úgy tűnt a pártbürokrácia hatalmi túlkapásaival szemben jelentkező tömegelégedetlenség elsöpörte azt a politikai erőt, amely az elmúlt években, évtizedekben a legalapvetőbb emberi jogaiban sértette meg, kiszolgáltatottá és védtelenné tette őt, hiszen még az önszerveződés és a nemzeti alapon történő érdekérvényesítés jogát is elvitatta, mi több: az érdekmegjelenítés igényének leghalványabb jelzését is súlyosan megtorolta.²¹ Slobodan Milošević határozott fellépésével a demokratizálódási folyamatok elindulását vélte felismerni, hiszen végre megjelent egy olyan erő, amely egyetlen lendülettel fölszámolta a fundamentalista kommunisták hatalmát.

A változás a nyolcvanas évek végén, a politika és a közélet terén egyaránt látványos volt: a hivatalokban, az intézményekben, a gyárakban, az üzemekben és a munkaszervezetekben megindult az „ideológiai differenciálódás”, a régi pártbürokrácia korábban elmozdíthatatlannak hitt nagyságai szorultak ki az aktív szereplés színpadáról, s jöttek a helyükbe új emberek, akik a demokratikus átalakulás rendíthetetlen elkötelezettjének vallották és hirdették magukat. Új emberek kerültek az oktatási és művelődési intézmények élére, új főszerkesztők irányították a napi- és hetilapokat, mi több, az Új Symposion fél évtizeddel korábban elbocsátott szerkesztőit – amúgy tessék-lássék módon – rehabilitálták is. A Magyar Szó és a hetilapok pedig, kezdetben óvatosan, majd egyre határozottabb hangú írásokban szóltak az elmúlt két évtizedben elszennvedt megtorlásokról.

A „szerb nemzeti forradalom” és a felkínált távlatok

Jugoszláviában közben tovább súlyosbodott a társadalmi-politikai válság, a szlovén, a horvát és a szerb érdekek – és az érdekekre épülő elképzelések – egyre távolabb kerültek egymástól, egyre kibékíthetlenebbeknek látszottak a föderáció jövőjéről vallott elképzelések nyomán támadt nemzeti indulatok. Mindezt tetézte az albán-szerb konfliktus elmélyülése is. Az újvidéki demonstrációt követően a szerb nép elszántságát tükröző újabb „spontán megmozdulás”

során 1988. november 17-én Milošević és emberei megbuktatták a koszovói pártvezetést is, ugyanakkor rendkívüli állapotot vezettek be a tartomány területén. Ez már azt jelentette, hogy Montenegró mindenkori lojalitását figyelembe véve a szerb pártvezér a rendelkezésére álló négy szavazattal bármikor megbéníthatta a Szövetségi Elnökség tevékenységét, ami azt jelentette: a föderáció nem tudott olyan döntést hozni, olyan határozatot elfogadni, amelyet ő ne hagyott volna jóvá.²² 1989. februárjában a koszovói Trepča bányatáráiban 1300 albán nemzetiségű bányász kezdett éhségstrájkot; minden lehetőségre felkészülve 2400 kilogramm robbanóanyagot is magukkal vittek. Gračanin szerb tábornok kijelentette: 50 000 szerb és montenegrói áll fegyverben, hogy Koszovóban rendet tegyen. Február 27-én Ljubljanában hatalmas tömeg tüntetett az albán bányászok mellett, s a szónokok egyike, Jože Školjc a következő kijelentést tette: „Az albánok ugyanolyan helyzetben vannak Jugoszláviában, amilyenben a zsidók voltak a II. világháború alatt.” Súlyosabb vád aligha érhetne volna a szerb politikát, és a szerbséget, amely történelme során mindvégig a legtöbbet szenvedett nép mártíromságát hangsúlyozta. Pár óra alatt közel egymillió tömeg gyűlt össze Belgrád utcáin, és tüntetett egészen másnapig, amikor Slobodan Milošević végre szöveget intézett a nemzethez. Beszédében a reá jellemző indulattal elmondta: az alkotmánymódosítást mindenképpen végre fogják hajtani. Kijelentette: „Senki sem állíthatja meg a szerb vezetést és a népet, hogy megcselekedje, amit kíván.”²³ Egy hónappal később, 1989. március 28-án kihirdették a szerb alkotmánymódosítást. A tömegtájékoztatási eszközök a megújult Szerbia egységét ünnepelték, Milošević teljes ellenőrzése alá vonta a tartományokat. Ettől a pillanattól kezdve az események feltartóztathatatlan lendületet vettek, Jugoszlávia egységét már nem lehetett megőrizni.

1989. június 28-án ismét egymillió szerb zarándokolt az egykori Kosovo Polje-i csata színhelyére, hogy megünnepelje a török seregek győzelmének és a középkori szerb állam összeomlásának 600. évfordulóját. E jeles ünnepen ki más szólhatott volna a tömeghez, mint az imádott szerb pártvezér. Milošević

²¹ Maga Major Nándor ezt a kort, amelyben a kommunista párt erősen „limitálta a nemzeti önismeret és öntudat intézményesen és nyilvánosan ápolható szintjét”, évekkel később úgy látta: „a hatvanas évek derekától a nyolcvanas évek végéig csakugyan mind több magyar kezdte hazájának tekinteni Jugoszláviát”. *Tépelődés a hazátlanságról*; Magyar Szó, 1993. december 19. In: *Kisebbségi breviárium*; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1998.

²² A jugoszláv vezérkar 1991 tavaszán már csak a szükségállapot bevezetésben látta Jugoszlávia széthullása és az államiság megszűnése megakadályozásának egyetlen módját. Március 12-e és 14-e között megtartott ülésén az államelnökségnek a vezérkar javaslatáról kellett döntenie, s ekkor mutatkozott meg a miloševići taktika lényege. Az államelnökség nyolc tagja közül a szerbiai, a montenegrói, a koszovói és a vajdasági szavazott a szükségállapot bevezetése mellett, a szlovéniai, a horvátországi, a bosznia-hercegovinai és a macedóniai tag viszont ellene szavazott, így a javaslat nem kapta meg a többségi támogatást.

²³ Laura Silber–Allan Little i. m. 89. p.

beszédében elmondta: „A szerbek történelmük folyamán sohasem hódítottak meg vagy szipolyoztak ki másokat. Két világháború során maguk szabadították fel önmagukat, és amikor módjukban állt, segítettek mások felszabadításában is. A koszovói hősiesség örök mementóul kell, hogy szolgáljon számunkra, emlékeztetve egyfelől arra, hogy merészek voltunk, és tisztelet övezett bennünket, másfelől, hogy azon kevesek közé tartozunk, akik veretlenül mentünk a csatába. Hat évszázaddal később ismét harcban állunk. Ez nem fegyveres harc, de annak lehetőségét sem zárhatjuk már ki.”²⁴ Ezzel a felszólításnak is tekinthető kijelentéssel a „szerb nemzeti forradalom” merőben új szakaszába lépett.

Szlovéniában – majd a szlovén példán fölbátorodva Horvátországban is – beindult az új alkotmányozási folyamat, s ezzel együtt a köztársaság önállósodásának előkészítése. Szövetségi szinten még zajlottak a viták az ország konföderatív átalakulásának lehetőségeiről,²⁵ de Jugoszlávia közös jövőjében akkor már senki sem hitt. A szlovén vezetés 1989. szeptember 27-én – látva a szerbiai eseményeket – elfogadta azokat az alkotmány-kiegészítéseket, amelyek döntő fordulatot jelentettek a piacgazdaság kiépítése, a többpárti választások, s mindezzel együtt, a szlovén önállóságért vívott politikai küzdelem terén. 1990. március 9-én pedig a szlovén parlament – Jugoszláviában elsőként – alkotmányából törölte a szocialista jelzőt, s javaslatot tett a szövetség konföderatív átalakítására.²⁶ Ki nem mondva ugyan, de mindemögött az önálló szlovén államiság megteremtésének szándéka állt. Ezzel egy időben, miközben a Stipe Mesić és Ivica Račan vezette horvát küldöttség ülésről ülésre az államszövetség sorsáról tárgyalt, 1989. február 28-án Franjo Tudjman vezetésével a Horvát Demokratikus Közösség (HDZ) első nyilvános összejövetelére is sor került, 1990. február 24-én pedig a párt megtartotta első kongresszusát is. Erre válaszul a zömében szerbek lakta Krajina központjában, Knin városában 1990. február 17-én megalakult a Szerb Demokratikus Párt, melyből hamarosan kivált a Milan Babić vezette platform, és meghirdette a Szerb Krajinának a Horvátországtól történő elszakadását, és a Szerbiával történő egyesülését. Augusztus 19-én pedig – pattanásig feszült politikai légkörben, Belgrád és a Jugoszláv Néphadsereg hathatós támogatásával –

népszavazás keretében döntöttek a Horvátországon belüli szerb állam létrehozásáról. 1990. május elsején a Borovo Selo-nál vívott fegyveres összetűzés során a szerb fegyveresek tizenhárom horvát rendőrt öltek meg. Ettől kezdve mindenki számára világossá vált, a háború immáron elkerülhetetlen.

S miközben a szövetségi fórumokon Jugoszlávia jövőjét illetően tovább tartott az alkudozás, a „szerb nemzeti forradalom” haladt a maga útján. Slobodan Milošević 1991. január 10-én, a JSZSZK Elnökségének ülésén már a bírálathoz szintjén sem említi a szlovén és a horvát önállósodási törekvéseket, egyszerűen kijelenti: „véleményünk szerint minden népnek egyforma joga van arra, hogy szabadon döntsön saját jövőjéről. Ezt a jogot nem lehet korlátozni, minden egyes népnek ugyanolyan jogokkal kell rendelkeznie. Ami a szerb népet illeti, az egy államban akar élni, ezért bármiféle felosztás több államra, amely a szerb nép részeit elválasztaná egymástól, és különféle szuverén államok keretébe helyezné, részünkről nem fogadható el, illetve, hogy precízebb legyek: egyáltalán nem jöhet számításba. A szerb nép egy államban fog élni, és minden népet szívesen látunk, amely a szerb néppel egyenjogúan akar élni ugyanabban az államban. Számunkra – ezt el kell mondanom – a konföderáció nem állam. (...) ami a szerb népet illeti, nem lehet olyan elképzelésről beszélni, hogy megosztottan, több államban éljen. Befejeztem.”²⁷

Ezenközben a Vajdaságban (is) folyt a társadalom teljes mértékű átalakítása; az antibürokratikus forradalom hangzatos utcai jelszavait felváltották az autonomisták ellen folytatott harchoz „irányelveket” szolgáltató szólamok. A tartomány autonóm státuszát, s ezzel nem utolsósorban saját pozícióit is védő kommunista pártapparátus és a régi nómenklátúra ellen az új hatalom emberei a régi rendszer jól bevált eszközeivel léptek fel, megteremtve ezzel a kizárólagosságnak ugyanazokat a formáit, amelyekkel a kommunista ideológia régi katonái évtizedekkel korábban kialakították – és megőrizték – a hatalomgyakorláshoz szükséges intézményes kereteket. Az autonomisták elleni küzdelem Szerbiában egyet jelentett az egységes Szerbiáért vívott közdelemmel, így aki az autonóm tartomány egykori státuszáról beszélt, vagy aki a villámgyorsan felszámolt – esetleg átalakított – intézményrendszer előnyeiről szólt, az a belgrádi politikai

²⁴ U. o. 95. p.

²⁵ *A többség a föderáció mellett – Az ösztönesség hiánya*, Magyar Szó, 1990 október 9.; *Eltérő vélemények*. u. o. 1990. október 10.; *Föderációtól a konföderációig – és vissza*; u. o. 1990. október 14.

²⁶ Szilágyi Imre i. m. 89. p.

²⁷ Slobodan Milošević: *A szerbek egy államban fognak élni*; Magyar Szó, 1991. január 16.

elit szemében a szerb nép ellenségévé vált. Aki nem fogadta el Slobodan Milošević centralizációs törekvéseit, az a szerbség érdekeinek árulója lett. A bizánci típusú politikai hatalomgyakorlás eszközeivel szemben érvelni nem lehetett: így az autonomisták elleni harc korlátlan teret biztosított a szerb nacionalista törekvések kibontakozásának. Ha a politikai gyakorlatban, az intézmények irányításában, vagy a közélet legkülönbözőbb területén a szerbség érdekérvényesítésének veszélyét vélték látni, azonnal kész volt a szerb- és Szerbia-ellenesség vádja, s ez kiváló alkalmat szolgáltatott Belgrád számára az újabb pozíciók kiépítésére. Milan Paroški (a későbbiekben politikusként hírhedté vált pártvezér, majd parlamenti képviselő²⁸), a Vajdasági Műemlékvédelmi Intézet igazgatója – a politikai helyzetre jellemző módon – 1990 őszén a szerb kolostorokra fordított költségvetési összeget kevesellve egyszerre vádolta a Vajdasági Oktatási és Művelődési Titkárságot, a szabadkai Községi Műemlékvédelmi Intézetet, és saját intézményét, a Vajdasági Múzeumot a szeparatista magyar erők támogatásával. Szerinte a tartomány területén a műemlékvédelem a „Nagy-Magyarország feltámasztásáról álmodozók”, a „nagy-magyarok és az autonómiapártiak kezébe került, akik (...) a szerb műemlékek ellen ügködnek”, és akiknek az aknamunkája a Vajdaságban, „e szerb történelmi és kulturális térségben” teljesedett ki.²⁹ Paroški és a szerb nemzeti elfogultságban hozzá közel álló egyének hamarosan politikai erővé szerveződtek, és részei lettek a „szerb politikai és kulturális élettér” kialakításáért vagy visszaszerzésért küzdők párhovatartozástól független, egységes táborának.

Vajon az évtizedeken át teljesen szervezetlen, s a csak szigorúan pártfeladatokat ellátó intézményekkel rendelkező, ideológiailag erőszakosan körülhatárolt társadalmi életet élő vajdasági magyarság felismerte-e egyfelől azokat az új lehetőségeket, amelyek a hatalomváltással együtt járó politikai változások következtében előtte is megnyíltak, másfelől az önmagáról, a saját sorsáról történő gondolkodás tilalmának évtizedei után számba vette-e azokat a veszélyeket, amelyeket a szerb nacionalizmus fellángolása, a „szerb élettér visszahódítása”-nak politikai programja eleve magában rejtett? Tisztában volt-e a Slobodan

Milošević által meghirdetett szerb törekvésekkel szembeni védtelenségének és kiszolgáltatottságának mértékével? Korábbi lojalitása csődjének felismerése pillanatában volt-e elképzelése a közösség és a közösségen belüli egyének jövőjét illetően? Ágoston András néhány héttel az újvidéki eseményeket követően a Vajdaságban korábban elvitatott nemzetiségi kérdés felvetésének lehetőségéről értekezett. Rámutatott, hogy a tartományi pártvezetés korábban évente egyszer elemezte a Vajdaságban élő kisebbségek oktatási és művelődési életét, valamint a tájékoztatás terén elért eredményeket, de a politikai szervezkedés által biztosított érdek megjelenítés és érdekérvényesítés mindvégig lehetetlennek bizonyult. Ezért – írta Ágoston András – „nem kevesebbre, mint az eddig követett nemzetiségi politika újraértékelésére van szükség”. Abban bízott, hogy a politikai változások következtében immár lehetőség nyílik a demokratikus eszmecserére, amelyben „jó lenne, ha részt venne a nemzetiségi politika minden jelenlegi és volt alakítója, korától, nemzetiségétől és természetesen jelenlegi politikai státuszától függetlenül, választ adhat a vitás vagy még megválaszolatlan kérdésekre.” De talán még ennél is fontosabb, hogy a „megreformált politikai rendszerben” a demokratikus véleménynyilvánítás által kijelölhető a nemzeti egyenjogúság politikájának a helye és határozott arculata.³⁰ A gyakorlatban bizonyára semmi sem marad a régiben – írja ugyancsak Ágoston András nem sokkal később. Úgy látta, hogy a tartományban korábban megvalósított nemzetiségi politika kedvezményezettjei az intézmények voltak – ami megfelelt a vajdasági államiság addigi elveinek; az intézmények tevékenységét és káderpolitikáját ugyanis közvetlenül a politikai-hatalmi körök határozták meg, ezzel is biztosítva az egypártrendszerű hegemonia érvényesülését. A remélt demokratizálódási folyamatok nyomán a nemzetiségi kérdések terén is érvényre kell jutnia az új szemléletnek: szabadabban és felelősségteljesebben kell megvizsgálni „milyen tartalmi jegyek híján vált csaknem üres formává a nemzetiségi politika nem egy nagy hírveréssel létrehozott vívmánya”. Az igazi kérdés persze az: mi várható a nemzetiségi politika gyakorlati érvényesítés terén? „Milyen változásokra kell számítaniuk a tartományban a nemzetiségeknek? Lesz-e visszafejlődés a nemzeti-

²⁸ A frissen megalakult Szerb Néppárt „líderi ambíciókkal megáldott aktivistája” a horvátországi háború idején a mozgósítási parancsot megtagadó vajdasági magyar fiatalok szerbellenességét kifogásolva a teljes magyar közösséget távozásra szólította. Véleménye szerint a Szerbiában élő magyarok az 1956-os forradalom bukását követő megtorlások elleni félelmükben kerestek menedéket Jugoszláviában. Mivel azonban az 1990-es választások során Magyarországon megbukott a kommunista hatalom, a vajdasági magyarok immár zavartalanul visszaköltözhetnek az anyaszágukba.

²⁹ Veszélyben a szerb műemlékek Vajdaságban?; Magyar Szó, 1990. november 11.

³⁰ Ágoston András: Tabu-e a nemzetiségi kérdés?; Magyar Szó, 1988. november 13.

ségi politikában? Lesz-e elég akarat és pénz az eddigi vívmányok megőrzésére, továbbfejlesztésére?”³¹ A ki nem mondott igazi nagy kérdés pedig: az új politikai elképzelések biztosítanak-e lehetőséget az egyéni és a kollektív jogok érvényesítésére, hovatovább: biztosítanak-e lehetőséget a kisebbségek érdekérvényesítési szándékának szervezeti megjelenítésére? Eljut-e a demokratizálódási folyamat addig, hogy elfogadja, és lehetővé tegye a kisebbségi érdekérvényesítési szervezetek, egyesületek és fórumok létrejöttét és működését? Lehetővé válik-e a négy évtizeden át legszigorúbban tiltott vertikális szerveződés?

A nagy októberi fordulat kétségtelenül leglátványosabb, szinte azonnal érezhető változása a sajtó- és a szólásszabadság érvényesülése terén volt tapasztalható. A Magyar Szó című napilap, a 7 Nap és a Dolgozók, valamint az újonnan – már vállalkozói alapon – létrehozott Napló lapjain ekkor nyíltan és kendőzetlenül lehetett olvasni az elmúlt negyven év során a magyar kisebbséget ért sérelmekről, jogsértésekről, diszkriminatív intézkedésekről, olykor már a kisebbségek politikai elnyomásának és gazdasági kizsákmányolásának tényeiről is. A megtorlás különösebb veszélye nélkül lehetett válaszolni a „szerb politikai és kulturális élettér” kialakítása során megfogalmazott nacionalista vádakra, és lehetővé vált az érdekek megfogalmazása is. A *vajdasági magyarság a Szerbiában is – egyébként a volt Jugoszlávia tagköztársaságai közül utolsóként – meghirdetett politikai pluralizálódás, és az ezzel együtt járó többpárti választások megkerülhetetlenségének felismerése pillanatában lett történelme során először nagykorú*. 1989. december 19-én a Magyar Szó belső lapjai egyikén keretes hírben közölte: Ágoston András a 11 tagú kezdeményező-bizottság nevében december 18-án eljuttatta a VDNSZSZ (Vajdasági Dolgozó Népi Szocialista Szövetsége) Tartományi Választmányához a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének megalakulását célzó dokumentumokat.³² Szintén december 19-én az újvidéki Dnevník és a ljubljanei Delo által közölt Tanjug-hír kiemelte: „A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (Vajdaság 2,2 millió lakosának 19 százaléka magyar nemzetiségű) síkra száll a hazai társadalmi és gazdasági változásokért, a pártállamból a jogállamba való átmenetért, a töke-, az

áru- és munkaerőpiacon alapuló piacgazdaságért és a politikai demokráciáért, ideértve a többpártrendszert is.”³³ Történt mindez úgyszólván abban a pillanatban, amikor a Szerb Kommunista Szövetség kongresszusa határozatában kimondta, a hatalom a jövőben nem fogatosít semmilyen megtorló intézkedést a civil szerveződésekkel szemben. Két nappal később, december 21-én a magyar kisebbséggel szemben soha nem elfogulatlan Dnevník már aggodalmának is hangot adott, amikor a VMDK programját ismertetve rámutatott: „Mindebből kiviláglik, hogy nemzeti program alapján álló, új politikai párt megalakításának kezdeményezéséről van szó. (...) A hivatalos politika éppen a nemzeti pártok alakításától fél a legjobban, amiatt aggódva, hogy ezek a hatalomért folytatott harcban nehogy még jobban összeveszítsék a nemzeteket és nemzetiségeket. Hogy ez a félelem mennyire indokolt, az idő mutatja meg, akárcsak azt, hogy mi lesz a nemzeti pártok sorsa.”³⁴ Az antibürokratikus forradalom politikai légkörére jellemző volt az, ahogyan a lépten-nyomon megfogalmazott „Mit akarnak ezek?” kérdésre Milenko Beljanski zombori újságíró válaszolt: „Fogékornak lenni más népek iránt, ez a legnagyobb valami a politikában. Akiben nincsenek meg ezek a nemes értékek, az mindig sántikálni fog, még ha hatalmi pozícióban is van. És úgy jár el, ahogy másoknak és a társadalomnak nem tetszik. Innen származnak az ellenállások, és ezért születnek a Vajdaságban az egyesületek, amelyeket nem sorolnak az alternatívok közé, de társadalmilag jelentősek, ami könnyen megállapítható abból, hogy milyen megoldásokat szorgalmaznak. Mindebből világosan következik – folytatja szinte bizalmasan hangon a szerző –, ha a nép javát akarjuk, a népre kell bízni, hogy döntsön, és ne mi meséljünk a JKSZ politikájának nevében, miközben a dolgok törekvéseinkkel ellentétesen alakulnak. Ha valakinek a vezetőségben nem világos, hogy miben van a felmerült problémák lényege, kérdezzék meg azoktól, akik ezt jobban ismerik, akik nem csak jelszavakat pufogatnak a népről, hanem azzal együtt élnek. Az a törekvés, hogy az ember megvédje a saját népét, nem alattomos politikai akció a partizáni Jugoszlávia megdöntésére.”³⁵

³¹ Ágoston András: *Az átrendeződés időszaka*; Magyar Szó, 1988. december 4.

³² *Kezdeményezés a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének megalakítására*; Magyar Szó, 1989. december 19.

³³ *Magyarok Jugoszláviában '90 – A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének évkönyve*; Újvidék, 1990. 60–61. p.

³⁴ U. o.

³⁵ Milenko Beljanski: „Mit akarnak ezek?”; Magyar Szó, 1990. március 16. Jellemző, hogy az antibürokratikus forradalom szölamaira épülő populista érvelés szerzője néhány évvel korábban a szerb központi lapokban élesen támadta a vajdasági magyarságot az anyanyelve használatához fűződő macacssága miatt. Őt személyesen is sértette, hogy a Gombos falu nevét miért nem Bogoljevoként használják.

A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége 1990. március 31-én Doroszlón megtartotta alakuló közgyűlését, amelyen egyebek mellett elfogadták a VMDK Alapszabályát is. A Közösség politikai programjáról, létrehozásának szükségességéről az immár megválasztott elnök, Ágoston András a következőket nyilatkozta a *Kommunista* című lapnak: „Mi úgy gondoljuk, hogy ennek a politikai érdekszervezetnek a létrehozatala szükségszerűség. Nemcsak azért, mert a politikai rendszer új modelljében szükség van olyan érdekszervezetekre, amelyek bizonyos kisebbségek, így a nemzeti kisebbségek kollektív érdekeit is feltárják, kifejezik és képviselik, hanem azért is, mert az a meggyőződésünk, hogy a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának az a modellje, amelyik a szocialista öngazgatás rendszerében alakult ki, különösen itt a Vajdaságban, nem kedvezett a nemzetiségek fejlődésének.”³⁶

A magyar kisebbség érdekérvényesítési lehetőségei

A VMDK első kezdeményezéseinek egyike az anyanyelvi oktatásnak a teljes vertikumú visszaállítására, az óvodától az egyetemig terjedő megszervezésére irányuló kérelem megfogalmazása volt. Egészen pontosan: az érdekképviselői szervezet megalakulásának gondolata a Vajdasági Íróegyesület vitafórumán az anyanyelvi oktatás hiányosságairól rendezett megbeszélésen elhangzottak kapcsán merült fel.³⁷ Tény, hogy a magyarság saját anyanyelvén történő iskoláztatási lehetőségeit az egypárti diktatúra folyamatosan, az utóbbi évtizedben drámai gyorsasággal szorította vissza. Magyar iskola – kevés kivételtől eltekintve – önállóan nem is létezett, magyar osztályok tagozatként csak eredetileg szerb, jobbik esetben egyes iskolának minősített oktatási intézményen belül működhettek. Igazán kétségbeesítő helyzetben a középiskolai oktatás volt. Az 1981–82-es tanévben 64 középiskola 477 tagozatán 11 087 fiatal tanult magyar nyelven. Az 1986–87-es tanévben 66 középiskola 344 tagozatán 7755 diák tanulhatott az anyanyelvén, ami

megközelítőleg 30 százalékos csökkenést jelent.³⁸ Az akkor szervezett aláírásgyűjtési akció során érték a Közösséget a szerbség oldaláról az első súlyos, nemzeti türelmetlenséget sem nélkülöző vádak. Az anyanyelvi oktatás terén azonban semmilyen eredményt nem sikerült elérni, mi több, a helyzet az azt követő években még inkább romlott, az anyanyelven történő tanulás lehetőségei az évtized végére drámai mértékben leshűkültek. Megszűntek a magyar iskolák, a vegyes tanintézetekben csökkent a magyar nyelvű tagozatok száma, megszűnt, majd hosszú évek múltán korlátozott formában újjászerveződött a pedagógusképzés, és a magyar nyelvű tankönyvkiadás is legyőzhetetlen nehézségekkel küszködött. „Az oktatás fejlesztésével Vajdaságban és általában lényegében egy szerv vagy intézmény sem foglalkozik komolyabb formában, a kisebbségi kérdésekkel pedig még kevésbé. A legfőbb irányvonal: az általános és azon belül a szerb érdekek képviselete és keresztülvitele”³⁹ – fogalmazott egyik könyvében a szabadkai pedagógus, Tóth Lajos. A tanítók, a pedagógusok és az iskolaigazgatók, valamint az iskolaszék tagjainak a kinevezését a belgrádi oktatási minisztérium végezte és a szerb parlament hagyta jóvá, nem volt tehát kétséges, hogy a szigorúan centralizált döntéshozatal kizárólag a szerbség érdekeit szolgálta.

A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége 1990. szeptember 29-én Adán megtartotta első kongresszusát, amelyen a szervezet politikai programja mellett elfogadták a *Mit kíván a VMDK* című kiáltvány szövegét is.⁴⁰ A dokumentum pontokba szedve felsorolja: a Közösség mint a jugoszláviai magyarság érdekképviselői szerve a politika terén kulturális autonómiát, a kollektív jogok törvénybe iktatását, jogi garanciákat a törvénybe foglaltak végrehajtására és az élet minden területén érvényesülő esélyegyenlőséget követel. Ezen túlmenően nyelvi egyenjogúságot, anyanyelvi képzést az óvodától az egyetemig, a szabad társadalmi önszerveződés feltételeinek a biztosítását, a kisebbségi tájékoztatási eszközök tulajdonjogának és működésük anyagi feltételeinek a rendezését, a szabad vallásgyakorlást jogi feltételei-

³⁶ *Mit akarnak (megint) ezek a magyarok?*; *Kommunista*, 1990. május 18.

³⁷ „Az első alkalmat, amikor nyilvánosan is kimondtuk, hogy szükség lenne egy ilyen érdekszervezetre, azt éppen a Vajdasági Íróegyesület vitafóruma szolgáltatta, amelyben a szerbiai oktatási felelősök jelenlétében megismételtük mindazokat a javaslatokat, amelyek kedvezőbbé tehetnék volna a nemzetiségek számára az oktatási törvényt.” Vékás János nyilatkozata Sándorov Péternek a londoni BBC magyar adása munkatársának. 1990. január 15.; In: *Évkönyv '90*. 67. p.

³⁸ *Oktatás és autonómia*; Budapest – Hatodik Síp Alapítvány, 1997. 21. p.; Más összefüggésekben, de ugyanezek az adatok szerepelnek a Gábrityné dr. Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa szerkesztésében megjelent *Anyanyelvű oktatásunk* című kiadványban is. MTT Könyvtár 1. Szabadka 1997; A szerbiai új oktatási program lényegéről Kabók Erika írt *Ropognak az eresztékek - A nemzetiségi nyelvű középiskolák kiűzetéséről* címmel; Napló, 1992. április 8.

³⁹ Dr. Tóth Lajos: *Magyar nyelvű oktatás a Vajdaságban 1944-től napjainkig*. Szabadka – Életjel, 1994. 99. p.

⁴⁰ *Mit kíván a VMDK*; Magyar Szó, 1990. október 2.

nek a megteremtését, a nemzeti identitás megőrzéséhez és a történelmi hagyományok ápolásához szükséges intézményrendszer létrehozását és működési feltételeinek biztosítását, az állami költségvetésből a kisebbség számarányának megfelelő részesedést, a privatizációban az esélyegyenlőség érvényesülését követelték. A művelődés és a hagyományápolás terén fontosnak tartják „a teljes kulturális azonosulást és szellemi egybetartozást saját anyanemzetükkel”. És ami ugyancsak létfontosságú: „Bővíteni kívánjuk a kulturális intézmények körét, és szorgalmazzuk az önismereti diszciplínákban a magyar szakemberképzést.”

A vajdasági magyarság nemzeti azonosságtudatának megőrzése és történelmi örökségének, hagyományainak szabad ápolása szempontjából megkerülhetetlen volt egy közel fél évszázada kollektív traumaként létező tabu felszámolása, a partizánok által 1944 őszén végrehajtott tömeges kivégzések okainak feltárása, és az elkövetők néven nevezése. A gyászos hónapok fájdalma ugyanis beköltözött az egyén és a közösség gondolkodásának tudat alatti rétegeibe, kitörölhetetlenül mély nyomot hagyva a magyar lakosság emlékezetében. Mi több: a kegyetlen elfojtás világszemléletében és az önmagáról történő gondolkodásában is nyomot hagyott. Aki ismerte a közösséget, világosan látta, hogy az elhallgatott kollektív tragédia feloldása nélkül sem az egyén, sem a közösség nem lesz képes a teljes értékű társadalomepítő feladatok vállalására. A délvidéki magyarság mindaddig képtelen lesz az önmagáról való gondolkodás felszabadítására és ebből eredően sorsa szabad alakítására, amíg nem dolgozza fel, és nem beszéli ki magából a gyászt, a félelmet, a megalázottságot.

Világosan felismerte ezt a VMDK vezetése is, ezért 1990. április 16-án levelet írt a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia és a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia elnökének, amelyben az „elmúlt hónapokban tapasztalt” demokratizálódási folyamatokra hivatkozva, a „történelem fehér foltjainak feltárása” reményében arra kérte a nevezett intézmények vezetőit, közösen hozzanak létre egy olyan „hazai és nemzetközi szakértőkből álló – elfogulatlan bizottság”-ot, amely fényt deríthet „az 1941 és 1945 között a Vajdaság területén lezajlott erőszakolt ’demográfiai

változások’ körülményeire és okaira”.⁴¹ Miroslav Radovanović, a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia elnöke 1990. július 6-án fogalmazott válaszában maga is úgy látta, hogy a társadalomban tapasztalható „demokratizálódási folyamatok” a történelmi kutatásokat sem hagyhatják érintetlenül, ezért az Akadémia – már a VMDK levelét megelőzően – programjába iktatta „a német és a magyar nemzeti kisebbség a Vajdaságban a második világháborúban, 1941-től 1945-ig” valamint „az ellenforradalmi és a quisling erővel való leszámolás a második világháború végén és a háború utáni években” című kutatási terveket.⁴² A válasz önmagában semmitmondó volt, érezhetően a kérdés mellőzésére irányult, ám azzal, hogy az 1944 őszén kivégzett több tízezer magyar tragédiájának kérdése végre napirendre került, hogy a történekről immár a lapok hasábjain is nyíltan lehetett szólni, a délvidéki magyarságra felszabadító erővel hatott. Egyre több olvasói levél érkezett a Magyar Szó, a 7 Nap és a Napló szerkesztőségéhez, melyeket rendre közöltek is, 1990. október 14-én pedig az újvidéki napilap megkezdte Matuska Márton *Negyvenöt nap negyvennégyben* című cikksorozatának közzétételét.⁴³ A hatása leírhatatlan volt, egyre-másra kerültek elő az addig rejtve tartott korabeli följegyzések, névsorok, fényképek és a tárgyi emlékek és egyre több szemtanú vállalkozott az emlékei nyilvános közzétételére. Immár a nyilvánosság előtt is elhangzott néhány, a mélységben közvetlenül is részt vevő partizánvezér, később nagy tekintélyű politikus neve, fény derült a tömegsírok legtöbbszörének helyére is, s ami a legfontosabb; szabadon, a megtorlás veszélye nélkül lehetett gyászolni és emlékezni a meggyilkoltakra. Ezzel a XX. századi történetírásunk mindmáig legeredményesebb kutatási folyamata indult az útjára. A szerb történelmi kutatás érdemben ugyan továbbra sem foglalkozott a kérdéssel, mi több: a szerb sajtó alkalmas pillanatban sohasem mulasztotta el a magyar fasiszták rémtetteinek fel-emlegetését, és a részükről jogosnak vélt megtorlás nemzeti érdemként történő számontartását, az 1944-es ártatlan áldozatok emléke mára kitörölhetetlenül bekerült a történetírásba. A sok évtizedes tabu felszámolása egy adott pillanatban a délvidéki magyarság számára meghozta a felszabadultság élményét, ami viszont bizonyíthatóan növelte a közösség saját sorsa iránti felelősségét. Kellott ez a „gátszakadás” ahhoz,

⁴¹ *A holtakat el kell temetni.* VMDK Hírmondó, 1990. szeptember 15.

⁴² *Az Akadémia válasza a VMDK-nak;* Magyar Szó, 1990. június 20.

⁴³ A 130 részből álló sorozat közzétételét 1991. február 27-én fejezte be a Magyar Szó. A vérengzésre emlékezők vallomásaiból összeállított sorozat még ugyanabban az évben *A megtorlás napjai – Ahogy az emlékezet megőrizte* címmel a Magyar Szó és a Forum Könyvkiadó közös gondozásában könyv alakban is megjelent.

hogyan erőteljes lendületet kapjon a közösségi önismertetés és az önszerveződés igénye.

A vajdasági magyarok felszabadultság-élménye 1991 nyaráig tartott. Az „antibürokratikus forradalom” napjait követően folyamatosan zajlott a régi hatalmi struktúrák lebontása és a politikai intézményrendszer felszámolása. Mindez együtt járt a szabad véleménynyilvánítással és a sajtószabadsággal, valamint az érdekvédelem érdekében történő, nemzeti jellegű önszerveződés lehetőségeinek kiteljesedésével. Erre az időszakra esett a szerb demokratikus erők megszerveződése is, valamint a második világháború utáni első többpárti választások megszervezése és lebonyolítása.⁴⁴ „A többpárti választások óta már semmi sem olyan, mint régen – fogalmazta meg Ágoston András, a VMDK elnöke. – Azzal, hogy a vajdasági magyarság bizalmat szavazott a VMDK-nak, történelmileg is új út nyílik meg a számára a politikai döntéshozatali folyamatokban: az általa megválasztott képviselők az érdekeinek megfelelő követeléseket közvetlenül, a szerb politikai színtér önálló tényezőjeként nyújthatják be a hatalmi szerveknek, s ha kell, a nemzetközi nyilvánosság bevonásával is küzdhetnek értük.”⁴⁵ A parlamenti munkára azonban erőteljesen rányomta bélyegét a szerb politikában teret nyert szélsőségesen nacionalista kizárólagosság és türelmetlenség, valamint a szövetségi állam egyre nyilvánvalóbb széthullása nyomán támadt belső anarchia. A „szerb nemzeti forradalom” hívei, a Nagy-Szerbiáról szőtt álmok hangos hirdetői 1991 tavaszán már csak a fegyverek erejében vélték látni szándékaik megvalósításának egyetlen lehetőségét. Február első napjaiban a nyugat-szlavóniai Pakrac környékén a felfegyverzett szerb civilek és a horvát rendőrök csaptak össze, március 31-én Plitvice környékén a fegyveres összecsapás már halálos áldozatokat is követelt. Május 3-án Borovo Selo-nál szerb fegyveresek tizenkét horvát rendőrt öltek meg, közben a krajina-i szerb „fölkelés” is egyre véresebb fordulatot vett. A fegyveres összecsapások szításával Miloševićnek egyetlen célja volt, a szerb érdekek védelmében Horvátország területén bevetni a JNH fegyveres egységeit.

Magyarságunk a háború poklában

A föderatív állam központi szerveinek és intézményeinek a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köz-

társaság egységének megőrzésére irányuló minden igyekezte ellenére a délszláv államszövetség hét évtizedes múltjával a háta mögött 1991 nyarán utolsó napjait élte. Az 1990. december 23-án megtartott népszavazáson a szlovén lakosság 93,2 százaléka jelent meg és 88,2 százalékuk szavazott igennel a kérdésre: akarják-e „hogyan a Szlovén Köztársaság önálló és független állam legyen”.⁴⁶ (Horvátországban ugyancsak népszavazás során 1991. május 19-én döntöttek a JSZSZK-ból történő kiválásról.) Ez a referendum döntőnek bizonyult az államszövetség jövőbeli sorsát illetően. A köztársaságban felgyorsult az alkotmányozási folyamat, a többi köztársasággal folytatott megbeszéléseken pedig egyre határozottabban kerültek a középpontba az önállósodással együtt járó állam- és közjogi kérdések. A jugoszláv vezérkar azonban lépni készült, Veljko Kadijević hadseregtábornok – két hónapos huzavona után – megkapta a jóváhagyást a fegyveres erők Szlovéniában történő bevetésére. A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Hivatalos Lapjában június 25-én a köztársasági elnök aláírásával megjelent a korlátozott katonai erő alkalmazásáról szóló rendelet. Életbe lépése másnap volt esedékes. Szlovéniának azonnal lépnie kellett, ezért még azon a napon, 1991. június 25-én este – a parlament szinte egyhangú jóváhagyásával – kikiáltotta függetlenségét, s ezzel történelme során először létrejött az önálló szlovén állam. Horvátország még azon a napon követte nyugati szomszédja példáját. Június 26-án a JNH katonai alakulatai „korlátozott rendfenntartói” feladatokkal megindultak Szlovénia felé, ugyanakkor – egészen más feladatokkal – Belgrádból különleges katonai egységek indultak Horvátország irányába, hogy néhány hét leforgása alatt földig rombolják a kelet-szlavóniai Vukovárt és a környező horvát és magyar falvakat, és elüldözzék a Drávaszög szinte teljes horvát és magyar lakosságát.

A „szlovén-jugoszláv” fegyveres összetűzés mindössze néhány napig tartott, az igazi cél voltaképpen a Szlovénia területén állomásozó JNH alakulatok zavartalan kivonulásának a biztosítása volt. (A tíznapos háború során kivont egységeket szinte azonnal az egyre inkább kiszélesedő horvát-szerb háborúban vetették be, előbb csak a „rend fenntartása” érdekében, ám hamarosan kiderült, a Néphadsereg tűzerejét kizárólag a szerb érdekek védelmében vetette be.) A nemzetközi erők – az Európa Közösséggel az élen – elérték ugyan,

⁴⁴ A választásokra 1990. december 9-én és 23-án került sor. A választók szavazatai alapján a szövetségi parlamentbe 3, a köztársasági parlamentbe pedig 9 VMDK-s képviselő kapott helyet.

⁴⁵ Ágoston András: *Fordulópont*; VMDK Hírmondó, 1991. január 12.

⁴⁶ Szilágyi Imre i. m. 163. p.

hogyan Szlovénia és Horvátország október 15-től három hónapra fölfüggeszse „függetlenségi nyilatkozata” végrehajtását, ám 1992. január 15-én megtörtént a két független állam elismerése.⁴⁷ Szlovéniában felgyorsult az alkotmányozás, 1992 decemberében pedig az önálló és független Szlovén Köztársaságban először tartottak parlamenti választásokat, egyúttal döntöttek a köztársasági elnök személyéről is.

1991 tavaszától a bácskai, a bánsági, a szlavóniai (és horvátországi) magyarság az állandósuló háborús fenyegetettségben élt. Az ország maradék részében – elsősorban a később konstituálódó Kis-Jugoszlávia, a szerb-montenegrói államszövetség területén – a civil lakossággal szemben nőttön-nőtt a pszichológiai hadviselés formájában gyakorolt nyomás. A Vajdaságban, az etnikailag legszínesebb tartományban mindennaposá váltak a szerb félkatonai alakulatok fegyveres erődemonstrációi, erőteljesen folyt a lakosság megfélemlítése, a rendfenntartó erők hatékony közreműködésével zajlott a kényszermozgósítás, a fiatal, hadra fogható férfiak elhurcolása. A szerb hatalom a pszichológiai terror teljes eszköztárát fölvonultatta: emberei kézigránátokat dobta a lakóházakra, templomokra, egyházi és történelmi műemlékeket robbantottak föl, magyar fiatalokat vertek meg minden ok nélkül, a munkahelyükről elbocsátották az embereket, nemzetiségi intézményeket számoltak föl egyik pillanatról a másikra.

A szerb hatalomnak a Szerbia területén élő kisebbségek iránt tanúsított magatartásáról árulkodik Vojislav Šešeljenek, a Szerb Radikális Párt akkori elnökének 1992. április 1-jén, a szerb parlamentben Skenderoviéhez, a szerbiai horvátok képviselőjéhez intézett fenyegetése: „Ha egy állam elűzi egy nemzeti kisebbség tagjait saját területéről egy másik állam területére, ahol az elűződött nép többsége él – s itt a csetnik vezér a Krajínából elmenekült szerbekre utalt –, akkor a nemzetközi jog értelmében (sic!) megengedett a megtorlás alkalmazása és a viszontkitelepítés alkalmazása. És ne felejtse el, Skenderović úr, ez a rezsim Szerbiában túlságosan is enyhén bánik magukkal. A következő választások után, ha változik a hatalom, többé nem lesz pardon. Ugyanazon jog alapján, amely szerint Tudjman elűzte a szerbeket Horvátországból, mi el fogjuk űzni a horvátokat Szerbiából. És nem fogjuk megengedni, hogy a horvátok, mint ahogy most teszik Slankamenben, félig

összedőlt istállóikat és házaikat kínálják a horvátországi szerbeknek cserébe a tengerparti villákért, amelyeket a szerbek kénytelenek voltak elhagyni. A slankameni, zimonyi és máshol élő horvátoknak nem lesz nyugodt álmuk, amíg ki nem települnek, mert nekünk otthont kell adnunk a szerb menekülteknek. (...) – Majd, hogy politikai szándéka mindenki számára világos legyen, hozzátette: – Ismétlem, ugyanazon jog alapján, amely szerint Tudjman elűzte a szerbeket, mi is elűzzük a horvátokat, maguk pedig Zágrábban tanulmányozzák, hogy milyen jogcímen történt ez. Genocídium jellegű cselekedeteket mi nem fogunk alkalmazni, mert ez nekünk, szerbeknek nincs a vérünkben, nem fogjuk megölni magukat, de szépen összezsomagoljuk, kamionokba és vagonokba, és irány Zágráb, találják ott fel magukat. Megkapják még az elhagyott szerb házak címét is, költözzenek be, ott maradt a bútor és a vagyon. Innen elvihetnek, amit csak akarnak.”⁴⁸ Vojislav Šešeljenek a szerb parlamentben elhangzott felszólalását a Belgrádi Televízió egyenes adásban közvetítette, a szerb hatalomnak fontos volt tehát, hogy az ily módon hivatalosnak tekintett állásfoglalás eljusson az egyébként is megfélemlített kisebbségekhez is. S hogy az üzenetet mennyire komolynak szánták, hamarosan bebizonyosodott.

Az etnikai tisztogatások első magyar áldozatai a szerémségi Herkóca nevű faluban estek. A Ruma községhez tartozó településnek 1992 februárjában 3800 lakosa volt; 70 százaléka horvát nemzetiségű, 20 százaléka magyar, 10 százaléka pedig vegyes, többségében szerb nemzetiségű. 1992. május 6-án a Szerb Radikális Párt helyi ülésén fölolvasták azon személyek névsorát, akiknek „nincs helyük a faluban”, mindössze néhány óra haladékot adva nekik a távozásra. Akik ennek ellenére maradtak, azokat súlyosan bántalmazták, látványosan megverték az embereket, s kivégzésre is sor került. Mindezek következtében néhány hét leforgása alatt a falu etnikai összetétele megváltozott: az 5000-re duzzadt lakosok 83 százaléka szerb nemzetiségű lett, míg a magyarok létszáma 12, a horvátoké pedig 4–5 százalékra csökkent. A falu 410 házából 229-et hagytak el eredeti tulajdonosaik, helyükbe a Horvátországból elmenekülő szerbek kerültek. Röviddel ezt követően a falu horvát nevét (Hrtkovci) Srboslavcira keresztelték.⁴⁹

⁴⁷ A Badinter-bizottság 1991. november 20-án készült jelentése egyebek között kimondta: „Tekintettel arra, hogy a köztársaságok kinyilvánították függetlenségi szándékukat, és a szlovén lakosság ezt népszavazással is megerősítette, valamint, hogy a szövetségi szervek valójában már nem működnek eredeti funkciójuknak megfelelően, a bizottság megállapítja, hogy Jugoszlávia a felbomlás állapotába került, s hogy az egyes köztársaságoknak meg kell oldaniuk a szukcesszió problémáját”. Idézi Szilágyi Imre, u. o. 172. p.

⁴⁸ Magyar Szó, 1992. április 3.

⁴⁹ Kókai Péter: *Herkóca, 1992. július*; Napló, 1992. július 22.; Lásd még: Matuska Márton: *Fajüldözés Herkócán*; Magyar Szó, 1992. augusztus 6. – augusztus 10.

1991. július első napjaitól kezdve a JNH gyalog-sági, páncélos és nehézüzerségi alakulatai a teljes horvát-szerb határ szélességében támadást intéztek a független horvát állam ellen. S bár a hadsereg úgyszólván teljes tűzerejét bevetette, csak Vukovár ostromának befejeztével – november elejére – sikerült elfoglalnia a Drávaszög és Kelet-Szlavónia területét. A háborúnak e kezdeti szakaszában tizenkilenc vajdasági magyar kiskatona esett el.⁵⁰ Az újkori Balkán-háború első magyar áldozata a temerini Baráth Róbert 19 éves kiskatona volt,⁵¹ utána nem kevesebb, mint 45 meggyilkolt magyar fiatal következett. További 15 súlyosan megsebesült. Az 1991. júniusi mozgósításkor országos szinten az újoncok 51,6 százaléka tett eleget a behívóparancsnak.⁵² A vajdasági magyarok, az egyre gyakoribb katonatemetések láttán, méltán érezték, hogy értelmetlenül kényszerítik őket egy olyan háborúba, amelyhez tulajdonképpen semmi kö-zük. A tiltakozás egyre nagyobb méreteket öltött, mire a Vajdasági Területvédelmi Parancsnokság közölte, hogy a területvédelmi egységeken belül „mindössze” 7,1 százalék a magyarok aránya.⁵³ Ez persze nem nyugtatta meg a behívótól rettegőket, egyre többen tagadták meg a bevonulást, közben egyre szélesedtek, egyre terebélyesedtek a háborúellenes megmozdulások. 1992 tavaszán Oromhegyes teljes lakossága vette védelmébe a mozgósított fiatalokat, mire a katonaság tankokkal zárta körül a falut. Balla Lajos-Laci vezetésével heteken át tartott az egyezkedés, végül a fiatalok a falujukban maradtak. Ezzel egy időben Bácskossuthfalván Csubela Ferenc VMDK-s köztársasági képviselő vezetésével hasonló polgári engedtlenségi megmozdulásra került sor. Közben a magyar tömegtájékoztatási eszközök egyre gyakrabban adtak hírt a frontokon uralkodó elképesztő állapotokról, egyre gyakrabban számoltak be a magyar katonák és tartalékosok kiszolgáltatott helyzetéről. Gyakori eset volt, hogy a magyarokat minden előkészület, minden kiképzés nélkül, fegyverrel kényszerítették a tűzvonalba.⁵⁴ Ezekben a hónapokban a katonai bíróság a bevonulás megtagadása miatt öt esetben hozott jogerős ítéletet, további 47 magyar ellen indítottak eljárás-

rást. Csorba Béla VMDK-elnökségi tag 1992. február 7-én történt letartóztatásával, majd elhurcolásával⁵⁵ a miloševići hatalom megmutatta, milyen messzire képes elmenni a fenyegetés és a megfélemlítés terén. Nem véletlen hát, hogy a jugoszláv-horvát háború első hónapjaiban mintegy 25 000–30 000 zömében fiatal vajdasági magyar hagyta el a szülőföldjét és menekült az országhatáron túlra.⁵⁶

Volt mitől tartaniuk és volt mi elől menekülniük a magyaroknak, hisz a kényszermozgósítások mellett – a munkahelyről, az utcáról, a lakásokból, a kukoricásokban kialakított rejtékhelyekről történő elhurcolások (mint ahogyan az Csantavéren történt) gyakoriságán túl – a hatalom a lélektani hadviselés legváltozatosabb formáit alkalmazta. Szerb félkatonai alakulatok a zömében magyarok lakta településeken – még Szabadkán is – gyakran rendeztek katonai gyakorlatokat. A lakosság megfélemlítésére templomokat, műemlékeket, iskolákat és intézményeket rongáltak meg, nem egy esetben a nyílt utcán gyilkoltak. 1991. február 22-én a szabadkai Szent Teréz székesegyháznál robbant bomba, 1994. június elsején pedig a Ferencesek templománál robbant pokolgép.⁵⁷ 1991. augusztus 7-én a zombori Szent István templomra dobtak benzines palackot, december 24-én ugyanott pokolgép robbant. Egy nappal később a temerini Helytörténeti Múzeum épületét rongálták meg. Az első, bizonyítottan etnikai eredetű gyilkosság áldozata az újvidéki Somkerei Sándor volt, akit szerb szélsőségesek 1990. december 15-én öltek meg⁵⁸. 1994. augusztus 23-án éjjel máig kiderítetlen körülmények között meggyilkolták Bús András zentai katolikus plébánost⁵⁹. S ha a számvetés elkészítésekor nem feledkezünk meg a drávaszögi és a kelet-szlavóniai közel 24.000 fős horvátországi magyarság háborús áldozatairól – a halottakról, az eltűnteikről, az elülődözötteikről –, nyugodt lélekkel állíthatjuk, az 1944 őszén végrehajtott több tízezer ártatlan áldozatot követelő megtorlás után e században a délvidéki magyarságnak Jugoszláviában másodszor kellett elszenvednie szerb részről az etnikai tisztogatás kegyetlenségeit.

⁵⁰ Ez és a további adatok Vékás János VMDK-dokumentációs nyilvántartásában szerepelnek.

⁵¹ M. Cs. M.: *Életét vesztette egy temerini katona*; Magyar Szó, 1991. augusztus 7.

⁵² Magyar Szó, 1991. augusztus 22.

⁵³ *Neistine u glasilima na madjarskom jeziku*; Dnevnik, 1991. november 12.

⁵⁴ Sebestyén Imre: *Kijelölték a jugoszláv ENSZ-erők parancsnokát*; Magyar Nemzet, 1992. február 27.

⁵⁵ *Letartóztatták Csorba Bélát*; Magyar Szó, 1992. február 8.; *A VMDK Emberjogi Bizottságának közleménye*; u. o.

⁵⁶ *Aki teheti, menekül a Vajdaságból*; Népszabadság, 1993. szeptember 29.

⁵⁷ *Merénylet a Ferences-rendiek ellen*; Pesti Hírlap, 1994. június 2.; *Pokolgépprobbantások*; Új Magyarország, 1994. június 2.

⁵⁸ v. m.: *Szidalmazástól a gyilkosságig*; Magyar Szó, 1991. április 26.

⁵⁹ Zsoldos Tibor: *Szeretetre tanított – Gyilkosság áldozata lett Bús András zentai plébános*; Új Hét Nap, 1994. szeptember 2.; *Megdöbbenés után megbocsátó szeretet – Beszélgetés Huzsvár Lászlóval, a bányászati rész katolikus püspökével*; Magyar Szó, 1994. szeptember 25.

Hogy a magyarságot ért atrocitások nem kizárólag a szerb szélsőséges erők félkatonai alakulatainak magánakciói voltak, s hogy a félelemkeltés, az üldözés nem helyi indulatokból eredt, azt nemcsak a már idézett Šešelj csetnik vajda parlamenti felszólalása, hanem az egész szerb politikai légkör, a sajtó hangneme, a pártpropaganda, a törvényhozás, a bíróságok működése, a munkahelyek elvesztésének szinte egyoldalú folyamatai, és a szociális szolgáltatások terén tapasztalható kizárólagosság egyaránt bizonyította. 1991. július 23-án a Szerb Köztársaság Nemzetgyűlése rendkívüli ülészakának hetedik ülésén elfogadták, majd törvénybe iktatták a hivatalos nyelvhasználatról szóló törvényt, amely kimondja: a Szerb Köztársaság hivatalos nyelve a szerbhorvát, hivatalos írásmódja pedig a cirill betűs. A harmadik paragrafus ugyan leszögezi: „A Szerb Köztársaság azon területén, ahol a nemzetiséghez tartozó személyek is élnek, a szerb nyelv mellett a nemzetiségek nyelvei és írásmódjai is hivatalos használatban vannak a törvényben foglaltak szerint.”⁶⁰ A törvénynek azonban nincs végrehajtási rendelete, elmaradt továbbá a kisebbségek nyelvhasználatáról szóló törvény kidolgozása és elfogadása is, így módon Szerbiában csakis és kizárólag a szerb nyelv és a cirill írásmód vált hivatalossá. Ezt megelőzően, 1991. április 19-én a Szerb Parlament elfogadta az egyházi javak visszaszolgáltatásáról szóló törvényt, ám ez csak a pravoszláv egyházra vonatkozott.⁶¹ Az 1992. január 29-én kihirdetett szerb kormányrendelet nyomán életbe lépett körzetesítés a térség évszázadok során létrejött természetes régióit felszámolta, s a mesterségesen kialakított új körzeteken belül a magyarság már mindenhol kisebbségbe került.⁶²

A Vajdaság etnikai arányainak megváltoztatására azonban nemcsak a törvényalkotás jogi – és az egyébként nem működő jogszolgáltatás révén lehetővé vált erőszak – eszközeit használták Szerbiában. A horvát-szerb konfliktus kiéleződésének pillanatától, majd az ezt követő véres háború nyomán a horvátországi szerb lakosság tömegesen hagyta el a Knin környéki krajinát. 1992 őszén már százazrével érkeztek a menekültek Szerbia területére, jelentős részük éppen a Vajdaságba. A megközelítőleg 120 000 fős menekültáradat⁶³ újabb megpróbáltatást jelentett az

egyébként is megfélemlített kisebbségek, elsősorban a magyar és a horvát közösség számára. (Ezt példázta a szerémségi Herkóca és a környező horvát falvak esete is.) A Nagy-Szerbiáról szőtt álom szerb áldozatai elsősorban a Duna menti városokban települtek le, jelentősen megváltoztatva ezzel a tartomány etnikai arányát. Az 1990-es években a menekültek Apatin város lakosságának 13, Bács településnek 14, Šid kisvárosnak 15, Zombor⁶⁴ egykori vármegyeszékhely lakosainak 12, Beocsin iparvárosnak pedig 13 százalékát tették ki. Dobrica Vulović, a Szerb Köztársaság Menekültügyi Bizottságának elnöke 1992. július 8-án levélben fordult a községek polgármestereihez, elrendelve a rendkívüli állapot kihirdetését, s egyben közölte velük, hogy a központi számítások szerint a lakosság számához mérten hány menekültet kötelesek befogadni.⁶⁵ A rendeletet, immár nyomatékossítva, az elhelyezési szempontokat is meghatározva a menekültügyi biztos 1992. december 14-i körlevelében megismételte, minekutána a menekültek tízezerszám nyertek zömében máig tartó „ideiglenes” elszállásolást Szabadka, Óbecse, Temerin, Újvidék, Szenttamás és Verbász környékén is. A gazdasági szankciók sújtotta Szerbiának – és ezen belül is elsősorban a Vajdaságnak – kimondhatatlan megterhelést jelentett a több százezer földönfutó elhelyezése és élelmezése, ezért a szerb kormány 58 millió dolláros segélyért folyamodott az EU-hoz.⁶⁶ A boszniai háború azután újabb menekültáradatot zúdított Szerbiára, s ennek következtében 1996 őszén csak a Vajdaságban újabb 140 000 fő elhelyezéséről kellett gondoskodni. Az etnikai arányok drámai változásáról tanúskodik, hogy amíg 1910-ben a Vajdaságban 29 százalék volt a magyarok aránya, az 1990-es évek közepére ez 13 százalékra csökkent.

Gábrity Molnár Irén mutatott rá: az 1990-es évek közepén a vajdasági magyarok demográfiai és etnikai helyzetét erőteljesen átalakították a menekült-hullámokban érkező betelepülők. 1996 májusában és júniusában Szerbiában hivatalosan is összeírták a menekülteket, számuk 646 066 fő volt. 1999-ben, a bombázások után Koszovóból további 350 000 fő érkezett. Ezzel 2000 tavaszára „Szerbiában a menekültek száma (becslés szerint) összesen 996 066 személy [volt]. Ez azt jelenti, hogy az 1991. évi nép-

⁶⁰ Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye; Belgrád, 1991. július 24. (97. szám)

⁶¹ Vissza a vagyont; Magyar Szó, 1991. május 22.

⁶² Ollóval szabdalta körzetek; 7 Nap, 1992. február 21.

⁶³ Polyvás József: Kopogtatnak a menekültek; Magyar Szó, 1992. október 23.

⁶⁴ H(ajnal) Á(rpád): Zombor községben – A lakosság tizenkét százaléka menekült; Magyar Szó, 1993. február 9.

⁶⁵ Tendenciózus telepítés – magyar egzodus?; Magyar Szó, 1992. szeptember 20.

⁶⁶ Za izbeglice potrebno 58 miliona dolara; Borba, 1992. december 15.

számlálás adataihoz viszonyítva (9 776 991 lakos) Szerbiában a lakosság 10%-a ma menekült jövevény. A Vajdaságnak 1991-ben 2 013 889 lakosa volt, 1996-ban regisztrált menekültek, betelepültek száma: 257 739 (ez 42%-a a szerbiai menekülteknek, Vajdaság lakosságának pedig 13%-a!).⁶⁷

1988 őszén az új szerb vezetés a tömegek szociális elégedetlenségét kihasználva a társadalom demokratizálását ígérte, s az antibürokratikusnak hirdetett „forradalom” keretében leszámolt a kommunista pártapparátussal. Ám e politikai küzdelem csak része – egyszersmind eszköze – volt annak a „szerb nemzeti forradalom”-nak, amely legfontosabb feladatának tekintette az éppen széthulló jugoszláv szövetségi államban élő minden szerbnek egy államba, az évszázadokon át megálmodott Nagy-Szerbiába történő egyesítését. Slobodan Milošević, minden szerbek nagy vezére 1991 nyarán az érdekérvényesítés politikai eszközeit föladva Európa egyik legjobban felszerelt hadseregének, a Jugoszláv Néphadseregnek minden fegyverével a korábbi államalkotó köztársaságok ellen fordult. A közel egy évtizedes háború pusztításainak, a nemzetközi gazdasági és kereskedelmi embargó, a diplomáciai és a kulturális elszigeteltség okozta károknak, az ipari és mezőgaz-

dasági termelés katasztrofális csődjének, a mindmáig fel nem mért emberáldozatnak és az anyagi károknak végkimenetelét máig nem ismerjük. A volt Jugoszlávia magyarságának tragédiája iszonyatos. Rengeteg halott, sok tízezer menekült, üldöztetés, megfélemlítés, rablás és vagyonekbebotás, jogfosztottság, oktatási, művelődési intézményeinek fölszámolása, a megélhetési lehetőségek, a biztos egzisztencia elvesztése, a privatizációból történő kimaradás, a vallási üldöztetés, a gazdasági erővesztés – egyszóval a gyarmati függősége és alárendeltsége – vezetett oda, hogy az alig 300 000 fős kisebbség a végső fölmorzsolódás küszöbére ért. Minden anyagi és szellemi energiáját fölélte, s létkérdés a számára, képes lesz-e a balkáni exodussal a háta mögött tartalék energiák, rejtett szellemi potenciálok mozgósítására. Helyzete mindenképpen biztatóbb lenne, ha politikai önszerveződése és társadalmi-gazdasági érdekérvényesítése terén eljutott volna szuverenitása kiteljesítésének arra a szintjére – autonómiája kiépítésének arra a fokára –, amikor már döntéshozatali jogainak egy részét (még ha a legminimálisabbját is) a magáénak vallhatná. Közösségi vagyon, a közösség iránt elkötelezett szellemi vezetők és vállalkozó középosztály nélkül azonban nehéz jövő elé néz.

(1998; 2010)



Jeges Ernő: Montigny sur Loing, 1924 körül

⁶⁷ Gábrity Molnár Irén: *A vajdasági lakosok migrációja*; In: *Sorskérdéseink – Válogatás a Magyar Szó vasárnapi rovatának írásából* (szerkesztette Sebestyén Imre); Újvidék – a Magyar Szó kiadása, 2003. 48. p.

A pravoszláv puszi bája

Hogyan is képzeltük el? Mivé lett??? Mivé lett!!!

Tagadhatatlan, hogy 1989-ben Ágoston András és Vékás János voltak az elsők, akik felkutatták azokat a homályos - szándékosan ködös megfogalmazásba rejtett -, évtizedekig bujkáló és kallódó értelmiségi gondolatokat, amelyek eszeileg előkészítették a délvidéki magyarok politikai önszerveződését és autonómiatörekvéseit. Ők voltak az elsők, akik a különböző meglátásokat egy egységes politikai programban egyesítették, a délvidéki magyaroknak politikai képviselőket adtak. Mások előttük a személyi elvű autonómiának csak egy-egy vonatkozását érintették. Elévülhetetlen érdemük, hogy ezeket az értelmiségi gondolatokat, írói megsejtéseket, egyszerű emberi akaratot *jogi keretbe sűrítették és folyamatos politikai gyakorlattá változtatták*. Mint nagyszerű kezdeményező e téren jelent meg dr. Hódi Sándor, akit aztán már sokan követtek, egyre növekvő bizalommal és bátorsággal.

Sokan tülekednek most az elsőbbségért, az elsőnek kijáró elismerésért. Hamisítanak. Ezeket sorba utasítom. Egyesekben volt bátorság, másokban képzelőerő, egyesekben akarat, másokban tettekerészség. Mind a három tulajdonság az említett két személyben volt meg.

Nem kívánom senki érdemét kisebbiteni. Az akarat politikai képviselőtéig és jogi megfogalmazásáig csak ők jutottak el; labirintusba kerültek, de kijutottak belőle. Ezzel azonban nem akarom csökkenteni a követők érdemét. Követők nélkül nem lett volna sohasem cselekedet és mozgalom.

(Ami engem illet, sokáig tisztviselői karosszékemből szemléltem az eseményeket, bár mint gondolkodó értelmiségi jól ismertem a politikai cselekvés korlátait és lehetőségeit. A törvényszabta lehetőségek végső határáig mentem el, de sohasem léptem át őket. Olyan helyen dolgoztam, ahol ha a szememet becsuktam volna, akkor is sokat láttam és tudtam. Én sokat tudó kíváncsi iskolázott, kiművelt inkább tudós-kutató alkatú kommunista maradtam, még akkor is, amikor kidobtak a pártból. Erényeim mindenkor veszéllyel jártak a számomra. Tehát óvatos értelmiségi maradtam. Ezért igen megkésve – amikor már biztos

volt és nem járt veszéllyel, kapcsolódtam be a magyar politikai mozgalmi és szervezeti életbe. Mint jó krónikása és szemléltetője az akkori eseményeknek, láttam, hogy ki cselekszik okosan, céltudatosan és ki kapkod – csak akar.

Az az idő sok nagyszerű és becsületes magyar embert hozott felszínre az ismeretlenségből. A mai politikai elit bővelkedik elkorcsosult törpékben, haszonlesőkben és kóklerekben.

Hogyan láttuk a Magyar Nemzeti Tanács feladatát és szerepkörét?

Mi, akik a csúcson cselekedtünk és gondolkodtunk, kezdettől (1989) fogva tudtuk, hogy a legtöbb, amit a délvidéki magyarság magának kiharcolhat, az a személyi elven alapuló autonómia, amelynek politikai megtestesítője, kifejezője és irányítója a Magyar Nemzeti Tanács kell hogy legyen. Tudtuk, hogy nagyon rossz körülmények között évtizedeken keresztül tart majd a „harc”, s ezért figyelmünket mindig az kötötte le, hogy az eredeti cél ne mocskolódjon be: *mi a magyar nemzet része vagyunk Szerbiában; úgy kell cselekednünk, hogy az is maradjunk mindvégig*.

Tudtuk, hogy a magyar nemzeti kisebbség is gazdasági érdekeiben ellentétes akaratú emberek közössége. Tudtuk azonban azt is, hogy a nemzeti érdek közös, mert a nemzeti elnyomás és kizsákmányolás mindenkit: kit kevésbé, kit jobban, de sanyargat és a jövőt naponta fenyegeti. *A magyar politikai szerepvállalást* csakis olyan magyarok képviselhetik, akiket nem fizetnek le, nem vesztegetnek meg sem aprópénzzel, sem fotellel. A magyar nemzethez tartozás érdeke az az erő, amely az ellentétek között harmóniát teremt, egy rendező szabályzó erő, amíg létezik nemzetiségi elnyomás. A Magyar Nemzeti Tanács az a testület, amely nemzeti érdekeket harmonizáló, szabályozó, mindenekelőtt kezdeményező minden elnyomó szándékkal szemben.

A Magyar Nemzeti Tanács szervezeti keret a magyar nemzeti kisebbségi kezdeményezés számára elsősorban az oktatás, művelődés, tájékoztatás és

nyelvhasználat terén. *Messze fogja azonban hallatni tiltakozó szavát a gazdasági elnyomás területén is, feltárja, rámutat, kifejezi a gazdasági elnyomás minden okát.* Az elnyomás elnyomókból és elnyomottakból tevődik össze. E tekintetben addig nem lesz megbékélés szerb és magyar között, amíg okait politikailag nem küszöbölik ki.

A Magyar Nemzeti Tanácsnak különösen nagy szerep jut egy olyan korszakban, ahol a magyar nemzeti kisebbség jogait sárba tiporják, mind egészen mostanáig. Jogilag is megfogalmazott céljai között kell, hogy legyen a gazdasági és minden más jellegű elnyomás felszámolása. A Magyar Nemzeti Tanácsnak tehát magyar közösséget formáló szerepe van. Nem jogi csodaszere a magyar megmaradásnak; de számol a szerb nacionalizmus erejével, de ellenáll neki minden rendelkezésre álló politikai eszközzel.

A Magyar Nemzeti Tanács konfliktuskezelő a szerb és magyar, a magyar és magyar érdeklődésben.

A Magyar Nemzeti Tanács tevékenységének végső határa

Tudtuk, hogy nem léphetünk ki a szerbiai jogrendszerből. Világos volt előttünk, hogy a fennálló országhatárt tisztelni kell. A hatalom iránt lojálisnak kell lenni, Szerbiában élünk. Tudtuk azonban azt is, hogy Szerbiában a mindenkorai hatalommal nincs egyezkedés és engedékenység. Mi magyarok vagyunk, és akarunk ellenére vagyunk ebben az országban, leigáztak bennünket. Magyarok lenni tehát ebben az országban nemcsak tudati állapot, hanem érdek; az egyes magyar ember, ha bármelyik szükségletét, tulajdonságát, hagyományát, magatartását stb. meg akarja tartani és ki akarja fejezni azt, a magyar közösséghez kötődés nélkül képtelen érvényesíteni.

A Magyar Nemzeti Tanácsnak tehát a délvidéki magyarság közösségbe tömörülő érdekeit kell kifejezni, elmélyíteni.

A „magyarnak lenni és megmaradni” érzését, akaratát és tudatállapotát *minden létező politikai eszközzel* ki kell kényszeríteni. Ennek fő letéteményezője a Magyar Nemzeti Tanács kell hogy legyen. Amit nem tiltanak a szerb törvények, azt már most alkalmazni kell a megmaradás érdekében.

Ma a Magyar Nemzeti Tanács céljainak a folyamatos hamisítása történik a gyakorlatban. Államilag hamisított pénzért árulják, kiárúsítják a kisebbségi kö-zösségi érdekeket.

A Magyar Nemzeti Tanács a szerb jogalkotás bűvkörében

Ha államilag hamisított valutával fizetnek a magyar kisebbségi közösségi érdekek kiárúsításáért, úgy a Magyar Nemzeti Tanács a gyakorlatban egyetlenegy magyar érdek érvényesítését sem fogja tudni kikényszeríteni jogi eszközökkel.

Látszólag nagylelkűek voltak a szerbek a jogalkotási téren, amikor a Magyar Nemzeti Tanács létrejöttét, létrehozását engedélyezték. Gondoskodni fognak azonban arról (más törvények és jogszabályok sokasága segítségével), hogy a Magyar Nemzeti Tanács egyetlenegy jogi aktusa ne legyen érvényesíthető vagy kikényszerítő erejű.

„Így szokott ez lenni” – mondaná Voneguth amerikai író. Tegyük hozzá, de csak akkor, ha elkorcsosult, törpe jellemű emberek játszanak közéleti szerepet, fel sem nőttek a közéleti szerephez.

Könnyen megtörténhet, hogy a szerbek néhány éven belül a Magyar Nemzeti Tanács egész tevékenységét kutyakomédiává változtatják, nevetséges szintre degradálják. A szerb értelmiségi közvélemény továbbra is nacionalista, sovinszta mozgalmakra inspiráló. (Ha jövőbelátó távcsöve lenne és belelátna a 2100. évbe, azt hiszem észlelné, hogy amit cselekszik, messzemenő következményekkel jár a szerb nép jövőjére nézve).

Ismerjük a politikai természetüket, tudjuk, hogy mihez kell tartani magunkat: audi, vidí, face – si vis vivere in pace. A nacionalistákból könnyen lesz fasiszta. A szerb gyakorlat bizonyította.

Igazságos jog és a Magyar Nemzeti Tanács

Az már biztos, hogy a Magyar Nemzeti Tanács olyan jogszabályokat lesz képes alkotni, amihez a szerbek sohasem fogják biztosítani az anyagi alapot. Nem lesz tehát jogi biztosítéka egyetlenegy magyar kezdeményezésnek sem a szerb önkénnyel szemben. Ha nem törvénnyel, úgy kormányrendelettel, ha nem kormányrendelettel, úgy miniszteri rendelettel, ha nem miniszteri rendelettel, úgy az ellentmondó önkormányzati rendeletek sokaságába fogják belefojtani a magyar kezdeményezéseket. Az önkormányzati döntések és rendeletek száma megszámlálhatlanul óriási, törvényes és törvénytelen is, sőt alkotmányellenes. Ezek mint az inda, mint a lián, mint a tarack gyökérzete átszövik a jogrendszert. A gyorsuló mindennapi élet pedig nem engedheti meg azt, hogy a társadalom, az állam „állandóan a köldökébe bámuljon”. Mire

elfogadják a nemzetiségi jogi keresetünket s megállapítják, hogy az előtte tornyosuló akadályok valóban törvénytelenek voltak – a kereset okát vesztetté válik. Az intézkedést (vagy jogszabályt) módosítják, de mindig megkésve. De hiszen az is a cél: semmi ne történjen nemzeti kisebbségi téren.

A Magyar Nemzeti Tanács jogképessége

A Magyar Nemzeti Tanács jogalkotásának alkotmányos, törvényes alapja lesz. Jogalkotással is bíró testület lesz, csak a legfontosabb jogszabály és a hozzá kapcsolódó intézkedés fog hiányozni: pénzt nem fog kapni; fulladjon bele a jogaiba.

Jogszabályokkal is lehet légvárakat építeni. Ezt fogja tenni a Magyar Nemzeti Tanács. Egyetlenegy jogszabálya sem lesz összhangban a szerb társadalom realitásaival (pedig lehetőségei sokszorta nagyobbak, mint a szűkmarkúsága a magyarokkal szemben, minden be fog igazolódni és meg fog mérettetni a következő évszázadban).

Sajnos, nincs politikai akarat szerb részről a Magyar Nemzeti Tanács célkitűzéseinek érvényesítésére. Jogképességének a határa: költségvetési hiányra hivatkozás, a fejlesztési és pénzügyi tervek kényszerítő ereje stb.

Minden szónak egy a vége: az önpénzelésre utasítás fog történni. A jogképesség halála a pénzelési nehézségekre való hivatkozásban lesz. A porhintés dolga a politikára marad: a világban mindenkinek vannak nehézségei – mindenkit érint a pénzügyi megszorítás; válság! „Nehéz időket élünk”. Csakhogy az adófizető magyarok adóból a mások (üres) zsebükből pedig a saját szükségleteiket kényszerülnek pénzelni. *A magyarok ellen állandó gazdasági megtorló intézkedések vannak érvényben.* (a befizetett adóból morzsákat juttatnak vissza).

A Magyar Nemzeti Tanács állítólag vagyonnal, vagyon iránti felelősséggel és kötelezettségekkel fog rendelkezni – de nem lesz pénze még a saját a vagyona működtetéséhez sem.

A Magyar Nemzeti Tanács képviselőinek cselekvőképessége

A Magyar Nemzeti Tanács jogképességével elfogadhat jogi aktusokat, de cselekvőképessége egyenlő lesz a nullával. Hasonlóképpen beválasztott képviselőinek is a cselekvőképessége nulla. Könnyű szerezni jogképességet, nehéz cselekvőképessé tenni. A képviselők megbízatása és az irántuk tanúsított elvárás

egyenlő lesz a nullával, mert cselekvésképtelenek lesznek. A Magyar Nemzeti Tanács mint jogalany rendelkezni fog:

üggyöntő szervvel (képviselő-testület),
ennek végrehajtó szervével,
elnökkel, aki képviseli a magyarokat a szerbek szemében és az állammal szemben.

Lesznek képviselői, akiket azért választott meg a „nép”, hogy valamilyen részérdekeket érvényesítsenek, valójában cselekvésképtelenek lesznek a választók szemében és tevékenységük szempontjából.

Ha odatartják a markukat a magyarországi adófizetőhöz és kincstárhoz, korlátozott cselekvőképességük lesz az anyaországgal szemben. Lesznek jogaik és kötelezettségeik. A kisebbségi magyar közösséggel szemben azonban ez a felelősség csak virtuális (nem a délvidéki magyar befizetett adóját származtatják vissza különböző szolgáltatások formájában).

Teljes cselekvőképtelenségük éppen abból ered, hogy a magyar adófizető polgár iránti kötelezettségük nem közvetlen, nem a délvidéki magyar adófizető polgár pénzével kötelesek elszámolni maradéktalanul, az utolsó paráig. Amikor pedig a szerbek, hivatkozva a rendkívüli állapotra és nehézségekre, azt mondják, hogy „nincs pénz”, beáll a teljes cselekvésképtelenség. (A magyar polgár már adózott, ki tudja hol az adója? Nem fog talán külön is a zsebébe nyúlni?)

A Magyar Nemzeti Tanács elnöke pedig nem fog talán lázadni és lázítani? Mindenkit megértésre szólít fel! A megértést meg fogja kapni, már százszor sikerült megvalósítani ezt a forgatókönyvet! Végtére is, az elnök tartozik a „legnagyobb” lojalitással a szerb állam iránt!

A Magyar Nemzeti Tanács képviselőinek a felelőssége a magyar közösség iránt

A Magyar Nemzeti Tanács a szerb állam gyámsága, gondnoksága alatt áll. Képviselői hol korlátozottan, hol teljesen cselekvésképtelenek. Az állam nem fog többé karhatalmi vagy politikai erőszakot alkalmazni a magyarokkal szemben. A jövőben elég lesz a *jogszabályok kényszerítő ereje is.*

A Magyar Nemzeti Tanács részéről kevés jogsértés fog történni a szerb jogrendszerrel szemben. Nincs miért, „Se pénz, se posztó”. Nem lesz vagyona, döntési köre, reális jogképessége, cselekvőképessége. Miért történne akkor jogsértés?

A Magyar Nemzeti Tanács képviselőinek jelentős részét szerb pártok javasolták, de a többiek is gyámság-gondnokság alatt vannak. Ne legyen illúzió: a

szerbek ki fogják kényszeríteni megválasztásukat becsapással, hazug ígéretekkel.

S hogyan fognak a szerbek gyámsága-gondnoksága alatt levő küldöttek viselkedni a Magyar Nemzeti Tanácsban a magyar közösségi érdekekkel szemben? Milyen a magyartudati állapotuk? Íme:

- egy részük közvetlenül, tudatosan kiszolgálja a szerb nemzeti érdekeket; rosszhiszemű és gyanakvó minden magyar kezdeményezéssel szemben,

- szándékos magatartású, de saját egyéni érdekeit nézi és érvényesíti közvetve a szerbek segítségével; közömbös a magyar közösség iránt,

- gondatlan-felelőtlen magatartású, de „tevékenyen” tudja ugyan, hogy nem szolgálja a közösségi

érdeket, de imponál neki a közösség „képviselője”. Voltaképpen karrierista,

- gondatlan magatartású, nem akar tevékeny lenni a Magyar Nemzeti Tanácsban, de láthatatlan erő bevéleztja. Haszontalan, cselekvésképtelen, a magyar közösség szempontjából felesleges. A szavazógépezet „nélkülözhetetlen eleme”.

Mindez a magyarellenes szerb nacionalista, sovinszta politika terméke. Végső ideje lenne, hogy a jószomszédság képmutatása helyett az igazi segítőkész, a pozitív diszkrimináción alapuló jószomszédság kapjon helyet, mert csak ez viheti előre a kisebbségi közösség problémáinak a megoldását.



Jeges Ernő: Szent László vizet fakaszt a sziklából (freskóterv) 1933

A Vajdaság (és Tóthfalu) helye a Kárpát-medence magyar olvasáskultúrájában*

Az alábbiakban arra törekszem, hogy a vajdasági magyarság olvasási szokásairól informáló empirikus adatokat összegyűjtsem és egységbe rendezzem. Az alapinformációkat egy, az ezredforduló éveiben végzett széleskörű kérdőíves felmérés-sorozat szolgáltatja; és a reprezentatív vajdasági adatokat a bácskai Tóthfaluban (2005-ben), valamint a vajdasági fiatalok körében 2008-ban lefolytatott kérdőíves vizsgálat tapasztalataival egészítjük ki. Azt reméljük, hogy ha hézagos is lesz a kép, felmutatja az utóbbi évek délvidéki olvasáskultúrájának – felnőtteket és fiatalokat jellemző – néhány jellegzetes árnyalatát.

Identitástudat és olvasáskultúra

Az olvasás személyiség-építő, érték-háztartásunkat és ismereteinket gazdagító hatásáról most nem kívánok részletesebben szólni. Mivel azonban az olvasás szerepét nemzeti kisebbségek közegében veszélyes górcső alá, szólnunk kell az olvasáskultúrának az azonosságtudattal való kapcsolatáról. A magyar irodalom és az irodalomtudomány részéről ez a kapcsolat a reformkor óta gazdagon és sokrétűen kifejtett témának számít; Görömbei András konkrétan a határon túlra került nemzetrészek oldaláról mint identitást-védő intézményt elemzi visszatérően az irodalom szerepét (Görömbei 2003)¹. A képet színesítendő az identitástudat és az olvasói teljesítmények összefüggéseit mi az empirikus szociológia eszközeivel kívánjuk megközelíteni. Korábbi és újabb vizsgálataink (Gereben 1999:213-218; és Gereben, 2005:163-173) során ismételtelen bizonyosodott, hogy az olvasáskultúra mi-

nősége meglehetősen szoros szálakkal kapcsolódik az identitástudathoz, s azon belül a nemzeti azonosságtudathoz: a mennyiségi és minőségi szempontból deficitesebbnek tekinthető olvasáskultúra inkább hiányos, negatív vagy közömbös identitástudattal hajlamos társulni, az aktív és értéktelített olvasói teljesítmények pedig főleg a nemzettudat pozitívabb, tudatosabb és egyúttal differenciáltabb formációit vonzzák.

Az 1. sz. táblázat részletesebben mutatja be ezt az összefüggésrendszert: az ezredfordulón, több ország felnőtt magyar lakossága körében végzett reprezentatív felméréseink² eredményei alapján. A táblázat a „Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?” kérdésre adott válaszok alapján felállított identitás-kategóriák³ kapcsolódását mutatja be a különböző olvasási szokásokkal. A táblázat alsó és felső sávja meglehetősen jól kivethető üzenetekkel szolgál. Akik számára a nemzeti közösséggel való kapcsolatteremtés csak töredékesen vagy sehogyan nem sikerül, illetve akik ezt nem is ambicionálják, vagy ha igen, számukra ez pusztán negatív élményt jelent (lásd. az első két identitáskategóriát), azok nagy eséllyel az olvasáskultúrának is a legdeficitesebb fokozataihoz tartoznak: nem vagy nagyon keveset olvasnak, s ha igen, főleg kommersziális és praktikus igény szinten teszik ezt. A cselekvően vállalt, feladatorientált (a táblázatban a legalsó) identitáskategóriába tartozó kérdezetek viszont mindegyik vizsgált régióban általában sokat (vagy a kevesnél többet) olvasnak, és többnyire a régebbi és az új értékes irodalom, illetve a színvonalasabb szórakoztató irodalom („bestseller I.”) elkötelezettjei.

* A 2008. november 7-én Zentán rendezett olvasás-konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

¹ A kisebbségi sorsot bemutató emblematikus irodalmi alkotások sorában, többek között Domonkos István: *Kormányeltérésben c. versét* is elemzi (Görömbei 2003:70-71).

² Ennek során Erdély (1998), Kárpátalja (1999), Felvidék (1999), Vajdaság (2000) és Magyarország (2000) felnőtt (18 éven felüli) magyar lakosságának (500 főtől 1000 főig terjedő) reprezentatív mintáin végeztünk kérdőíves felmérést a nemzeti, kulturális és (Tomka Miklós kérdéseivel) a vallási identitástudat témakörében. A Kárpát-medence kisebb-nagyobb, a magyarok által (is) lakott 244 településén a kérdezőbiztosok összesen 3839 kérdőívet töltöttek ki.

³ A vajdasági kutatás 21 településre és 562 főre terjedt ki. A kérdőíves felmérést a KÓD Kft. és – Gábrityné Molnár Irén vezetésével – a szabadkai Magyarságkutató Tudományos Társaság közreműködésével végeztük. A vizsgálat eredményeinek kötetben történt összefoglalását lásd: Gereben, 2005.

Az identitástudat kérdésével, típusaival már többször és több helyen foglalkoztam (ld. fentebb idézett művek). Konkrétan a vajdasági magyarok identitás-jelenségeivel egy Tóthfaluban 2002-ben rendezett konferencián, ill. annak anyagát közlétező kötetben (Gereben 2002), ezért az egyes identitás-kategóriák ismertetésére az alábbiakban csak vázlatosan térek ki.

1.sz. táblázat – Az egyes nemzeti identitástípusok által preferált könyvolvasási szokások (olvasásgyakoriság, ízléskategóriák)* öt ország felnőtt magyar népességében (18 éven felüli reprezentatív felnőtt minták adatai alapján)

Identitás-kategóriák	Magyarország 2000	Szlovákia (Felvidék) 1999	Ukrajna (Kárpátalja) 1999	Románia (Erdély) 1999	Szerbia (Vajdaság) 2000
Válaszhiány, meghatározhatatlan	nem (időnként) olvasók; „lektűr”	nem olvasók; „ismeretközlő”	nem olvasók; „ismeretközlő”, („bestseller+lektűr”)	nem olvasók; „ismeretközlő”	nem vagy időnként olvasók; „bestseller+lektűr”
Negatív és közömbös	nem olvasók; („ismeretközlő”, „bestseller+lektűr”)	nem (és ritkán) olvasók; „lektűr”, „ismeretközlő”	nem olvasók; „bestseller+lektűr”	(nem vagy nagyon ritkán olvasók); „bestseller+lektűr”, „ismeretközlő”	nem olvasók; „bestseller+lektűr”
Természetes adottság	nem (nagyon ritkán) olvasók; „ismeretközlő”, „lektűr” („romantikus”)	nagyon ritkán (és nem) olvasók; „ismeretközlő” („romantikus” „lektűr”)	„bestseller + lektűr”; („ismeretközlő”)	nem olvasók; „bestseller, +lektűr”	nem és nagyon ritkán olvasók; („bestseller+lektűr”, „romantikus”)
Tartozni valahová	(<u>rendszeres</u> olvasók) <u>„modern”</u>	(olvasók); „lektűr”, „ismeretközlő” („romantikus”)	(<u>rendszeres</u> olvasók); <u>(„modern+klasszikus”)</u>	(időnként és <u>rendszeresen</u> olvasók)	(<u>rendszeres</u> olvasók); („ismeretközlő”)
Közös anyanyelv, kultúra	<u>rendszeres</u> (időnként) olvasók; <u>„modern”</u>	rendszeres olvasók; „romantikus” <u>(„modern+klasszikus”)</u>	(időnként és <u>rendszeresen</u> olvasók); <u>„modern+klasszikus”</u> („ismeretközlő”)	időnként és <u>rendszeresen</u> olvasók; <u>„modern+klasszikus”</u>	időnként (és <u>rendszeresen</u>) olvasók; <u>„modern+klasszikus”</u> , „bestseller I.”
Pozitív érzelmek	<u>rendszeres</u> olvasók; „bestseller”, „romantikus”	időnként olvasók; „romantikus”, „bestseller I.”, („lektűr”)	nem olvasók, időnként (<u>rendszeresen</u>) olvasók; „romantikus”, („bestseller”)	időnként (és <u>rendszeresen</u>) olvasók; „bestseller I.”, „romantikus”, („bestseller + lektűr”)	nagyon ritkán és <u>rendszeresen</u> olvasók; „ismeretközlő”, „romantikus”
Vállalás, feladat	(<u>rendszeres</u> olvasók); <u>„modern”</u> , („romantikus”)	időnként (és <u>rendszeresen</u>) olvasók; „bestseller II.”, <u>„modern+klasszikus”</u> , („bestseller I.”)	(<u>rendszeres</u>) olvasók; <u>„modern+klasszikus”</u> , („bestseller I.”, „ismeretközlő”)	(időnként és <u>rendszeresen</u>) olvasók; <u>„modern+klasszikus”</u>	olvasók; „romantikus”, <u>„modern+klasszikus”</u> , („bestseller I.”)

A pozitív érzelmekre támaszkodó, emocionális beállítódású identitáskategóriához - ugyancsak több ország magyarságára kiterjedő érvénnyel - a rendszeres ol-

vasók mellett már inkább a kevésbé gyakran olvasók vonzódnak, és azok, akiknek ízlésvilágához a romantikus, és a hatásosságra és a „nagy” irodalom látszatára törekvő, ún.

* A táblázat egyes celláiban látható olvasási teljesítményszintekbe az adott identitás-kategória képviselői az átlagosnál nagyobb eséllyel – általában a legmagasabb arányban – sorolódtak be. (Zárójelbe tettük a mérsékeltbben, de ugyancsak preferált identitás-elemek által vonzott olvasási szinteket.) A szemléletesség kedvéért a pozitív olvasási teljesítményeket félkövérén szedtük.

bestseller irodalom dominanciája áll közel. (Úgy tűnik, hogy a kifejezetten érzelem-centrikus identitástípusnak a kilencvenes évek végén tapasztalt visszaszorulása egyúttal ízlésbeli holdudvarának megváltozását is eredményezte, ugyanis a kilencvenes évek elején – első felében ez az identitás-beállítódás még sokkal jobban vonzódott a klasszikus irodalmi értékekhez.) A kulturális elemekkel (anyanyelv, művészetek, hagyomány, történelmi emlékek, stb.) átszőtt identifikációs típus holdudvarában megjelenő olvasási teljesítmények – meglehetősen logikus módon – egyenletesen magas színvonalúnak mutatkoznak. Valamelyest hasonló a helyzet a „tartozni valahová” (közösséghez, nemzethez, szülőföldhöz stb.) kategória esetében is, amely a jelek szerint (talán csak a szlovákiai magyarságot leszámítva) a színvonalas kulturális környezetben találta meg adekvát közegét. Ugyanez már korántsem mondható el a „természetes adottságként” definiált – meglehetősen reflektálatlan – önzonosság-típusról (amely szerint az identitás egyszerűen „beleszületés” dolga), s amely beágyazódott a kevésbé színvonalas olvasói teljesítmények közé.

Az identitástudat és az olvasáskultúra kapcsolatát a megfelelő típusok együttjárásával jellemezhetjük, mivel – eszközök híján – nem nyomozhatjuk, hogy melyikük befolyásolta erősebben a másikat. Hipotézisünk szerint olyan kölcsönös hatásról van szó, amelynek gyermekkorban az olvasási oldala (vagyis az olvasmányoknak az identitás és az értékrend kialakulására gyakorolt hatása) az erősebb, idősebb korban pedig fordítva: inkább a kialakult identitás (és értékrend) befolyásolja az olvasmányválasztást. Meg kell még jegyeznünk, hogy a vajdasági olvasók identitás-olvasáskultúra kapcsolat-rendszere a többi ország magyarságához képest semmi rendhagyó vonást nem mutatott fel.

Sajtótermékek olvasása

A különböző típusú sajtótermékek olvasásáról az 1. sz. ábra és a 2.sz. táblázat tájékoztat, összevetve négy ország felnőtt magyar népességének adatait. (Sajnálatos módon erdélyi kérdőívünkben nem szerepeltek sajtó-olvasással kapcsolatos kérdések.) Mielőtt összehasonlítanánk a különböző országokban élő magyarok teljesítményét, meg kell jegyeznünk, hogy mind a napilapok, mind a hetilapok, mind pedig a folyóiratok olvasottsága Magyarországon a

nyolcvanas évekhez viszonyítva az ezredfordulóra jelentősen (15-25%-kal) visszaesett, s érzékelhetően csökkent az egyes sajtótípusok olvasásának gyakorisága is. Ezek után nem lehet meglepő az 1. sz. ábráról azonnal szembe tűnő tapasztalatunk, hogy mindhárom sajtóműfajnak Magyarországon van a legkisebb olvasótábora. A vajdasági eredmények a hetilapok olvasásában Kárpát-medence-szerte élenjárónak mutatkoznak; a napilapok, és különösen a havilapok esetében viszont elmaradnak a határon túli magyarok átlagos teljesítményétől.

1. sz. ábra



A 2. sz. táblázat számszerűen és részletesebben, az országos minták adataival (a tóthfalusi adatokkal kiegészítve) mutatja be a sajtóolvasás határon inneni és túli helyzetét. Lehetőséget nyújt továbbá vizsgálódásunk egyik fontos szempontjának érvényesítésére, a nyelvválasztás tanulmányozására is: vagyis hogy a különböző típusú sajtótermékek olvasása milyen mértékben történik anyanyelven, s azon belül kizárólag (vagy túlnyomórészt) magyarul.⁴

A táblázat tanúsága szerint a Vajdaságban az ezredfordulón a felnőtt magyar lakosság bő kétharmada szokott napilapot, 87%-a hetilapokat, és szűk egyharmada havilapot (folyóiratot) olvasni. A 2007-ben végzett Kárpát-panel projekt reprezentatív felmérési adata szerint az újságolvasók aránya szűk kétharmados (64%) volt⁵, vagyis – némi csökkenés mellett – nagyjából tartotta a pozícióját.

⁴ Előre megadott válaszlehetőségeinket életszerűvé és kiegyensúlyozottá akartuk tenni azért, hogy a kérdőívben a „főleg magyarul” válaszváltozat mellé beiktattuk a „főleg nem magyarul” /szerbül, szlovákul stb./, valamint az „egyformán magyarul és nem magyarul” kategóriákat is. A 2. sz. táblázat e kategóriák alapján, de más csoportosításban közli az adatokat.

⁵ A Pázmány Péter Katolikus Egyetem szociológus hallgatóival 2005 júliusában 203 kérdőívet töltöttünk ki és számos interjút készítettünk az akkor közel 750 lakosú színmagyar faluban. Ezúton is köszönjük Utasi Jenő plébános atyának kutatásunk hathatós erkölcsi és gyakorlati támogatását!

A kutatás során a média-használattal kapcsolatos adatokat Botás Bernadett egyetemi hallgató dolgozta fel, aki a szakdolgozatát is ebből a témából írta. (Botás 2007.)

2. sz. táblázat – Magyar nemzetiségű* felnőtt népesség különböző sajtótermékeket (és ezen belül magyar nyelvűeket) olvasó hányada négy országban és Tóthfaluban (1999-2005) (18 éven felüli reprezentatív minták százalékos adatai)

Sajtótermékek olvasása	Magyarország 2000**	Szlovákia (Felvidék) 1999	Ukrajna (Kárpátalja) 1999	Szerbia (Vajdaság) 2000	Tóthfalu ⁶ (Vajdaság) 2005
Szokott <i>napilapot</i> olvasni Ebből magyarul (is), ill. főleg magyarul	63	79 68 - 42	78 72 - 61	68 62 - 45	61 60 - 58
Szokott <i>hetilapot</i> olvasni Ebből magyarul is, ill.) főleg magyarul	64	88 79 - 48	79 74 - 62	87 81 - 67	76 74 - 72
Szokott <i>folyóiratot (havilapot)</i> olvasni Ebből magyarul (is), ill. főleg magyarul	29	82 70 - 34	67 63 - 51	55 49 - 32	27 26 - 25

* Magyarországon: magyar állampolgár

** Magyarországon nem kérdeztünk rá a sajtóolvasás nyelvére.

A 2. sz. táblázat nyelvhasználati adatainak értelmezési lehetőségeit a vajdasági napilapolvasásokon szemléltetjük: a 68%-nyi (felnőtt) újságolvasón belül 62% legalább felerészt anyanyelvén szokott olvasni (vagyis 6% főleg szerbül olvas napisajtót!); továbbá a felnőtt magyar népesség 45%-a túlnyomórészt vagy kizárólag anyanyelvén olvassa a napilapokat. A Vajdaságban dominánsan anyanyelvi olvasással a három sajtótípus közül – abszolút és relatív értelemben egyaránt – leginkább a hetilapok esetében találkozunk.

A sajtótermékek olvasási nyelvével kapcsolatosan a következő alaptendenciákat tapasztaltuk. 1./ Általában a határon túli napi-, heti- és havilap-olvasók nagyobb része (több mint fele) kizárólag, illetve főleg magyarul szokta olvasni a sajtótermékeket. (Ez az állítás leginkább a kárpátaljai magyarokra igaz, és kivételesen nem áll a felvidéki havilap-olvasókra.) 2./ Ha a határon túli nagyjából (vagy legalább felerésztben) anyanyelven olvasók arányát (a 2. táblázat celláinak alsó sorában található első adatot) összevetjük a magyarországi százalékos arányokkal, akkor kiderül, hogy a különböző sajtótermékek magyar nyelven történő olvasása is elterjedtebb a határon túl, mint Magyarországon. 3./ A folyóiratok (havilapok) esetében még azoknak az aránya is magasabb volt határon túl, akik túlnyomórészt vagy kizárólag magyarul olvasnak. (lásd a félkövéren szedett számadatokat!) 4./

A dominánsan anyanyelvi sajtóolvasásban általában Kárpátalján mértük a legmagasabb, Felvidéken a legalacsonyabb arányszámokat; a vajdasági magyarok az újság- és folyóirat-olvasás terén a felvidékiekhez, a hetilapok túlnyomórészt magyar nyelvű olvasásában – élenjáró adattal – a kárpátaljaiakhoz állnak közel.

A táblázat összehasonlításul a bácskai Tóthfalu adatait is tartalmazza, ahol 2005 nyarán végeztünk a felnőtt lakosságot reprezentáló mintán kérdőíves felmérést⁷. A tóthfalusi napi- és hetilapolvasási arányszámok a vajdasági átlagtól csak kevéssel maradnak el, a folyóiratok olvasásában azonban jelentősen. A dominánsan anyanyelvi napi- és hetilapolvasás terén viszont – színmagyar faluról lévén szó – Tóthfalu messze meghaladja a vajdasági átlagot. (V.ö. Botás 2007)

Vajdaság-szerte (2007-ben) a Magyar Szó c. napilap (52%), a Családi Kör c. hetilap (18%), és a Blic c. szerb napilap (6,5%) volt a legnépszerűbb (Gábrity Molnár-Rác 2007:148); Tóthfaluban pedig (2005-ben) a Magyar Szó (69%)⁸, a Családi Kör (49%), a Hét Nap (27%), a Kiskegyed (11%) és az Új Kanizsai Újság (5%) (Botás 2007).

A sajtótermékek olvasásának a határon túli magyarok körében észlelt rétegspecifikus vonásait összefoglalva - ezredfordulós vizsgálataink eredményei alapján - megállapíthatjuk, hogy a különböző periodikumok

⁶ Gábrity Molnár – Rác 2007:120. Sajnos ez a kutatás nem tért ki a többi sajtótermék és a könyvek olvasására.

⁷ Az adat sajátossága, hogy néhány százalékkal meghaladja a tóthfalusi napilapolvasók arányát (ld. 2. sz. táblázat), ami azt jelenti, hogy a Magyar Szó olvasottsági adatai inkább az ismertségre, illetve a jelenlegi mellett a korábbi olvasottságra utalnak. (Ez a jelenség természetesen más lapoknál is érvényesülhet, de kisebb mértékben, mert ismertségük is jelentősen kisebb.)

⁸ Lásd példaként a Kiskegyed tóthfalusi olvasottságát!

olvasására a fiatal-középkorú és kvalifikáltabb szellemi foglalkozású rétegek hajlamosabbak, s ugyanők (főleg ha lokálisan is kisebbségben vagy egyenesen szórvány-helyzetben élnek) olvassák leginkább az ország többségi népének nyelvén íródott sajtótermékeket (akár magyar lapokkal együtt). A dominánsan anyanyelvi sajtóolvasással leginkább az idősebb (folyóiratok esetében inkább középkorú) nyugdíjas és szellemi foglalkozású, valamint a tömbmagyar szituációban élő rétegekben találkoztunk. (Ezek a tendenciák alapvonásaikban megegyeztek a kilencvenes évek elején a környező országokban – akkor Erdélyben is - észlelt tendenciákkal.) Mindez azt jelenti, hogy a környező országok magyar kisebbségi sajtójának (és a határon túl is olvasott magyarországi sajtótermékeknek⁹) – különösen a Felvidéken és a szórványokban – egyre inkább számolniuk kell az adott ország többségi nyelvén írt lapok konkurenciájával. Az idősebb értelmiségiek és (ha olvasnak egyáltalán sajtót) a nyugdíjasok ugyan még kitanak magyar lapjaik kizárólagos használata mellett, de a fiatalabb, képzetesebb rétegek körében egyre inkább hódít a többnyelvű sajtóolvasás.

Tapasztalatunkkal egybecseng az Identitás Kisebbségkutató Műhelynek a vajdasági (jórészt tanuló-) ifjúság körében végzett 2008-as felmérése¹⁰ is, amely a szerb Blic olvasását 14%-osnak mérte - a vajdasági átlagot jelentő 6,5%-kal szemben - ráadásul a fiatalok rendszeresebben olvassák a szerb lapot, mint a Magyar Szót (Badis 2008/b). E felmérés nyomán megfigyelhető a fiatalság (főleg anyanyelvi) sajtótermékek iránti apadó érdeklődése is: a napi- és havilapokat mintegy 10%-kal kevesebb fiatal olvassa, mint az ezredfordulós vajdasági átlag; a hetilapoknál a visszaesés már egyenesen drámai: 27%-os. (Badis 2008/b.)

A könyvolvasás gyakorisága és nyelve

A 2000-ben végzett magyarországi felmérés – 1985-ös reprezentatív vizsgálatunkhoz képest – jelentős visszaesést tapasztalt: a 18 éven felüli könyvolvasók (a felmérést megelőző évben legalább egy könyvet elolvasók) aránya 64%-ról 49%-ra, az ún. rendszeresen (havi átlagban legalább egy könyvet) olvasók aránya pedig 19-ről 12%-ra csökkent. A 2005. őszi adatok pedig az

olvasók arányának további csökkenéséről (40%-ra) vallanak (Nagy A.-Péterfi, 2006:32).

2. sz. ábra



Az ezredfordulós felmérési adatok alapján (lásd 2. sz. ábra) Erdélyben és Kárpátalján a felnőtt korú magyarok 65-70%-át találtuk könyvolvasónak, Felvidéken és a Vajdaságban pedig 60-60%-át - tehát mindenütt többet olvasnak, mint Magyarországon (49%). A rendszeres olvasók aránya határon túl és Magyarországon egyaránt 10-15% között mozgott, az alsó küszöböt Kárpátalja és Vajdaság, a felsőt Felvidék és Erdély mérte ki. Sajátos módon: a kevésbé modernizálódott keleti térségek (Erdély, Kárpátalja) tradicionális értékrendjének szellemi talaján nagyobb olvasási aktivitás mutatkozott, mint a modernizáltabb felvidéki és délvidéki magyarság köreiben; nem is beszélve az anyaországról, amely a Kárpát-medence leggyengébb olvasási teljesítményét nyújtja. Fogyatékos polgári értékvilággal társuló modernizációs folyamat egyfelől, polgári értékeket ápoló premodern állapotok másfelől – többszörösen is ellentmondásos helyzet kontúrjai rajzolódnak ki! (Persze csak akkor beszélhetünk igazi ellentmondásról, ha a „polgári” jelző bizonyos kulturális érték-világokra, s annak részeként az aktív olvasói magatartásra is alkalmazható!)

Éljünk a lehetőséggel, hogy Tóthfalu képében van egy megkutatott bácskai kisközségünk, ahol a reprezentatív vajdasági vizsgálat minden fontosabb olvasási kérdését is feltettük¹¹.

⁹ A kérdőíves felmérést a zentai Nyári Ifjúsági Napok 2008 júliusi rendezvénysorozatán megjelent mintegy 23 ezer magyar fiatalot reprezentáló 573 fős mintán végezte Badis Róbert. A kérdezettek átlagéletkora 20-21 év volt, 72 %-uk volt középiskolai tanuló, illetve főiskolai/egyetemi hallgató. (Badis 2008/a.)

¹⁰ Tóthfalu könyvolvasási szokásairól Kövesdi Rita egyetemi hallgató készített kutatási jelentést (Kövesdi 2006).

¹¹ A tóthfalusi adatok forrása: Kövesdi 2006. A székely nagyközségben, Zetelakán ugyancsak a Pázmány Péter Katolikus Egyetem szociológus hallgatóival készítettünk 403 főre kiterjedő reprezentatív felmérést, 2002 nyarán. Az olvasási adatokat lásd: Éhmann 2004. A magyarországi falusi adatok forrása: ezredfordulós (2000-es) magyarországi felmérésünk adatbázisa.

A 3. sz. táblázat¹² az összehasonlítást nemcsak a vajdasági átlaggal, hanem más országok magyar falvainak adataival is lehetővé teszi.

3. sz. táblázat

Könyv olvasók százalékos aránya
a felnőtt falusi lakosság körében

	Tóthfalu (Vajdaság) 2005	Zetelaka (Székelyföld) 2002	Magyarországi falvak (2000)	
			2000 lakos alatt	2-10.000 lakos
Könyv olvasók	43	55	35	37
Ebből: rendszeres könyv olvasók	4	13	8	11

A 3. sz. táblázat tanúsága szerint Tóthfalu felnőttkorú lakosságának 43%-a bizonyult könyv olvasónak. Falusi helyszín lévén várható volt, hogy elmaradnak a 60%-os vajdasági átlagtól (v.ö. 2. sz. ábra), de elmaradnak a székelyföldi község, Zetelaka 55%-os könyv olvasói hányadától is; viszont megelőzik a magyarországi különböző nagyságrendű községeket. A rendszeres könyv olvasás terén minden vizsgált helyszínhez képest nagy Tóthfalu deficitje. Erdély olvasási mutatói a közelmúltig nagyon jók voltak (a legjobbak a Kárpát-medence magyar nemzetrészei közül), így a Tóthfalu-Zetelaka „párharc” eredménye nem kelthet túl nagy meglepetést.

A zentai Identitás Kisebbségkutató Műhely már említett 2008-as, a zentai ifjúsági találkozón készült felmérése¹³ képet adott a könyv olvasás helyzetéről is. Mivel az ifjúsági minta csaknem háromnegyede középiskolai vagy főiskolai tanuló volt, nem lehet meglepő, hogy a könyv olvasók aránya lényegesen magasabb (kb. 90%-os) a vajdasági (60%-os) átlagnál, és hogy a rendszeres olvasók aránya is mintegy kétszerese volt az átlagnak (Badis 2008/b).¹⁴

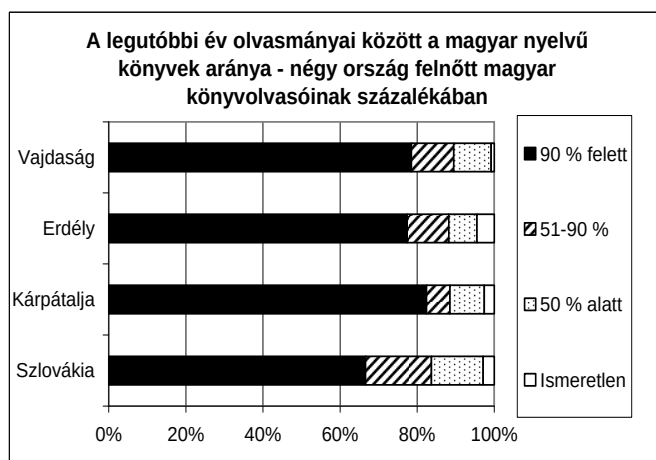
A magyarkanizsai könyvtárosoknak a még fiatalabb (7-18 éves) korosztályra és két falura kiterjedő kisebb méretű kérdőíves vizsgálata¹⁵ szerint a könyvek presztízse-olvasottsága erősen csökkenőben van, a TV és a könyv közül a gyerekek egyértelműen

a TV-t részesítik előnyben. A jövőre nézvést ezek nem túl biztató jelzések. Bár az adat nem általánosítható, mégis figyelemre méltó: a megkérdezett gyerekek (fiatalok) közel négyötöde azt mondta, hogy – iskolai kötelezettségein kívül - mindössze éves gyakorisággal szokott könyvet olvasni (Vörös 2003: 314).

Milyen nyelven olvasnak?

Visszatérve az ezredfordulós felnőtt-vizsgálatokhoz, a sajtótermékekhez hasonlóan vizsgáljuk meg a könyvek esetében is az olvasás nyelvét. A 3. ábra segítségével megállapíthatjuk, hogy a határon túli könyv olvasmányok többsége anyanyelven íródott, de az egyes országok magyarsága között elég nagy különbségek mutatkoznak. A szlovákiai magyarok körében például „csak” mintegy kétharmados volt azoknak a könyv olvasóknak az aránya, akiknek elmúlt évi olvasmányai túlnyomó többségben (91-100%-ában) magyar nyelvűek voltak, míg a többi határon túli közösségben ezek aránya 80% körül mozgott: vagyis úgy tűnik, hogy a szlovákiai magyarok olvassák a legtöbb nem magyar (értelemszerűen főleg szlovák) nyelvű könyvet. (Visszatekintve a kilencvenes évek első felében végzett vizsgálatainkra, a magyar nyelvű olvasmányok nagyon hasonló arányszámaival találkozunk akkor is, csak a vajdasági magyarok növelték azóta érzékelhető mértékben anyanyelvű olvasmányaik arányát.) (V.ö.: Gereben 1999:198).

3. sz. ábra



¹² Lásd a 9. sz. lábjegyzetet!

¹³ A fiataloknak nagyobb hányada, közel egyharmada mondta rendszeres könyv olvasónak magát, de ha kontrollként alkalmazzuk az ezredfordulós (és korábbi) vizsgálataink „havonta átlagosan legalább egy könyv” kritériumát, akkor kb. 20 % bizonyul rendszeres olvasónak. (V.ö.: Badis 2008/b)

¹⁴ Adorján és (kontrollként) Kispiac volt a két helyszín, ahol alsó- és felsőtagozatos tanulók és egy műszaki középiskola növendékei voltak a kérdezettek, összesen 86 kérdőívet töltöttek ki. A korcsoportok szerinti megoszlás nem ismert (Vörös 2003:309).

¹⁵ Ezredfordulós vajdasági felmérésünk szerint a könyvtári tagok aránya a felnőtt-korú magyar népességén belül 17,5 %-os volt; Tóthfalun, ahol 2005-ben nem is volt könyvtár, 5 %-os (Kövesdi 2006).

Nem változtak meg a „réteg-otthonosságot” illető alapvető tendenciák sem: az olvasmányok nyelvi összetétele a diplomások és a szórványhelyzetben élők körében hajlamos leginkább eltolódni a többségi nép nyelve felé, míg az alacsonyabb iskolázottságú csoportokban és a tömbmagyar vidékeken élők között tetőzik a magyar nyelvű olvasmányok aránya. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a kisebbségi magyar értelmiség zöme a többségi nép nyelvén olvas: 70-75%-uk (Szlovákiában 60%) így is túlnyomórészt magyarul olvassa éves olvasmányanyagát. A szórvány esetében valamivel korábban azt tapasztaltuk, hogy az ott élők többet olvasnak a tömbmagyar vidékek olvasóinál. Most ehhez hozzá kell tenni, hogy ennek a nagyobb olvasmány mennyiségnek viszont kisebb hányada magyar nyelvű, mint ott, ahol a magyarság túlnyomó többségben él. Itt is elmondható, hogy ez a kisebb hányad relatív természetű: a szórványban élő könyvolvasóknak a többsége (mintegy 55-65%-a) ugyanis túlnyomórészt magyar nyelvű könyvek olvasója. Ugyanis ugyanazt állapíthatjuk meg, mint amit a kilencvenes évek elején tapasztaltunk: a szórványnépesség (tömbmagyar vidékekhez viszonyított) nagyobb olvasási gyakorisága nem okvetlenül jelent több magyar olvasmányt, de több magyar, mint nem magyar olvasmányt jelent.

Az olvasmányok nyelvét - a nyelvhasználat egyéb színtereivel összevetve - azt tapasztaljuk, hogy a nyelvválasztási szokások erősen kapcsolódnak egymáshoz: az olvasmányok elsősorban azok körében magyar nyelvűek, akik az iskoláikat is (végig) magyar nyelven végezték, és a hétköznapi élet különböző színterein is anyanyelv-domináns kétnyelvűségben élnek. A „vegyes” tannyelv többnyire a magyar nyelvű olvasmányok szerényebb (51-90%-os) többségét indukálja, a (végig) többségi nép nyelvén elvégzett iskola pedig tapasztalatunk szerint a nem magyar olvasmányok dominanciáját mozdítja elő.

Megvizsgáltuk azt is, hogy az olvasás gyakoriságának van-e kapcsolata az olvasmányok nyelvének megválasztásával. Úgy tapasztaltuk, hogy az olvasott könyvek túlnyomó többségére kiterjedő teljes anyanyelvi dominancia inkább a ritkábban olvasókra jellemző, míg a magyar könyvek szolidabb többségi aránya (51-90%) – nyilván összefüggésben e kategória említett magasabb végzettségű réteg-háttérrel - főleg a rendszeres könyvolvasók körében fordult elő. Tehát az olvasmányok többnyelvűsége kedvez-

ni látszik a gyakoribb könyvolvasásnak (és fordítva), egészen addig a mértékig, amíg az idegen nyelv az anyanyelvet nem kezdi háttérbe szorítani. (A magyar nyelvű olvasmányok 26-50%-os, s főleg a 25% alatti kategóriája már ismét gyengébb olvasási teljesítménnyel járt együtt.) Vagyis a kisebbségi magyar olvasáskultúrára nem okvetlenül a „tisztá” nyelvhasználati formák hatnak termékenyítőleg, hanem az anyanyelv-domináns, de a más nyelvek által közvetített (szakmai és kulturális) értékekre is nyitott beállítódás. Ez a másik nyelv a kisebbségben élő magyarság esetében sokszor (de nem kizárólag) az állam többségi nyelvét jelenti. Az összefüggés többségi helyzetben, például Magyarországon is működik: a magyaron kívül más nyelvet is ismerők lényegesen nagyobb arányban bizonyultak könyvolvasónak, azon belül rendszeres olvasónak, mint a csupán egy nyelven olvasók (Gerben, 1998:54).

Honnan szerzik be az olvasmányokat?

Egészítsük ki a könyvolvasás témáját néhány információval, amelyek a könyvekhez való hozzájutás lehetőségeire utalnak. A 4. sz. táblázat (forrás: Kövesdi 2006) a vajdasági és a tóthfalusi könyvbeszerzési források igénybevételét veti egybe.

4. sz. táblázat

„A legutóbbi olvasmányát honnan, illetve hogyan szerezte be?”
A beszerzés módjának százalékos megoszlása

A beszerzés módja	Tóthfalu, 2005	Vajdaság, 2000
Könyvesbolt, vásárlás	14,3	10,8
Közkönyvtár	12,0	11,6
Családi könyvtár	27,3	43,9
Baráti kölcsönzés	28,5	24,6
Ajándék	14,3	7,9
Egyéb	2,4	1,2
NT	1,2	0
Összesen	100	100

Látható, hogy a „hivatalos” források: a könyvesbolt és a könyvtár¹⁶ meglehetősen visszafogott szerepet játszanak, a Vajdaságban általában a „jobb időkben” felhalmozott családi könyvtárak jelentik a fő beszerzési forrást; Tóthfaluban, ahol ezek a gyűjtemények kevesebb háznál és szerényebb mértékben halmozódtak fel¹⁷, inkább a baráti kölcsönzésű és az aján-

¹⁶ A 100 kötetten felüli házikönyvtárral a vajdasági reprezentatív minta 38 %-a, Tóthfaluban 11 % rendelkezett. (Kövesdi 2006)

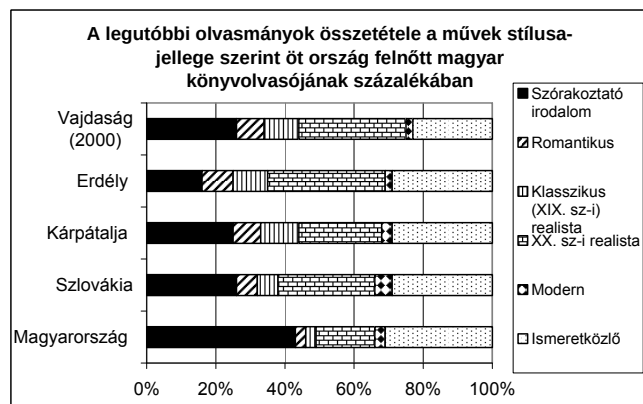
¹⁷ Lásd a 9. sz. lábjegyzetet!

dékként kapott könyvek kaptak nagyobb hangsúlyt. A zentai ifjúsági találkozón végzett 2008-as vizsgálat¹⁸ szerint a fiatalok által legutóbb olvasott könyveknek az átlagosnál jelentősen nagyobb hányada származott könyvtárból és könyvesboltból, és sokkal kisebb részaránya családi könyvtárból (Badis 2008/b).¹⁹ A nagyobb választékot, a széleskörű és egyúttal célzott igények kielégítését lehetővé tevő beszerzési helyek (könyvtár, könyvesbolt) aktívabb igénybevétele kapcsolatban van azzal a ténnyel, hogy a vizsgált fiatalok túlnyomó többsége valamilyen iskolatípus tanulója volt.

Miket és kiket olvasnak?

Magyarországon az olvasás minőségi mutatói - a hagyományos értelemben vett esztétikai-kulturális értékek tekintetében - az utóbbi évtizedekben legalább olyan mértékű visszaesést sejtetnek, mint a már említett mennyiségi adatok. Magyarországon másfél évtized alatt a legutóbbi olvasmányok között a XX. századinál régebbi (romantikus és realista) klasszikus irodalom aránya jelentősen csökkent, a szórakoztató irodalom aránya pedig növekedett. Emelkedett az elolvasott ismeretközlő könyvek aránya is. (A non-fiction iránti kereslet növekedését természetesen nem tarthatjuk negatív tendenciának, legfeljebb akkor, ha a szépirodalom teljes mellőzésével jár együtt - ami egyébként egyre gyakoribb jelenség.)

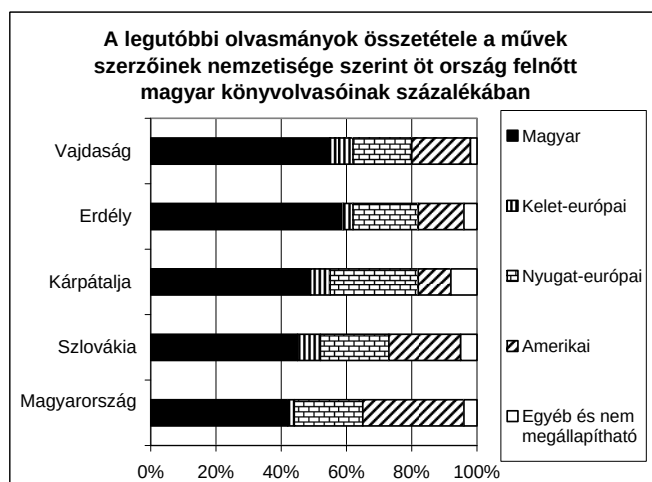
4. sz. ábra



Ha ezeket a tendenciákat összevetjük a határon túli adatokkal (ld. 4. sz. ábra), az összehasonlításból az derül ki, hogy a klasszikus irodalom különböző válfajait inkább Magyarország határain kívül, a

kommercialitásokat pedig Magyarországon preferálják. (A non fiction és a modern irodalom esetében viszonylag kiegyensúlyozott az érdeklődés.) Tehát a kisebbségben élők körében kedveltebb az értékesebb irodalom és erősebb a hagyományőrző attitűd. Ugyanakkor az is tény, hogy a Pázmány Péter Katolikus Egyetem 2002-es, a székelyföldi Zetelakán végzett reprezentatív vizsgálata a korábbi erdélyi adatokhoz képest a klasszikus irodalom olvasásának visszaesését, és a szórakoztató irodalom jelentős előretörését tapasztalta (Éhmann, 2004:12).

5. sz. ábra



Az aktuális olvasmányok szerzőinek nemzetiség szerinti megoszlását vizsgálva (ld. 5. ábra) azt tapasztaltuk, hogy határon túl mindenütt magasabb a magyar szerzők aránya, mint (2000-ben) az anyaországban; az amerikai (jórészt bestseller-)szerzőké viszont alacsonyabb. Vagyis határon túl jobban ragaszkodnak a hagyományos értékhez és a nemzeti irodalomhoz, és egyelőre nem, vagy csak lassabban és fékezetten követik a Magyarországon évtizedek óta egyre jobban kibontakozó kommercializálódási és amerikanizálódási tendenciát.

Eddig az olvasmányanyag egészének összetételét elemeztük, most konkrét szerző-nevekkel szeretnénk illusztrálni az olvasói érdeklődést jellemző főbb Kárpát-medencei tendenciákat. A magyarországi - több évtizeden végigvonuló - olvasmánylisták elemzésétől most eltekintünk, de álljon itt a határon túli vizsgálatokkal egyidős, 2000-ben készült felmérés legolvasottabb szerzőinek - bestseller-írók által uralt - 10 fős élmezőnye: D. Steel, R. Cook, Lőrincz L. László,

¹⁸ A fiatalok olvasmányainak 22 %-a volt (friss) vásárlás, 26 %-a könyvtári kölcsönzés eredménye, és egyötöde származott a családi könyvtárból. (Badis 2008/b)

¹⁹ A 2005-ös országos reprezentatív TÁRKI-OSzK-vizsgálat magyarországi olvasottsági listája alaptermészetében nem változott, de - pozitív értelemben - kissé színesebb: Brown, D., Steel, D., Jókai M., Wass A., Rejő J. Moldova Gy., Trvko, V., Lőrincz L.L., Kertész I., Márai S. (Nagy-Péterfi 2006:33)

Jókai Mór, Moldova György, W. Smith, V. Fable, H. Courts-Mahler, Dallos Sándor, S. King.²⁰

Az 5.sz. táblázat tanúsága szerint a határon túl az ezredfordulón még mindenütt Jókai vezetett az olvasottságban, és bár felütötte fejét a szórakoztató irodalom is, a nemzeti klasszikusok „aranycsapata” mindenütt (főleg Erdélyben) felvonult. És ugyancsak Erdélyben jelentős szerepet kaptak a régió saját, immár klasszikusnak mondható írói (Tamási, Sütő) is. Ugyanakkor utaltunk már a zetelaki negatív irányú változásokra: a székelyföldi nagyközségben a legolvasottabb írónak 2002-ben - egy hajszállal Wass Albertet, Jókait és Gárdonyit is megelőző – Danielle Steel-t találtuk. (Éhmann, 2004:11)

A vajdasági szerzőlistát erős kétarcúság jellemzi: a nemzeti klasszikusok, a Szabadkáról elszármazott Kosztolányi és az Újvidéken elhalálozott Zilahy Lajos

6. sz. táblázat

A legutóbbi olvasmányok legnépszerűbb szerzői

	Tóthfalu, 2005		Vajdaság, 2000	
Sorszám	Szerzők	%*	Szerzők	%
1.	Gárdonyi G.	8,4	Jókai M.	6,8
2.	Biblia	5,6	Rejtő J.	3,4
3.	Wass A.	5,6	Steel, D.	3,1
4.	Steel, D.	4,2	Gárdonyi G.	2,3
5.	Molnár F.	2,8	Móricz Zs.	2,3
6.	King, S.	2,8	King, S.	2,0
7.	Petőfi S.	2,8	Zilahy L.	2,0
8.	Mitchell, M.	2,8	Kosztolányi D.	1,7
9.	Fekete I.	2,8	Mikszáth K.	1,7
10.			Cook, R.	1,4

* Az összes olvasmány százalékában

5. sz. táblázat – A legutóbbi olvasmányok legnépszerűbb szerzői reprezentatív magyar minták felnőtt könyv olvasói körében

Sor-szám	Erdély (1998)		Kárpátalja (1999)		Felvidék (1999)		Vajdaság (2000)	
	Szerzők	Az összes olvasmány %-ában	Szerzők	Az összes olvasmány %-ában	Szerzők	Az összes olvasmány %-ában	Szerzők	Az összes olvasmány %-ában
1.	Jókai M.	5,8	Jókai M.	4,6	Jókai M.	3,6	Jókai M.	6,8
2.	Wass A.	2,9	Rejtő J.	3,5	Steel, D.	3,1	Rejtő J.	3,4
3.	Mikszáth K.	1,8	Mikszáth K.	2,3	Cook, R.	2,2	Steel, D.	3,1
4.	Móricz Zs.	1,8	Szilvási L.	2,0	Rejtő	1,4	Gárdonyi G.	2,3
5.	Gárdonyi G.	1,7	Dumas, A.	1,7	Dallos S.	1,2	Móricz Zs.	2,3
6.	Rejtő J.	1,4	Mitchell, M.	1,2	Mitchell, M.	1,2	King, S.	2,0
7.	Petőfi S.	1,2	Nemere I.	1,2	Móricz Zs.	1,2	Zilahy L.	2,0
8.	Steel, D.	1,1	Gárdonyi G.	1,2	Christie, A.	1,0	Kosztolányi D.	1,7
9.	Sütő A.	1,1	Móricz Zs.	1,2	Berkesi A.	0,9	Mikszáth K.	1,7
10.	Tamási Á.	0,9	Berkesi A.	0,9	Heller, J.	0,9	Cook, R.	1,4

mellett erősnek mondható az amerikai bestseller-irodalom képviselete is. A 6. sz. táblázat (forrás: Kövesdi 2006) a 2000-es vajdasági szerzőlistát a 2005-ös tóthfalusival párosítja. Az eltérésekből nehéz elkülöníteni azokat, amelyek az idő múlásából, és azokat, amelyek a helyszín változásából (konkrétan: az átlaghoz képest a falusi helyszínből) adódnak. Mindenesetre feltűnő Jókai visszaszorulása, Wass Albert „vajdasági íróvá” válása, a Biblia élre törése. Némileg hasonlóképpen Zetelakához, Tóthfaluban is D. Steel ostromolja a klasszikusok népszerűségét, de még nem tudott eléjük kerülni.

Az aktuálisan legolvasottabb szerzők listája a 2008-as ifjúsági vizsgálatban²¹ már teljesen más-képpen alakult: az élre a Harry Potter szerzője, J. K. Rowling került, őt S. King, P. Coelho, valamint D. Brown és D. Steel követi, és csak utánuk bukkan fel néhány magyar klasszikus is (Badis 2008/b). Itt is el kell mondanunk, hogy a jelentősnek tűnő „profilváltásban” összemosódik az idő múlásának és az átlagtól jelentősen eltérő karakteres (fiatal tanuló) rétegnek a szerepe, de mindkettő afelé mutat, hogy az irodalmi hagyomány, a nemzeti klasszikusok népszerűsége csökkenőben van.

²⁰ A zentai ifjúsági találkozó résztvevőiről van szó: lásd a 9. sz. lábjegyzet!

²¹ Lásd a 9. sz. lábjegyzet!

Emlékezetes olvasmányok, kedvenc írók

Iménti következtetésünk azonban egyelőre csak az aktuális érdeklődésre, az éppen olvasott könyvek összetételére vonatkozik. Az irodalmi hagyományt ugyanis erősen őrzi az emlékezet, a múltbeli kedves olvasmányok képében. Az utóbbi két évtized szélesebb körű, magyar közegű vizsgálataiban (bárhon és bármely országban végeztük), ha a nagy olvasmányélmények után érdeklődtünk, mindenütt az Egri csillagok vezette a listát, és A kőszívű ember fiai vagy Az arany ember követte, valamint többnyire a Pál utcai fiúk. Nem volt ez másképp a Vajdaságban sem, ahol ezredfordulós vizsgálatunk e művek után Szilvási Lajos Egymás szemében c. regényét, Tamási Ábel-jét, és az örökifjú bestsellert, az Elfújta a szél-t találta különösen emlékezetes olvasmánynak (Gereben 2005:133). A zentai ifjúsági találkozó fiatal közönsége²² - mint láttuk – aktuális olvasmányai között nem részesítette előnyben a magyar klasszikusokat, de olvasmányélményeik között első helyen mégis az Egri csillagok áll, majd – a Harry Potter- rel holtversenyben - a Pál utcai fiúk (Badis 2008/b). Jókai-mű azonban itt nem került be az élmézőnybe. Az adorjáni gyerekek körében végzett szűkebb körű vizsgálat²³ olvasmányélményei között jórészt az iskolai kötelező olvasmányok szerepeltek (mint ahogy jórészt a felnőtt-korú interjúalanyok körében is!): az Ábel a rengetegben, a Tüskevár, a Légy jó mindhalálig stb. (Vörös 2003:318)

7. sz. táblázat

„Kik a legkedvesebb írói?”

Sorszám	Tóthfalú, 2003 Név	%	Vajdaság, 2008 Név	%
1.	Petőfi S.	44,6	Jókai M.	27
2.	Jókai M.	25,7	Mikszáth K.	11
3.	Arany J.	18,9	Móricz Zs.	9
4.	Kosztolányi A.	16,2	Rajni J.	8
5.	Mikszáth K.	13,5	Petőfi S.	7
6.	Gárdonyi G.	12,1	Arany J.	6
7.	Ady E.	10,8	Kosztolányi D.	6
8.	Móricz Zs.	8,1	Székényi L.	5
9.	Székényi D.	6,7	Zilahy L.	4
10.	Witt A.; King S.	5,4	King S.	4
11.	Kosztolányi D.; Móricz Zs.	4,1		
12.	Lőrinc L. L.; Rajni J.; Székényi M.; Christie, A.; Fekete I.; Juhász Gy.; Karolyi Frigyes; Verne, J.; Németh L.; Wörös S.	2,7		

* Emlékeztető az olvasók emlékezetéből

Végül a kedvenc („legkedvesebb”) írók listáira térek ki, amelyek - ugyancsak nem aktuális intenzív olvasottságot feltételezve – erősen hagyományörzőnek bizonyultak. Ezt tanúsítja a 7. sz. táblázat is, amely a

vajdasági reprezentatív mintától nyert ezredfordulós szerzőlista mellé ismét a megfelelő tóthfalusi adatokat párosítja (Kövesdi 2006).

Mindkét „kedvenc”-lista élmézőnyében (az első 7-8 helyen) szinte kizárólag veretes nemzeti klasszikusokat találunk, írókat és költőket egyaránt. Az olvasói panteonban elnyeri méltó helyét Jókai is, még ha pozitív imázsa már nem köthető egy-egy régen oly sikeres művéhez. A tóthfalusi lista sajátossága, hogy kiugróan magas említésszámmal Petőfit állítja az élre, jelezvén egyúttal, hogy egy kisebbségi (falusi) közösségnek milyen nagy szüksége van olyan kulturális szimbólumokra, amelyeknek közismertségéhez és konszenzusteremtő erejéhez nem férhet kétség. Régi tapasztalat, hogy ezek a „kedvenc”-listák mindig konzervatívabbak az aktuális olvasmánylistáknál, mert jórészt az egykori gyakrabbi olvasói múlt és az iskolában sokszor emlegetett szerzők emlékét őrzik, de a nagyon népszerű aktuális olvasmányok (illetve szerzők) előbb-utóbb belopakodnak e panteonokba is. Ezt látjuk a 7.sz. táblázat utolsó helyein, ahol már megjelentek D. Steel és társai. Van némi érdekessége annak, hogy a vajdasági „kedvencek” 8. helyén az a Szilvási Lajos áll, akinek több évtizeden át tartó magyarországi népszerűsége a Kádár-rendszer letűntével oszlott szerteszét, illetve tolodott át határon túlra.

A vajdasági magyar fiatalok 2008-as zentai találkozásán külön-külön kérdeztek rá a nagyon kedvelt magyar és nem magyar szerzőkre. (Az előbbieket lényegesen több említést kaptak, mint az utóbbiak.) Érdekes, hogy a tanultabb vajdasági fiatalok olvasói panteonjában a legmagasabb talapzatra három klasszikus költő került: Petőfi, József Attila és Ady, és csak utánuk következik Jókai, Móricz és Fekete István, valamint még egy nagy költő: Arany János. (Badis 2008/b) Mivel az aktuális olvasmányok listáján nem találtuk nyomát költőknek, arra kell gondolnunk, hogy valójában egy olvasási múzeum „trezorjába” nyerhettünk betekintést, ahol olyan kincseket őriznek, amelyeket már nem használnak a hétköznapi életben, de megbecsülik őket. A külföldi kedvencek között is vannak „muzeális” jellegűek (pl. Shakespeare), de többségük már a kurrens olvasmánylistákról költözött át ide: S. King, Rowling, Agatha Christie stb. (Badis 2008/b)

Összegzés

Előadásunk célja a Kárpát-medencében, azon belül főleg a Vajdaságban élő magyarok olvasáskultú-

²² Lásd a 14. sz. lábjegyzetet!

²³ Lásd 9.sz. lábjegyzetet!

rájának – empirikus vizsgálatokon alapuló – vázlatos bemutatása volt. Az olvasáskultúra magyarországi helyzetéhez képest a határon túl jobb teljesítményekkel: a napi-, heti- és havilapok, valamint a könyvek nagyobb arányú olvasásával, az irodalmi értékek és hagyományok iránti magasabb igényekkel találkozunk. Az olvasmányok nyelvének dominánsan az anyanyelvet találtuk, a fiatalabb és tanultabb rétegekben azonban növekvőben van a nem magyar nyelvű olvasmányok aránya.

Vizsgálataink tapasztalata szerint a Kárpát-medencében még létezik egy anyanyelvi kulturális talapzat, egy magyar „szövegközösség”, amely átnyúlik a Vajdaságba is. Erre, amíg megvan, lehet identitást, nemzet- és nyelvpolitikát, jövőképet építeni. De tudnunk kell, hogy ezt a talapzatot sokféle eróziós folyamat ostromolja (modernizáció, asszimiláció, szekularizáció, kommercializódás, haszonelvű gondolkodás stb.), és egyre nagyobb repedések mutatkoznak rajta, elsősorban az anyaországban. De az újabb keletű, illetve a fiatalabb korosztályokat megcélzó határon túli felmérések is a klasszikus irodalmi hagyomány iránti olvasói érdeklődés, valamint az olvasáskultúra értékorientáltsága tekintében egyaránt csökkenő tendenciát tapasztalnak.

Számolnunk kell azzal, hogy a szépirodalom, és azon belül is az értékesebb, a szórakoztatás mellett az ön- és közösségépítést is vállaló irodalom további teret veszít az olvasmányszerkezetben, elsősorban Magyarországon, de a határon túl, így a Vajdaságban is; és a nemzeti (és világirodalmi) klasszikusok mellett, illetve helyett egyre hangsúlyosabb szerepet kapnak a nemzetközi bestseller-irodalom, valamint az ezoterikus, áltudományos non fiction műfajok divatos szerzői.

A Magyarországon kívül élő magyar nemzetrészeket bizonyos mértékben védi tradicionálisabb értékrendjük, valamint a kisebbségi helyzet fokozott identitásszükséglete, amely – mint előadásom bevezetésében azt kifejtettem – jelentősrészt a nívós olvasáskultúrából, és annak anyanyelvi értékeiből táplálkozik. De ennek az egymásrautaltságnak az is következménye lehet, hogy a zavarossá váló forrás magát az identitásigényt is csökkenti. Ehelyett annak a módzatait kellene keresni, hogy az egyéni és társadalmi előbbrejutáshoz szükséges modernizációs jelenségek (magasabb iskolázottság, civilizációs vívmányok, demokratikus egyéni és közösségi jogok stb.) a jól kipróbált hagyományos értékekre épülve, és ne azok ellenében fejtsek ki hatásukat.

Hivatkozott irodalom:

- Badis Róbert (2008/a): Ifjúságkutatás 2008. Zenta, Identitás Kisebbségkutatási Műhely. (Kézirat)
- Badis Róbert (2008/b): A vajdasági magyar fiatalok olvasási szokásai. Előadás az „Ezt az ereklét...” címen 2008. november 7-én, Zentán rendezett konferencián. (Kézirat. Szerkesztett változatát lásd ugyanebben a kötetben!)
- Botás Bernadett (2007): Egy vajdasági magyar falu médiafogyasztási szokásai. Piliscsaba. (Kézirat)
- Éhmann Gáborné Havas Mária (2004): Zetelaka olvasásszociológiai vizsgálata. Könyvesház 1-2. (A Művelődés melléklete)
- Gábrity Molnár Irén – Rác Livia (2007): Kárpát panel – Vajdaság. Gyorsjelentés. In: Kárpát panel, 2007. A Kárpát-medencei magyarság társadalmi helyzete és perspektívái. Gyorsjelentés. (Szerk.: Papp Z. Attila, Veres Valér) Bp. MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet 120-184.p.
- Gereben Ferenc (1998): Könyv, könyvtár, közönség. A magyar társadalom olvasáskultúrája olvasás- és könyvtárszociológiai adatok tükrében Bp. OSZK
- Gereben Ferenc (1999): Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében. Bp. Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely
- Gereben Ferenc (2002): A vajdasági magyarok nemzeti és kulturális identitása. In: Nemzet és haladás. A magyarság helyzete a XX. században. (Szerk.: Hódi Sándor) Tóthfalu, Logos 54-80.p.
- Gereben Ferenc (2005): Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata. Bp. Lucidus K.
- Görömbei András (2003): Az anyanyelv védelmének változatai a kisebbségi magyar irodalmakban. In: Irodalom és nemzeti önismeret. Nap K. 63-79. p.
- Kövesdi Rita (2006): Kulturális fejlődés és olvasáskultúra Tóthfaluban. Piliscsaba. (Kézirat).
- Nagy Attila-Péterfi Rita (2006): Olvasás, könyvtár- és számítógép-használat. Gyorsjelentés a TÁRKI és az OSZK 2005-ös vizsgálatáról. = Könyvtári Figyelő 2006/1. sz.
- Vörös Anna (2003): Olvasásszociológiai felmérés az adorjáni általános és középiskolai tanulók körében. In: Adryantól Adorjánig. Kanizsai Szociográfiai Műhely, Logos Grafikai Műhely.

* Az írás rövidebb változata megjelent a Könyvtári Figyelő 2010/1. számában.

Tari István

Jeleket keresve

Aracsi testvérünk,
Zsámbék ünnepén,
augusztus 20-án

kelta kocsikerekek
nyikorgásából le nem
írt – hogy könnyebben és jól
megjegyezhető legyen:
versek ritmusával lük-
tető! – titkos tudásból
helyi harsonák zengéséből
malomkövek surrogásából
mint lápok televényes
párálló nyüzsgéséből
a zsombék

nő ki a város
melyet a történelem
időnként gyökerestül
kifordít
ahogyan hajlott korú
sarjtelepeket ásott
ki forgatott föl
a zsombékülőkét
zsombékszéket készítő
igyekezet
a levélzet oszlopát
elmetszve hogy aztán az
ég felé fordított és
kitisztított gyökerzet
összefonódásain
időzve üldögélve

tűzbe bámulva lángok
lobogó játékába
feledkezve turkáljon
grafitmázás agyagedények
régizüstpénzek között
a trágyázást és a szappant
a nadrágot feltaláló
elődök buzgalmával
jeleket keresve ó
jeleket csillagok járásában
állatok belének
alakjában fodraiban
haldoklók rángásában
amforákból hordókba
fejt boroktól mámorosan
napok alatt kizöldülő
minden bajt gyógyító
bodzafák árnyékában
jövendőmondók szelíd
mormolásában díszes
harci szekercét élezve
templomnak helyet keresve
templomrom kisugárzását
észelve a működést
istenítve

hit nélkül
nem lehet nagy a város
csak önmagától fáradt
önfeladó játék
idétlen tűzijáték
képzeletem zsombékján

jól sejtetted ezt zsámbék

A bihari Hegyköz

Történeti-földrajzi környezet

A kistérség elnevezése

A Hegyköz újabbkori elnevezés, a 18. századból, de gyökerei a középkorból származnak. A Sárret, Sebes-Körös, Kis-Körös és Berettyó által körülölelt falvak összefoglaló neve Kiskalota volt¹, ennek folytatása a Kis-Köröstől keletre a Berettyó és a Sebes-Körös között az erdélyi határig nyúló Középkalota, Kolozs megyében pedig Kalota, mai nevén Kalotaszeg. Jakó Zsigmond említi meg, hogy Középkalota egy része a Hegyköz nevet kapta. A meghatározás nem pontos, mivel a Középkalotához tartozó rész (a Berettyó bal partja és a Rézalja egy része) a Hegyköz vidékének még a felét sem teszi ki. Ide tartozik a történelmi Érmellék és Kiskalota egy-egy része.

Az 1891-ben megjelent Az Osztrák–Magyar monarchia írásban és képekben című kiadványban olvashatjuk: „A Berettyó ezüst szalagként kígyózik végig a Hegyközön. Így nevezik az Érmelléki és a Bihari hegyek közt eső Berettyómelléki síkot és halmos vidéket... Határt szab a Hegyköznek a Bihar városa alatt elfolyó Kösmő, melyet Pap-Tamási mellett vesz föl a Berettyó új csatornája”.

Gy. Szabó Gyula a Hegyköz-előtaggal rendelkező falvak csoportja alapján próbálta behatárolni a Hegyköz vidékét². Kósa László, Filep Antal: A magyar néptáj-történeti tagolódása című munkájában hasonló következtetésre jutott, de már ide bevette Szalárd és Micske helységeket is³.

Mind a mai napig senki sem próbálta pontosan meghatározni a Hegyköz vidék területét, meghúzni határait. De nem is lehet pontosan elhatárolni, mivel átfedések vannak, főleg a Hegyköz és az Érmellék között. A Rézaljától ma már könnyen el lehet választani, mivel a magyarok falvak mind ide tartoznak. Néprajzi vonatkozású adatok alapján már könnyen el lehet különíteni az Érmelléktől is. Számtalan népszokás, hagyomány (fonóka, lakodalmas, szüreti bál, szájhagyományok, gyermekmondókák), népviselet szorosan összeköti Sítért vagy Hegyközcsatárt Szalárral, vagy Hegyközszentimrével.

selet szorosan összeköti Sítért vagy Hegyközcsatárt Szalárral, vagy Hegyközszentimrével.

Földrajzi fekvése

A Hegyköz Nagyváradtól északkeletre, a Berettyó középszakasza mentén elhelyezkedő dombvidék, kb. Hegyközszáldobágy–Hegyközpályi–Hegyközkovácsi–Jákóhodos–Biharvajda vonalától északkeletre Tóti–Berettyókirályi vonaláig. Északnyugaton, az Érmelléki dombvidék Berettyó-völgye felé néző területe, Biharvajda–Hegyközszentimre–Hegyközszentmiklós–Berettyókirályi vonalától, déldélkeleten a Rézalja dombjainak Berettyó felőli része, Tóti–Micske–Tótfalu–Kisalmás–Sítér-völgy–Hegyközszáldobágy vonaláig.

A Hegyköz vidékéhez tartozó települések két fő útvonal mentén helyezkednek el. Az első Nagyvárad északi részén indul ki, amely átvezet az ún. Bihari-hágón, vagy régi nevén Nagy-hágón, melyen hajtűszerű serpentinek vezetnek. Ez a felső útvonal hol a dombok tetején, hol a völgyek mélyén szalad fel-le. Itt sorakoznak: Hegyközpályi, Hegyközújlak, Hegyközcsatár, Hegyköztóttelek, Sítér, Sítérvölgy. Innen nem vezet tovább műút. Hegyközszáldobágyot Várad felől lehet jól megközelíteni, a Kórház utcán keresztül, mintegy 5 km-re a várostól. A másik a Bihar–Margitta útvonal, a Berettyó völgye mentén elhelyezkedő falvak sora: Hegyközkovácsi, Szalárd, Hegyközszentimre, Jákóhodos, Biharvajda, Fegyvernek, Tótfalu, Csohaj, Szentjobb, Hegyközszentmiklós, Csanáros, Sárszeg, Poklostelek, Vámosláz. Micske, Szentlázár, Berettyókirályi, Tóti.

Domborzata

A Hegyköz 300 m-nél alacsonyabb hegylábi dombvidék, melyet az erózió hozott létre, a folyóvizek által lehordott hordalékból. Nagyvárad fölött, északra a

¹ Jakó Zsigmond: *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Budapest, 1940., 16.

² Gy. Szabó Gyula: *Településneveink. Sorozat a Bihari Naplóban, 1990–1991*.

³ Kósa László, Filep Antal: *A magyar néptáj-történeti tagolódása*. 115.

Dorongos 230 m, a Nagy-hágó 201 m, a Bihar község melletti Órhegy 214 m, Hegyközcstár mellett a Hajnalhegy 196 m, Kővág és Kistótfalu között a Kis-Mihályhegy 289 m, az Érmelléki dombvidék viszont nem éri el a 200 m-t sem. Középen pedig a Berettyó széles, lapos völgye terül el. A felszínen neogén üledékek találhatók: márna, homok, agyag. A folyó mentén hét terasz különböztethető meg. A teraszok relatív magassága csökken az alföld felé. Sőt az első három terasz, süllyedés következtében, lassan beolvad az alföld felszínébe. Elhelyezkedésük asszimetrikus: jobban kifejlődtek a völgy bal oldalán.

Jelentős ásványi kincsekről nem beszélhetünk, csak a termálvizekről. Mind az Érmellékre, mind a Berettyó mentére jellemző a geotermális anomália. Így, főleg a múlt század hetvenes éveiben végzett fúrások alkalmával több helyt tört fel a meleg víz, s egyes helységeken kis fürdőt, strandot létesítettek, ennek hasznosítására: Hegyközszentmiklóson, Vámoslázon. E fürdők kitűnőek reuma kezelésére.

Éghajlata

Az év folyamán gyakori az óceáni eredetű légtömegek betörése, s gyakoriak a frontátvonulások, melyek nagyobb mennyiségű csapadékot hoznak. Gyakori a felhősödés. De ugyanakkor ez csökkenti a nagy hőmérséklet ingadozásokat. Ezeket figyelembe véve az éghajlat moderált mérsékelt szárazföldi.

Az évi középhőmérséklet 9–10^o Celsius, a januári –2^o C, de sokszor magasabb, 0^o körüli. A júliusi középhőmérséklet 20^o C. Az első fagyok november elején jelennek meg, az utolsók április közepén, de ezek már nagyon ritkák.

Az évi csapadék mennyisége 500–700 mm. A legcsapadékosabb hónap a június. Legkevesebb csapadék márciusban és augusztusban hull. Nyáron néha torrenciális esők is hullanak. Télen hó formájában hull, az évi vastagsága 35 cm, de gyakran elolvad, nem tartós. Érdekes módon nem a nyugati szél az uralkodó, gyakori a déli és az északi szél.

Vizei

A Hegyköz egyetlen jelentős folyója a Berettyó. Széles völgyet hozott létre a Rézalja és az Érmelléki dombok között. Valamikor kiterjedt mocsaras vidéken folyt, gyakori árvizekkel, de a múlt században csatornák közzé szorították. Bal oldali mellékfolyói a Bisztra,

Gyepes (Valea Fîneței), az Almás-patak, Danca-patak (Valea Vițeilor), ebbe ömlik a Síter felől folyó Güzsü-patak (Valea Șisterea), a Kösmő (Cosma), melybe a Pályi-pataka ömlik. Jobboldali mellékfolyói a Fancsika-patak, a Szentmiklós-pataka, Ágré-patak.

A múlt század hetvenes éveiben a patakok mentén vízgyűjtő tavakat létesítettek. Az Almás patakon, Fegyvernek közelében, a Güzsü-patakon a 14 hektáros Síteri-tó, a Dancán egy 32 hektáros tó, Hegyközüjlak mellett a Kösmőn, a Pályi-patakon, Szentimre közelében az Ágré-patakon egy 40 hektáros, és a Szentmiklós patakán. Sajnos ezek a vízgyűjtők gyorsan töltődnek fel a patakok hordalékával, főleg a tavaszi áradások alkalmával, s ha ki nem kotorják őket hamarosan, teljesen feltöltődnek. Különösen erdős környezetük miatt érdemes lenne értékesíteni turisztikai szempontból. Egyelőre Pályi mellett, valamint a Síteri-tó mellett készült turisztikai létesítmény.

Élővilága

Az eredeti **természetes növényzet** már nem létezik. Valamikor ezt az egész területet hatalmas erdőség borította. Az egyes községeknél fellelhető földrajzi nevek között sok olyat találunk, melyek annak a határrésznek korábbi állapotára mutatnak. Síternél: Csertető, Cserőrét, Irtás, Ciher; Szalárdnál: Szilvölgypuszta; az Érmelléki dombok Cserhát elnevezése, a több helyt előforduló Száldobágy (hársfa). Az Ér és a Berettyó közti dombokat, mint a középkori Cserhát név is mutatja, egykor zárt erdő fedte. Írásos adatok szerint a Rézalja tölgyesei lenyúltak a Berettyó széles völgyébe és Királyi, Fancsika, Vámosláz, Csalános de főleg Szentjobb és Szentimre határában a rakoncátlan folyó többet elmocsarasított közülük. Az adatok egybevetéséből világosan látszik, hogy a rézaljai tölgyesek a Berettyó völgyén át összeköttetésben állottak a Cserhát erdeivel⁴. A rengeteg Szalárdtól kezdve Váradig felszorult a hegyekre. Meg kell említenem, hogy az itt élő nép a dombokat, de főleg a szőlős dombokat hegynék nevezi. Az Érmelléki dombokon és a Bihar mögötti dombokon levő erdők fokozatosan szorultak feljebb a szőlőt ültető jobbágyok buzgalma elől. Az itteni szőlőtermesztés nagy múltjára az okleveles adatokból, méreteire pedig a 14. századi dézsmajegyzékből nyerünk felvilágosítást. Ma már csak erdőfoltokat találunk e vidéken, összefüggő erdővel csak a már említett Száldobágy–Síter-völgy–Tótfalu–Micske vonalától kelet-délkeletre találkozunk.

⁴ Jakó, i.m. 7.

Leggyakoribb fák a tölgy különböző fajtái, cser, juhar, hárs, gyertyán, kőris. Sok helyt, a hajdani irtások helyén, az utak mentén, vagy a gyepükön gyakori cserjék a csipkebogyó, galagonya, kökény, bodza, kecskerágó, szeder, a legelőkön az ördögszekér. Sok felé akácosokat telepítettek. A dombok közötti vizenyős helyeken, a patakok mentén, de sok helyt a Berettyó mentén gyakori a nád, sás, káka, gyékény. Ezek a növények valamikor nagy területeket borítottak be.

Állatai közül elsősorban a rágcsálókat említhetjük meg: ürge, hörcsög, üregi nyúl, mezei egér. Az erdők közelében előfordul a róka, a görény. Az utóbbi időszakban a környéken nagyon elszaporodtak a vaddisznók, s óriási károkat okoznak a mezőgazdaságnak. Az őzek gyakran csapatostól jönnek ki az erdőből, s vágnak át a szántóföldeken. Az erdőben még a szarvas is előfordul. Itt ott elszaporodtak a fácánok. Mivel a dombokon jelentős a gyümölcsstermesztés, sok énekes madárral találkozunk, de számuk az utóbbi időben erősen megcsappant. Veréb, stiglic, töviszúró gébics, különböző rigófélék, szarka, de gyakori a fakopáncs vagy harkály, a kakukk. Elég ritkák a ragadozó madarak, mivel értelmetlenül irtják őket. A falvakban és a vizenyősebb területeken elég gyakoriak voltak a gólyák, de ma már számuk szintén megcsappant.

AZ ÁRPÁD-KORI TELEPÜLÉSHÁLÓZAT KIALAKULÁSA

A Hegyköz falvainak zöme Árpád-kori település. Egy részét katonai szempontú telepítések alakították ki: Bihar, Hegyközcsatár, Hegyközsáldobágy, Hegyközüjlak, Hegyközkovácsi, Jákóhodos, Fegyvernek, a bihari várat kiszolgáló telepések, majd a váradi püspökség katonáinak lakóhelyei. Bihar, Szalárd, Hegyközszentimre, Szentjobb egyházi központok voltak. Biharon állott a Szent István által létesített püspökség, melyet Szent László később Váradra helyezett. Szalárdon Szűz Máriának szentelt ferences kolostor állott, ahol Vitéz János is töltötte idejének egy részét, s ahol Szalárdi János krónikásunk is nevelkedett. Hegyközszentimrén a szent herceg kultuszára épült bencés monostor. Szentjobbon pedig a Szent Jobb őrzésére épített monostort Szent László királyunk.

A települések vizsgálata világosan mutatja, hogy a lakosság nagyon jól kihasználta a természetnyújtotta lehetőségeket, kihasználva a vizek, erdők védelmét. Szentjobb vára a Berettyó mocsarai közötti emelke-

dőn állott, Szalárdot a környező mocsarak is védték. Hegyközcsatár, Hegyköztóttelek és Síter ellenben a dombok tetején épült, mivel a környezetükben levő szűk völgyeket télvíz és tavasz idején járhatatlanná tették a vizek.

A felső Tisza területét az Ond törzs szállotta meg. Ennek népei vették birtokukba elsősorban a Fekete-Körös mentét és a Sebes-Körös melletti, menedéket nyújtó mocsarakat. Volt két bihari nemzetség, melynek kezdetei visszavezethetők a 10. századba: az Ákos és a Barsa nem⁵. Az Ákos nemnek csaknem minden ága birtokolt Bihar megye területén, a Berettyó vidékén, s már a 12. században állott monostoruk Pályin. Bihar megye lehetett a Barsa nem ősi fészke. Uradalmak a Berettyó, a Sebes-Körös és a Fekete-Körös völgyében terültek el, egyházuk pedig valószínűleg a 12. században már álló Bátormonostor. Birtokaik: Barsa, Bátor, Adorján, Almás, Apamolna, Györös, Kovácsi, Körösszeg, Orosi, Szalárd, Széplak.

A 10–11. század fordulóján vette birtokba a magyarság a Sebes-Körös völgyét. Itteni birtokai igazgatására szervezte meg Szent István, a régi földvára miatt fontos Bihar központtal, a bihari várispánságot. A királyi ispánság hatalmas testéből igen korán tekintélyes uradalmak szakadtak le. Mindjárt a királyság első évtizedeiben a bihari püspökség megkapta a Fekete-Körösig nyúló hegyek lábainál elterülő erdős és még gyéren lakott vidéket. A Berettyó és a Sebes-Körös mentén a Hontpázmány nemzetség jutott nagyobb területekhez. A korabeli írásokból tudjuk, hogy e nemzetség ősei Szent István uralma kezdetén bejött délnémet lovagok voltak, akik a pogány lázadások leverésében nyújtott segítségükkel nyerték el a király bizalmát.

A királyi ispánság telepítő tevékenysége világosan megmutatkozik a bihari földvár körüli síkságon. A középkorban itt állott és részben ma is meglévő falvakról több-kevesebb bizonyossággal kimutatható, hogy alapjukat a királyi magángazdaság népei rakták le. Az egyháziak kezére jutott községek kivételével, a falvak egy része az uradalom felbomlása idején várjobbágyok, királyi serviensek, egyszerűen jobb módú katonáskodó szabadok tulajdonába kerültek. Új gazdáik a 12. századi változások kohójában egységes középnemesi osztályba olvadtak össze. Ez a réteg lett a kialakuló nemesi vármegye egyik fő alkotóeleme. Társadalmi súlyát biztosítani tudta vagyonának megőrzésével. Közülük került ki a szolgabírák, esküdtek, alispánok legnagyobb része.

⁵ Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, 668.

A Szalárdtól nyugatra fekvő terület benépesülését vizsgálva, elég pontos adataink vannak a királyi uradalom tevékenységéről. A várjobbágy származású Hodosi Jakó család itteni két faluját, Hodost és Kovácsit, a 12. század végéről fennmaradt püspöki tizedjegyzék említi először, de kialakulásuk közvetlen a királyi ispánság megszervezése utáni évekre tehető. A bihari vár közelében létesült Kovácsit először a várban szükséges kovácsmunkák elvégzésére rendelt népek lakták. A 13. század második felében kerülhetett, Hodossal együtt, a Jakó család őseihez. 1268-ban még királyi birtok lehetett, mert a család királyi serviensek közzé emelt ősei nem innen származtatták magukat.

A hegyek lábánál elterülő síkságra, valamint a síkra néző lejtőkre épült közösségek a váradi egyház birtokába kerültek: Pályi, Újlak, Csatár, Száldobágy, Tóttelek, Kovácsi, Vajda, Szentimre. A falvak alapját itt is a királyi uradalom rakta le, s az új gazdák az ispánság törzsbirtokait annyira benépesült állapotban kapták meg, hogy századokon át tartó birtoklásuk alatt alig egynéhány kisebb települést hoztak rajta létre.⁶

A Bihar mellett ma is meglévő földvár már a honfoglalás előtt védelmi és szervezeti központ volt, ezért Szent István itt szervezte meg a Körösök közti királyi birtokok központját, az egyházi igazgatás első székhelyét, a bihari püspökséget. Ezt később Szent László áthelyezte Váradra. Bihar neve a magyarban és bolgár–törökben is használatos bolgár–szláv személynév.

Csatárt bolgár–szláv néptöredék alapította. Neve a szláv scitari szóból származik, mely pajzskészítőket jelent. Első lakói a közeli várban szolgáló fegyverkovácsok lehettek. A bihari vár felett emelkedő dombokat a magyarságnak, már csak katonai okokból is, igen korán meg kellett szállnia. A Sebes-Körös völgy-szájánál, a jobb parti dombok legmagasabb pontján települt meg Száldobágy. A nehezen megközelíthető helyre települt községet forrásaink a 13. század elejétől kezdve emlegetik. Szokatlan fekvéséből következik, hogy lakóit katonai célból telepítették ide, amikor a Kösmő patak völgye még nem települt be. 1236-ban is várszervezetbe tartozó népek lakták. A Berettyó melletti Vajda szintén 13. század előtti település, mely korán a püspökség birtokába került.

A Kösmő patak völgyének benépesülése a 13. század második felében kezdődött, a már meglévő pásztortanyák állandó lakhelyekké történő átalakulásával. Pályi és Újlak a századfordulón már állott.

Hegyközpályi volt később a nemesség gyűléseinek, elsősorban a nádori congregációknak a színhelye. A 13. században a felbomlás előtt álló királyi uradalom még két falut hozott létre: Latabárt és Tótteleket. Latabárt alighanem a Váradi Regestrumban 1221-ben szereplő Latibár vitéz alapította. Később a török háborúk alatt teljesen elnéptelenedett. A Csatárról Szalárdra vezető út jobb oldalán állott, Tóttelek közelében. Neve, mint határrész, mind a mai napig fennmaradt. Tótteleket a török elől menekülő délszlávok letelepítése hozhatta létre. A várszervezet felbomlása után a Geregyék birtokába jut, majd a váradi püspökség tulajdonába, a többi fennemlített faluval együtt.

A szentjobbipapáság törzsbirtoka a Berettyótól jobbra, az Érmelléki dombok lábánál feküdt. A Szentjobb körül fekvő falvak azon a területen alakultak ki, melyet Szent László adott a monostornak. A Szent Jobbot rejtegető Mercurius bizonyára nem valami sűrűn lakott vidékre menekült, hanem az ország gyéresebb népességű részein számított biztos bújóhelyre. Bár a Berettyó középső szakasza a 11. század végén már semmi esetre sem lehetett lakatlan, az apátság falvait mégis a barátok telepítésének tartjuk.

I. István 1038. augusztus 15-én halt meg. Római szarkofágból átfaragott koporsóban, az általa alapított székesfehérvári királyi bazilikában temették el. 1061-ben I. Béla király Székesfehérvárra országos gyűlést hív egybe. Az összegyűlt tömeg Vata fia, János vezetésével a pogány valláshoz való visszatérést követeli. A király katonaságával szétoszlatja a lázongó tömeget, leveri a második pogány zendülést. Ezzel egyidőben, tartva a pogány zendüléstől, I. István földi maradványait felemelik és egy hatalmas kőlap alá rejtik. Ekkor volt alkalma Mercurius örkanonoknak (kinek feladata a királyi sír őrzése volt) leválasztani a jobb kart és elvinni saját, fából épült családi monostorába. Tehát 1061-ben került ide a Szent Jobb, melyet a későbbi történesek igazolnak. 1083-ban István királyt szentté avatták. Sírházhoz Székesfehérváron halála napján, augusztus 15-én gyűlést hívtak össze. Három napi böjt, a legenda szerint a sírkőnek csak Salamon elengedése után lehetségessé vált elmozdítása és a 19-én este történt csodás gyógyulások után felnyitották a sírt, kiemelték és ezüstládába helyezték István földi maradványait, melynek jobb karja hiányzott. Ezt 1084. május 30-án találták meg a Berettyó melletti családi monostorban, melyet Szent László megerősített, s ahol apátságot alapított a Szent Jobb tiszteletére, s a település is innen nyerte a nevét. A monostort Szűz

⁶ Jakó, i.m. 67.

Mária tiszteletére szentelték fel. Az a tény, hogy az új monostor nem Szent Istvánt nyeri védszentjéül, szintén amellet szól, hogy Szent László építkezése előtt valóban állt ott egy egyház a boldogságos Szűz tiszteletére. Szent László a szükséges javakkal adományozta meg az új monostort: odaadta Szalacs és Szatmár vámját, Szentjobb helység vásáradóját, rendelkezésére bocsátott több mint 50 mesterembert. Mindjárt a keletkezésénél olyan elemek csoportosultak, amelyek még Szent László idejében egy kis város kialakulásához vezetett a monostor lábánál, melyet Szent-Jobbnak, később Szent-Jognak neveztek.

Csalános és Csohaj már későbbi település a Berettyó másik partján. Legkésőbb Szentmiklóst alapították a Cserhát erdős dombjai között talán az 1172-ből reánk maradt birtokösszeírásban felsorolt erdővók (custodes nemorum) által.

A Berettyó bal partján, a hegy lábánál a Hegyköz kezdetétől a megye határáig, a 12. század végén meginduló királyi adományok nyomán egymás után alakultak ki a magyar községek, melyek később az adorjáni és a sólyomkövári uradalmak megalapítását tették lehetővé. Ezek a falvak északkelet felé haladva a következők: Szalárd, Adorján, Síter, Fegyvernek, Poklostelek, Vámosláz, Micske, Sanci, Margitta, Felsőábrány, Bályok, Széplak.

A HEGYKÖZ A KÖZÉPKORBAN

A gazdasági élet

A középkorban a Várad–Szatmár útvonal nem egyezett a maival. Váradról kiindulva Bihar mezővárosra áthaladva Szalárdon kelt át a Berettyón és itt kettéágazott: egyik vonala a vámos Székelyhídon és Asszonyvásárán, a másik a vásáros Szentjobbon és a vámos Olaszin át vezetett Szalacs városba. Szalacson ezt keresztezte a szabolcsi és szolnoki nagy sószállító út, Olaszin pedig a Krasznából jövő és Székelyhídon át a nyugatra vivő út. Székelyhídon ágazott ki észak felé a Nagymihályon (később Érmihályfalva) átvezető nagy út. Ez jelentősen kihatott az út mentén elhelyezkedő településekre.

A Hegyközvidék tatárjárás előtti gazdasági fejlettségére mutat az 1213–14 körül említett szőlők, gyümölcsösök és malmok. A szentjobbi apátság Szent Lászlótól 16 különféle foglalkozású szolgáltató csoportot kapott.⁷

Az 1241-es tatárjárás végigpusztított e tájon is. Györffy György szerint a tatárjárás előtt említett 168 helység közül 30, kb. 18 százaléka szűnt meg végleg, de a szentjobbi apátság birtokösszeírásának és a Váradi Regestrumnak számos ismeretlen helyneve alapján, melyek valószínűleg szintén elpusztultak, az elnéptelenedés arányát a fenti érték kétszeresére kell tennünk. Szentjobb ugyanúgy elpusztult mint Várad. A Szent Jobbot Raguzába menekítik. A vész elmúta után ismét itt őrizték, de csak a karcsont került vissza, a kéz feje Raguzában maradt. Van az ereklyéről egy egyházi ének, mely arról is nevezetes, hogy a legrégibb magyar nyelvű nyomtatvány volt, melyet 1484-ben adtak sajtó alá Norimbergában, és amely arról tanúskodik, hogy az ereklye itt volt a tatárjárás után is.

A váruradalmak kialakulása

A tatárjárás egyik hatása a várak építése és váruradalmak létesítése volt. A Dunántúlról származó Geregye nembeli Écs fia, Pál országbíró, aki már 1236-ban több birtokot kapott a királytól ezen a vidéken, birtokainak védelmére felépítette Adorján várát, Sólyomkö várát, Sebesvárt. Adorján vára körül létrejön az adorjáni váruralom, melynek később Szalárd lesz a központja. Sólyomkövár volt hivatott a Sebes-Körös (Barátkától) és a Berettyó felső folyása (Vámosláz) közti hatalmas uradalom irányítására és védelmére. A Bisztra menti és Berettyó menti részek irányítása később Micske feladata lesz. Pál fia, Miklós vajda fellázadt IV. László ellen. A király a Barsa nembeli Tamást küldte leverésére, aki 1277-ben elfoglalja Miklós vajda várait, s így uradalmak a Barsa nemkezére jutottak. Tamás fia, Kopasz nádor lett öt vármegye (Bihar, Szabolcs, Szatmár, Szolnok, Kraszna) legfőbb bírójának és korlátlan ura. Hatalma tetőpontjában azonban összetűzésbe került Károly Róbert királlyal, aki 1318-ban elkobozza összes uradalmait. Az elkobzott várakba a király által kinevezett várnagyok kerültek, az öt vármegye feletti legfőbb bírói hatalmat pedig a Barsákat leverő hadvezér, Debreceni Dózsa nyerte el.

Zsigmond király a sólyomkövári uradalmat 1389-ben Kaplai János szörényi bánnak adományozta, s a következő századokban az uradalom sokszor cserélt gazdát. Az adorjáni uradalmat 1395-ben, Szalárddal együtt Csáky Istvánnak és fiainak adományozta. Ettől kezdve a Csákyak birtokában maradt, hosszú századokon keresztül. Az adományozás oklevele a

⁷ Györffy, i.m. 668.

tartozékokról csak általában szól. Először 1421-ben, a Csákyak osztálylevele emlékezik meg a vár román falvairól: Borzik vagy Borszeg, Doborka (hamar elpusztult), Kozmaalmás, Kővág, Tótalmás. Később még két kis falu alakult ki: Sítervölgy és Férgeság.

Az egyház a fejlődés motorja

Ebben az időszakban, a 13. századtól a 14. század közepéig, e terület irányító és fejlesztő tényezői a kolostorok és a váradi püspökség voltak. A kolostorok voltak a keresztény műveltség központjai. A szerzetesek fő foglalkozása az oltár szolgálata volt. De emellett több foglalkozásuk volt: ők tanították a község gyermekeit a monostor iskolájában, mások a betegeket és nyomorékokat ápolták, gondoskodtak az utasok, vendégek szükségleteiről, ismét mások a hiteleshelyi teendőket végezték, írták, sőt rajzolták azokat a nagy könyveket (kódexeket), melyek középkori műveltségünk tanújelei, történelmünk fontos forrásai. Híven ősi jelszavukhoz – „keresztel és ekével” – követésre méltó gazdák voltak, akik megművelték földjeiket, szőlőt és gyümölcsfát ültettek, foglalkoztak állattenyésztéssel, halastavakat, gazdasági tanyákat létesítettek.

A szentjobbi kolostor hiteleshelyi joggal is rendelkezett, melynek eredete nem mutatható ki, de már 1239-ben nyoma van (conventus S. Dextre), hogy messze földről, a Szamos mentéről is eljöttek ide a perlekedő felek, hogy Szent István jobbára esküt tegyenek, a konvent pedig az előtte lefolyt perről hiteles levelet adott ki. A rányomott pecséteken (három ismeretes) könyöknél meghajlított, kézfejével lefelé emelkedő s három ujjával áldást adó kéz látszik. Hiteleshelyi jogát 1486-ban veszíti el.

Az adorjáni nemzetségi birtokon biztos állott családi monostor, de hogy hol, azt nem tudjuk. Szalárd ferences kolostoráról csak a 15. századból vannak írásos adataink, de a kolostor egyházának gótikus stílusa mutatja, hogy legalább egy évszázaddal korábban épült. Szalárd földrajzi fekvése a középkori Várad–Szatmár útvonal mentén, a közeli Adorján várának védelme, valamint az itt álló kolostor biztosították azokat a feltételeket, hogy már a 14. században mezővárosi ranggal rendelkezett. Híres volt vásáraitól, melyeken gyakorlattá vált a bírói ítéletek közhírré tétele. A 15. századtól vámszedési és sótárolási ranggal is rendelkezett. A templom, amely ma a település nyugati oldalán emelkedik, valamikor a város közepén állott. A Csákyak szerveztek itt maguknak családi klastromot, akik a ferenceseket bízták meg, hogy hirdessék

az igét. Az egyháztól északra állt a kolostor, melynek első említése 1400-ból származik, amikor IX. Bonifác pápa bullájában búcsút engedélyez az épülő kolostornak, de később, 1402 után épült fel. 1451 telén Vitéz János püspök e falak között huzamosabban időzött, innen keletkezett egyik levelét. Falai között élt Szalárdi Sándor János krónikás is. 1556-ban a szerzetesek az ecsedi várba menekítik az egyház kegyzsereit.

A szentimrei apátságról nem sokat tudunk. A szentjobbi apátsággal szemben, mely királyi monostor volt, a szentimrei apátság nemzetségi monostor volt. Hogy melyik e nemzetség, nem tudjuk, története ismeretlen. 1340-ben még szerepel Báthori András váradi püspök levelében.

Nyilván a legnagyobb hatalom a váradi püspökség és a káptalan volt. De e területen mégis kevesebb befolyásuk volt. Birtokukban volt Pályi, Újlak, Csátár, Tóttelek, Száldobágy, Kovácsi, Vajda, Szentimre.

Árpád-kori templomaink, melyek ma műemlékek, a 13. században épültek, román vagy gótikus stílusban. Ilyen az újlaki, a csátári református templom, a síteri, a szalárdi, a hodosi, a micskei református templom. Ezeket azóta átépítették vagy kibővítették. Egyedül a micskei templom maradt meg eredeti formájában, négy fiatornyos, árkados galériás tornyával, de a bolt-hajtásos mennyezetet síkmennyezettel cserélték fel. A középkorban a templomok belső falait sok helyt freskók díszítették. Ezeket a reformáció idején, a 16. században lekaparták vagy lemeszelték. Ezek töredékei ma is fellelhetők Sítérben, Szalárdon, Hodoson. Restaurálás segítségével talán a síteri templomban lehetne a legtöbbet megmenteni, melyek a 13. és 14. századból valók.

Mivel a települések zöme a közlekedési utak mentén alakult ki, ezért szerkezetük vonalas típusú, vagyis hosszan nyúlnak el az út két oldalán. Az ebből nyíló utcák csak később keletkeztek. Halmaztelepülés csak kettő alakult ki: Szalárd és Szentjobb. Legfőbb telepítő tényezők a kolostorok és a vásártartás volt. Ezek köré épültek a házak. A vásárok fejlődése, a lakosság differenciálódása a különböző mesterségek kialakulásához és elterjedéséhez vezetett, az egyes mesterségek képviselői és azok családjai, egész utcasorokat hoztak létre: például a fazekasok, csizmadia stb. utcája.

Bihar megye 1552. évi dikális összeírásából pontos képet kapunk a települések földbirtokosairól. A Hegyköz legnagyobb földbirtokosai a Csáky család, a váradi püspök és a váradi káptalan. A földbirtokosok mellett megjelenik a hozzátartozott porták száma. Ebből következtetni lehet a települések nagyságára. A

nagy települések a következők voltak: Szalárd 43 portával, Csátár 61 portával, Tóti 42 portával, Újlak 38, Micske 36, Latabár 32, Hodos 27, Szentimre 26, Pályi 20, Szentmiklós 18, Tóttelek 16, Síter 16, Szentjobb 15 portával. A legkisebb volt Szentlázár 2 portával.⁸

A 16. század közepén tért hódít a reformáció. A Hegyköz vidékén 1556-ban áttérnek a kalvinista hitre. Jelenleg is a vidék nagy része református: Hegyközsáldobágy, Hegyközpályi, Hegyközüjlak, Síter, Hegyközkovácsi, Jákóhodos, Biharvajda, Hegyközszenkimre, Tóti, nagyjából Szalárd, Hegyközszenmiklós, Poklostelek, Micske, Hegyközcátár. Katolikus Hegyköztóttelek (szlovák újratelepítés volt 1781-ben), nagyjából Szentjobbon, kevesebben vannak Hegyközcátáron, Szalárdon, Hegyközüjlakon, Hegyközszenmiklóson, Micskén. Nagyrészt ortodox lakosságú Sítervölgy, Csohaj, Farnas, Fegyvernek, Tótfalu, Kővág, Kisalmás, Borszeg, Sárszeg, Vámosláz vagy Kisláz, Szentlázár, Berettyókirályi.

A szentjobbi vár

A szentjobbi várat 1475-ben említik először, mint az apátság várát. Talán a tatárok betörése után épült, de adatunk nincs rá. A törökök terjeszkedésével egyidejűleg felértékelődik az apátság egykori várának szerepe. A pálosok elmenekülése utáni birtoklástörténetet csak hézagosan ismerjük. 1563-ban Németh Ferenc tulajdona, 1584-ben a Csákyak végházai között sorolják fel, 1595-től Bocskai István tulajdona. Ekkor a vár jelentősen kiépülhetett, mert Bocskai 1598–1599-ben hosszabb időt töltött itt, s castellumként emlegetik tartózkodási helyét (castello suo vicino a Varadino). 1607. május 1-jén Rhédey Ferenc kapta meg Rákóczi Zsigmond fejedelemtől. Rhédey berendezkedik a Várad után legfontosabb erődítménybe. A várban is építkezik. 1621-ben végrendeletében a kaputoronyról intézkedik, s ő az, aki a régi monostor templomát is rendbe hozatja. Halála után ide temetik. A várban a Rhédeyek építhették a legtöbbet, ez volt a család egyik központja. A várat Szalárdi János közvetlenül a török foglalás előtt így írja le: „...a várnak szép erőssége volna kívül is, négy reguláris, ugyan jókora, méren földdel töltött téglafal-bástyái, közköfal-kerítései, körös-környül jó szélesen a Berettyó lévén alatta kiöntödvé, az belső vára pedig négyszegben való sorbéli

igen friss úri házakkal olly erősséggel volna építve, az bástyák és tornyok szép tarackokkal, szakállasokkal, muskotályokkal erősítve, hogy ha elegendő olthalmazó nép lehetne benne, oda az ellenség kőfalrontás és ostrom nélkül be nem mehet vala.”⁹

1660-ban a törökök elfoglalják Váradot. Még ki sem tavaszodott, már a vidék legjelentősebb erőssége, Szentjobb után is kinyújtja kezét. Felszerelése megfelelő volt, csak elegendő védő nem volt benne, így 1661. február 21-én harc nélkül bevették a törökök. Szentjobbon szandzsákokat létesítenek, melynek fennhatósága alá kerül az egész Berettyó völgye.

Adorján vára – bár a katolikus Csákyaké – mindig hű maradt az erdélyi fejedelemhez. Igaz, Csáky Pál 1556-ban meghódolt Ferdinándnak, de csak azért, hogy a várat el ne vegyék. 1558-ban Csáky Farkas alattvalói áttérve a protestáns hitre, megrohmozták a szalárdi kolostort és elfoglalták a templomot. 1604-ben a Bocskai ellen induló Belgiojoso itt rendezkedik be, de ahogy kivonult a várból, az azonnal meghódolt a fejedelemnek. 1613-ban özvegy Csáky Istvánné, amikor megtudta, hogy a Váradon megölt Báthori Gábor holttestét „egy alávaló ökör szekeren” Ecsedre szállítják, a „testet Adorján alatt elvettette, a maga kocsijára tette, s úgy vitte be Ecsedre.”¹⁰ Szalárdi is megemlíti krónikájában, hogy 1659-ben a vár a fejedelem szolgálatában állott. Szintén ő említi, hogy 1660-ban Barcsai Ákos egy ideig itt tartotta fejedelmi udvarát. Várad elfoglalása után, a törökök lerombolják Adorján várát is.¹¹ De erről nincsenek írott adataink. Evlia Celebi török utazó elbeszéléséből tudjuk, hogy stratégiai fontossága miatt Apafi Mihály kijavíttatja a várat, s katonákat helyez el benne, megsértve a békekötést. Ezért Mehmed pasa 1665-ben lerombolja, Székelyhíd várával együtt. A vár két nap alatt a föld színével lett egyenlő, ágyúit és összes harci eszközeit Váradra szállították. Ezzel meg is szűnt a vár jelentősége.

A török uralom alatt

A török uralom alatt a terület lakossága növekedik, gazdasági élete fellendül. Főleg Szalárd fejlődik dinamikusán. Bekebelezi tíz szomszédos helység területét. Míg 1552-ben 45 portával, 1665-ben már több mint 100 portával rendelkezik. Fontos mezőgazdasági eseménynek tekinthető, hogy a törökök megkezdtek

⁸ Pest Frigyes kéziratosa helynévtárából. 1864. Bihar vármegye, I., 10–48

⁹ Szalárdi János: *Síralmas magyar krónikája*. 647.

¹⁰ Budai: *Magyarország története*. II., 229.

¹¹ Gheorghe Gorun: *Contribuția cetății Adrian la lupta pentru autonomia Transilvaniei*.

a kukorica termesztését (törökbúza), melyet a lakosság nagy kedvvel vett át. Fejlődött a kertészkedés – káposzta, répa, petrezselyem, veres- és fokhagyma termesztése –, melyet Váradra szállítottak. Nagyobb arányokat öltött a jóságtenyésztés. A Körösök és a Berettyó középső részein az ingoványok tisztásai, szigetei tele voltak legelésző csordákkal, juhnyájakkal. A kereskedelem rendszerint csere útján történt: a törökök szövetet, ipari cikkeket adtak a jóságokért, vagy pénzben fizették ki. A malmokat mindig kímélte a török, sőt maga is épített – a kenyérsütés a váradi vár törökjei számára jövedelmező foglalkozás volt. A halászat a lakosság egyik főfoglalkozását képezte, de ezért adót kellett fizetni mind a töröknek, mind a magyar földesúrnak.

Fontos megjegyeznünk, hogy a kurucok az 1670-es és 80-as években közel tíz évig itt kaptak szállást és élelmezést. Több helyen tartottak gyűlést, így 1674. augusztus 23-án Csátárban, ahol elhatározták, hogy Wesselényi Pál legyen az összes bujdosók fővezére.¹² Következő gyűléseik: Püspöki 1675, Tóti 1677, Vajda 1678, Bihar 1678 és 1684, Margitta 1679 és 1684, Diószeg 1681.¹³

1683-tól, a török elleni háború megindulásától ez a terület minden eddiginél fokozottabb mértékben vált katonai hadszíntérre. Petneházi Dávid kuruc kapitány – miután Thököly Imre kuruc kapitányt a török vasra verte – háromezernyi hadával csatlakozott Caraffa császári tábornokhoz, kinek négyezer főnyi hadával 1686. február 9-én Szentjobb várának visszafoglalására indultak.¹⁴ Ezzel megnyitották azt a dicsőséges, s a török hatalmi állásra nézve végzetes hadjáratot, mely még abban az évben Buda várát is felszabadította másfél százados rabságából.

Szentjobb várában 500 főnyi török őrség tartózkodott. Eleinte megadásról hallani sem akartak, de amint a vár felett emelkedő magaslaton, az apátság egykori helyén, működni kezdtek a faltörő ágyuk, s egy bomba a vár löporos tornyát felrobbantotta, Váradról pedig már harmadnap sem érkezett segítség, szabad elvonulás kikötése mellett feladták a várat. Szentjobb, amely utoljára került a törökök hatalmába Bihar területén, legelőször szabadult.

1687. szeptember 22-én Bihar vármegye szertebujdosó nemesei összegyűltek Szentjobbon, s köveket küldtek fel Pozsonyba, hogy főispánt kérjenek. Az országgyűlésen jelen volt Benkovich Ágoston

váradi püspök is. Tudnunk kell ugyanis, hogy bár 1556 óta püspök nem lakhatott Váradon, de azért váradi püspök mindig volt. A katolikus egyház igyekezett megőrizni a jogfolytonosságot. Ezért Magyarország királyai mindig neveztek ki váradi püspököket, s a római szentszék megerősítette azokat. Ugyanakkor meg kell említenünk egy másik nagyon érdekes és fontos dolgot a váradi püspökök történetéről. Közülük már hárman hozták vissza Szent István koronáját Magyarország felséges urának. Vitéz János 1463-ban Németújhelyről, Fráter György 1551-ben Kolozsvárról, Pyber János 1621-ben Kassáról. S a három váradi püspök közül, mindjárt az első, Vitéz János, Hunyadi Mátyás megkoronázása alkalmával elnyerte azt a kitüntetést, hogy a király őt és püspökutódait Bihar vármegye örökös főispánjává tette. Így tehát Benkovich Ágoston püspök is ezzel a joggal rendelkezett, s 1688. február 24-én alá volt írva a kinevezése a bihari főispánságra. Mint főispán első dolga volt 1688. augusztus 30-ra összehívni Szentjobbra a vármegye tisztújító, vagyis újrászervező gyűlését.

A várban lévő katonaság védelme alatt nyílt meg közel 30 évi szünetelés után Bihar vármegye első közgyűlése. A vármegye első teendőinek egyike azon hadtest élelmezése volt, mely már akkor Várad és Szentjobb között, Diószegen, Félegyházán, Szentimrén, tehát a Berettyó jobb partján táborozott, s míg hátával a vármegye felső részeit fedezte, maga előtt a váradi törökök mozdulataira figyelt. 1689-ben a félegyházi tábor hajdúi szerencsésen elfoglalták Feketebátor várát. Ezután megindult, közösen a német ezredekkel, a váradi vár ostroma. 1692. június 7-én felszabadul Várad, június 8-án Benkovich Ágoston püspök hálaadó istentiszteletet tart kinn a szabadban, sátor alatt, mivel templom ekkor egy sem volt Váradon. 24 ágyúlövés hirdette a nap jelentőségét s örömet.

A török uralom megszűnése után

Kiinduló forrásként nem kerülhetjük el az 1692-es kamarai összeírás hasznosítását. Ezt az összeírást a kamara készítette, hogy felmérje a megye birtokviszonyait, lakóinak számát, gazdasági helyzetét – mindjárt a török pusztítás után. Várad közelében, tőle északra több népesebb község maradt meg. Valószínűleg, hogy ezek a helységek, mint a vár tartozékai, a tö-

¹² Crisia, 1977. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1977, 429.

¹³ Magyarország Történeti Kronológiája. II. 1526–1848, 494.

¹⁴ Dr. Karácsony János: Bihar megye magyar népe a kurucz világban. A Bihar Vármegyei és Nagyvárad Régorészeti és Történelmi Egylet 1901/1902-iki Évkönyve, Budapest, 1989. 494., 497.

rök részről is nagyobb védelemben részesültek, s ez a magyarázata megmaradásuknak: Püspöki, Bihar, Hegyközpályi, Száldobágy, Pályiújlak, Csatár, Síter, Almás, Szalárd, Pelbárhida stb. A törökökkel vívott harcokban elnéptelenedett, elpusztult településeink a Hegyköz vidékén a következők: Adorján – Szalárd mellett, Latabár – a Csatártól Szalárdra vezető út mentén, Sanci – Szentlázár közelében, Süvegd – Hodos közelében.¹⁵

Az összeírás számszerű adatai ellenben teljesen megbízhatatlanok. A valóságos helyzetnél sokkal sötétebb képet ad. De fényt derít arra is, hogy a háborús állapot miatt az 1680-as években, csak Biharban, nyolc falu vált lakatlanná. Mindez akkor is beszédes bizonyíték lenne az ún. „felszabadító háború” pusztításairól, ha más egyéb adattal nem rendelkezünk. De beszédes példa erre a török időben jól fejlett Szalárd esete is. Az 1718–19-es első összeírás nyomán 87 portát és hozzávetőlegesen 435 lakos jegyezték fel, szemben az 1665-beli 100 portával és 600 lakossal. E csökkenés oka a császári katonai megszállás, ami gazdaságilag is tönkretette a vidéket. Más szóval az osztrák csapatok legalább olyan pusztítást végeztek, mint a kivonuló törökök.

Szentjobb és Várad visszafoglalása, a katonai győzelem következményei érzékenyen érintették a Hegyköz, a Szentjobb környéki települések sorsát, s a helységek birtoklásának alakulását.

A HABSBURG-URALOM BERENDEZKEDÉSE A HEGYKÖZÖN

A berendezkedés kezdetei

A Habsburgok a császári seregek által felszabadított terület birtokviszonyait mielőbb rendezni kívánták, ami az erdélyi fejedelmi hatalom által használt javak átvételét, a Thököly-felkelés mellett kiállók megbüntetését, s a Habsburg-pártiság jutalmazását szolgálta. A császári udvar Benkovich Ágoston váradi püspöknek juttatta a főispáni tisztséget és ezzel megtörtént az első gyakorlati lépés az erdélyi közigazgatástól való elszakadásra. Az újjászerveződő váradi püspökség 1693-ban kapta vissza korábbi javaira vonatkozó birtokjogát.

Mint tudjuk, 1689-ben a török uralmat az osztrák váltja fel. Először jött a visszafoglalás borzalma, a rekvizitációk, a falvak felperzselése, majd megjelent a királyi rendelet, hogy ezeken a területeken csak a római

katolikus vallás gyakorlata szabad és lehetséges, annak ellenére, hogy a lakosság nagy része református. Így a török alóli felszabadítás se gazdasági, se nemzeti, se vallási tekintetben nem jelentett javulást, sőt még nagyobb elnyomást hozott. A politikai szabadság és vallásszabadság teljes megszűnése indítja el a Rákóczi vezette felkelést, amely kiterjedt erre a vidékre is. Arra, hogy a fejedelem hadai a Berettyó völgyének területére léptek, a rác pusztítások adtak okot. Károlyi Sándor megfékezni akarta a martalócokat, s egyben biztosítani e vidéket a felkelt magyarságnak. Károlyi megjelenvén 6000 emberéből álló seregével, 1705-ben megtámadta és megverte a rácokat Szentandrás mellett. A szabadságharc elbukik. Az 1711-es szatmári béke következménye a várak lerombolása. Lerombolják Szentjobb várát, Solyomkővárát.

A megye népességviszonyainak alakulásában lényeges szerepet tulajdonítunk a paraszti migráció két fő áramának: a jobbágyköltözéseknek, illetve székéseknek egyrészt, másrészt pedig az e területre irányuló külső, idegen etnikum bevándorlásának egyaránt.

Szinte minden megyének érdekében állott, hogy újabb és újabb jobbágyok telepedjenek meg birtokaikon. Attól azonban már mereven elzárkóztak, hogy a jobbágyok onnan is tovább költözzenek. Megyénkben világosan mutatja e törekvések kettősségét: Benkovich Ágoston váradi püspök egy évi adómentességet ígért a püspöki birtokokra telepedőknek 1696-ban. 1711-ben azonban már Bihar megye minden lakosának egyetemlegesen tiltották meg, hogy bárki egyik helyről a másikra költözzék: „ki, ahol most van, ott lakjék” – rendelték el. A jobbágyság mozgásának következménye, hogy jelentős számú népesség költözött Bihar megyébe Békés és Szabolcs megyéből.

A népesség növekedését elősegítette a megyébe irányuló román bevándorlás. A 18. század elején fokozatosan nő a településeken belül a románok részaránya, illetve a teljesen románok lakta falvak száma.

Gazdasági élet

A terület természeti-környezeti, valamint gazdasági viszonyaira jó felvilágosítást nyújtanak az országos összeírások. Az 1715. és 1720-as összeírások, valamint az úrbérrendezéskor felvett kilenc kérdőpontra adott jobbágyi válaszok jól mutatják be a gazdasági helyzetet. Kiemelt jelentőséget tulajdonítottak a folyók, patakok szerepének, a vízjárta területek határrészen-

¹⁵ Bunyitay Vince: Nagyvárad a törökfoglalás korában. 1660–1692. 494, 500.

kénti meghatározásának. A Berettyó szabályozása előtti időszakban rengeteg gondot okozott a vele határos településeknek. Az áradások állandóan fenyegették, melyek erősen befolyásolták a hasznosítható területeket, a rajta levő termést, s ez befolyásolta a lakosság számát is. A falvak zömében kevés és sovány szántóval, de bőséges szőlővel rendelkeztek. A szélesen elterülő völgyben a falvak kisebb-nagyobb emelkedőkre, halmokra települtek, s a körülötte levő vízjárta részeken kevés volt a szántóföldi művelésre alkalmas terület, ezért inkább állattartással foglalkoztak. Emellett jelentős volt a halászat. A dombokra felszaladó vagy a dombok, itteni szóhasználatnál a „hegyek” tetején álló települések esetében még inkább dominált az állattartás és a szőlőtermesztés. Ilyen falvak voltak Száldobágy, Hegyközpályi, Pályiújlak, Csatár, Tóttelek, Síter. De itt a falvak kisebb-nagyobb erdőségekkel is rendelkeztek, ahol a fa hasznosítása mellett jelentős volt a makkoltatás.

Több esetben azt jegyezték fel az összeírók, hogy a föld a kertekben van, s ezért többnyire csak kukoricát tudnak termeszteni. Gyakorlatilag azt jelentette, hogy nincs szántóföldjük. Ilyen volt például Poklostelek, mert körülötte vízjárta terület volt, vagy Borzik, Kővág és Sítervölgye esetében, ahol erdők veszik körül. Itt határukat irtások által alakították ki. Nem volt ritka, hogy kevés szántóval rendelkező települések, megélhetésük miatt, a pusztákat használták, vagy máshol béreltek területeket, főleg kaszálónak vagy legelőnek.

A kukorica, mióta meghonosították, kedvelt terménye volt e vidék népének. A legelterjedtebb élelem- és takarmánynövények közé tartozott. A búzatermés állandóan növekedett. A tiszta búzát általában megkülönböztették a kétszerestől, azaz a búza és rozs keverékétől. A különböző falvakban vallották, hogy földjük a tiszta és kétszeres búzát is megtermi. A rozstermés egyenletes – de a búzától jelentősen elmaradó volumenű – emelkedése a kenyérgabonaként való hasznosításon túl a népi építészetben (zsúpfedeles házak) betöltött szerepére is utalhat. Az árpatermelés a század elejéhez képest majdnem negyedére csökkent. Ezen nyilván változtattak a század második felében megépített serfőzőházak, ahonnan az egész megyébe árpa után küldték a megbízottakat. A takarmánycabonák közül kétségtelenül a zabtermés mutatott egyenletesen magas szintet. A középkorban oly nagy népszerűségnek örvendett köles terméseredményei viszont drasztikusan visszaestek.

E vidék a legrégebbi időktől kezdve **szőlőtermesztéssel** foglalkozott. Emellett ősi foglalkozás a fakitermelés volt, ami az idők során az erősen megcsappant erdőállomány miatt eltűnt. A 15–16. századi levéltári adatok Adorjánt, Szalárdot, Sítert, Csatárt, Királyit, Poklostelket, Sítervölgyét még nagy erdőkkel kapcsolatban említik, Sítert, Kovácsit, Száldobágyot pedig a szőlőtermesztéssel. Sőt tudjuk, hogy a szentjobbiban barátok már a 14. században kereskedtek kitűnő minőségű boraikkal. Az 1692-es összeírás szerint a szőlőket a török hódoltság utolsó szakaszában is sokkal inkább karbantartották, mint a szántóföldet. Több községben a szőlőművelés volt a lakosság fő foglalkozása. Telkeik elpusztultak, vetésük nincsen, de szőlőművelésük helyenként elég számottevő. A szőlőterületek nagyságát az összeírás a megműveléshez szükséges napszámok alapján határozza meg. Így Síter 66 kapásnapszámnyi szőlővel rendelkezett.¹⁶

Bár pontatlan, de mégis rengeteg adattal szolgál Bél Mátyás Bihar megye leírásában, amely 1723-ban készült. Ebből idézünk: „Bor a vidék egy járásában terem, magas fekvésű helyen, a Vörös Réz-hegység lejtőin, amely Erdély határait érintve egészen Szatmár megyéig Pusztaiújlak mellett Telegdet, Vársárhelyt, Váradot, Püspekit, Bihart, Félegyházát, Diószegyet, Székelyhidat, Kiskerekít, Asszonyvásárárt, Ottományt és más falvakat mintegy körbe fogja. Mivel az ég és a föld különböznek, ez a termést megváltoztatja. Vannak, akik a termékenység rendjét úgy állítják fel, hogy első helyre az asszonyvásári szőlőket helyezik, utánuk a diószegieket teszik, majd a székelyhídiakat, utánuk a margitaiakat, azután a vajdaiakat, továbbá a szentimreieket, majd a csatáriakat, a bihariakat, utánuk a püspökieket, továbbá a váradiakat, végtére a vásárhelyieket, legutolsóként pedig az újlakiakat. Mások három osztályt állítanak fel. Az első osztályba sorolják az erős borokat, ezek a többiekénél tüzeesebbek, ilyenek véleményük szerint a csatári, püspöki, bihari, váradi, vásárhelyi szőlőkben teremnek; a másodikba a kisebb kellemesebb ízű, különlegesebb borokat helyezik, ezt a dicsőséget a vajdai, szentimrei, diószegi boroknak adják; harmadik osztályúnak mondják a székelyhídi, asszonyvásári, margitai és újlaki borokat, amelyeket mérsékelt erejűeknek, de kellemes ízűeknek tartanak. Osztályozása tudniillik: A) osztály: diószegi, vajdai, asszonyvásári, vásárhelyi, szentimrei, püspöki, újlaki. B) osztály: csatári, bihari, margitai, székelyhídi, váradi. C) osztály: szalacsi,

¹⁶ Mezősi Károly: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében. (1692). 150.

ottományi, telegdi, micskei, ezek sorát a sarkadi zárja, amely elsőként érik meg, ezért ezek a szőlőskertek szüretelnek először, ez idő szerint a legnagyobb nevet és hírt az alispánnak, Budai Zsigmond úrnak kell adni. Bármint legyen is, ízleléssel nem lehet pontosan megállapítani, senki sem tudta könnyen eldönteni, hogy a váradi borok az erősebbek, jöllehet az asszonyvásáriak nem nagyon engednek nekik, míg a székelyhídiak tartósabbak, a vásárhelyiek pedig édességben múlják felül a többieket. Az ok a nap állásában van, amely ezt dél felől állandóan éri, míg a többiek napkeletre, részben pedig napnyugatra fekszenek. A bihariakat állandóan éri, a diószegiek és a székelyhídiak nyugatra tekintenek, az asszonyvásáriak keletre fordulnak.”¹⁷

Bihar megyében a Mária Terézia rendelete alapján elkezdett úrbéri rendezés 1769-ben indult. Egyik településnek sem volt saját urbárium. Csak megegyezések, contractusok voltak a földesúrral, néha az is csak szóban. Vagy csak egyszerűen azt a taxát fizették, amit és amikor a földesúr behajtói kérték. A földesúrnak kilencedet fizettek minden földi termésből. Micskén, Tótiban, Szalárdon, Csatárban és Újlakon királyi dézsmát is fizettek. A szántást a földesúrnak legtöbbször négy, néha hat vonómarhával végezték. Ezek mellett más szolgáltatások is voltak, bizonyos események vagy ünnepek alkalmával.

Bihar megyének a 18. század egészében komoly nagyságrendű, elsősorban az érmelléki és a váradi járásban (rézaljai dombokon) koncentrált szőlőterületei voltak. Csatáron a szőlőhelyen „számos idegen úr és közrendű ember” szőlője volt, s az odavaló szegénység, ha akarta, kenyerét kereshette a külső emberek szőlőjének művelésével. A Királyiban lakó szőlősgazdák mércéje a micskei bor, melynek a termelői viszont kiemelik, hogy az híresebb, mint a rézaljai vagy a laksági. Poklosteleken a kevés helyi szőlő jó időben jó bort terem. Jó bortermő szőlőhegyek találhatók Sítér és Sítervölgye határában is. Szentlázáron a lakosok felének hegyi szőlője van, s a boruk olyan jó, mint a már említett micskei. A szentimrei hegyen termett bor 1 máriással drágább, mint a laksági.

Több azoknak a helységeknek a száma is, ahol kerti szőlőt művelnek. A szőlőtermesztés nem feltétlenül a település határában folyt, hanem a kisebb-nagyobb távolságra lévő, jó minőségű bortermő szőlőhegyeken. Jákóhodoson jegyezték fel, hogy szőlőhegy ugyan nincs a határban, a földesurak azonban a kovácsi szőlőhegyet a „vigyázásuk

és a gondviselésük alá” bízták, s szőlőik – nekik és idegeneknek is – ott vannak. A nagytótfalusiak „a váradi, csatári, szentjobb, szentimrei, diószegi szőlőhegyekre szoktak pénzért kapálni járni”. Pályiújlakon „vagy a határunkon nevezetes és jó bortermő szőlőhegy, ahol más külső érdemes embereknek is szőlői vannak. Szalárdnak nem nagyon volt szőlője. Ellenben a szegények a környékbeli szőlőkbe jártak kapálni, „s szüret alkalmával ezekreikkel bérért Debrecenbe és máshová hordják a borosgazdák borát”.

A **szőlő-gyümölcsös** együttes előfordulása egyaránt megtalálható volt szőlőhegy (Csatár, Diószeg) esetében, illetve olyan falvaknál, ahol csupán kerti szőlő volt (Fegyvernek). Általában úgy jellemezték, hogy kevés gyümölcsfa van, főleg a szőlők aljában. Pályiújlakon „többnyire mindnyájunknak vagy a feles gyümölcsöse, melynek gyümölcsét Váradon szoktuk leginkább eladni”.

A termesztett gyümölcsfajtákat tekintve csak korlátozott érvényű megállapítást tehetünk. A feljegyzések jórésztében csupán a gyümölcsös kifejezés szerepel, az azonban már nem, hogy pontosan mit termesztettek. A konkrét megnevezést tartalmazó beírások alapján úgy látjuk, hogy a legkedveltebb, legelterjedtebb gyümölcsfa a szilva volt. A szilva mellett az alma is kedvelt gyümölcs volt.

A paraszti háziipar egyik legfontosabb alapanyagát, a kendert széles körben termesztették Bihar megyében az úrbérendezés körül is. A kendert termesztő falvak zömmel a folyók közelében találhatók. Legtöbb helyt lejegyezték, hogy „kenderáztató vizünk jó vagy”.¹⁸

Jelentős volt az **állattartás** is ezen a területen. Az ökörállomány, bár számszerűen gyarapodik, mégsem elégséges a földműveléshez. Általában a kétökös gazdák domináltak, de az állományt a jobbágyok alig 30%-a birtokolta. Ebből következik, hogy a jobbágygazdák rákényszerültek, hogy földjüket közösen, „cimborában” műveljék meg. A lóállomány növekedése a 18. században csak részben oldotta meg az igaerőben jelentkező hiányosságokat. Ez azért volt így, mert a lovak nem mindig ott voltak találhatóak, ahol ökörből volt kevés. Sok esetben jelentős ökörszámmal rendelkező gazdák kezén találunk ugyancsak jelentős lóállományt. Ugyanakkor egyesek fuvarozással keverték kenyerüket. De a felesleggel rendelkező gazda is lóval fuvarozhatta terményeit, portékáit Debrecen, Várad vagy valamelyik közelebbi mezőváros piacára.

¹⁷ Bél Mátyás: Bihar megye leírása, in Bihari Múzeum Évkönyve II., 59.

¹⁸ Bársony István: Bihar megye adózó népessége a XVIII. Században. Magyar Történelmi Tanulmányok. XVI., KLTE, Debrecen, 1985., 30.

A tehéntartás elsősorban a tej és az abból nyerhető túró, tejföl, vaj, sajt miatt bírt fontossággal. A sertésenyésztés szintén a lakosság élelmezésében játszott szerepet. Eltartásában ekkor még döntően a makkoltatás bírt fontos szereppel, a Hegyköz pedig akkor még bővelkedett erdőben. De a mocsaras, vizegyes területeken is megtalálták a táplálékukat. A juh és kecske igénytelen a legelő minősége szempontjából. Elsősorban a tej és túró, kevésbé húsa miatt tartották. A méhészet szintén jelentős volt.

Összesítve e terület 18. századi mezőgazdaságát: gabonából gyengébb eredményt értek el, hiszen kukoricából, zabból, rozsból, árpából és kölesből a megyei átlagszintnél kevesebbet vetettek el. Ökőrből a megyei átlagszint felett tartottak, de lóából, tehénből, sertésből és juhból ezek a települések kevesebbel rendelkeztek, mint az átlagérték. A szőlőtermesztés ennek a területnek az egész arculatát meghatározta és a fő megélhetési forrást jelentette.¹⁹

A paraszti termelőtevékenységben a 18. században is jelentős szerepe volt az **erdő** hasznosításának. Mint már utaltunk rá, a megye nagy részét erdő borította, s ebből úgy tűnne, van elég tűzi- és épületfa. De az irtásföldek növekedésével erősen csökkent az erdők területe. A hegyeket elhagyva már a század első harmadában, különösen az érmelléki és sárréti járásban, több falu lakói panaszozik a fában való szegénységüket. Szentimréen például épületfa egyáltalán nincs, tűzifa is alig. Több település lakóinak kellett szomszédos területekről, prédiuumokról a fát szállítaniuk. A dombokon levő települések számára mind a tűzifa, mind az épületfa elegendő mennyiségben van, s ingyen, sőt néhány helyen eladásra is igénybe vehetik az erdőt, mint Tóttelek, Sítér, Sítervölgy. A bihariak részére a tótteleki erdőről enged az uraság fát hordani. Épületre valóért szekerenként, tűzre valóért pedig marhánként egy garas fizetése fejébe. A tótteleki erdőről szereztek fát a csatáriak is. A csolahyiai tűzifát a saját erdejükből, épületfát pedig a szentjobbiból hoztak. A sárszegiek a szentjobbiban erdőből kapták a tűzifát. Jákóhodos határában nincs tűzifa, „a sok közöttük való szegénység rekettyével tüzelget”, a marhás emberek pedig a szomszéd határokból szereznek fát. Tüzelni való nád annyi van, hogy más falunak is eleget eladhatnának. Paptamásin a rekettyén, cserén kívül semmi más nincs, Pályiújlaokról hoznak épületfát.

Fényes Elek 1851-ben, Magyarország Geographiai Szótárában a következő adatokat ismerte ti: Száldobágy: 2000 hold erdő, 1045 hold szőlő,

Hegyközújlaok: 1600 hold erdő, 900 hold szőlő, Csátár: 1320 hold erdő, 1000 hold szőlő, Hegyköztóttelek: 310 hold erdő, 130 hold szőlő, Latabár-pusztá: 678 hold erdő, Sítér: 1000 hold erdő, 200 hold szőlő, Bihar: 2700 hold szőlő, Hegyközkovácsi: 386 hold szőlő, Szalárd: 900 hold erdő, Hegyközszenyimre: 507 hold erdő, 970 hold dézsmás szőlő, 102 hold taksáskerti szőlő, 100 hold majorsági szőlő, Szentjobb: 1600 hold erdő, 700 hold dézsmás-, 200 hold majorsági szőlő, Hodos: 158 hold erdő, Farnos: 800 hold erdő, Hegyközszenyimklós: 4000 hold erdő, 800 hold szőlő.

Már a század első harmadában készült összeírások alapján is jól elkülöníthetők egymástól a főbb **piaci körzetek**. A megye két legnagyobb felvevőhelye Várad és Debrecen volt. Váradra szinte a megye minden részéből szállítottak árukat a falvak lakosai, míg Debrecen elsősorban a sárréti és az érmelléki járás településeinek biztosított piacot. De jelentősek voltak Szalárd, Diószeg, Margitta piacai is. Mit vittek a piacra? Számszerűen legjelentősebbnek a bor, a gyümölcs és a pálinka értékesítése látszik. A bort tekintve meghatározó a nagy szőlőtermesztő vidékek szerepe, míg a gyümölcs csak részben került ki erről a tájról. A zöldségfélék értékesítése igen korlátozott mértékű volt. A marhát főleg a váradi piacra vitték. Ott találjuk viszont a piacokon a meszet, nádat, gyékényt, fát, üveget, szénát, s természetesen a sót.

Az iskolák szervezése

A 18. század másik fontos eseménye az iskolák szervezése volt. Bunyitay Vince szerint Biharban a középkorban is volt népiskola: „Történeti adatunk nincs ugyan rája, mindemellet semmi kétség benne, hogy míg Köleséren, Telegden, sőt az éppen igénytelen Örvénden is találunk a középkorban népiskolát, ilyen Biharban sem hiányzott.” Az iskolák szervezési éveire vonatkozó adataink Fényes Elek 1851-ben megjelent Geographiai Szótárából ismeretesek. A legrégebbi ismert adat Hegyközpályiról van, ahol 1700-ban református vegyes iskola létesült.

További adataink: Tóti 1700 eleje (református vegyes – nincs pontos adat), Csátár 1703 (katolikus vegyes, a református fiúiskoláról nincs adat), Hegyközsáldobágy 1730 (református vegyes iskola), Micske 1730 (ref. fiú- és leány-, a katolikusról nincs adat), Sítér 1753 (ref. fiúiskola), Hegyközkovácsi 1760 (ref. vegyes), Hegyközszenyimre 1765 (ref. fiú-), Szentjobb 1774 (r. kat. vegyes, ref. vegyes?),

¹⁹ Pankotai László: Mezőgazdasági termelőkörzetek a XVIII. századi Bihar megyében. Magyar Történeti Tanulmányok, XVIII., 132.

Hegyköztóttelek 1788 (kat. vegyes), Hegyközszentmiklós 1800 (ref. vegyes), Bihar 1828 (kat. vegyes, ref. vegyes?), Sárszeg 1828 (g. kat. vegyes), Kővág 1834 (r. kat. vegyes), Szentlázár 1836 (g. kat. vegyes), Fegyvernek 1846 (r. kat. vegyes), Biharcsanáros 1871 (görög katolikus vegyes), Jákóhodos 1873 (községi fiú- és leányiskola), Berettyócsuhaj 1873 (állami vegyes), Sítervölgy 1888 (g. kat. vegyes), Poklostelek 1896 (állami vegyes), Szalárd 1898 (községi fiú- és leány-, a felekezetiről nincs adat). A 3 utóbbinál az egyházi iskolákra vonatkozóan nem találtam adatot, hasonlóan a Vajdán alakult református vegyes, a Hegyközújlakon alakult kat. vegyes és ref. fiúiskolákról sem.

A HEGYKÖZ A KORSZERŰSÖDÉS ÚTJÁN

A vizek szabályozása – harc az árvizek ellen

A Berettyó a Tusza melletti triász kori mészkőplató tövében található karszt-forrásokból ered. Levezeti a Somlyói medence délnyugati részének vizeit, miközben áthalad a nagyfalui eróziós medencén. Margittától nem messze, a Bisztra beömlése után ér a Hegyköz vidékére, ahol nagyon széles völgyet hozott létre a Rézalja és az Érmelléki dombok között. E széles lapályon a múltban Poklostelektől kezdve, de különösen Szalárdtól, ahol már az alföldre lép, a lejtő kis esése miatt erősen kanyargott, meánderezett, sok helyt elmocsarasítva a területet, főleg a Sárrét lapályán. Számtalan árvizet jegyeztek fel: 1746, 1750, 1774, 1782, 1784, 1788, 1806. Ezek méreteiről kevés adat maradt fenn, de az 1816., 1830., 1855. évi árvizekről tudjuk, hogy az utóbbi időszak legnagyobb áradásai voltak, s úgyszólván kitöltötték a Körösök és a Berettyó egész völgyét. A legmagasabb árvíz az 1879-es volt, mikor a víz, az időközben felépített védőtöltéseket átszakítva, elárasztotta az egész vidéket.²⁰

E völgy iszappal való feltöltését elsősorban az itt épült malmok gátjai idézték elő. Az eredeti meder, a malomgátak által feliszapolva, alkalmatlanná vált a víz levezetésére, s a víztömeg a mederből kiszorítva, oldalt új medret igyekezett magának létrehozni. De ezeken az oldalágakon épített újabb malmok gátjai ezeket is elzáróították, s ez így ment ágról ágra, ami nagy kiterjedésű mocsarak keletkezéséhez vezetett. Huszár Mátyás mérnök 1823-ban így ír a Berettyó vidékéről: „Ezen vidéken ne keress a folyó szabályozására készült műveket, hiszen a folyó medre az árvizeknek negyed részét sem viszi le, s annak folyását közép vízálláskor a molnárok

tetszése határozza meg. Gyakran volt módomból látni magas gátakkal és partokkal bíró malmokat, s habár nem volt örölni való gabona, s bár az árvíz már szerte-széjjel elterült, a malomnál lévő zsilipeket mégis teljesen zárva tartották.”

Már 1613-ban, II. Mátyás uralkodása idején, törvény mondja ki, hogy „az árvizek kiöntései ellen megengedett a töltések építése”. Ez arra enged következtetni, hogy az árvíz elleni védekezés, a gátépítés, már a 17. században kezdetét vette, de minden rendszer és terv nélkül.

A 19. században nagyarányú munkálatok indulnak meg. 1807-ben az I. Ferenc által kiadott törvény megengedi a birtokosoknak, hogy saját költségükön védműveket építsenek az áradások ellen. Még ugyanabban az évben, a vízimalmok káros hatásai miatt felmerült sok panaszra elrendeli a malmok átalakítását vagy lerombolását. E rendelet, csak a Berettyón, 11 malmot érint. Egyes malmok fenékgátját lejjebb helyezték, zsilipekkel látták el, a folyó medrében a malom körül csatornázási munkálatokat végeztek. A malmok egy részét lerombolták.

1829–34 között megépítik a 20,5 km hosszú Berettyó-csatornát, mely a Berettyó vizét a Sebes-Körösbe vezeti, a Sárrét kikerülésével, Bakonyszeg és Szeghalom között.

Az 1836-ban hozott törvény kimondja, hogy a földbirtokosok kötelesek hozzájárulni a vízművek költségeihez, a haszonarány nagyságához mérten.

1845-ben császári rendelettel gróf Széchenyi Istvánt királyi biztosnak nevezték ki a Tisza völgyébe. Körutazását szeptember 27-én kezdte, s mindenütt, ahol megjelent, tanácsot adott, buzdított, a szabályozást és az azzal kapcsolatos ármentesítést a társulás útjára terelte, s ahol csak lehetett, ármentesítő egyleteket alakított. Így 1845. december 7-én a Körösök völgyében is megalakult egy ármentesítő társulat, Körös Szabályozási Társulat néven. 1845. október 15-én a Szegeden összehívott értekezleten megalakult a Tiszavölgyi Társulat, gróf Károlyi György elnöklete alatt. A társulat a vidéki osztályai – ármentesítő egyletek – részére alaprendeleteket és szabályokat alkotott, melyek a Tisza völgyének sikeres rendezésére vonatkoztak. Ezeket a szabályokat a Körös Szabályozási Társulat 1847. július 6-i közgyűlésén megvitatta és teljes egészében elfogadta.

1852-ben a társulat a Körös–Berettyó Szabályozási Társulati Választmány elnevezést vette fel, melynek elnöke báró Wenkheim László lett. Ebben az idő-

²⁰ Gallacz János: Monográfia a Körös-Berettyó völgy ármentesítéséről és ezen völgyben alakult vízrendező társulatokról. Nagyvárad, 1896.

szakban a Körös–Berettyó völgyében nyolc társulat kezdte meg működését, de munkálataik nem vezettek célhoz, mert működési körük nem foglalta magába az egész vízrendszert, s munkájuk nélkülözött minden rendszerességet. Ennek megszüntetésére a központi bizottmány, illetve az építészeti főigazgatóság a Körös–Berettyó völgyére egy általános szabályozási terv kidolgozását határozta el. Ennek alapján 1855-ben Szalárd és Kismarja között új mederbe terelik a Berettyót – a Szalárdtól Jákóhodosig és onnan Kismarjáig tervezett, egyenes irányú, mintegy 14 km hosszú csatornával – a völgy közepén. Ugyanakkor mindkét oldalon védőtöltéseket emeltek.

A gazdasági élet fejlődése

Amint láttuk a 19. század legnagyobb megvalósítása a vizek szabályozása, a pusztító árvizek megszüntetése volt. Nézzük meg, hogyan tükröződik ez a gazdasági életben. Mindjobban elterjedt az állattenyésztés és állatkereskedelem. Főleg szarvasmarhával és sertés-tenyésztéssel foglalkoztak, ló- és juhtenyésztéssel kevésbé. Fényes Elek a 19. század első feléről írja, hogy mindenütt sok sertést nevelnek, s igen szegény embernek tartják azt, aki télen legalább egy pár hízott sertést le nem öl, továbbá, hogy nem annyira mangalicát, hanem a szalontai magyar sertést kedvelik.

1848 után, a jobbágyság megszüntetésével, a majorsági birtokok elvesztették eddigi munkaerejüket és legfőbb jövedelmi forrásukat. A földbirtokosok a kapott váltságösszeget a birtokok felszerelésére használták fel. A volt jobbágyságok a tulajdonukba került földek jobb kihasználására áttértek a belterjesebb gazdálkodásra. A legelőgazdálkodásról áttérnek a szántóföldi gazdálkodásra. Ugyanakkor nagy mértékben elterjedt a kertészkedés. Termesztenek burgonyát, paprikát, sáfrányt, zöldséget, babot (főleg a feleskukorica között, mivel a mellékterményt nem kellett felezni a földesúrral), vörös- és fokhagymát. Amely község határában meghonosul a hagymatermesztés, ott nagyon felszál a föld ára és hasznobére. Elterjed a káposzta termesztése, amelyet azelőtt Erdélyből hoztak. Fejlődik a gyümölcstermesztés – nagyon elterjed az alma-, szilva-, cseresznyefa. Így a 19. század második felétől a Hegyköz falvai Nagyvárad éléskamrájává váltak, ők látták el az itteni piacot friss zöldséggel, tejtermékkel, tojással, a dombvidéki falvak pedig gyümölccsel.

A Hegyköz falvai a szalárdi, a váradi, a diószegi, székelyhídi, margittai piacokra vitték eladni állataikat, vagy ezeken a piacokon szerezték be mezőgazdasági és ipari szükségleteiket. Mind a mai napig e piacokon

cserélik ki termékeiket. A legfontosabb piac ma már a nagyváradi, de a távolabbi falvak, mint Szentmiklós, inkább Székelyhídra, Micske és a környékbeli falvak pedig Margittára járnak piacra. Bár mindegyik falu szinte mindennel foglalkozik, azért mégis megfigyelhető bizonyos „szakosodás” a piacozó falvak között: Hegyközszáldobágy fő terméke a zöldség, gyümölcs, tejtermék mellett a virág, Hegyköztótteleké a gyümölcs, burgonya, Sitér a gyümölcs (cseresznye, szelídgesztenye, noszpolya), Sítér völgyé főleg tejtermék (elsősorban házhoz szállították), Biharé a zöldség és a gyümölcs, Szentimrének a tejtermék, tojás, gyümölcs, hagyma.

Iparosság a 20. század elején

A századfordulót a látványos gazdasági fejlődés jellemezte. Főleg az ipar fejlődött ugrásszerűen, de ez inkább a városokra volt jellemző. Falun megmaradt és fejlődött az az iparos réteg, amely a falu önellátását biztosította. A Hegyközon nagyiparról nem beszélhetünk, csak kisiparosokról, akik zömében egyedül, vagy egy-két segéddel dolgoztak. A mesteremberek számát a szükséglet határozta meg, elsősorban a lakosság lélekszáma, vagy a lakosság főfoglalkozása. Mivel a főfoglalkozás a mezőgazdaság, ennek különböző ágazataihoz kapcsolódnak a mesterségek. A növénytermesztésnél használt kézi szerszámok és gépi eszközök készítésére és javítására szükség volt kovácsokra, lakatosokra, gépészekre. A századfordulón a jó kézi szerszámokat, valamint a szántáshoz, aratáshoz szükséges eszközöket a falusi kovács készítette, később lett nagyipari termék. Az igásállatoknak szükség volt szíjakra, zablára, vontatókra, melyek a bőrfeldolgozásból származtak. A szőlő- és borvidékeken szükség volt kádároknak vagy pintérekre, akik hordókat, kádakat, faedényeket készítettek. Az állattenyésztők is használtak eszközöket: szíjakat, ostorokat, késeket, ollókat, zablát, faedényeket, billogot (bélyegzőt), de építettek karámot, ólakat, kaptárokat.

A lakóházakat általában kalákában készítették, de szükség volt kőművesekre és ácsokra. Az ácsok segítettek az ólak, istállók és más gazdasági épületek és építmények készítésénél is. A falusi bútorkészítők, az asztalosok, sok helyt nagyon szép munkát adtak ki a kezükből. Az asztalosok készítették a kender feldolgozásához szükséges eszközöket is, a tilolótól, a rokkán keresztül, a szövőszékig. És itt gyakran találkozunk a népművészettel. A mester sokat adott a szépségre is, nemcsak a minőségre. Ugyancsak emberi szükségleteket elégítettek ki a szabók, cipészek, csizmadiák,

molnárok, hentesek, borbélyok, s ide vehetjük a kocsmárosokat is. Fazekasok egyedül Szalárdon voltak, de mára már nincs semmi nyomuk. Tímárok nem voltak a Hegyközön, ezek már rég céhekbe tömörültek a nagyobb városokban, de erre az időre már ezeket is kiszorította az ipar. Külön fonó-, szövőipar nem volt, hanem háziiparként működött. A kendert kalákában, fonókában dolgozták fel fonallá, majd legtöbb háziasszony az otthoni szövőszéken készített különböző ruházati anyagokat, lepedőket, törölközőt, zsákot stb. A második világháború után ezeket kiszorította az olcsó gyári termék.

Malom szinte minden település mellett működött, a közeli folyón vagy felduzzasztott patakon, amely többnyire a földbirtokosok tulajdona volt. A dombokon levő falvakból szekéren szállították ide a gabonát. De a negyvenes évektől már több helyt létesült árammal működő malom, amely megszüntette a nagyobb távolságra való szállítást. S mivel megemlítettük a szállítást, amely lehetett termény- és áruszállítás is, szükség volt kerékgyártókra és szekereket készítő ácsokra is. Ezek szinte minden faluban megtalálhatók voltak, s együttműködve a kovácsokkal, akik a vasalást végezték, készült el a szekér vagy a kocsi.

Ipari értelemben vett szeszgyártás nem volt, de a pálinkafőzők minden faluban működtek és működnek még ma is. Sajnos a borászat, amely mindig jelentős és híres volt ezen a vidéken, nem tudott eljutni mind a mai napig arra a fejlődési fokra, hogy a jóminőségű bort palackozzák, s így betörjenek vele akár az országos, akár a nemzetközi piacra. Pedig az utóbbi időben mind több helyt szerveznek borversenyeket, ahol az itteni borok is helyezéseket érnek el. Talán a közeli jövő ezt is meghozza.

Az első világháború erősen visszavetette e terület fejlődését. Főleg az állatok létszáma csökkent le nagyon, s ez erősen gátolta a földművelést is. A húszas években újra egy fellendülés következik, de már nem olyan látványosan, mint a múlt század végén. Fokozatosan megszűntek az önsegélyező pénztárak és szövetkezetek. A hajdani mezővárosok, mint Diószeg, Szalárd, Székelyhíd községekké fejlődtek vissza. A második világháború után felszámolják a jó módú, szorgalmas középparasztságot, majd a kollektivizálással a kisparasztságot is. A dombvidéken levő gazdaságokra, ahol a gyümölcsstermesztés, szőlőművelés a gazdaságos ágazat, ráerőszakolják a nagybani búza-, napraforgó-, kukoricatermesztést, melynek következménye, hogy nagy területeken kivágták a gyümölcsfákat, szőlőtőkéket. Példának hoznám fel, hogy még 1966-ban, tavasszal a síteri határ hófehér

volt a sok virágzó cseresznyefától, pár éven belül sorra kivágták őket, ugyanúgy, a szőlőtőkéket is. A rossz jövedelmezőség miatt a falvak népe, főleg a fiatalok, nagyrészt elvándoroltak az iparba.

1989 után nagy változás állt be. A falvak lakossága látványosan lecsökkent. Tömegesen költöztek be a városokba, s az emigráció óriási méreteket öltött. Bár a föld nagy része visszakerül hajdani tulajdonosához, de nagyméretű előregedés és a termelőeszközök hiánya miatt, nagy területek parlagon maradtak. Sajnos a mezőgazdasági termékeknek nem nagyon van piacuk, és zömében a kistermelők dominálnak. De lassan megindult egy visszaköltözési folyamat is, mivel a városban a munkanélküliség nagy arányokat kezdett ölteni. Így nőtt a fiatal gazdálkodók száma. Ugrásszerűen megnőtt a vállalkozók száma, sok ipari jellegű szolgáltatás és számos üzlet jelent meg. Talán ez a folyamat gátat vet a falvak további előregedésének.

Megélénkült a kulturális élet is, hisz nagy divattá váltak a falunapok. De sajnos ezek kevésbé mennek az értékek után, inkább az olcsó szórakozás felé hajlottak el. Sajnos a tanügyi reform is várat magára, bár némi változás azért már mutatkozik.

A 21. század talán az általános fejlődés százada lesz.

Adattár

Bihar község, hozzátartozik Hegyközkovácsi.

A 2002-es népszámlálás szerint a község lakossága 3860 fő, melyből 10,2% román, 88,2% magyar, 1,4% roma, 0,1% német, 0,1% más.

1. Hegyközkovácsi (Cauaceu), Bihar község, 1291–4. Kuachy: a magyar kovács foglalkozásnévnek a birtoklást kifejező –i képzős származéka, királyi, vagy várhoz tartozó kovácsok települését jelöli; 1773. Hegykeőz Kovács, a Hegyköz előtag a tájat jelöli. A 16. század elején elnéptelenedik, 1513-ban már pusztának nevezték. Sem az 1552-es, sem a 18. század eleji összeírásban nem szerepel. Új lakói 1730–40 között a Paptamási és Nyüved közötti Régenből költöztek ide, amikor falujuk és templomuk elpusztult. 1760-ban indul református vegyes iskolája, ekkor kezdődik anyakönyve is. 1792 karácsonyán Csokonai Vitéz Mihály legátusként szolgált Kovácsiban.

1900: 843, melyből 3 román, 834 magyar, 4 német, 2 egyéb

1992: 603, melyből 7 román, 590 magyar, 3 szlovák, 3 cigány.



Hegyközcseré, református templom déli oldala

Biharfélegyháza község, hozzátartozik Biharvajda, Mihai Bravu.

A 2002-es népszámlálás alapján a község lakossága 3012 fő, melyből 40,7% román, 53,6% magyar, 5,6% roma, 0,1% szlovák.

2. Biharvajda (Vaida), Biharfélegyháza község, 1285. Wauiuada, 1291. Voyada. Szentimréből 4 km-re, nyugati irányban. Könnyebben lehet megközelíteni Félegyházáról, tőle 3 km-re fekszik. Mivel az Érmelléki dombok keleti, a Berettyó völgye felé néző oldalán fekszik, egész a 20. századig a Berettyó menti falvak gazdasági életéhez kapcsolódott, ezért a Hegyköz részének tekintjük. Református műemlék temploma, az ősi, Árpád-kori templom helyén épült. 1999 karácsonyának másnapján kigyulladt és leégett, csak a négy fal maradt meg. A helyreállítás közben, falkutatás és régészeti ásatás nyomán, napfényre került a középkori templom alapja. A 12. századi ősi templom kissé trapéz formájú hajóból és félköríves szentélyből állott. Mellette egy faszerkezetű harangtorony állhatott. A 13. században bővítették: nyugati falát lebontották és egy kívül négyzetes, belül enyhén elliptikus alaprajzú rotundával toldották meg. A rotunda északi és déli fala ma is része a jelenlegi templomnak.

1900-ban 800, melyből: 24 román, 776 magyar, 1992: 598, melyből 4 román, 585 magyar, 9 cigány.

Szalárd község, hozzátartozik Jákóhodos, Hegyközszentimre

A 2002-es népszámlálás adatai szerint a község lakossága 4186 fő, melyből 23,5% román, 68,6% magyar, 7,6% roma, 0,1% szlovák.

3. Szalárd (Sălard), községközpont, Nagyváradtól 24 km-re, a Berettyó bal partján fekszik. 1291–4. Zalard. Szalárd (Salardus) nevet viselt az egyik magyar vezér a kalandozások idején – tőle nyerhette nevét. A Hegyköz vidék legnagyobb központja. Écs fia Pál országbíró Szalárd mellett építi fel Adorján várát, és hatalmas birtokszerzéseivel lerakja az adorjáni uradalom alapjait. Zsigmond király az adorjáni uradalmat, Szalárddal együtt Csáky Istvánnak és fiainak adományozza 1395-ben. Szalárd majdnem ötszáz éven át a Csáky család hatalmas hűbéri birtokához tartozott, mely Margittától Körösszegig terjedt. Szalárd a 14. század végétől vásártartási joggal rendelkező mezőváros. A 15. században az uradalom legjelentősebb helysége, mely sótárolási joggal és bizonyos önkormányzattal is rendelkezett. Csáky Miklós tel-



Szalárd református templom, 15. század, gótikus

ket adományozott a ferenceseknek, akik templomot és rendházat építettek, melyet a Boldogságos Szűz tiszteletére szenteltek fel. A kolostor falai között huzamosabb ideig tartózkodott Vitéz János humanista püspök. A 19. században szabályozták a Berettyót, megszüntetve így az áradásokat. A csatornaépítés miatt Adorján vára végleg összeomlott. A csatornát a még álló várrom közepén vezették át.



Szalárd, freskó

Református műemlék temploma a 15. század elején épült gótikus stílusban. Teljes hossza 35 m, a hajó hossza 20 m, szélessége 13 m, a szentély hossza és szélessége 10 m. A falak magassága 10 m, vastagsága 1,10 m. Főhomlokzatán 3 keskeny, szorosan a főtengely köré csoportosított ablak van, a középső befalazva. Alattuk a szemöldökgyámos, nyugati főkapu, bélletét lábazatra metsződő körte- és pálcátágok alkotják. A hajó északi oldalán levő csúcsíves kapu, melyen a szerzetesek léphettek be, be van falazva. A hajót a szentélytől hatalmas diadalív választja el, ehhez kapcsolódik északon a három oszlop által tartott, rokokó elemekkel díszített kettős koronájú szószék, melyet 1797-ben készítettek. A templom öt gótikus ablakának béllete megmaradt, alsó harmada be van falazva. Az északkeleti szentélyablaknak megmaradt az ablakosztója és karéjos-gyűrűs mérműve. A szentély valamikor keresztboltozatos volt. Délkeleti részén egy hármás ülőfülke maradványai láthatók, félköríves záródással. Szamárhátíves kapu vezetett a szentély északi falához épített torony alatti térbe. Ma be van falazva. Innen lehetett bejutni a Csákyak magánkápolnájába. A 5,25x5,30 m-es belméretű terem boltozattartó gyámkövei közül hármat szakállas fej díszít. A boltozat bordái faragott Csáky-címerképes zárókőben futnak össze. A templom falát kívülről tíz támpillér erősíti. 1820-ban egy portikuszt építettek a déli falba vágott bejárat elé. A legutóbbi tatározáskor a szentélyben középkori falfestmények kerültek elő. A déli oldalon Mária, ölében a gyermek Jézussal. Balján Szent István és Szent Imre, jobbán Szent Katalin.

1994-ben emléktáblát avattak a kápolna falán, a falu szülőtte, Szalárdi János tiszteletére.

Műemlék épületei: A Granárium, a Csáky-birtok magtára volt, amely 1790-ben épült, falán latinul írt emléktábla. A Bartsh-kúria, ma öregek otthona.

1900: 2100, melyből 62 román, 2034 magyar, 1 német, 3 szlovák,

1992: 2715, melyből 908 román, 1603 magyar, 1 német, 1 zsidó, 198 cigány, 4 szlovák.

Adorján vára. Szalárd mellett, a Berettyó partján áll magányosan egy körülbelül 6–8 m magas, megközelítően téglalap alaprajzú öregtorony maradványa, az egykori vár megmaradt része. A vártól délre feküdt régi kis egyházával Adorján falu, mely nevét valószínűleg védőszentjéről, Szent Adorjántól vette, és a felépült várral együtt egy terjedelmes nemzetségi uradalom központja lett. E település feltehetően a török hódoltság alatt szűnt meg és mint pusztá tartozott Szalárdhoz.

A várat a Geregye nembeli Écs fia Pál országbíró építette fel a tatárjárás után, 1242 és 1276 között. A vár első említése 1277-ben történik, amikor a királyi seregek segítségével a Barsa nembeli Tamás elfoglalja a várat a IV. László ellen fellázadt Pál fia Miklóstól. A Barsák kezén marad 1317-ig, majd királyi birtok. 1395-ben Zsigmond Csáky Istvánnak és fiainak adományozza. A törökök 1598-ban rövid időre elfoglalták, visszavétele után továbbra is a Csáky család birtokában maradt. 1664-ben Apafi Mihály kezébe került, aki a vaskvári béke után leromboltatta.

4. Jákóhodos (Hodos), Szalárd község, 1291–4. Hudus, 1301. Jakow Hudus: a Hodos személynév gyakori volt a középkorban. A Jákó előnév a Jakab névből eredő Jakó családi névből származik. Közigazgatásilag Szalárdhoz tartozik, tőle nyugatra fekszik, kb. 5 km-re. Műemléktemploma részben Árpád-kori. A hajó nyugati része, melyet két- és háromtagú táмок erősítenek, még a régi templom része volt. Szentélye hiányzik, annak helyére építették a tornyot. 1848-ban Lugossy József falfestményeket fedezett fel a vastag vakolatréteg alatt, a hajó északi oldalán. A falfestményt, több mint valószínű, hogy csákánnyal, sűrűn bevagdosták, hogy a vakolat jobban tapadjon, így csak gyanítható, hogy a falfestmények az elkárhozott lélek túlvilági szenvedéseit akarta feltüntetni.

1900: 1075, melyből 1075 magyar; 1992: 744, melyből 3 román.

5. Hegyközszentimre (Sântimreu), Szalárd község, 1220/550. S. Henrico, 1459. Zenthemreh, a Szentimre helynév azzal az egykori monostorral kapcsolatos, amelyet Szent Imre tiszteletére szenteltek.



Hegyközszentimre, református templom déli oldala

A monostorral bizonyára azt a helyet kívánták megjelölni, ahol Imre herceg egy vadászatán vadkan áldozata lett. Szalárdtól 4 km-re, északra, a Berettyó jobb oldalán fekszik. Határa, főleg szőlői, felkúsznak az érmelléki dombokra. Mind a mai napig jelentős szőlőtermesztéséről. Bél Mátyás Bihar megye leírásában írja 1723-ban: „bora dicsőségben a váradival vetekszik, mindkettő kedves az ivóknak, és a fejnek nem árt, egészséges”. Híres ártézi kútja van, melynek vize gazdag ásványi sókban, főleg vasban. Az első világháború előtt még palackozták.

1900-ban 1147, melyből 15 román, 1128 magyar, 4 szlovák,

1992: 629, melyből 10 román, 597 magyar, 22 cigány.

Székelyhid község, hozzátartozik Nagykágya, Csokaly, Érolaszi, Hegyközszentmiklós.

A 2002-es népszámlálás alapján a község lakossága 11665 fő. Ebből 7,6% román, 77,3% magyar, 14,9% roma, 0,1% német, 0,1% más.

6. Hegyközszentmiklós (Sânnicolau de Munte), Székelyhid község, 1332–7. S. Nycolau, 1342. Sentmiclos, 1447. Zenthmiklos: nevét templomának védőszentjéről kapta; 1851. Hegyköz-Szent-Miklós, a Hegyköz előtag a tájat jelöli. Az érmelléki dombok között fekszik. Ma Székelyhid községhez tartozik, in-

nen közelíthető meg aszfaltozott úton. A szentjobbii monostornak adományozott területen alakult ki, hihe-tőleg már az apátság telepítéseként. 1703. augusztus 7-én II. Rákóczi Ferenc protectionális, vagy szabadságlevelet írt alá a Székelyhid mellett levő táborában, elismerve a szentmiklósiak hűségét. Egyedül Bóné ezredében 65-en voltak szentmiklósiak. 1968-ban kőolajat kutattak határában. Kőolaj helyett forró víz tört a magasba. 1970-ben strandfürdőt építettek, s néhány év múlva már egész Erdélyből jártak ide. Ma a református egyház gazdaságosan működteti. Mozgásszervi és idegrendszeri megbetegedések, krónikus női betegségek kezelésére alkalmas. Ivókúráként a gyomornyálkahártya-gyulladást, a renyhe epeműködést gyógyítja, vese és húgyutak homoktalanítására is alkalmas.

1900: 967, melyből 5 román, 962 magyar,

1992: 979, melyből 14 román, 817 magyar, 148 cigány.

Alsótótfalu község, hozzátartozik Almásfegyvernek, Borszeg, Kővág (Szalárdalmás – Almașu Mic, Új-fegyvernek – Fegernicu Nou, Szarkó – Sarcău román falvak)

2002-ben 2999 lakosa volt, melyből 2788 román, 89 magyar, 26 roma, 96 szlovák.

7. Alsótótfalu, Tótalmás (Sârbi), községközpont, 1291. Alumas, 1421. Tothalmas: a tót népnév és a magyar alma főnév származéka. A neve arra utal, hogy az Almás völgyében fekszik. A román elnevezés a szerb népnévből származik. A 13. század végén az egyházashelyek között tűnik fel, de megtelepülése legalább száz évvel korábbra tehető. Katolikus egyháza és régi neve igazolja, hogy első lakói magyarok voltak. A Csáky család levéltárának 1421-iki oklevelében possessio walachalis Tothalmasnak nevezték.

1900: 1217, melyből 808 román, 393 magyar, 8 német, 8 egyéb,

1992: 1240, melyből 1184 román, 38 magyar, 18 cigány.

8. Almásfegyvernek, Fegyvernek, Alsófegyvernek (Fegernic), Alsótótfalu község, 1213/550. Fegyvernuch, 1291. Feguernuk, 1625. Nagi Fegivernek, Kis Fegivernek – az Almás előnév jelzi, hogy az Almás-pataka mellett fekszik. Neve a magyar fegyver főnév képzős származéka. A bihari vár fegyveres szolgálatot teljesítő népei alapították a 11. században, a Sebes-Körös felé átjárást nyújtó Almás völgyének biztosítására.

1900: 559, ebből 175 román, 132 magyar, 152 szlovák.

1992: 381, ebből 228 román, 48 magyar, 104 szlovák, 1 cigány.

9. Borszeg, Borzik, Borzlik (Burzuc), Alsótótfalu község – 1421. Borzlik. Először 1421-ben említik a Csákyak adorjáni uradalmának Almás menti vlach falvai között. A falu neve és még 1625-ben is megtalálható magyar jobbágynevek igazolják a magyar eredetet.

10. Kővág (Chioag), Alsótótfalu község, 1421. Kewagh. A Csákyak 1421-iki osztálylevele említi először az adorjáni uradalom Almás menti vlach falvai között. Alapjait az Almás völgyébe feljáró magyar pásztorok tették le. Ezt igazolja magyar neve, melyből a román neve is származik, valamint a 15. század végéről ismert jobbágynevek is. De már a 14. és 15. században román pásztorokat hoztak ide.

1992: 286, melyből 238 román, 5 magyar, 41 szlovák, 2 cigány

Berettyócsohaj község, hozzátartozik Szentjobb, Biharcsanáros, Berettyófarnos

2002-es népszámlálás alapján a község lakossága 2298 fő, melyből 42,2% román, 50,6% magyar, 6,8% roma, 0,3% szlovák, 0,1% német.

11. Berettyócsohaj (Ciuhoi), községközpont, 1163–73. v. Thwra, 1291–94. v. Chuey, Choay, 1342. Chouay: a Berettyó előnév a magyar Berek-jó, a vize-nyős, láperdős, bozótos területet jelentő berek szó és a már régen kihalt, folyóvizet jelentő, jó szavunkból áll.

Szalárdot elhagyva, 8 km-re a főútról letérünk balra. Két km után elérjük Csohaj, amely a Berettyó bal partján fekszik. Tora falut II. Géza adta a szentjobbi apátságnak 12 háznép kézművessel. Az eredetileg magyar községet ma románok lakják.

12. Szentjobb (Sâniob), Berettyócsohaj község, 1083. S. Dextra, 1469. Zenthjogh. Nevét Szent István ereklyéjéről, a Szent Jobbtól nyerte. Szentjobb falu Nagyváradtól 40 km-re, észak-keletre, a Berettyó jobb partján helyezkedik el. Neve és történelme kapcsolatban áll nemzeti ereklyénkkel, a Szent Jobbal, és az apátsággal, ahol azt négy évszázadon át őrizték. A szentjobbi várat 1475-ben említik először, mint az apátság várát. A szatmári béke nyomán, 1711-ben rombolták le. Rómer Flóris, aki 1879-ben járt Szentjobbon Stornó Ferencsel, nem is igen hitte, hogy a középkori monostor a temetőben kiásható volna. Ma nagy kőkereszt áll a temető feletti dombtetőn, ahonnan csodálatos rálátás nyílik a völgyre, a hajdani vár helyén épített katolikus és református templomra. A katolikus temető kis kápolnájának falán 1994-ben emléktáblát avatott a Szent Jobb tiszteletére Tempfli



Szentjobb, apátság épülete

József megyés püspök, címzetes szentjobbi apát és a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság.

Római katolikus műemléktemplomának alapkövét gróf Csáky Miklós rakta le 1736-ban. 1750-ben szentelték fel. Ókeresztény bazilika stílusában építették, szentélye barokk. A szentélyben aranyozott keretben, selyemre festett kézfej, Mária Terézia ajánlásával és aláírásával. A templom déli falán értékes szentkép, a Fekete Madonna a kis Jézussal. A templom északi ol-



Szentjobb, római katolikus templom, 18. század, barokk



Szentjobb, a Szent Jobb selyemre festve, alatta Mária Terézia levele

dalánál, a sekrestye bejáratával szemben 2000-ben Szent István-mellszobrot avattak. A templom búcsúja minden évben Kisboldogasszony napjához, szeptember 8-hoz legközelebb álló vasárnap. A templom mellett áll az apátsági kastély maradványa, amely az 1700-as években épült, ma orvosi rendelő. Nemrég tárták fel a hajdani vár egyik bástyájának maradványait.

1900: 1580, melyből 7 román, 1573 magyar,

1992: 1299, melyből 23 román, 1155 magyar, 7 német, 4 szlovák, 110 cigány.

13. Biharcsanáros, Csalános (Cenaloş), Berettyócsuhaj község, 1395. Chalanus: a csalán főnevünkéből ered. Kezdetben Csalánosnak írták, a mostani forma csak 1828-tól ismeretes. A szentjobbi apátság tulajdona, majd később a Fráter és a Püspöky családoké.

1992: 304, melyből: 235 román, 66 magyar, 3 szlovák.

14. Berettyófarnos, Farnos (Sfârnaş), Berettyócsuhaj község, 1332–7. Fornus, 15. század Fornos, 1587. Farnas. A Farnos személynév gyakori volt az Árpád-korban. A várads-hegyfoki premontrei prépostság ősi birtoka. Neve magyar eredetű, lakosai

is magyarok voltak. Valószínű, hogy a török háborúk után román ajkúak települtek ide.

Vámosláz község, hozzátartozik Micske, Berettyókirályi, Poklostelek, Sárszeg, Szentlázár, Hőke.

A 2002-es népszámlálás alapján a község lakossága 3444 fő, melyből 56,7% román, 37,4% magyar, 5,8% roma, 0,1% szlovák.

15. Vámosláz, Láz (Chişlaz), Községközpont, 1255. Laz: neve szláv eredetű szó, amely erdei tisztást, kaszálót jelent. A középkorban a magyarban is használták e kifejezést. A Berettyó bal partján fekszik, Poklostelektől 3 km-re. Lakói alapításától kezdve magyarok voltak, amit korán feltűnő katolikus egyháza is bizonyít, mindig a Súlyomkőhöz tartozó magyar közösségek között sorolták fel. A 16. század végén még mindig magyarok lakták, de a hegyvidékkel egy szervezetben élve, lakossága lassan kicserélődik.

1900: 675, melyből 614 román, 61 magyar,

1992: 608, melyből 580 román, 4 magyar, 1 német, 23 cigány.

16. Micske (Mişca), Vámosláz község, 1255. Mikche: eredetileg Mikcse, a Mihálynak kicsinyített alakja. Micske, a Hegyköz keleti részének legfontosabb központja, a Berettyó völgyének középszakasza, Nagyváradtól 42 km-re, Margittától 14 km-re, a Nagyvárad–Margitta főútvonalától jobbra fekszik. A hajdani nagyközség ma Vámosláz községhez tartozik. A Geregye nembeli Pál országbíró idejében a család Élesd vidéki uradalmában felépült Súlyomkővára, s később Micske is ennek a súlyomkői uradalomnak lett egyik jelentős települése. Amikor a 14. században a hegyvidék benépesítése már előrehaladt, a nagy terület Berettyó-völgyi részeit Micskéről igazgatták. Egy 1452-es és egy 1466-os oklevél már mint mezővárost emlegeti, hol Mikcse, hol Miske néven. Mátyás király



Micske, Jakó-kúria

vásárjogot adott. 1552-es összeírás alapján 36 telekből állott. A község a Drágffyak idejében vált reformátussá. 1598-ban 28 házat írtak össze, ekkor Bocskai István fejedelem a földbirtokos. 1606-tól Báthory Gáboré, 1614-től Zólyomi Erzsébeté, majd Zólyomi Dávid és neje Bethlen Kata kapják meg a birtokot. A hagyomány úgy tartja, hogy Zólyomi Dávidot és nejét, Bethlen Katát a micskei templomban temették el.

Műemlék épületei: a későbarokk Jakó-kúria, a Szilágyi-ház, Szatmári Királyi István volt udvarházának gazdasági épülete, a 19. század eleji Róth-ház, fatornácos zsidó kereskedőház.

A falu központjában áll a római katolikus és a református templom. A mai református templom a 14. század elején épült, kevert, román kori és gótikus stílusban. Kétszakaszos gótikus támpillérek veszik körül. A szentély a nyolcszög három oldalával zárul. A hajót keskeny, félköríves záródású, lőrészerű ablakok világítják meg. A szentély három ablaka is hasonló. Tornyának sarkain fiatornyokkal díszített nyolcszögletű sisakja alatt fából készült árka-dos tornác húzódik. A fiatornyok tetején gömb, zászló és csillag, a sisak csúcsán pedig gömb, kakas és csillag látható. Kálotszegen találunk ilyen tornyokat. A torony alatti kapunak valamint a portikusz bejáratának is félköríves a záródása.

Tovább haladva a Felszegen találjuk a falu legrégibb házait. Az egész Hegyköz vidékén csak itt található az utcára néző, elöltornácos, szalmatető ház.

A temetőben csónak alakú fejfákat találunk. A temető melletti szántó föld közepén áll még a Miskolczy család romos kriptája, amely 1831-ben épült.

1900: 1327, melyből 18 román, 1277 magyar, 8 német, 24 szlovák,

1992: 1017, melyből 30 román, 982 magyar, 1 szlovák, 4 cigány.

17. Poklostelek (Poclușa de Barcău), Vámosláz község, 1213. Puklusteluc, Szalárdtól 15 km-re, az úttól balra fekvő kis település. A népes, vámmal rendelkező magyar falu a sólyomkői uradalom része lett. 1403-ban a Zólyomiak kapták meg, így sorsa részben elvált Solyomkőétől. Vámjának és erdőinek negyed-részét később a Csákyak kapták meg, de a szentjebbi apátságnak is volt itt birtoka. 1598-ban Bocskai Istváné, amikor 2 házat írtak össze. Valószínű, hogy a török uralom alatt csökkent le.

1900: 706, melyből 4 román, 702 magyar,

1992: 417, melyből 59 román, 248 magyar, 1 német, 1 szlovák, 71 cigány.

18. Sárszeg (Sársig), Vámosláz község, 1490. Sarzeg, 1534. Zarzeg. A pusztajlakai uradalom

legészakibb, már a Berettyó völgyében fekvő faluja. Jakó Zsigmond szerint már a 14. században állott. Lakossága még a 16. század végén is kevert.

1992: 332, melyből 315 román, 2 magyar, 1 szlovák, 14 cigány.

19. Berettyókirályi (Chiraleu), Vámosláz község, 1291. Kyraly, 1334. Keraly, Kyrali. A király főnévnek a birtoklást kifejező -i képzős származéka, eredetileg királyi birtok volt. Ma románok lakják. 1992: 654, melyből 643 román, 4 magyar, 7 cigány.

20. Szentlázár (Sânlazar), Vámosláz község, 1291–4. v. Lazar, Sanctus Lazarus, 1406. Zenthlazar. Nevét templomának védőszentjéről kapta. Magyarságát elsősorban katolikus egyháza bizonyítja, de később is az uradalom magyar falvai között sorolják fel. 1465-ben a Bályoki család a földesura és ekkor vámszedő hely volt.

1900: 471, melyből 419 román, 50 magyar, 2 ukrán,

1992: 456, melyből 429 román, 1 magyar, 26 cigány.

Tóti község, hozzátartozik Bozsaj, Bistraterebes, Cséhtelek, Rétimalomtanya.

A 2002-es népszámlálás alapján a község lakossága 4488 fő, melyből 55,6% román, 28,3% magyar, 14,8% roma, 1,2% szlovák, 0,1% német.

21. Tóti (Tăuteu) – 1291–4. Thoty: tót népnévnek a birtoklást kifejező -i képzős származéka. A Bistrapatak völgyében, a Hegyköz legkeletibb nagyközsége. A királyi magángazdaság telepítése. A tatárjárás után a Geregye nemzetség tulajdona lesz, a szomszédos Micskének, illetve a sólyomkői uradalomnak tartozéka. Ettől kezdve osztott Solyomkő sorsában. Református temploma részben középkori építmény. Az ősi templomból maradt a 6,85 m. széles hajó mindkét oldalának nyugati része, mintegy 6 m. hosszán. A nyugati ajtó félkörrel záródott, de kőbélletét kiszedték a bejárat tágítása végett, a templom északi oldalán álló kőszószékhez lépcsőket készítettek belőle. Ablakai csúcsívesek. Észak- és délnyugati szögletében áll még egy-egy támfal, az északi oldalon már csak a nyomai vannak. A hajó keleti vége és tornya újabb keletű. Fényes Elek írta 1851-ben: „...Földjei meglehetősek, de különösen szőlőhegye híres és erős bort terem.”

1900: 1210, melyből 55 román, 1144 magyar, 1 német, 10 szlovák,

1992: 1123, melyből 57 román, 1049 magyar, 14 német, 3 szlovák.

Hegyközpályi község, hozzátartozik Hegyközsáldobágy, Hegyközújlak.

A 2002-es népszámlálás alapján a község lakossága 1655 fő, melyből 3,9% román, 95,6% magyar, 0,1% roma, 0,1% szlovák, 0,3% más.

22. Hegyközpályi (Paleu), községközpont, 1229. Paul, 1291–4. v. Pauli: a magyar Pál személynévnek a birtoklást kifejező -i képzős származéka; 1692. Hegyköz Paly, a Hegyköz előtag a tájat jelöli. A török pusztítások következtében 1686-ban az elpusztult falvak között említik. A Hegyközpályi nevű pusztafalut I. Lipót császár 1695. július 5-én kelt levelében Szikszai Kiss Péternek adományozta, aki újra benépesítette. Iskolája 1700-ban szerveződött.

1900: 814, melyből 7 román, 785 magyar, 8 német, 14 szlovák,

1992: 489, melyből 4 román, 482 magyar, 2 német, 1 ukrán.

23. Hegyközszáldobágy (Săldăbagiu de Munte), Helyközpályi község, 1226. Scaldubag, 1236. Zaldubag: a magyar nyelvemlékbeli száldob – hársfa – főnév származéka, tulajdonképpen értelme hársfákkal benőtt hely; 1863. Hegyköz-Száldobágy, a Hegyköz előtag a tájat jelöli. A község többi területével csak földút köti össze. Várad felől lehet jól megközelíteni, a Kórház utcán keresztül, mintegy 5 km-re a várostól. A Sebes Körös völgyszájánál, a jobb parti dombok legmagasabb pontján települt meg. Szokatlan fekvéséből következik, hogy lakóit katonai célból telepítették ide.

1900: 864, melyből 6 román, 858 magyar,

1992: 588, melyből 15 román, 567 magyar, 2 szlovák, 4 egyéb.

24. Hegyközújlak (Uileacu de Munte), Hegyközpályi község, 1291–4. Vylak: az új melléknév és a lakható hely szó összetételből áll. Hegyközcsatár előtt, egy bekötőúton jobbra letérve, két km-re a főúttól fekszik. 1552-ben 38 telekből állott, így nagyobb volt mint Pályi. Pályi-Ujlaknak, vagy Várad-Ujlaknak nevezték. A református egyház anyakönyveinek feljegyzése szerint a község a Rákóczi-szabadságharcban elpusztult, s csak jóval később kezdett újraépülni. Talán ennek emlékét őrzi az a néphagyomány, mely szerint a Csohos nevű dűlőnek egyik részét Tábor-tőnek nevezik, ahol a szabadságharc alatt táborhely volt. Régi szőlőtermő vidék. Bél Mátyás megemlíti, hogy az újlaki bor mérsékelt erejű, de kellemes ízű. A nagy szőlők már nincsenek meg, de még ma is kb. 170 pincével rendelkezik.

1900: 1128, melyből 23 román, 1101 magyar, 2 német, 2 szlovák,

1992: 555, melyből 9 román, 544 magyar, 2 szlovák.

Hegyközcsatár község, hozzátartozik Hegyköztóttelek, Siter, Sitervölgy

A 2002-es népszámlálás adatai szerint a község lakossága 2237, melyből 16,5% román, 81,3% magyar, 2,1% roma, 0,1% szlovák.

25. Hegyközcsatár (Cetariu), községközpont – 1213/550. v. Catar, 1291–4. Chatar: neve a szláv Scitary–pajzskészítők szóból ered, a várhoz tartozó fegyverkovácsok lakhelyét jelöli.

Valószínűleg még Szent László király adományából került a püspökség birtokába. Csátár a régi szőlőtermő vidékek közé tartozik. Bél Mátyás írja 1726-ban, hogy a csatári szőlő a közepesen termő fajok közé tartozik, borát a tüzezebb fajtákhoz, vagyis az erős borokhoz sorolták. Ugyanakkor megemlíti, hogy Csátár gyakran ad szállást a megyegyűléseknek. Református műemléktemploma egy ősi román kori kőtemplom helyén épült, amelyből csak déli oldalfalának nyugati része maradt fenn, beépítve az új templomba, egy félköríves ablakkal.

1900-ban 1605, melyből 23 román, 1581 magyar, 1992: 1039, melyből 15 román, 1024 magyar.

Latabár – 1291. Latabar: Latibar személynévből ered. A Várad Regestrum alapján 1221-ben egy Latibár nevű vitéz ügyét jegyezték fel a várad tüzesvaspróba-lajstromba. Több mint valószínű, hogy ettől a katonától kapta nevét. A Csátárról Szalárdra vezető út mentén állott, Tóttelek közelében. Ma dűlő őrzi nevét Tóttelek határában.

26. Hegyköztóttelek (Tăutelec), Hegyközcsatár község, 1272–9. v. Totthelek: a tót népnévnek és a telek – szántásra alkalmas, trágyázott föld – főnévnek az összetétele. Csátártól 3 km-re fekszik, északkeleti irányban. Jakó Zsigmond szerint a 13. század elején a felbomlás előtt álló királyi uradalom hozta létre, délről hozott szerbek letelepítésével. Ezt neve is igazolja. A középkorban a délszlávokat nevezték tótoknak. A 16. században a törökök elpusztítják. Ezt jelzi az 1598-as összeírás, amikor 0 az összeírt házak száma. 1781-ben újraterlepitik a Felvidékről előbb Szentjobbra, majd Tóttelekre hozott 41 tót (szlovák) fakitermelő család áttelepítésével. Leszármazottaik még ma is élnek. A későbbi időszakban több sváb család is települt ide Palotáról. A református magyar környezet hatására mind a tótok, mind a svábok elmagyarosodtak, de katolikus vallásukat megtartották. Szőlőművelése is régi hagyományokkal rendelkezik. Ennek ékes bizonyítéka a faluba bevezető út mindkét oldalán sorakozó régi borospince, az ún. Pincesor. A hagyományörző falvak közé tartozik. Érdekessége, hogy minden nagyobb ünnep, mint karácsony, húsvét, pünkösöd, háromnapos. A harmadik nap az ún. fogadott ünnep, hogy az elemi

csapások elkerüljék a falut. A falu védőszentje Szent József, ezért a búcsú a József nap, azaz március 19. Műemlékjellegű épülete egy kőoszlopos tornácú ház, a falusi barokk építészet remeke.

1900: 550, melyből 9 román, 479 magyar, 12 német, 48 szlovák, 1 ukrán,

1992: 250, melyből 250 magyar.

27. Siter (Șișterea), Hegyközc satár község, 1291–94. v. Suhtur, Sehtur, neve személynévből ered, hisz királyi adományból keletkezett, melyet kap-hatta hasonló nevű várjobbágy. Erre utal a püspöki tizedjegyzékből ismert első említése, a Suhtur, Sehtur név alakja. Egy másik elmélet szerint a középkorban itt áthaladó zarándokút, a Sancta Iter (Szent út) mentén ezen a helyen kápolna állott. Az S. Iterből rövidülés útján lett a Síter. Nagyváradtól 23 km-re, Csátártól 8 km-re fekszik. A jelentős szőlőtermesztést igazolja a Csáky grófok 1795-ben épített hatalmas pincéje., melynek méretei ma is lenyűgözőek. A faluban ma is kb. 200 pince található, mely bizonyítja, hogy a szőlőtermesztés mennyire jelentős volt a későbbi időszakban is. A 19. század első felétől Vay Ábrahám volt a földbirtokos, aki egy barokk vadászkastélyt építtetett Síterben. A kastélyt 1950 körül földig lerombolták, tégláit is széthordták annyira, hogy ma már nyoma sem látszik. A 19. század közepétől a fejlett gyümölcs-



Siter, református templom déli oldala



Siter, református templom, cibórium freskókkal

termő falvak között emlegették. A 19. és 20. század fordulóján intenzív fakitermelés folyt itt. A szállításhoz keskenyvágányú vasutat építettek, mely a Síter és Sítervölgy közötti Törökhaláltól indult ki és Szalárdon keresztül Biharig ment. E tevékenység a két világháború között elsorvadt, vele együtt a kisvasút is.

Műemléktemploma a legújabb falkutatások szerint a 13. században épült, román stílusban, bizonyítják ezt a feltárt románkori ablakok és a mindkét oldalán található hat-hat ülőfülke. Kárpát-medencei műemlékritkaság a feltárt cibórium, amely ma Európában csak Németországban és Spanyolországban található. A templom nagy értékei közé tartoznak a falfestmények, melyekből jelenleg többet feltártak a többszörös mészréteg alól. 13. és 14. századból való freskókat Rómer Flóris írta le 1879-ben, Régi falképek Magyarországon című munkájában. Festett kazettái feltehetően a 18. században készültek. Naiv festészetnek látszik, több mint valószínű, hogy a helyi asztalos mesterek festhették. A templom mellett található Séra Ferenc lelkipásztor obeliszk síremléke, aki elkíserte Kossuth Lajost londoni útjára.

Fontos megemlíteni a falu háziiparát. Mivel fejlett szőlő- és gyümölcstermesztő település volt, messzi földön híres volt hordókészítő, kerékgyártó, épületasztalos, kovács háziiparuk.

1900: 1295, melyből 15 román, 1258 magyar, 10 német, 12 szlovák,

1992: 670, melyből 33 román, 637 magyar.

28. Sítervölgy (Șușturogi), Hegyközc satár község, 1489. Seytherwelg. A 14. század vége felé az adorjáni uradalom, főleg Síter népfölöslege hozta létre, előbb mint pásztor szállást. A románság fokozatos és lassú beszívargására mutat, hogy átvették a magyar helynevet és a környező magyar földrajzneveket.

Jó napot, Magyarnándor!

Ez az 1200 fős község Nógrád megyében van, Balassagyarmattól délre 20 kilométerre. A szülőfalum. Irodalmi riportot készítettem róla – a műfaj törvényei szerint a tények ismertetésével, de nem mindig szó szerint idézem azt, amit hallottam, megtudtam.

Szociológiai merítésem 2010 tavaszán öltött írott formát. Beszélgetések, magnetofonfelvételek és gyorsjegyzetek, gyakran emlékezet nyomán főként azt kutattam, hogy ennek a szinte kizárólag katolikus falunak a lelkülete milyen is, és hogyan változott az elmúlt évtized során. Ez természetesen a gazdasági és kulturális környezet, illetve háttér ismeretében lehetséges.

Magyarnándor egy földrajzilag is, gazdaságilag is közepes helyzetű település. Délkeleti –északi oldalát az Aszód – Balassagyarmat vasútvonal szeli, a falu közepén lévő buszmegállóból Balassagyarmat – Szandaváralja, illetve Debercsény felé járnak buszok. Jó a közlekedése, s még jobb volna, ha a budapesti buszkapcsolathoz nem kellene beutazni Balassagyarmatra. Mind a Kéktúra, mind az Országos Kerékpárút – miért? – kilométerekre kerüli el a falut. Hatalmas „almabirodalma” a Mohoráig húzódó egykori állami gazdasági gyümölcsös helyén most kislétszámú családalmás-vállalkozások vegetálnak. Híres a burgonyája. A rákospalotai utcák jelenete, hogy nógrádiak hangosan kínálják a krumplit teherautóról. (A Galgamenti piacozók a Lehel-piacra járnak „disznósággal”, tejes áruval.) Nándor egykori tehenészete, csak úgy, mint az almatároló nagy csűr-épületei, elhanyagoltak. Munka itt helyben alig van. Nincs meg a téesz sem. Mi az értéke a falunak? Bármilyen meglepő – lehet, hogy éppen a helyzete?

1200 LAKOSBÓL, 432 FOGLALKOZTATOTTBÓL 48 MEZŐGAZDASÁGI, 171 ÉPÍTŐIPARI, 213 SZOLGÁLTATÓIPARI DOLGOZÓ. 2008-BAN A FALU KIADÁSA 509 millió, a BEVÉTELE 450 millió forint volt – ebben 134 millió forint volt az ÁLLAMI TÁMOGATÁS. A SZEMÉLYI JÖVEDELEMADÓ HELYBEN MARADÓ HÁNYADA 8 millió, A MŰKÖDÉSI CÉLÚ KIADÁSOK ÖSSZESEN – 300 millió.

VÓVÍZRENDSZERE, SZÁZ SZÁZALÉKOS VILLAMOSENERGIA-ELLÁTOTTSÁGA VAN. A 462 LAKÁS FELE GÁZZAL IS FEL VAN SZERELVE, SZEMÉLYGÉPKOCSI A FALUBAN 276 VAN. TELEFONFŐVONAL 338. - 34 LAKÁS LAKATLAN. 415 LAKÁS A KÖZPONTI BELTERÜLETEN, 13 KÜLTERÜLETEN ÁLL: KÖZPONTI ÓVODA és most a MŰVELŐDÉSI HÁZ állami pénzekből elindult a teljes modernizálás útján.¹

Az 1200 lakosból (2006. évi adat) 6 volt újszülött, 16 a halottak száma...

A falut az Árpád-kor óta Nándornak – első írott említése 1332 –ből való – 1906 óta Magyarnándornak hívják. A községi hírlevél „Kedves Nándor!” címmel szólítja meg lakóit. A kedélyesség, a palócos humor, a barátkozó kedv, a dolgok anyagi latolgatása lépten nyomon ránk köszön Magyarnándorban. Megmosolyogják azt, aki Jó estét! köszön este hat-hét óra körül. Akkor még a Jó napot járja, főleg nyáridőben, de a Jó reggelt! sem szokásos reggel már hét órakor, akkor is Jó napot! az illő..

A Szent Miklós Plébániatemplom legrégibb elődje egy 1287-ben már említett kegyhely, kis kápolna volt. Ma a restaurált egyhajós templom a falu díszhelyén, dombon áll, klasszikus, szerény díszítése illik a nándori ízléshez.²

¹ A Művelődési Házat 1969-ben avatták. Az állami gazdaság cselédházak épületanyagát adta hozzá, a falusiak sok saját munkájukat. Első igazgatója Daróczi Ferenc volt, akinek, gazdag művelődési tevékenységében csak egy színlítt a mohorai-nándori pávakör. Festőművészi adottságai voltak. A művelődési ház a környékről tömegeket vonzott a Deryné Színház operett előadásaira, de voltak itt más emlékezetes művészeti rendezvények is. Jelenleg átépítése folyik állami támogatással.

² Magyarnándor címere egy 1827-es pecsétnyomat alapján készült, amelynek P. (agi) Nándor, vagyis Nándor falu volt a felirata. A nándor szó bolgárt jelent. Valószínű, hogy a honfoglalás előtti bolgár dukátus északi pontja volt a település. A mai címer álló, csücskös talpú vágott pajzs, mely középpontjában vörös és alsó zöld mezőre oszlik. Fenn barna törzű zöld lombú fa, alul ezüst színű eke van, a pajzsfőt arany színű ékköves, három levelű heraldikai aranykorona díszíti. A falu zászlaja 150x75 cm-es aranyrojtos, a címer díszelt hordozó selyem fehér rúddal. A volt állami gazdasági irodák előtt köoszlopon a falu első és második világháborús hősi halottainak neve fölül egy régi, kőből kifaragott magyar királyi szent korona borul. Az első világháborúban 40, a második világháborúban 27 nándori magyar katona esett el. A korona a hősi emlékmű előtt a földben volt elásva (illegálisan), onnan a rendszerváltozáskor vették elő és tették vissza régi helyére. Az emlékműnél január 12-én, a doni áttörés évfordulóján és május utolsó vasárnapján, a Hősök Napján kegyeleti megemlékezést tartanak. Az iskola előtti park szovjet hősi emlékművét, mely egy betonból öntött nagy csikótűzhegyhez hasonlított, nem azonnal, de elbontották. „Itt jobb nem kapkodni” – mondta egyik falusi vezető. (Bár a terményraktár iszonyúan ijesztő tömbjét is elbontanák a falu közepén. Gyomorfájdítóan ronda. Az Aszód felől érkező a vonatból először a szép templomot, majd ezt a borzalmat látja beüszni. Szinte jellekes az elmúlt évtizedekre nézve Nincs rá pénz...)

Magyaránádor afféle „pihenőfalv” lehetne turisztikai értelemben. Jelenleg inkább erejét nehezen összeszedni képes „pihenő falv”. A „szállodácska-vállalkozás” egy év után megszűnt. Falusi vendéglátás itt nem szokás, igaz, a nyugdíjba vonult vezető óvónő kiváló szállást, modern külön szobát ad lakásukban (télen cserépkályha) - 2009-ben még ezer forintért egy éjszakára reggelivel.³

A falu megismeréséhez leülünk a falu közepén, a keresztező közutak, a debrecényi–szandaváraljai illetve a balassagyarmati–szandaváraljai, buszok járta kereszteződésben⁴ a nagykovácsma teraszán. (Ezt presszónak nevezik, mert itt a másik, a kiskovácsma nevű egyúttal a Kiss-kovácsma, a tulajdonosa, Feri bácsi nevén.)

A kocsmateraszra kezükben pohár itallal faragott asztalok, padok mellé ülnek le az ivóból kilépők. Állandó a jövés-menés, a buszmegállóból is bebetérnek gyakran. A terasz korlátja fölött a kissé odébb lévő buszmegállóra, gépkocsikra, sokszoknyás kerékpározó asszonyokra, cejgnadrágos vagy melegítő, „dorgós” (tornacipős), Adidas-cipős férfiakra látunk. A kerékpáron gereblyét, kapát visznek, teherautó jön. Gyerek a régi férfi Csepel-bringa alvázába beszu-szakolt bokával – egykori drága emlékem nekem is –, vadásztrepjáró zöld kalapos vezetőjével, ni, egy rokkantkocsi, roller.

Ló? Lovas szekér? Egy délelőtt talán egy. Tehén nincs a faluban. Liba az utcán? Nincs. Az útszélek virággal díszesek, a szociális dolgozó asszonyok rendben tartják. Szárnyasokból a legfeltűnőbbek Kiss Ferenc gyöngyösei, irgalmatlan ricsajjal tán még a motoros kisvonatot, a „szlovák piroskát”, illetve, helyi, (nem túlzottan méltányolt) humor szerint „Tót Piroskát” is megijeszti. Patkányok ellen tartja, a gyöngytyúktól menekül a rágcsló. A réten „felizguló” hangzavaruk külön vidám színfoltja a falunak. Kár, hogy tízet is elvisz az ölyv a tucatból tavasztól őszig.

Lakható, jó hely Magyaránádor. A betelepülő „pestiek” nem azonnal oldódnak föl, veszik át a falu közvetlen, nyugodt mentalitását, ez innen nézve kívülállásnak tűnik, de nem szólják meg érte őket. Nándorban – az a benyomása támad az embernek – „kivárára” vannak berendezkedve. A „csavaros viselkedés” – nem palóc örökség, hiszen ez nem palóc falv, ha ugyan néha palócoznak is: vagy inkább a „pontföldre a”-val leírt hangba csúszik, talán szlovákos nyelvhátásra is a beszéd – szóval ügyeskedni... megszokott és el-

fogadott dolog. Ez olyasmit is jelent, hogy ha kézben van tőled a pénze, ne mindig várd vissza egyik-másik alkudott napszámosodat-kaszásodat, hogy befejezze a munkát, bizony elkerül az hetekig. Megsértetted valamivel, ha nem is tudod, mi az. A szegénysorból magát felküzdött pénzes vállalkozó is – a falv szája szerint –... huncut.

Egy magyaránádori hosszabb kérdőmondatot – főleg asszonyszájból – talán csak zenetanár kottázná le (nem beszélve egy ízes férfikáromkodásról!) pontosan az éneklő-artikuláló szép hajlításaival, glisszandójával, visszacsapó mondathangsúly -végződésével.

Nándor tavasszal háborog a virágillatban.

A kocsmaterasz jelenetei és beszélgetései talán adhatnak képet erről a világról:

Tíz óra körül a kocsmateraszon

- Igaz, hogy Mikszáth Buttler-fiúja (a Különös házasság című regényből) itt született a Buttler-Reviczky kastélyban?

- Ez csak legenda. Ott, a Sukor falun innen, a kastély valóban viseli egykori tulajdonosa nevét, most ez a Reviczky-kastély. Sokor – mondják Csukornak is – még a török alatt pusztult el, 1499-ben még megvolt, aztán így-úgy újjáéledt, megint kihalt. Most az erdőben házmaradvány, termő gyümölcsfák emlékeztetnek rá. Rég elhagyták az emberek, de ezek (magról-e, öröklődve-e) hűségesen teremnek most is. Kelecsény, egyébként, ahová a kastély tartozik, afféle külterülete Nándornak, tőlünk délre 3 kilométerre, igen régi település, Nándorral együtt Az 1300-as évek elejéről..

A kelecsényi kastély 1880 óta volt Buttler Erviné, mintagazdaság volt, téglavető telep, kőbánya, nemesített gyümölcsös és remek vadállomány. A kastélyban értékes könyvtár, 600 kötetes és fegyvergyűjtemény. A háború után raktár, munkásszállás, tán iskola is volt, a rendszerváltozáskor új gazdája lett. A férj karmester, külföldön gyakran szerepel, feleségét néha látni lehet a faluban . Jó kiállítású szőke asszony. Elektromos védőrizet, kutyák.

- S itt? A faluban? Mondjuk a nyugat-keleti tengely, a Petőfi – Ady utca?

- A Petőfi utca, az igen. A legrégebb kimutatható települési vonal, az ősemlék. A gyönyörű pincesorunk, azt mindenki megcsodálja, legalább millióért cserélnek gazdát a pincék, ahová a bort messziről kell hozni, de nem baj. Benne káposzta, krumplics, miegy-

³ Varga Erzsébet az óvoda vezetője volt , ma nyugdíjas.

⁴ A Balassagyarmatra északra vivő út Mohorán, Szűgyön át halad, ennek kiágazása Csesztve a Madách kúriával, múzeummal, sok rendezvény helyszínével.

más. Öreglegények piknikhelye. Fenn a fenyőerdő, il-
lat a hegyoldalból. Itt a Debercsényi-patak mentén
virágzó kiskertek, szép házak, de ami a kishídon túl
van, az Ady utca, az bizony a falu szegénysora. Ezt
le fogjuk bulldózerezni. Roskadozó házak, igen sze-
rény otthonok. Távolabb pálinkafőzde, ez vagy lesz
vagy nem, eurós követelmények, satöbbi. Van ott egy
kistemplom is...

– S mikor?

– Mit mikor?

– Mikor jönnek a bulldózerok?:

– Hát, nem holnap, az biztos. Nincs pénz, csak ter-
vek, álmok. A délkeleti irányban, vagyis innen nagy-
jából jól jobbkézre a Debercsényi-patak a Bikamáj
hegy melletti Feketevíz-patak horgásztavat táplálja.
Itt folyik mögöttünk, a kocsmaterasz mögött északról
délre, mert ugye, mi itt háttal vagyunk a pálinkafőző-
nek, keletnek.

– Ez a kispatak az ötvenes években remek „gye-
rekdagonya” volt. A horgászto nemrégi vize ugyan
elég lusta, bár horgászni kiváló. Vadkacsa, szitakötők
a háborítatlan végén. El is kelt jó áron minden hor-
gászhely-stand. Tonnaszám kerül bele telepített ponty
meg más. És. Jó a horgászegyesületünk. A volt pol-
gármester vezeti... Gondozzuk a tó környékét, tiszta-
ság van. Fürdeni akkor lehetne benne, ha megépülne
egy csatolt másik rész, de az drága volna. Így Ba-
lassagyarmatra lehet járni strandolni. No, az itt nem
nagyon szokás. Mármint tóban fürödni. Egyébként a
tó fölött ritka növényfélék, s friss a levegő, szóval Nán-
dor kincsei ilyesmik. „Kék tó, tiszta tó, melyből az élet
vize árad...” – hogy úgy mondjam, János vitéz után
szabadon.

– Ezt a tavat és a faluig terjedő kilométeres sza-
kaszt – most kukoricaföldek – egybe lehetne építeni
Nándorral. Infrastruktúra, miegymás. A dombon lehet-
ne egy levegő-szanatórium, főleg pénzes nyugati öreg
vendégeknek, kellemes ligeti sétautak, s nővérek, or-
vos, higiénia, satöbbi. A NÁNDORI ÉG GYÓGYÍTÓ
FELHŐJÁTÉKA. Ábrándok! Van a domb oldalában
egy nándori nevezetesség, a fül.

– Milyen fül?

– Ez egy homokkő-képződmény, olyan, mint egy
nagy korsó füle. Az eső kimosta a puhább kőzetet, ez
a kőfolyás meg úgy kanyarodik elő, mint egy nagy fül,
a gyerekek átmáskálnak rajta. No, itt a telkek. Ez jó
pénz lenne a falunak. Hiányzik, aki megmozdítaná.
Ha egy pénzember belénk szeretne, hát lenne lako-
dalom,

– No és, a szegény utca?

– Az annyi. Áll egy darabig. Park jönne a helyé-
re, kapcsolódnék hozzá a tájház. A patak évekig el
volt gazosodva, most kitisztítottuk, van itt tennivaló a
megőrzés érdekében is. Újat csak gondolni merünk.
Tizenegy faluval megalakítottuk a Cserfa Egyesületet,
kiadványt készítettünk, s benne a helyi fejlesztési el-
képzelések. Már csak pénz kellene.

A Hársfa utca 8.

– Mi épül itt, Tibor?

– Az ott szemközt? Az a szelektív hulladékgyűjtő
depója lesz. Rendes, nem?

–A mama hogy van?

– Hát? A két bottal? Most kicsalogattam a szilvafa
alá. Ni, már emeli is a szeméhez a kezét...

– Á, maga az, aranyam (Így mondja, aranyam.).
Mit csinált a télen?

– Írtam, mama, a sok betűt egymás után. Hogy
van, drágám? S elmeséli-e, amit ígért, még tavaly?

–...hogy erről a házról? Tudja, ennek a helyén egy
ugyanilyen kétszintes kockaház volt már a hatvanas
években, amikor megvettük, de azt le kellett bonta-
ni, igen régi volt. Megvolt már a harmincas években,
ritkaságképpen. Előtte meg itt egy tejgazdaságszerű
volt, helyesebben a zsidó itt vette á a tejet, maga is
tartott jószágot, ebből jött a kispénz a népnek. De ez
még valamikor az 1920-as évek táján lehetett. Akkor
az épületek elhúzódtak, a kétszintes az későbbi do-
log.

– S mi lett a tejeseekkel?

– Azokat, fiam, talán Gyarmatra. Itt kevés volt a
zsidó, osztán Gyarmaton gyűjtötték őket.

– Jött valaki vissza?

– Nem tudunk mi róla, fiam. Jobb is nem boly-
gatni.

– Miért, mama?

– Hát... S maga tényleg e házban született?

– A fényképekről a régi udvart a kúttal meg a körte-
fával azonosítani lehet. Megnézi?

– Tényleg, itt volt ez a körtefa. S alatta ki az a be-
font hajú lány? Őlében egy gyerek.

– Az az anyám, mama. Tizenkilencévesen. Meg én
három hónaposan.

– Azt hittem, a nővére.

– Anyám húga lett az én nevelő nővérem. Mert utá-
nam sorba jöttünk még hárman. 1942 és 1946 közt.

– S megvannak?

– Hála Istennek.

– Jól van, mama? Tibi, lesz ebéd?

– Még én főzök. Igaz, ő is szokott. Fiam, ülj már ide kicsit. Szépek a paradicsompalántái, igaz?

– Nézd csak, ezek a fák...! Nándorban meghalnak a sárgabarackfák. Pár évig gyönyörűek s akkor egyszer csak elszáradnak. Azt mondják, a talajjal van valami, De ezek élnek, nézd, milyen szépen állnak.

– Azért fiam, mert szereted őket. Tudja azt a fa.

– S hát maguknál? A szép lánya mikor jön?

– Vizsgázik.

– De, szereti a falunkat?

– Persze, apjáié is, övé is....

– Mama, elugrunk egy sörre, igaz, Jóska? A mama most ledől egy kicsit. Este majd mesélünk. No?

– Jó, menjünk. A lányokkal mi a helyzet, Tibor?

– Van nekem egy gyönyörűm... de nem fogom ki beszélni.

– Jól van.

– Hát te, hozol-e má' ide asszonyt?

– Nem úgy van az. A város felé Aki fordítva jönne, az nem mozdul, megvan a kialakult élete. Marad a barátkozás.

– Az se rossz. Majd este adok pár palántát, a paprika is elég jó.... no, akkor két sört kérek...

A déli harangszó után

– ...Az meg... Az meg azt mondta neki, hogy ide figyeljen, fogja be a száját, mert én úgy közéjük vágom magát is, hogy aztán majd nézegethet. Meg azt is mondta, hogy a cifra kurva istenit..

– Maga ennyire emlékszik rá?

– Van, amit nem felejt az ember.

– S ez ilyen volt.

– Ez olyan. Az.

– S milyen egyenruhája volt annak a káromkodós-nak?

– Egyenruhája? Hát, afféle egyenruha.

– S milyen?

– Mondom, egyenruha.

– Katona volt?

– Nem.

– No, ide figyeljen. És aztán azt az asszonyt, akire rákiabált, hátba is vágta?

– Az igen.

– Puskatussal? Tudja, a szuronyos...

– Az nem. Mert nem volt annak.

– Mi nem volt ?.

– Mondom. Nem volt annak szuronyos...

– Jó, nem volt szuronyos, de mi volt akkor?

– Hiszen mondom, hogy puska.

– Puska. Tán géppisztoly? Jó. És az, akire rákiabált, az az asszony meg mit csinált?

– Az? Az csak úgy elfagyott, vagy mi. A szája nagyra kerekült, és nem tudott szólni, csak kapkodott. A szemei meg ekkorák, mint az öklöm. Mindjárt ott üti meg a guta. Mert az kiabált, hogy ne vigyék őket. De nem.

– No és... maga kislány volt akkor?

– Nem annyira.

– S volt, aki visszajött?

– Volt olyan is. De nem ide. Meg Gyarmatra se. Pedig mi nem bántottuk őket.

– S meg se védték..

– Hát nem mondom.... .Mit gondol maga? Katonáktól? Ne bolondítson má'!

– Szóval mégis katonák voltak.

– Olyasmi.

– Magyarul beszéltek?

– Hát, magyar beszédnek magyar volt. De olyan...

– Milyen?

– Itt nem úgy beszélünk.

– S hol volt ez? Nándorban?

– ...!

– Ide figyeljen! Csendőrök voltak? Vagy magyar bakák? Miért nem mondja? Vagy ávósok? Vagy pu-fajkások? Kárpátaljai magyarok orosz egyenruhába öltöztetve? Vagy idegenből hozatott utcai verőgépek? És mikor volt ez? Mitől fél maga?

– Én nem félek. De van nekem eszem. Tudja?⁵ Különben nem mindegy már az magának? Mert nekem van eszem, tudja!

A várakozó házaspár

– ... mert írták, hogy lett volna itt varroda az asszonyoknak, hogy kereshessenek. Maj' kértem, ha megjönnek. Mer' tudja, mink Csíkból valók vagyunk. Asztan hoztam a keresztlányomnak kicsi ujjaszt s, nem mondom, nézegette a román a határon, de átjövék véle. Mert mostan elsőáldozó a kiskeresztjányom s, nem tudtam jól megírni, mikor jövünk s, elmentek itthonról. Maj' kívárluk.⁶

– Te meg mit avatódol mindenekbe? Lehet, az úr nem is kívánja a te beszédedet

– Szívesen hallgatom. Mondja csak.

⁵ Nyilatkoztómtól többet nem tudtam meg. Mások szerint Magyaránádorból nem vittek el zsidókat, s kitelepítés sem volt (ötvenes évek.)

⁶ A csángó házaspár asszony tagja selypít. A „s” nem kötőhang (mint a s, és, meg, stb.), hanem ejtéskönnyítő járuléka, a vessző tehát a „s” után írandó.

– Mer’ összekelebbőlál ez sokat.
 – S csak nincsen gond, mer’ te is megiszod addig, hát, hosszú az út, s várunk kell. Buszon jövének.
 – Tavaszodik-e maguknál?
 – Nálunk szépen. A mandula meg a meggy elvirágzott, de a körtvély meg az alma mostan csodás..Itten is, lassan már látom. Csak maguk meg jól leszavaztak minket. Nem kaptuk meg a magyarságunkat, mert nem szeretnek minket itten. Azt mondják, hogy románok vagyunk. Ott meg azt mondják, te bozgor.⁷ Hogy éppen mi? Amikor mi magyarok vagyunk. Látja, ez van. Magyarok. S legalább maga tudja-e?
 – Persze, hogy tudom.
 – Te, ne kezd má’ megint...!
 – ...hát, nehéz. Sose is volt könnyű. Ez meg itt, ez e, ez az én szívemet úgy megfájdította. Nem akkor, amikor udvarolt. Mert az is fájás volt, de az akkor egy jó. Az egy jó zsidongásos fájás volt. S aztán, no. Amikor a pityókát⁸ ültettük s híta segíteni azt a román asszonyt, akkor, annak megfájdult a talpa, mert a bakancsban összegyüremkedék a kapca, ez meg azt az asszonyt megfarmarkolászta.⁹ Mer’ lemene az az asszony, hogy a patakban kissé megmossa a lábujjait, ne fájjanak néki, szóval a talpát, a kicsike patakban, aki még volt. Leméne a száradt patakba, a csermelyecskehez, mert fájt, ez meg, ez itten, haj, de nagyon mutatta ám neki az utat, hogy hogyan kell meg még hogyan lemenni a domboldalban ,meg hogy vigyázzon ám a parton, még elcsúszik, s ment is véle. Osztan, amikor lenn voltak, akkor jól megfarmarkolászta azt a...
 – Az Annát..
 – És... és...S nem bánod te, hogy én vagyok az Anna? A te hitessed?
 – Az es Anna.
 – Az a román? S nem vót, hanem van is? Még?
 – Hát, van az.
 – Halljunk oda ! Hogy még megvan. S néked-e?-
 – Azt én nem mondom.. Hanem vélled én má’ jó vagyok. Nem?
 – ...te, te szégyentelen. Csak nem szeretik az embert.
 – Hagyd el már végre!
 – Mert az nagyon tud fájni, ha nem szeretik az embert. Mert olyan az, hogy akkor már élni se érdemes. S maguk fognak-e szeretni minket valamikor? Vagy maradjunk bozgorok?

A nagy fehér kamionnál

A nagy fehér kamion a legrigorózusabb higiéniai előírásoknak is megfelel. Húst árul a zárt hűtőtérből, felcsapós nejlón ablakon adja ki az árut egy jókedvű asszony. Szinte mindent kapni, amit egy jófajta városi boltban, vagy a gyarmati piac ugyanúgy jó hentesboltjában. Sorakozó asszonyok, ritkán férfi... Hallom, hetente kétszer adott időben van itt vagy két óra hosszát. (Volt egy COOP élelmiszer, bezárt, nyílik más.)

Friss húst kap az ember könnyedén. De Gyarmatra beutazni, buszon petrezselymes, őszibarackos kosarak, kislibás kosár mellett térni haza harangszóra, ez sem utolsó szórakozás. A buszon lehet a legjobban beszélgetni. Van, aki gépkocsin jár a pénteki piacra.

A nándori pár

Az utcán figyelek fel rájuk, a csendjükre.

Elöl az asszony megy, fejét kicsit lehajtva, amint megszáll a képzet, esküszöm, egy nagy, embernagy virág, karjait-leveleit lengető pozsgás nőszirm, idomos. Vállá, fara erős. Meleg hullám burkolja be a testét...

Látszik, ez az asszony szeretve van. Mintha megilletődöttség volna rajta, a lélek arckifejezése, biztos a világban, szelídség és szinte bocsánatot kérő kis restelkedéshez hasonló.

Belülről átsugárzó öröm a visszafogott lépés-mozdulaton, amint alakjához képest kisebb, formás lábfejét emelgetve elmegy a járdát az úttesttől elválasztó vaskorlátnál, közben kövezett esőcsatorna-árok húzódik, s ez az érett nő puhán halad a bolt felé, nem a szemével, hanem az egész testével érzi magát a térben.

Biztosan halad, karjai szabadok, talán meg is lengetné magát, mint kislány vagy fiatalasszony korábban, amolyan kellemes kérdés gyanánt, de nem, az egész lénye nem kérdés, hanem boldogan megfogalmazódó, elrejtethetetlen válasz – engem, az én férjem most otthon azonnal nagyon fog szeretni...

Kerékpárral mögötte a férje. Olyan ötvenévesek lehetnek. Egészségesek, fejlett izomzatúak mind a ketten, fizikai munkában felnőtt emberek.

Nem én vagyok az egyetlen, akinek eláll a lélegzete, amint észreveszi őket.

A férfi vállas, erős nyakú, tagos, mint mondják. Ujjai szorosan markolják a biciklikormányt, s amint

⁷ bozgor – a magyarok csúfneve a románoknál.

⁸ pityóka –krumpli

⁹ megfarmarkolászni - ezt a szót nem találtam tájszótárakban. Azt hiszem egyéni szóteremtés.

megy asszonya mögött az összetartozásuk nem is tudni milyen jelekkel fejeződik ki, öntudatosan és biztosan. Mégis szerényen.

Valószínűleg munkában volt valahol. Lehet, már napok óta el kellett maradnia, s most eljött megvárta a munkából lelépő asszonyát, s együtt mennek haza.

Olyan a csend, mint amire azt mondják, hogy angyalok szállnak el felettünk.

Alku közben, koradélután

– Maga keresi a téglát?
 – Én. Mennyi van?
 – Úgy kétezer. Mind kell?
 – Csak négyszáz. S mennyi?
 – Ötven.
 – Az sok.
 – Ezret adok negyvenért.
 – Annyi nem kell.
 – Hát ötszáz...18 ezer?. Viszi?
 – Majd visszatérünk rá. Inna egy fröccsöt?
 – Á, vezetek. No, isten-isten. A mobilomat tudja.
 – Ez ügyes. De van téglája olcsóbban a Saligának.¹⁰
 – A Saligának hogy lenne? De a Mészárosnak¹¹
 – Annak? A Laci tegnap lőtt egy őzet, hajnallatkor.
 – Most bont az Attila¹² is. Csak át kell menni érte Halápra.
 – Annak cserepe van, te! De kérdezze meg, ott áll a pultnál.
 – S mit játszott a csapat?
 – Tizennyolc nulla! Igaz, csak barátságos volt.
 – Úgy szédelegtek, mint a kába légy.
 – Pedig futkostak, mint a mérgezett egér a falon.
 De azért becsülöm azokat a hugyagiakat, hogy ki mertek állni velünk.
 – S a vadászat? Ez hogy megy?
 – Van itt vadásztársulat kettő is. A becskei vezetője¹³ meg vendégül látta a becskeieket babgulyásra, s ment a zene a focipályán..
 – S itt?
 – Itt is vagyunk. Jó társasági üléseket tartunk.
 – A Lacinak galambjai vannak. Volt, amelyik Szicíliából repült vissza.

– S a napszám milyen most a faluban?
 – Legalább ötezer.
 – Adózatlan.
 – Hát persze.
 – Kéne egy biciklilámpa...
 – S Gyarmaton, Aszódon, Pesten? Ott jobb a pénz?
 – El kell biciklilámpáért...a kirakodóshoz. Sárga mellény is, előírták.
 – Gyarmaton se több, csak állandó munka. Akinek van.
 – S a polgárórség?
 – Most már azt hiszen negyvennyolcan vagyunk benne.¹⁴ S nincs itt bűnözés.
 – Hát az aszódi gyerek?
 – Hát azzal beszéltem. De a többi nándori is megmondta, hogy eltörrik a derekát, ha még egyszer rajta kapják, hogy leemeli a padlásról a szalonnát.
 – Vitt az tévét is.
 – S most mi van?
 – Behúzta a nyakát. Mert az apja felelősséget vállalt érte, hogy kijöjjön a nevelőintézetből, Aszódról, itt meg nem alszik otthon, ez olyan kósza gyerek, a falu rosszait meg bandáztatta.
 – Menjünk el már lámpáért. Mindjárt becsuk.
 A kolbászos lecsót meg megették. Mert ezek az itteni legények csináltak az állomáson túl, ahol a kispad meg asztal van a kukoricásnál, egy bulit.¹⁵ Megfőzték a lecsót, s odahagyták hűlni, ők meg bejöttek a Feri bácsihoz sörért. Mikor visszamennek, üres a nagykendér. S oda karistolták az asztalra, hogy „JÓ VOLT”.
 – Éjjel járőröz a polgárórség?
 – Persze. Itt a rendőrőrs, napközben van ügyelet, éjszaka meg polgárórség. Párosan.
 – S jó kis kimenő az asszonytól, mi? Legalizált éjszakai utak.
 – Hát, mondják az asszonyok, már ők is alakítanak egy női polgárórséget, s majd tudják, hova kell bekopogni éjjel.
 – Mégis, miből él itt a faluban, aki naphosszat a tévét nézi egy pohár kukoricaborral a kezében?
 – Hajléktalanunk nincs. De az embernek nem sok kell. Ezek közül, persze, némelyik olyan gyenge, hogy

¹⁰ Saliga István kéményseprő.

¹¹ Mészáros László kőműves.

¹² Juhász Attila csapos, centercsatár, Cserháthalápon lakik.

¹³ A becskei vadásztársaság vezetője Marton Tibor

¹⁴ Kiss József a polgárórség vezetője. A polgárórség hivatalos neve Magyaránádor– Debercsényi Vagyon és Önvédelmi Testület. A faluban hét egyesület van. Körzeti Gazdakör, Nyugdíjas Egylet, Sportegyesület, Művelődési és Falufejlesztő Egyesület, Titán Testépítő sportegyesület, Horgászegyesület.

¹⁵ A Petren György kukoricaföldjénél.

ha fellökik, úgy marad. Mert nem esznek. De a négyszáz nyugdíjas nem kódís.

– Pista¹⁶ belenyomott 150 ezret a nyerőgépbe a múltkor.

– Az úgy van, hogy ez a Pista nem dolgozik. Ki-kimegy Németországba fél évre, amit megkeres, haza hozza, szóval van pénze. Legényember. No, megyek a lámpáért.

– Mi az? Rólam beszéltek? A focicsapatot is szponzorálom. Én vettem nekik vacsorát a múltkor itt a Feri bácsi oldalsó szobájában.

– S a lánnyal mi lett? Jó melles volt---

– Csak langsam ! Százezret megevett a gép, semmi.. Akkor bementem Gyarmatra, kivettem még ötvenet. Azt is bele. Visszajött kétszázezer. A lány meg ott volt az apjával, s látta.

– Nem az apja volt az.

– Hát odajött, hogy így meg úgy. Elvittem a házamba. Fürdőszoba, satöbbi. Menjek én is fürödni, azt mondja. S látom ám a hasadékon, hogy nagyon kajtatja a nadrágom meg a zakóm zsebét. Persze a pénzt magamal bevitettem a fürdőszobába. S mikor kijövök, azt mondja, adjak neki előre tízezet. Hogyne, majd utána. Hamburgban is úgy volt. No, akkor kapta magát s úgy eltűnt, hogy mire leértem utána ide a kocsmába, már az apja se volt itt.

– Nem az apja volt az.

– S most mi van?

– Van még pénzem. De ezek itt nem kocsmáznak. Én megtehetem. Ezek csak beugranak egy sörre, s már mennek tovább. Itt azért mindent meg lehet tudni. Számon van tartva, hogy ki mikor hova megy be a presszóba-e, vagy ide a kiskocsmába. Ez itt a hírbörze. Napközben a lakásra nem érdemes menni, mert itt előbb lehet találkozni kivel-kivel. Itt találta ki valaki, hogy el akarod adni a házad.. s most tagad mind....

– De alkoholista nincs a faluban, ugye?

– Nincs. Itt egy rendesebb iparos nem iszik. Például a kőműves. Azt még nem látta ember belépni ide.. Se a kiskocsmába. Példás.

– S tényleg nem dolgozol, Pista?

– Ritkán. Janival vagyok párban, ha őt hívják, szól nekem..

– No, elmentem már a kirakóshoz.

– Itt? Átlag négy házasság, hat halál esik egy évre az utóbbi tíz évben, de a 2006-os kiugró volt, tizenhat temetés.

– Jó, jó,. Ezek számok meg sztorik, de valójában mi tartja meg itt az embereket?

Mi az, ami jobb lett, vagy rosszabb tíz év alatt.

– Jobb itt semmi sem lett. Ami volt, volt... a befőtt, ahogy nálunk mondják. Vannak ezek a faluünnepek, néha esküvő, lagzi, van együttélés is, csak úgy, aztán a bearatás...

– Bearatás?

– Az, bearatás. Ezt mi így mondjuk. Ez augusztus huszadikán van. Búzakoszorúval, műsorral, iskolások szavalnak. A Giebiszer Gáborné tanárnő tanítja be őket. 1994-ben, akörül voltak itt a nemzetközi vásárok a művelődési otthonban, amit most átépítenek majd, ott ki voltak rakva az asztalok, sok cég jött el, Szlovákiából is voltak. Üzletkötés, szépen estek. A bevételből meg járdát és világítást fejlesztettünk. Az nagy esemény volt, több éven át.

– S most?

– Most nincs ilyen.

– No és..

– Hogy?

– Szóval, a...sültgalamb?

– Hacsak álmunkban nem.

– Mondja, ötvenhat itt hogyan zajlott?

– A forradalom?

– Egy asszony mesélte: '56-ban 18 éves voltam, a magtárban dolgoztam a gazdaságban, amikor az ajtóban egy ember azt mondta: – Aki nem velünk, ellenünk! Adja a dolgozóit vagy nem adja? – így a főnöknek. Mondta, hogy menjünk el mi is tüntetni. Ahogy elmentünk, már Kelecsényről jöttek a dolgozók... Kelecsényben is volt kocsmá. Ahogy megérkeztek a faluba, felmentek az iskolába, leszedték a címereket. Bahorecz Feri mondott egy röpiratszerűséget. Csukorban is folytak a dolgok. A Bahorecz Feri meg a Csordás Feri traktorral elszavalták a Talpra magyart, a Mit kíván a magyar nemzetet és a 12 pontot (sic). Mindenhol a vezetők adták a hangot – Népek kenyeret, Rákosinak kötele! Minden orosz menjen haza! A faluban ez az esemény csak egy napon át tartott. Bántani itt nem bántottak tettelesen senkit, csak szavakkal. Később sem volt bosszúállás."

– Hát laktak még Csukorban?

– Persze, néhány ház volt még..

– S a Bahorecz meg a Csordás?

– Én nem tudom.

„Bimbózó lányok..."

– Itt gyülekeznek. Csinosak? Nem?

A kocsmateraszra három fiatal nő érkezik. Húsz év alattiak, nándoriak. Haj, smink elsőrangú, akár Buda-

¹⁶ Kusnyár István, népszerű személy, aggregény.

pesten a Gundelban vagy a Hotel Marriottban. Csak üdítőt isznak.

Hirtelen gépkocsi fékez az utcán. Hátratulat. Az egyik lány föláll és ellibeg. A fiú kihajolva nyitja neki az ajtót. Majd jól „beleradíroz” a betonba a gumival.

Mosolyogva integet nekik a kettő. Szemrevaló lányok.

– Mennek a diszkóba. Gyarmatra, Bánkra, van, hogy Vácra, Pestre is. Esküvő van néha itt, a faluban. Van élettársi közösség is. Ha születik gyerek, megkeresztelik. A templomban vasárnap ezek a három-négy éves kisgyerekek úgy futkosnak, mint az anygalkák, tiszta fehér vagy rózsaszín ruhában, s az ujjukat a szájukra teszik, hogy nem szabad zajongani. Károly atya mindig megköszöni az előző heti takarító-asszony csoportnak, hogy jól kiporszívóztak... be vannak osztva egymás közt. Itt az is szokás, hogy az ember ad kisebb- nagyobb összeget a templomnak. A restaurálás költségének egy része abból jött ki.

A pestiek is el-eljönnek a misére. Van, aki rászokik.

...-. Ha lagzi, annak meg megadják a módját. Bár többnyire vendéglőbe mennek, s azt nem itt, hanem Gyarmaton, Romhányban, Rétságon, Bánkon... Igazi nándori lány akkor érzi jól magát, ha menyasszonyi fehérben, oltárnál, fényképész, menyasszonytánc, ahogy régen...

Látomás a kocsmateraszon

– ...te, kik azok ott?
– Ezek most szálltak le a különbuszokról. Talán kirándulók.
– Figyelj csak, ezek nem kirándulók, hanem valami színjátész csapat.
– Ne tréfálg, most még ezek is.
– Figyelj csak!
– Akkor anyám fogta az árpakenyeret és azon melegeben rákötötte a hátamra, fölé a nagyobbik bekecsét, előre is egy meleg kenyeret, s elindított. Tizenhat kilométert gyalogoltam le, voltam tizenhét éves, átmentem a kemencei erdőn, s nem fáztam meg. Drága volt ám a vonatjegy.

– A kemencein? A Nyúzó völgyön? Ott, ahol embert ettek a cigányok?

– Ugyan hagyd már. Nem úgy volt az.

– No, gyerekek, most az ekecsöllést. Mihály bácsi...²⁰

– Csak nem ehelyet mindjárt?

– Mondja csak, van még idő egy gyors próbára. De most a teljes szöveget. Ahogy megbeszéltük.

– Az ekecsöllést, huhuhu...

– Monika,²¹ ha nem hallgatsz, hazazavarlak. Misi bácsi...

– Az úgy volt...

– Nem. Megbeszéltük, hogy az uvvuót, csak így...

– Az uvvuót, hogy vuót egy igen szíp leján.

– Jól van, Misi bácsi. Tovább...

– ...szóval, vuót egy igen szíp ján, a Julika. S az az ikszikikszik²² titkár elment hogy beszélgetne véle.

– Hogy ekecsülljön véle, huhu...

– Monika, utoljára szóltam, lesz dádá...

– Szóval, arra kérte az anyját, hogy beszélhessen véle. Az a legin. vuót a faluba az ikszikikszik titkár, a bátyja meg a foximaxi. S a leján meg nem járt az ikszikikszik diszkóba, ahun a barátnéi forgolódtak. ...

– Ekecsülltek.

– Gabi, hozz a Monikának egy kólát. S ti? Mit kértek? Csak szeszt nem. Nem állhatunk a színpadra itálosan. Tovább.

– ... dehát hadd mondjam végig. Merhogy a komám akkor kiment hátra, a ján annya meg nagyot hallott, s azt hallotta, hogy a legény, aki mondta, hogy beszélgetne egy kicsit, hát hogy a legény ekecsüllni akarna a Julikával. S mire béjött a komám, csapott patáliát az asszony, hogy a kikszi titkár meg akarja ekecsüllni a Julikát. De azért nem lett baj. Hanem amikor elment a leginy, a komám utána szólt a pitarbul, hogy te, máskor meg ne hátrul kerülj, mer' látom, beleléptél a trágyaleves gödörbe Hát húzd le a csizmádat, s öntsd ki a tehénhúgyot a rózsabokor alá, ne lopd el még azt is, te bűdös komonista.²³

– Úgy van, taps, függöny. Kész. Buszra, gyerekek, buszra. Közben hátul lehet pározni Joli meg Böbe.

– Ekecsüllni., Huhu!

– Ugye mondtam, hogy bajban leszünk a Monikával?. Vigyázzon rá. Ti meg, Joli, próbáljátok

²⁰ ekecsöllés, ekecsüllés – a Magyar Nyelvtörténeti Szótár szerint (Akadémiai Kiadó, 733. oldal) bizonytalan eredetű, valószínűleg hangfestő szó. Első említése: „A parazna ferfi á mas embőr feleségeuel ekecel”. Azaz pajzánkodik, enyeleg, inceleg, illetve piszkál, piszmoz, pepecsel – közelebbi jelentése a Tisza felső vidékén – birbitél, azaz babrál, fogdos, a Vas megyei Kemenesalján birbityöl, Makón birbitél, Füzesabonyban cicerél, petél, búbol. A szó Magyaránádorban egyik alakjában sem használatos.

²¹ Monika, mint mondják, lelki sérült, szociális gondozóból kapott kimenőt.

²² ikszikikszik-titkár – a KISZ-titkár csúfos kiforgatása. Foximaxi – a Marxizmus Leninizmus Egyetem hallgatója

²³ A faluban zömmel függetlenek a képviselők, a KDNP-nek és a FIDESZnek néhány képviselő-tagja van. A szolás azt tartja mégis, hogy „Nógrádban az emberek vagy hithű katolikusok, vagy hithű kommunisták”.

el a kiskerti dialógotokat párban, míg megérkezünk. Fizetek, gyerekek, s szállok én is a buszba. Viszlát, köszönjük a kólát. Fizetek.

- ...te, kik voltak ezek?
- Ha én azt tudnám.
- S gondolod, tényleg megtapsolják ezt?
- Nevetnek egy jót. S az is valami....A paraszt nem szereti a kommunistákat.
- Azért tán az sem mind elítélendő.
- Tudod, kit a kígyó megmart...

Egy izgatott utazó

-... az itt a baj, hogy semmit se itt csinálnak. Itt van Terény. Fele magyar, fele szlovák. Békesség. Odaköltözött az a Zsuzsa, s megrendezik mindig a Terényi Színházi Napokat. Az egy pesti nő, rendező, és tudott pénzt szerezni. Jók azok a játékok, láttam. Sok meghívott vendégművész, gázsi, kirakodó vásár, gyerekparádé, minden. Vagy például Szandaváralja. De kecskesajtot is a Mucsina Gyula csinál Terényben, nem itt valaki Nándorban, pedig kecske itt is van.

- Ha Pestről egy tanító néni egy hetes táborba akarja vinni a gyerekeket, mi jut eszébe? Szandaváralja. Ez már igen régi szokás. S miért nem Magyaránádor? Itt is megvan hozzá minden. Iskola, váságyak, konyha egész nyáron is, kirándulóhelyek. Most Balassagyarmatról sikerült idecsábítani a Valikát, a könyvtárba. Az igen. Meg lehet nézni, milyen rendet csinált.. Dehát azt nem lehet elvárni a Gyarmaton lakó iskolaigazgatótól, hogy a nyári táborozásokat beindítsa, van dolga elég még nyáron is.

- Körzeti iskola, hét falu gyerekei... néztem. Ez a falu legnagyobb büszkesége. A nándori meg a környéki gyerekek.¹⁷ A jövő. Ha van itt változás, akkor a tanulás értéke. A kompjúteres oktatás, a zeneiskola. Az itt lakó felnőttek, 15 év felett 84 százalékban elvégezték az általánost, a 18 évnél idősebbek 23 százalékának van érettségije. A nők tanulási kedve erősebb.

- Tudja, van, hogy nemcsinálni jobb. Itt volt például a nándori-szandai buszjárat. Ez a busz tíz percet várt mindig a 12.45-kor Aszódról befutó piroska vonatra. Mire a vcnattól odaértek volna száz méterre hozzá az utasok, a sofőr gázt adott és eltűzött a sunyi francba. Rázták utána az öklüket. De senki nem szólt a busz-központnak. Aztán valaki mégis.

Kiderült, hogy a sofőrnek pontosan 12.45 az előírt indulási idő az állomásról, ahol előtte tíz percet vár. Ő pontosan megtartotta az előírást. Ugye, a buszosok

arra várnak, hogy a MÁV egyeztessen velük, azok meg fordítva. Látja, erről van szó.

Hogy ennek mi a neve, azt csak gyalázkodva tudnám megnevezni. Vagy mit szóljak arra a bunkóra, aki demokratikus jogával élve – mint nevetve mesélte később- elengedte fürödni a banki tóra a tévéseket, akik azért voltak ott, hogy az országgyűlés elnökét lefényképezzék a látogatásakor. Tudja, éretlen ember is van fontos helyeken. Ezen kellene változtatni.. Ez a legfontosabb. No, itt a vonatom, szaladok...

A vasút, az üttöér

A magyaránádori vasútállomás épülete – ki van adva lakásnak. Hogy tájékozatlan utas ne a bablevesbe nyisson be menetjegyért, a lakója pedánsan elzárkózott. A vaskorlát előtt hasított fa halomban, a kémény füstölög.

- Maga a gyarmatira?
- Én igen. Mindjárt jön.
- S mit csinál?
- Majd holnap. Pusztítjuk a gyomot. Jó munka, csak meleg lesz A mozdonyt vezetem.
- S jól van?
- Én ugyan. Megvagyok.
- Azt mondják, régen, a háború előtt a férfiak még Terényből is gyalog jártak ide hajnalonta a nándori állomásra, a vonatra, s aztán Pestre, nyolckerületi meg újpesti munkahelyekre. Pedig gyalog Terény ide vagy 12 kilométer.

-Á, lerövidítették. Bikamáj-hegynél rövidebb. Hát, úgy is vagy hat.. Férfinak egy óra. Este vissza.

- Haláp felé, erdön át, túrázni nem rossz. A múltkor az Ekszpanzió nyári modern művészeti találkozó pesti költő-énekes-festő-táncos-zenész csapata itt vonult el. Jókora madárijesztőt vittünk Terénybe a polgármesternek. A tó mellett. Csapatban nem rossz. De pár leégett vörösré.

- Maguk voltak, akik tolták a szamarat?
- Hát, igen. A terényi Szepi kis szekeren ült a szép Alisz, úgy mentünk át, ő énekelt, mi meg toltuk a szekeret, mert szegény szamarak nem bírták a kis emelkedőn.
- Maga is olyan.. közülük van? No, nem a szamarakra gondoltam---
- Én nyaranta itt lakom, de vannak köztük barátaim. Itt is volt műsorunk a művházban. Hívtuk is a kocsmából az embereket.
- S nem jöttek, igaz-e?

¹⁷ Magyaránádorban az iskolásgyerekek száma 200 körül van. Csökkenő a tendencia. A falu törekvése egy állandó nyári gyermek képzőművészeti tábor működtetése. Az 1994-ben megrendezett első táborozásnak 36 résztvevője volt.

– Azt mondták, hogy nem jut arra idő.
 – Azt mondják, hogy s terényi asszonyok meg haszasaladtak, mi? Meglátták a meztelen embert....

(Kovács József nemzetközi jelentőségű performanszművész produkciója arról szólt, hogy az ember felül-emelkedik a nehézségeken. Ezt úgy szimbolizálta, hogy a produkció végén -csörlővel – felemelkedett, tehát „elrepült”. Akkor már – a performance művészetben szokott módon - ruhátlan volt. S erre szaladtak el..)

– Hát igen. Azt mondták, más az ágyékkötős Jézus szobra, meg más az élő ember. Ráadásul tiszta pucéran. Igaz, háttal volt, de akkor is.

– Látom, nem szereti ez a nép az ilyesmit. De a terényi művház, akár egy templom, kiváló előadóhely.

– S oda eljöttek..

– Oda el. Meg Máriácskát öltöztetni is a szandai asszonyok.

– No, igen. Hát... jön a vonatom.. Minden jól!...

– Viszontlátásra.

(Azon morfondírozok magamban, hogy ez „S oda eljöttek” végülis kérdés, de megállapításnak mondja. Máskor is így. Vagyis, aki kérdezi, szinte beilleszti, kijelentően, a kérdést. Mert ismeri a dolgok menetét. A helyi szokást.)

Balassagyarmat térségének vasúthálózata 2010-ben 120 éves. Az Aszódra, Balassagyarmatról Losoncra vezető ág kiépítése csak 1895 augusztusában kezdődött meg, s 1896 szeptember 13-án nyílt meg az Aszód-Balassagyarmat szakasz.

A vasút történelmében külön érdekes részlet az, amikor 1919 január 29-én Magyaránádból indulva – itt volt a magyar katonai parancsnokság – a vasutasok segítségével visszavívták magyar katonák a cseh hódítóktól Balassagyarmatot. Ekkor kapta a Civitas Fortissima – A Legerősebb Város – kitüntető címet Balassagyarmat. A sárkányt kecses mozdulattal ölé asszonyszobor egyébként Balassagyarmaton a város közepén, annál az iskolánál van, ahol túsokat ejtett a huligán-terrorista testvérpár.

(A történetet Végh Antal írta meg könyvben, s film is készült belőle.)

A térség nagy gondja az újra újra meg nem épülő egykori Ipoly-hidak sorsa. Ezek a két ország kapcsolatait leszűkítik. A háború előtt több mint kétszáz különböző híd és hidacska vezetett át a szlovák területre, ma számottevő csak három.

A falu a készülő, a magyarokat sújtó szlovák nyelvtörvényt nem érti, fejcsóválva fogadja.

A parasztegyetem emléke

– Jó napot!

– Jó napot!

– Hallom...Én mondom, hogy ez a hajlandóság a színészkedéshez, ez valami jó dolog. Hallom, hogy a határon túl, Ipolyszalkán meg akarják rendezni a Kárpát medencei népi színjátszók éves találkozóit. Egy már volt. Tehát van valami kifejezésvágy, érti? Én nem akarok ennek túl nagy jelentőséget tulajdonítani, de van benne fantázia. Ha az emberek megfogalmazzák magukat, hogy úgy mondjam, akkor könnyebb már továbblépni. Nem gondolja?

– Ezt hogy érti? Ha a nép uralkodó lesz a költészetben, akkor a... politikában is...?

– Itt az egyik faluban a helyi színjátszók betanultak egy maguk írta darabot. Arról szól, hogy ki lesz jó polgármesternek. Hát az asszonyok eldöntik, hogy csak amolyan jó férfias ember lesz megfelelő. Amikor aztán megválasztják, akkor szépen sorban elmennek hozzá... De nem ez a poén. Azt mondják, aki játssza a polgármestert, az valóban nem veti meg

– S valóban ő a polgármester?

– Á, dehogy. A Pali csak játssza. Mondom...De az asszonyok nyilatkoztak, mert ők írták át a darabot... No, van is nevetés...

– Nem értem. Mit játszik? Azt hogy polgármester? Vagy azt, hogy tényleg olyan erős férfi?

– Ne csavarja ki a szavam. Mit adna a számba !. Mást mondok. két háború közt a falu a maga kezdeményezéséből még parasztegyetemet is szervezett. A cserhátvidéki Széchenyi Népművelő Egyesület székhelye Magyaránádor volt. Szandára, Debercsényre, Becskére, Cserháthalápra, Cserhátsurányra, Mohorára, Terényre, Herencsényre is kiterjedt a hatása. Vitéz Sréter Ferenc szandai okleveles gazda lett a választott elnök, egyébként nemesi származású, a Sréterek aktív családjából, sok jót tettek a megyéért

1925-től 1929-ig úgy százötvenen végezték el, kaptak közhasznú ismereteket. Rég volt, persze. Azóta a magyaránádori-mohorai Repülj páva körön kívül alig volt valami. Eltérő politikai rendszerek is tudták aktivizálni a népet, de most?¹⁸

Igaz, ezek a pesti ekszpanziósok szép műsor rendeztek a templomban a múltkor, betlehemezést, de jó másfél órás volt szerepekkel, versekkel. A Károly atya szervezte, a nándori asszonyok meg sütöttek jó süteményeket, s megvendégelték azokat a pöcsös

¹⁸ A falu nevesei - az egykori tanácselnökökből három cikluson át volt polgármester Sándor István - a mostani polgármester, Bögös Tamás, volt művelődési ház vezető, tanár – egyik tiszteletre méltó pedagógusa Giebszer Gáborné, volt iskolaigazgató - ugyancsak igen népszerű Filiczkiné Nagy Éva képviselő, Piatrik Valéria könyvtárvezető.

kisangyalokat meg a többieket is. Azok a kis cigánygyerekek csak úgy tömték magukba a hájastészát.

– A vallásnak nagy a szerepe Nándorban. 1227 főből 1 130 római katolikus, 21 evangélikus, 8 református, 3 ortodox keresztény, 1 baptista, 1 izraelita a 2001. évi népszámlálás során. Negyvenen nem válaszoltak a kérdésre.¹⁹ A vasárnapi nagymisén gyakran százötvenen is vannak, ez mintegy 120 százaléka a lakosságnak. Ebben a változó időben a zöm a magyarsága és a vallása által van együtt. Nem bocsátkozik látványos cselekvésekbe, de eltökélt a maga világában.

– No, visszaballagunk a faluba?

– Menjünk.

A temető

A nándori temető külön említést érdemel. Díszes márványsírok, friss virág, s mivel a templom mellett, a falu kiemelkedő pontján terül el, az embernek könnyen támad olyan érzése, hogy ezek a nándori halottak meglepéssel nézik az utódokat ott lenni a völgyben. Minden délután négy körül asszonyok járnak, s elég sokan a halottaik sírját ápolni, friss virágra cserélni a tegnapelőt, tegnapit, locsolni, s kicsit el is beszélgetni, csendeskén az esti harangszó előtt.

Drága márványsírok. Családi kripták. Nagyon régi típusú, tornyosmagas talán csak egy van, de igen sok a szépen feliratozott tábla. A legjellemzőbb nevek, az "ősnándoriak". – Ilyenek, mint Bagyal, Koplányi, Paróczi, Oman – különben török név – Szanda környékén (hiszen török lakta azt sokáig) is vannak Omanok, aztán Bacskó, Zelenik, Seres, Kajzinger, Csizmadia...

Károly atya azt tervezi, hogy a templom mögötti majd 600 négyszöglet az önkormányzat hozzájárulásával (és saját költségén!) kialakítaná valami békés, ligetes, sétautas elmélkedő-imádkozó helyé. Biztos, hogy sokan segítenék a faluból munkával, fuvarral, anyaggal, pénzzel is. Magam vasárnapi templomjáró, dolgozni is elmennék.

A Hont megyei cigányper

– Mi ez az emberevés?

– Emberevés, emberevés. No és az Andokban lezuhant repülőgép saját halottait evő túlélői? Egy teológus hallgató rábeszélésére. Az a fiatalember tudta, csak úgy maradnak életben, ha kis húscsikokat töm az elalélt-fagyott társak szájába a meghalt társak testéből. Felszenvelte, mint az ostyát. El tudod képzelni, mekkora mértéke ez Isten és az ember alázatos szeretetének? S a rokonok később ezt megértették és megbocsájtották... S hiszen az áldoztató pap is azt mondja, amikor az ostyát a nyelvedre illeszti, hogy ez az úr teste...

– Te megbolondultál? Azok rablógyilkosok voltak, nem szerencsétlenül lezuhant repülő utasok S főleg nem áldozók. Persze, iszonyú. Kriminális... Hogy mi jut eszedbe. Hogyan lehet ezt a hármát egyszerre említeni. Ugye, tréfáltál?

– (A 1872. évi cigányper- 2000-ben adták ki oktatási segédanyagként a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány támogatásával, dr. Koczó Renáta könyve.)

„Valamikor gyermekkoromban hallottam egy ijesztő elbeszélést a közeli Kemencén történt szörnyű esetről. A környékünkön élő hagyomány szerint régen emberevő cigányok garázdálkodtak erre felé... (A történet Magyaránádorban is foglalkoztatja az embereket ma is. Gyerekkoromban engem is ijesztgettek vele. Hont megye Kemence községe ma Nógrád megyében van, nem messze Magyaránádortól. K-J.)

„...A történelemtudomány említést tesz egy 1782-ben lezajlott perről, amelynek ítéletét nagy valószínűséggel a Nyüző-völgyben hajtották végre.... Az első napon 41-et végeztek ki, a következő napokon ismét 24-et s még mindig maradt hátra 80. A vádlottak közül csak egyetlen egy tagadtott...”

A dolgozat más forrása szerint 4 asszonyt lefejeztek 6 férfit felakasztottak, kettőt kerékbe törtek és egyet felnégyeltek, később 7 asszonyt lefejeztek, 5 férfit felakasztottak, kettőt kerékbe törtek és egyet felnégyeltek, később még 7 asszonyt lefejeztek, 4 férfit felakasztottak kettőt pedig kerékbe törtek.”²⁴

Jelen írás szerzője nem hagyhatja említetlen, hogy a perbe fogottak közt volt Koncsek Ferenc „a halálbüntetés helyett nyolcz... évet a temesvári erősségben vasban és vármunkában, mások más büntetést szenvedni köteleztettek.”

¹⁹ Tamás Jánosné honosította meg Magyaránádorban a Szűz Mária eljegyzése ünnepséget, mely korábban a Jászságban terjedt el. Nógrád megyében nagy kultusza van Szűz Máriának, sok házban van Mária-sarok, porcelánszobor, gyertyák, díszek. Szokásos itt a Mária-öltöztetés. A kis útmenti kápolnában (itt „káponkának” nevezik) lévő félméteres szobor évente kétszer-háromszor díszes, drága új ruhát kap. Szandaváralján ezt daloló asszonykórus ünnepli. Magyaránádorban a falu déli bejáratánál lévő kis kápolna Máriácskaja Jézust tart a karján. A falu nevezetessége a katolikus templom előtt álló XVIII. századi Nepomuki János szobor. Májusban a zászlós felvonuláskor a virágdíszes sátraknál misézés folyik.

²⁴ kerékbevetés - a hóhér az elítélt végtagjait fokozatosan darabokra törte egy felülről újra meg újra leejtett vasalt szekerkerékkel. Végül az emberroncsot a kerékre helyezve felszúrták és a madarak prédájául hagyták.

Koczó Renáta így foglal állást a kérdésben (szerkesztve közlöm):

„A jegyzőkönyvek őszinteségében nem lehet kértelkedni... A vallomásokban nincs egyéni vonás, jól látszik rajtuk, hogy mindet egy közös forrásból merítették. (Az eredetiben K.R. kiemelte a közös forrásból szavakat.) Ezek a cigányok, több mint valószínű, ezért vádolták magukat az általuk el nem követett emberhúsevással, mert szuggerálva (K.R. kiemelése) volt az nekik.”

A névvel való „érintettségem” – bár családom Koncsek sosem volt – mindenesetre segít elképzelnem, hogy milyen az, amikor valakit nagy bűnnel vádolnak.

„Szuggesztióra – a nemi kicsapongások, rendetlen életmód, szeszes italokkal való visszaélés és közeli rokonok között való házasság következtében – ezek az emberek nagyon fogékonyak voltak. Valószínűleg nagy tekintélyű vajdájuk szuggerálta nekik azt... Valószínűleg ezt azért tette, hogy fölöttük való hatalmát öregbítse, és mivel feltehetően őt és több társát csak ugyan gyilkosság bűne terhelte..”

(A kihallgatáskor egyébként ez a személy tagadta, hogy kapitányuk volna, ugyanakkor beismert 24 közösen elkövetett gyilkosságot.) G. D. azt vallotta, hogy „más cigányok előtt azt mondta, hogy bárányhús. Azt mondta, hogy bárányhús, de a báránynak nincs olyan vastag lába...”

– ...és az a gyilkosság, amit a felszabadítók ...? 1945-ben...

...

– Ez itt volt nem messze. A gyarmati vonalon, a bakópusztai elágazásnál. A vasúti őrbódénál... Az asszony terhes volt, a férje, Bolla nevű, egy fiatal katonatiszt a feleségével együtt kocsin menekült, s elfogták. A férfi revolvért rántott felesége bántalmazóira. ...élőszóban mesélték öregek, s meg is van örökítve magyaránádori kalendáriumban, de nem sokat tudni róla.

– ... háború ne legyen.

– A baj ott is van, hogy az akciófilmek immunissá teszik a fiatalokat a történelmi tények iránt. Már a pár éves kicsit is buta agresszióra nevelik a játékok.

Mintha sósavat öntenének a lelkére.

– Ez a modern. Ugye.

– Tudod, mit mondok? Most egy kattintásra az indián kalimpálva, gépi röhögéssel kísérve tűnik el valahová. Azelőtt... a gyerek maga volt Csingacsuguk. Az otthon fabrikált tolldísz tyúkanyó hullott tollából meg a tomahawk, a vele ütött seb a homlokon azért más volt, mint ez a gyilkolás, agresszió-kiélés.

– A gyerek ma kitombolja magát a gép előtt, aztán ideges feszültségben hanykolódik reggelig. Mert sokkolta magát. Tapasztaltam. Elhódítja tőlünk őt a rossz. Ha hagyjuk.

– Ezt hogy érted?

– Nézd. A történelmünk tele van tragikus eseményekkel. Mohács, Zrínyi és Frangepán, II. Rákóczi Ferenc... ezeket megismerni, átélni, katartikusan továbblépni azt jelenti, hozzánk tartozik a gyerek. Kötődik. Átélté szóban, képben... Katarzis. A LELKE MEGTISZTUL... De az ilyen rutinos, lelketlen kattogatással valósággal kiüríti, kimarja, kisósavazza magából a megrendülésre való képességet, érted? Mert a pusztítással van összekötve a játék. Semmi gyászmunka, semmi lelki meggondolás, magába szállás. Játék? A csömörig? Egy kattintás, s nincs ember? S ő sincs! Magát is pusztítja. A gyerek még végül valami ámokfutó lesz...

– A reflex arra nevel, hogy majd a fegyvert is így kezelje.

– Mire nevelünk mi gyerekeket? S az indián helyén lehet éppen néger is, meg más... érted... Nagyon elszabadultak ezek az amerikai dolgok.

– Nehéz kérdés. Be kell mutatni a rosszat, hogy tanuljanak belőle, de tagadólag tudják. Tudd és ne tudd!

– S nem erre való az iskola... a templom, a könyvtár, meg mi?

– Ezen nem mi vitatkozunk, hiszen tudod. Ez az iskolánk példás, szeretik a környékiek is. A magyaránádori iskolába járni megbecsülés. Itt az oktatás, a mentális nevelés, a zenei oktatás, a gyakorlati foglalkozások, a szaktanárok, a vezetők...

– No, aki a szentmise idején hangosan berregtetve vágja a füvet? Az nem gyerek... Vasárnap, úrfelmutatáskor. Nem valószínű, hogy vallásellenes. Egyszerűen csak buta.

– Szóval az ilyesmi is megelőzhető volna, ha nem adnának el hangtompító nélküli gépeket. Igaz, a vadmotorosok lefűrészelik a kipufogót, hogy erősebben recseljen. No, ezekre kellene a több rendőr. Nagyon elszabadultak a dolgok.

– AZ EGYIK ESTE 9 ÓRA KÖRÜL EGY RENDKÍVÜL ERŐS HANGÚ NAGYTELJESÍTMÉNYŰ FÜNYIRÓVAL HÁBORGATTA A FALUT, NO KI?

– AZ EGYIK FELELŐS HELYI VEZETŐ.

A környezet tisztasága

– Azt mondják, nincs a recsegtetőkre helyi határozat. Amikor a tűzgyújtásra rendeletet hoztak, mi-

szerint egyik nap ekkor és ekkor eddig és eddig... Magyaránádor majdnem belefutott a füstbe. Mert ez egy völgy. Összesűrűsödött a füst. Most mindenki akkor éget, amikor akar, s így eloszlik a füst. S ha egyszerre kellene berregtetni, szétszakadna a falu...

- Node, nem lehet kidolgozni valami okosat?

- Szóval így néz ki ez... Tudod, miért nem tudott fegyelmet tartani Esze Tamás a seregben? A kurucos virtus és az egy faluból valók helyzete azt eredményezte, hogy a kis egységek parancsnokai elnézők voltak a cimboráikhoz.

Szóval vissza kellene fogni ezt a virtuskodást...

- Egyébként van-e itt etnikai...?

- ...13 kisebbségi van, köztük tíz a roma. Ezek integrált emberek.

- Térjünk vissza a vallásra?...

- Beszéltem Károly atyával.²⁵ Valami öt faluban teljesít szolgálatot. S így beszél: „Annyi minden történt és történik. De milyen nagy az Úr kegyelme, hogy fel-emeli az ösztönök állati világából a rossz úton járókat is”.

- ...

- S ha mindenki elmélyedne magában. Az atya egyénként tudott róla, hogy a faluban beszélgetünk az emberekkel. Azt mondja, egy az Isten. Mindünké. Kimeríthetetlen az Úr kegyelme. Annak, aki felelősséget érez a népéért, annak tudnia kell, hogy sokféleképp vagyunk összetéve. Itt belénk-belénekel a történelem, de együtt újra felálltunk. Nem a rombolást kell mutatni, hanem hogy más emberek is a jót nevelhessék fel a szívükben-lelkükben...

- Tiszta lélek ez az atya.

- ...

- És egész jó bora van.

- Á! Jó estét. Jó estét! Hát akkor kell az a téglá?

Gyertya mellett hajnalig

- Jártam az almásban. Eltévedtem, akkora

(Kínálkoznék most egy fanyar párhuzam az Éden-nel és a nándori almásbirodalommal. Fáradt ötlet. Nincs már az az almásbirodalom. A nagyüzemi védekezés híján romlik az állag. Tűzelhalás, fertőzések. Innen nézve megérte-e, ezt kérdezik. Másik Éden kell? Vagy errefelé is terjeszkedni fog Nándor?).

- Ezt kérdezik itt elsőre, hogy van-e munka. Van itt 12 kft, van 42 egyéni vállalkozás, 3 betéti társaság, a

foglalkoztatottak száma ezekben 40 körüli, a teljesen foglalkoztatott 432-nek egytizede.

- De a baj még inkább az hogy Nándorban a 15-19 éves nők száma alacsony, 26 fő, a 40-50 körüli nőké ugyanakkor 47.

- A fiúknál sem jobb. 15 év körüli fiú Nándorban most van 29. Ebből hány év alatt lesz 25 születés? Jó, lehet, hogy nem itt, hanem országosan. Az is úgy tíz-tizenöt éven belül.

- Ha nem éppen külföldön.

- Hát, ez is igaz. Elvándorolnak, ott lehet élni...

- Harminc év alatt kicserélődik a lakosság. Amit majd nekik mondasz, az még régibb dolog lesz. Érdeklí őket?

- Ezen dolgozunk, nem?

- Te itt vihar lesz, csukd be.

- Te vagy közelebb.

- Az előre számlálás szerint 2020-ban 9,5 millió lesz a hazai magyar. 1960 óta a 25 év feletti férfiak halandósága nőtt. 1980-as adat szerint ezer mezőgazdasági munkásból 18 halt meg. A szellemiekénél 9. A halálokok közt hajszolt munkatempó, májzsugor, alkoholizmus, tüdőrák a sorrend. Cigaretta, rossz levegő.

- No most... álmodó, szép falu! Te csendet még kínáló, te hársfavirágzaskor megrészegítő. Ébresztő???

- Talán ne! A készen kapott kincsek, a levegő, a tiszta határ Az isten mentsen meg valami bűzös ipari üzemtől. Akárhogy szigorítják meg büntetik, csak termeli a gyilkos anyagot.

- Ez a „zöldkártya”.

- Mondhatom, jó kártyázás ez így gyertya mellett éjszaka... Soha jobbat... Négy után. Mindjárt hajnalodik.

- Egy gyerek csinált valami magyar-magyar szó-tárt. A pénz mellé ezt írta = majd. Az élet mellé = fogy. S ez nekünk szól, mai felnőtteknek

- Keserű vicc. Nézd ezt a könyvet... Az országban már 1966-ban a létminimum alatt élt a népesség egyharmada. Most a 20-70 év közöttiek egyharmada él a létminimum alatt. S ez - Latin-Amerika. A presszóban kukoricabort a pohárba, a tévében latin-amerikai málnaszörp-limonádé.

- Sorozatban...

- Ne legyek keserű? A rendszerváltozás igazi vesztesei a gyerekek. (Ezt az UNICEF firenzei kutatóközpontja mondta ki 1993-ban. Nézd, itt van a könyvben.)

²⁵ Ipolyi Károly atya, római katolikus lelképásztor Magyaránádorban

A Magyar Háztartási Panel szerint a hazai félmilliónyi roma a legszegényebb.

– ...

– Igaz, Nándorban nem éheznek a legszegényebb gyerekek sem. Az iskolai konyha, az óvodai ellátás jó.. No meg az öregek is, házhoz kapják naponta az ételt. Nándor azért tartja magát, mondani lehet. S másban is. Nándorban a roma sem lop. Hogy mást ne mondjak. A nándori romák? Akit itt befogadtak, azért garancia is van. Aztán jönnek ide más falukból... csigát szedni.

– Tudom. S azt hiszed köszön, amikor a kertemben belémbotlik? Se köszönés, se semmi. A csiga, ugye, az ég áldása. A modor meg nem kötelező.

– Szóval, mit döntsünk a falu népével?. A gyorsabb lépést venni fel, ipart ide, füstöt ide, zajt ide, vagy marad, ugye a csiga, hogy úgy mondjam.

– Értem én. A csigatempó? De, ezt össze kell egyeztetni. Olyan üzem kellene még pár, mint ez „lopásleplező kütyü” gyártója itt. Amit a ruhaboltban feltűznek, és sípol, ha nincs kifizetve. Azt befogadtatok.

– Otthon a család összeül, s öt-hat drótból, lemezből, miből gyártja a chipet, reggel aztán furikon, (26) gyerekkocsiban behozzák és azonnal kapnak érte pénzt. Van család, amelyik egy éjszaka másfél ezer forintot keres. Reggelire nagyjából elég.

– ...A jó levegőt, a tiszta vizet semmi nem pótolja. Nándor kincse az, ami nem számít vagyonnak. A jó levegője, az égboltja, a felhőjátéka...a növényzete.

– De talán az emberei is?

– Az emberei is. A többség.

– Te, megeredt az eső!. Olyan „katarzisos”, ugye? Mekkora dörög!

– Ilyenkor legszebb az akácfa.

A ház fölötti oldalon egy pompás hatalmas akácfa emelkedik. Szenvedő ágai feketék, de dúsan hoz zöldet is. Az éledő viharban megborzong, belefekszik a szél hullámába, mintha élő, mintha egy ló volna, mindjárt elnyihogja magát. Mennydörgések, villámok döngöttek...

Megered az eső, most hosszan csurog le a lombja in, mint valami fiatal lány előre bukó erős haján, amint éppen kiemelte a lavóról hajmosás után...

– Figyeld! Most meg kinyújtja a karjait a lombok közül, mintha ledobni készülne a szoknyáját...

– Hogy neked mindenről az jut eszedbe..

– Nem szégyenlem én. Szeretem a nőket. De jól tette az Isten, hogy teremtett nőt is, a sok bunkó férfi mellett.

– No, elállt? Jönnek már az asszonyok. A gyertyát meg fújd el, ez is csonkig égett, mint a Máraié.

–...az asszonyok a sarabolókapákkal.. Meg a Mihály bácsi a derékkaszával.

– Derékkasza? Mi lett vele?

– Talán csinálunk kézikaszáló-versenyt. Nem berregne a sok fűnyíró, és a munkából még játék is lehetne. Miska bácsi az egyik legjobb...

– No, a Tibi se maradna le. Vagy a Gyuri bácsi. Meg Jóska, a templomos. Vannak-e még?

– Tíz biztos, aki ki is állna. Főleg, ha lányok hordoznák az üdítőt, a győztes meg néha ingyen ihatna Feri bácsinál.

– Mint a pünkösdi király, mi? Ahogy ismerem, Feri úr benne is volna. A munkabért meg a recsegős derékkaszák helyett kiadná pár kosár pogácsára a polgármester..

– Hát igen, jó, vidám, kedves szórakozás kellene ennek a sokat fárasztott népnek...

– No, jönnek az asszonyok.

– Jó napot, tanár úr? Kivel álmodott?

– Jól mondja. Még hogy kivel?

– Jaj, nem úgy értem. Kiről? Mert nem velem, igaz....

– Nono...

– Osztán maguk mit csinálnak itt? Kártyáztak egész éccaka, vagy mi?

– Az ám, szerencsekártyát vetettünk. Kerestük a szerencsét. A faluét.

– ...

– No és kijött az a Szívkirálynő? –

– Ki az, biztosan kijön majd, meglátja.

– Neked meg ne a szád járjon te, hanem a kezed. Mindjárt jön az eligazítás.

– Mit igazítani?

– Asszonyom mindig van mit. Nem tudta?

– Hát, a maguk nyelvvel nem bír az ember...

– ...

– Á, jó reggelt, Jóska. Csak el ne udvarold itt az asszonyokat.

– Ami az udvart illeti, volna mit tenni.

– Na, itt vannak a virágpalánták, csak szépen sorban fel a rendelőig. Aztán jól belocsolni...

– Ni, jön a hétórás vonat.²⁶ Bejött a gyarmati busz is. Megjött a Gabi Gyarmatról. Osztán sokat szívod, te fiú, azt a festékpermetet?

²⁶ Furik – talicska. További „magyaránádori szavak” guliga, guligák = azok a drótvázból hajlított íves kis fülke alakú, a szabadban felállított és virágokkal befűzött helyek, melyeknek Mária-oltára előtt, a máriás zászlókkal felvonulóknak májusi szertartást tart a lelkipásztor, cibik= zöldhagyma, karics =disznóól, garád =kerítés, peco = fából készült heverő,dikó, többnyire a konyhában, patrag =rakoncátlan, kutács =piszkavas, rúra=sütő, ziz = átkozó szó: fene, baj, (Tkp: iz. „Az iz vinne el!” =„A ziz vinne el!”.) bregyog = összevissza beszél...és egy helyi étel: a mélytányérba kiszedett főtt tésztára bablevest mernek. A különbség a tésztás bableveshez képest az, hogy sokkal több a metélt. Beszélnek egy régi ételről, a domikáról, de ezt már alig ismerik. Ez – vékony kernyérseletek tőrővel váltakozva több rétegben, végül leöntve forró sós vízzel, s a tetejére vajot tesznek. Lehet zsemelével, kaláccsal is..(A recept előfordul Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári szakácskönyvében, Magyar Hírmondó sorozat, Magvető, 1981)

- Dehogy. Be vagyok én öltözve, mint egy úrhajós a holdkompon.

- Aztán csak fújod azokat a gépkocsi alvázakat. S neked lesz-e má' kocsid?

- Az még odébb van.

- S hát a lányok?

- Azok idébb vannak.

- Pláne az az egyik, igaz?

- Éppen az. Az az egyik. No, jó napot maguknak, én megyek aludni. Jó napot, Magyaránádor!

- Vagy ... jó napot?

- Mind a kettőt.

- Neked is. Meg a kis menyasszonyodnak.

Összefoglalás

... Így van ez, groteszk dolog, ám képletes, hogy az éjszakai műszak fiatal munkása, aki aludni készül, kívánja a „jó napot”. Erőt kell gyűjtenie, s másnak is. A falu is, vezetői is tanulják a leckét. Abban egyetért minden kérdezett (nem nagy felismerés), hogy pénzkérdés minden, ez határozza meg a jövőt.

Lassan felhalmozódnak-e az emberekben – s éppen már kialakult mentalitásukon épülve - a készenlét élénkebb jelei, de erősödik-e az okos döntés és szorgalom iránti bizalom is? Mostanában talán több a remény, de ez „várakozásba van burkolva” – mondta egy kocsmai beszélgetőm. Szorgalom pedig volna...

Nem tudom például elfelejteni azt a háromgyermekes asszonyt, aki a frissen megnyílt virágboltban volt alkalmazott, s napközben is valami összeszerelhető „kütyüt” gyártott gyors mozdulatokkal. Igaz, vevő alig is volt... (Most péksüteményt árul ott egy másik bérlő).

Az élet egyetlen igazságot ismétel, azt hogy nem lehet leállni.

Nándor – most tervez

Isten....? Segítse! Ne csak ő. Főleg a vezetői. Mert összetartó, minden jóra nyitott emberek élnek itt.



Jeges Ernő: A szemlőhegyi lakóház az ostrom idején, 1945

A felhasznált források jegyzéke:

Magyaránádori Kalendáriumok - A Magyaránádori Művelődési és Falufeljesztő Egyesület kiadásai 1993 – ...

Manga János: Ünnepek, szokások az Ipoly mentén, Budapest, 1968

Dr. Koczó Renáta: Az 1872. évi Hont megyei cigányper Vámosmikola, 2000

Etimológiai, táj- és idegennyelvi szótárak, Czuczor-Fogarassy: A magyar nyelv leíró nyelvtana, Bárczi Géza: Magyar Szófejtő Szótár stb.

A régió tervezési terve, a Cserfa Egyesület munkaterve és Almási Edit hallgató terepmunkája.

Magyaránádor statisztikái az önkormányzati nyilvántartásból

Bácsgyulafalva arculatváltozása

A falu Topolya és Zombor között félúton lapul a telecskai dombokon, fák közé bújtatva. „Falu a parkban” elnevezést is kiérdemelte egykoron. Bácsgyulafalváról van szó, amelynek 1883-tól számítódik a történelme, ugyanis akkor érkeztek ide az első telepesek, az árvizek és belvizek elől menekülve, többségük Szajánból és más bánáti helységekből. Hangyaszorgalmukról váltak ismertté a környéken. Kevéske földjükön sokan dohánytermesztéssel foglalkoztak, és a szomszédos nagybirtokosoknál napszámoskodtak, béreskedtek, cselédkedtek. De gyarapodásukat a dohánynak köszönhetik, jövedelmet és a családoknak némi jobblétet az biztosított.

A XX. század viharainak nagyobb hullámai kevésbé érték el a települést, annak köszönhetően, hogy félreesett a forgalmasabb útvonalaktól, és a volt szabadka-cservenkai vasútvonaltól is 7 km a távolság. Így viszonylag békésebben vészelték át a háborús éveket.

A munkásmozgalomnak és az illegális pártmunkának sem volt hagyománya a településen. 1941-ben csupán négy helybeli volt tagja a Kommunista Pártnak, akikhez 10-12 szimpatizáns csatlakozott. De hamarosan letartóztatták és elítélték néhányukat. Közülük 1942-ben négyen munkaszolgálatra kerültek a Szovjetunióba, ahol a II. magyar hadsereg részére lövészárkokat, fedezékeket ástak. Csupán egyikük tért haza onnan.

Fekete József tanár a Telecska 1883-1973 című monográfiájában arról számol be, hogy az oroszok a partizánokkal együtt 1944 októberében incidensek nélkül vonultak át a falun. De „november 10-én vagy 11-én mintegy 100 fiatal elindult Zomborba, hogy vagy harcoként vagy munkásként támogassa a felszabadító erőket. A 100 fiatal közül mintegy 20-25 személy vett részt a fegyveres harcokban...” Arról természetesen nincs szó, hogy ezek önkéntesek vagy mozgósítottak voltak-e.

Tehát a háború jelentősebb megpróbáltatásokat nem jelentett az itteni magyar lakosságnak.

A valamikori kátyús kövesút az 1970-es években kapott aszfaltburkolatot. Gyakoribbá váltak a busz-

járatok, és élénkebb lett a közúti forgalom is. Megszűnt a falu elzártsága. Az addig jóformán önellátók előtt kinyílt a világ az utazás lehetőségével. Hiszen a növénytermesztésen és állattenyésztésen kívül sokan iparoskodtak: kőművesek, ácsok, borbélyok, fodrászok, bognárok, szobafestők, gyapjúfonók, szabók, kovácsok, asztalosok, cipészek, papucsosok, szíjgyártók, pékek, bádgosok, hentesek, kereskedők, kocsmárosok voltak. Három üzemcske létezett: a jagnyevői téglagyár, a Rajter-féle malom és egy paprikaőrő malom.

A nagybirtokok felosztása után több földhöz jutott a lakosság. A jobblét lehetőségei újabb változásokhoz vezettek. 1955-ben legerősebb gazdasági vállallattá vált a földművesszövetkezet, amely a termények felvásárlásával és értékesítésével is foglalkozott, és messze földön híres és keresett volt a telecskai füstölt sajt. A dolgozók száma 88 fő, akik többnyire szakképesítéssel rendelkeztek.

Az 1960-as évektől egyre többen tanultak tovább szakiskolákban, főiskolákon, egyetemeken, és akik itthon nem tudtak elhelyezkedni, azok a környező településekre, városokba (Topolya, Zombor) utaztak munkahelyükre.

A korábbi hagyományos többgenerációs családi együttélés-életmód fokozatosan megszűnik, a fiatalok különválva próbálnak meg boldogulni. Építkeznek, kedvező kölcsönökből mezőgazdasági gépeket vásárolnak és gazdálkodnak. Akik viszont más életmódra vágnak, családotól a közeli városokba költöznek, vagy az országot is elhagyva nyugatra mennek a jobb élet reményében. Ez az elvándorlás a lakosság fogyatkozásának a második hulláma, az előzőt a II. világháború okozta, ugyanis a volt német nemzetiségűek legnagyobb része még idejében elhagyta az országot.

Hiszen a falualapításkor még csak az elszegényedett katolikus vallású magyarok rendelkeztek letelepedési engedéllyel. De 1894-ig 40, majd a következő években még 22 német és két roma család költözött ide. Később mások is szaporították a lakosság számát. 1931-ben 2727 magyar, 357 német, 129 szerb

és 37 egyéb nemzetiségű volt, tehát összesen 3250 személy.

Akkoriban az iskola is többnyelvű volt: a magyaron kívül német és szerb nyelvű tagozatok is nyíltak. Szerb nyelven tanultak azok a magyarok, akiknek vezetékneve szerb hangzású volt (pl. Krizsán, Pozsár stb.)

1953-ra 2917-re gyarapodott a magyarok száma, de csupán 29 német maradt itt, rajtuk kívül még szerbek, horvátok, szlovénok és romák voltak, ám az össz létszám 3094 személyre csökkent.

A munka- és életkörülmények javulása ellenére a lakosság fokozatosan fogyatkozott. A közigazgatás szervezeten működött. A falu egészségháza korszerű felszereléssel, laboratóriummal, röntgennel rendelkezett, és az orvos mellett 15 személy foglalkozott a napi csaknem 200 beteggel, akiknek nagyobb része az ország különböző vidékéről zárandokolt ide a gyógyulás reményében. A helyi vendéglátóipari munkaszervezet száznál is több üzlethelyiséggel bővült a volt régi köztársaságokban. Kiépült a Petőfi Sándor Művelődési Otthon 400 férőhelyes színházteremmel, az emeleti részen jól felszerelt könyvtárral. A monarchia idején kiépült iskolaépületeket megfelelő méretű, korszerű tornateremmel bővítették ki.

Az utcákat a lakosság parkosította. A valamikori dió-, szilva- és eperfák valamint az akácok helyére főleg örökzöldek és nyírfák kerültek. Csupán a falu központjában a templom, az iskola és a község háza körül maradtak meg az égbe nyúló lombos gesztenyefák.

Az 1990-es évekig minden úgy tűnt, hogy a virágzás, a fejlődés, a viszonylagos jólét csak folytatódhat, hiszen az emberek szorgalma, tenni akarása nem lankadt. Igaz, hogy az elmúlt évtizedekkel, a volt elődök elhalálózásával a hagyományos életmód, a valamikori közösségi élet megváltozott, a TV-k elterjedésével zárkózottabbá váltak az emberek. Személygépkocsikkal már bárhova eljuthattak a fiatalok szórakozni. Mások lettek az igények.

A nagycsaládok megszűntek, az egykézés vált jellemzővé. Az iskola tanulóinak létszáma is évről évre csökkent.

Aztán bekövetkezett az esztelen nacionalizmus okozta polgárháborús időszak, a szünni nem akaró leépülés egészen a mélypontig. Ezek az események már Bácsgyulafalvát sem kerülték el, éjszakánként lopakodó tankok dübörögtek át az elsötétített utcákon. Behívóktól rettegtek a katonakötelesek és hozzátartozóik. Sokan elhagyták a családi fészket, fiatalok és fiatal családok költöztek át a határon túlra a behívó elől menekülve és munkalehetőség reményében.

Számtalan ház maradt üresen, gaz felverte udvarral, kertekkel.

1995-ben horvátországi és boszniai menekültek árasztották el Bácsgyulafalvát is, így megváltozott a lakosság nemzetiségi összetételének aránya. A 2002-es népszámlálás adatai szerint 1508 a magyar, 429 a szerb, 23 jugoszláv, 37 roma, 13 horvát, 6 bunyevác, 4 német, 1 román, 1 montenegrói és 62 nem nyilatkozott. A betelepülés után több ház cserélt gazdát, ugyanis a menekültek nagyobb része tartós itt maradásra rendezkedett be, és vagy azoktól a magyaroktól vettek házat, akik innen elköltöztek vagy a már előzőleg lakatlanná vált házakat vásárolták meg. Mert szomorú tény, hogy az elhalálozottak száma többszöröse a születések számának.

Az iskolában a nyolc magyar nyelvű tagozaton mindössze 100 tanuló van napjainkban és 20 szerb tanuló a négy alsós összevont tagozaton. 1997 óta szerb nyelven is meg kellett szervezni az oktatást, akik fölsőbe kerülve a szomszédos Kerényen folytatják tanulmányaikat.

Tehát annak ellenére, hogy viszonylag sok menekült és elüldözött talált otthonra a faluban, a lakosság létszáma drasztikusan csökkent és az elöregedés csak folytatódik, az üresen maradt házak pedig szaporodnak.

Ez részben a kedvezőtlen gazdasági helyzetnek is köszönhető. Amióta elkezdődött a rablógazdálkodás, a seftelés és a mezőgazdaságban dolgozók átverése, kiszolgáltatottsága, egyre súlyosabbá válik a kilátástalanság.

Igaz, hogy van néhány 30-50 hektárnyi termőföldön gazdálkodó, sőt 70-80 hektáros őstermelő is, de több a törpegazdaság, az olyanok, akik kevéske földjükön elavult gépezettel dolgoznak. Sok kiöregedett pedig kiadja birtokát árendába. Földműves nyugdíjat 70-80 személy kap.

Munkásnyugdíjjal kb. 170 személy rendelkezik, iparosnyugdíjat öt család, segélyt viszont 40-50 háztartás kap.

Tehát nyugdíjból és segélyből él a falu lakosságának csaknem 15%-a. Sőt munkanélküli gyerekeiket is ők segítik. Erre viszont nem lehet jövőt építeni, nagycsaládot tervezni, hiszen ez csak a tengődéshez elegendő.

Természetesen nem a csodákra várás jellemzi az embereket. Mint régen, most is sokan dohánytermesztéssel foglalkoznak, mert még mindig az a legbiztosabb jövedelmi forrás, és a család több tagjának is elfoglaltságot biztosít. Mások ipari paprika termelésével próbálkoznak, hiszen ennek is hagyománya van ezen a tájon. Már az

1930-as évek óta működik egy paprikamalom, az utóbbi években pedig egy másik malom is üzemel, amelyben kimondottan biopaprikát őrölnek. Ugyanis 2006-ban alakult meg ECO-TELECSKA néven 28 alapító taggal az a szervezet, amely a németországi ECOLAND vállalat számára őrölt paprikát szállít ki. A vegyi és minőségi elemzések alapján, amelyet több országban is végeztek, állítólag az itteni a legtisztább, a legminőségesebb a helyi száraz mikroklimának, a locsolásmentes termelésnek, a természetes szárításnak és a környezetkímélő őrlésnek köszönhetően.

45 család tart fejősteheneket, és a zombori feldolgozóüzemnek napi 800-1100 liter tejet ad át. Néhányan liba- és pecsenyecsirke-tenyésztéssel foglalkoznak, mások nyulászknak. A sertésenyésztés és a szarvasmarha nevelése a bizonytalan értékesítés, a kedvezőtlen árak miatt azonban visszaesett. A vad kapitalista piac szeszélyeit még szokni kell, hiszen főleg a nyereszkezőknek kedvez a tervszerűtlen és ésszerűtlen gazdálkodás. A termelő, a dolgozó kiszolgáltatott helyzetbe került, elszegényedett és megfoghatatlan, aki néhány helybeli kis üzletben is el tudja költeni kevéske pénzét.

Politikai pártokban Bácsgyulafalván sincs hiány. Nem a többpártrendszer a gond, hanem hogy nincs egység, egyetértés, közös tenni akarás. Na meg pénz sincs. Zombor község a helyi önkormányzat alkalmazottainak fizetésén és a közvilágítási költségeken kívül semmi mást nem pénz. A falunak saját bevételeiből (vízdíj, temetkezési illeték, piacbevétel) kell rendeznie

a telefonszámlát, a vízvezeték karbantartását és fejlesztését.

Évente egyszer, falunapkor tűnik úgy, hogy van élet még ebben a faluban. Akkor megjelennek a testvértelepülések (Tápé, Magyarszombatfa, Csátalja) képviselői, művelődési műsort adnak az egyesületek, az amatőr festők és a Pünkösdi Rózsa kézimunkázói kiállítást rendeznek munkáikból, sportvetélkedőket szerveznek, a bográcsokban rotyognak a jóízű ételek, amit közös vacsora követ a falu központjában. Utána utcabálon áll a bál hajnalig.

Aztán ismét kezdődnek a gondok, mindenki azt nézi, miből él meg. Mert faluturizmusból nemigen. Noha 2009-ben megnyílt a Dohánymúzeum és a Kovácmúzeum egy átalakított családi házban, amit 10 000 eurós beruházási költséggel támogatott a kormány.

Egyébként a település honlapja megtalálható a világhálón, és a magyar, a szerb nyelven kívül spanyolul, franciául, angolul is elérhető.

A faluról néhány kiadvány már megjelent: az említett és idézett Fekete József: Telecska 1883-1973 a kilencvenéves évfordulóra; Lábadai Károly: Dohányosok – a telecskai dohánytermesztés és szókingse (1983-ban); Varga Sándor, Fekete József és Baranyi István szerzőhármassal: A telecskai iskola 100 éve címmel 1985-ben.

A világ tehát megismerheti ezt a vidéket is, és talán nem válik néprajzi múzeummá az egész falu. Talán lesz még jövője, ha más arculattal is.



Jeges Ernő: Szent István megalapítja Miskolc városát, 1942

Drábik János

Száz évig fizetjük a hitelt, de minek?

Farkas Tibor interjúja

Drábik János legutóbb Bogár Lászlóval és Varga Istvánnal írt közösen könyvet *Válság és valóság* címmel. Minden művét olvasták a döntéshozók, de nem mernek szembenézni azokkal. Önmagát „generalistának” tartja: összeilleszti a mozaikokat, és értelmezi az egészet. A világgazdaság jelenét is így szemléli. Ez kinek összeesküvés-elmélet, kinek szókimondás. Nyugaton természetes dolog „alternatíván” gondolkodni, nálunk nem. Hiánycikk a független értelmiségi, aki „tőkejöveldelméből” él, és nem alkalmazott. Miért a bankok kapták az irdatlan segélycsomagot, miért nem a vállalkozók? – kérdezi Drábik János. Nyugaton banki adót rebesgetnek, nálunk meg a forrásbeszerzés kockázatát misztifikálják.

Végül is a válság hatására mennyi pénzt bocsátottak ki a világban?

– Az USA-ban az állam közpénzből négy és fél ezer milliárd dollárt bocsátott a bankrendszer rendelkezésére, hogy működőképes maradjon a pénzrendszer, és újra tudja finanszírozni a reálgazdaságot, és ne kelljen millió számra elbocsátani az embereket. Az amerikai állam ezt a pénzt, persze, odaadhatta volna közvetlenül a termelői szektornak is. Az EU-ban 3 ezer milliárd eurót bocsátottak ki ugyanebből a célból.

De ki adta ki ezt az irdatlan mennyiségű pénzt, hiszen épp arról szólt a válság, hogy nagyon sok fedezetlen pénzt pumpáltak a világba, aztán kipukkadt a buborék.

– Az EU-ban az a szabály, hogy a monetáris feljogosítást – úgy, mint a pénzkibocsátás, az árfolyam-szabályozás, a kamatszabályozás, hitelezés – át kell adni a központi bankoknak, függetlenül attól, hogy azok magánbankok vagy állami tulajdonban vannak. A Frankfurtban székelő Európai Központi Bank bocsátja ki az eurót, amelybe a tagállamoknak nincs érdemi beleszólásuk. A lisszaboni szerződés is részletezi, hogy sem az Európai Parlament, sem a Bizottság, sem az Európai Tanács nem szólhat bele a működésébe, ellenben minden intézkedésüket, aminek pénzügyi vonatkozása van, kötelesek a bankkal egyeztetni. Az európai központi bankok a nemzetközi pénzügyi struktúráknak vannak alávetve. A globális

pénzrendszerben a bankok kivonták magukat az állami ellenőrzés alól. A bankok ellenőrizték szuverén módon saját tevékenységüket. A világ pénzrendszerét egy hazárdjátékot működtető kaszinóvá változtatták, amelyben a spekulánsok minden korlát nélkül garázdálkodhattak.

Álljunk meg egy picit! Erre szokták azt mondani: összeesküvés-elmélet.

– Miért összeesküvés-elmélet az, ha a világban zajló pénzügyi spekulációk folyamatát megvizsgáljuk? Nézzük az ún. buborékokat, amiket felfújnak, majd kipukkadva az emberek szenvedték el a veszteségeket. Ma már megint óriási banki fizetésekről és nyereségbónuszokról hallani. El kell olvasni a külföldi szakmai orgánumokat!

Nézzük a buborékokat!

– Az első buborék, az ún. Nasdaq-buborék 2000-ben pukkant ki. Az USA-ban a világméretű spekuláció során először az elektronikus tőzsdepiacra vitték a technológiai vállalatokat, amelyen az első részvénykibocsátók óriásit kaszáltak, gyorsan felfújták az árakat, a Nasdaq-index soha nem tapasztalt szárnyalásba kezdett. De már akkor tudták, hogy mikor fog bedőlni, ezért biztosításokat kötöttek a bukásra. Így aztán, amikor csődbe mentek, akkor is nagyot kaszáltak.

Aztán jött a „mi” buborékunk.

– A második buborék a 2008-as másodlagos jelzáloghitel-válság. Boldog-boldogtalannak adtak hitelt előleg nélkül is. Az előleg normális körülmények között a vételár 20–25%-a. Először levitték 5%-ra, a végén pedig már egyáltalán nem kértek előleget, csak havi törlesztést. Ezeket a jelzáloghiteleket pénzügyi csomagokba rakták össze, így dobták őket a pénzpiacra. Teljesen bizonytalan volt, hogy ezekből valaha is pénz lesz. Biztosítótársaságoknak, nyugdíjintézeteknek adták el, mint AAA minősítésű jó befektetések fedezetét, miközben tudták, hogy nem tehetők pénz-zé, ha szükség lenne rá. Több millió nyugdíjasnak és biztosítottnak vészett így el a munkával fedezett jó pénze, amit öregségükre, betegségeikre takarítottak meg.

Ezeknél a spekulációs folyamatoknál talán érdemes beszélni a hitelkockázati besorolásról, ami meghatározza, hogy egy-egy országba mekkora felárral jön a pénz. Magyarországon állandóan ezzel a kockázati felárral magyaráznak mindent.

– A hitelkockázati ügyletekkel is spekuláltak a buborékbárók. Itt az ún. CDS-ügyletekről (credit default swap-okról) van szó. A jelenlegi hitelpénzrendszerben minden kölcsönvevő esetében mérlegelni lehet, hogy visszafizeti hiteleit, vagy nem fizeti vissza. A hitelképesség felbecsülése lehetőséget adott a hitelkockázati csereügyletek önállósulására. Ezek a hitelkockázati ügyletek tömegesen váltak kereskedelmi árucikké a pénzpiacokon. A CDS-ügyletek államokra is vonatkozhatnak, ha az állam az adós, ha ő vette fel a hiteletet. Lehet fogadást kötni az eladósodott állam esetleges csődjére is. A gazdasági szereplők, a hitelfelvevők hitelkockázatát fel lehet mérni. Erre szakosodtak az ún. hitelminősítők. A hitelkockázat maga az árucikk, ennek a jövőbeni várható piaci árával kereskedtek. A CDS-tranzakciók során a nagybefektetők gyakran egy a százhoz arányú tőkeáttétellel üzeltek. Ez hatalmas összegeket megmozgató spekulációt tett lehetővé. Hat év alatt úgy felfújták a pénz buborékot, hogy az elérte a 700 trillió dollárt. (Egy trillió ezermilliárd) Ez pukkadtt ki 2008 szeptemberében. Egyesek számára azonban ez óriási profitot hozó biznisznek bizonyult.

És hol vannak most ezek a spekulánsok?

– A pénzrendszer összeomlásakor a válságot előidéző spekulánsok kérték az államot, hogy mentse meg a bankrendszert, mert ha nem áll helyre a normális bankközi hitelezés, akkor nem tudják finanszírozni a reálgazdaságot, vagyis a termelőüzemek tömegesen állnak le, mennek csődbe, és sok millió ember kerül az utcára. Ekkor a kormányok benyúltak az adófizetők zsebébe, és rájuk terhelték a hazardírozó bankárok közpénzből való megmentését. A közpénzeket adhatták volna közvetlenül a termelő vállalatoknak is, de nem ezt tették. Még mindig nem tudhatjuk, hogy miért a hazardírozó bankokat részesítették előnyben az értéktermelő reálgazdasággal szemben.

Mi a helyzet most Magyarországon?

– Azt mondták, hogy a 25 milliárd dolláros IMF-készenléti hitelre azért van szükség, hogy a magyar gazdaság működőképes maradjon. Pedig a magyar válság is nagyrészt megtervezett pénzügyi stratégia következménye. A Magyar Nemzeti Bank (MNB) 21 éve mindig 3–5%-kal magasabb reálkamatot fizet, mint az EU bármelyik országa, beleértve a környező államokat is. Meg kell nézni a számokat! Nálunk állandóan túl magas volt a kamat. Az európai államok

és Amerika a válság során úgy próbáltak segíteni a termelő szférának, hogy a kamatokat az átlag 6%-ról levítették 2–3%-ra, sőt még ennél is alacsonyabbra. Az MNB viszont ürügyként használva a forint mesterséges elgyöngítését 6 %-ról 11,5%-ra emelte a válság kezdetén az alapkamatlábát. Az Európában példa nélkül álló magas kamatok miatt sok milliárd euró forgótőke jött, hogy leszívja a kamattöbbletet. Ahhoz azonban nem volt elég az MNB devizaszámláján lévő 17,5 milliárd euró, hogy a spekulánsok folyamatosan átválthassák devizára, és kivihessék az országból kamatnyereségüket. A kamatjövedelem zavartalan repatriálásához volt szükség az IMF-készenléti hitel felvételére. A külföldi tulajdonú anyabankok hazai leánybankjain keresztül ment ki ez a hatalmas összeg. Az anyabankoknál azonban csak 1–2 százalék volt a kamat, ezért visszaküldték Magyarországra, ahol a leánybankjaik elhelyezték betétként az MNB-nél ezt a pénzt. Az így parkoltatott 6–8 ezer milliárd forint kamatait természetesen a költségvetésből fizették. Az így kifizetett kamattöbblet felemésztette mindazt, amit a megszorításokkal elvontak az oktatás, az egészségügy és a társadalombiztosítás finanszírozásából.

De most éppen 5,5% a magyar alapkamat.

– De a magyar kamatok még mindig háromszor nagyobbak, mint amennyit egy prágai vállalkozó fizet, és 5–6-szor nagyobbak, mint amit egy angol polgárnak kell fizetnie. Vagyis az 5,5% kamatláb túl magas ahhoz, hogy a magyar vállalkozó versenyképes legyen.

Miért nem adnak a magyarországi bankok hitelt?

– Itt érezhető az a nagy probléma, hogy nincsenek közepes méretű, magyar tulajdonban lévő bankok Magyarországon. A külföldi tulajdonú bankok arra koncentrálnak most, hogy feltőkésítsék magukat, mert a válság idején óriási pénzmennyiség tűnt el. A központi bankok korlátlanul tudnak fedezetlen pénzt kibocsátani, amiből úgy lesz fedezett pénz, hogy kölcsönadják az államnak, a vállalkozóknak és egyéneknek. Ők már munkával fedezett pénzből fizetik a kamatot utána. Úgy gondolom, hogy a bankok most kívánnak a választásokig, az új kormányzati időszak beindulásáig.

A Magyar Nemzeti Bankot miért nem lehet ellenőrizni? Úgy tűnik, a politikai pártok harcterévé vált ez a terület is. Függetlenséget emlegetnek, de mintha maguk sem tudnák, hogy miről beszélnek, és az is lehet, hogy csak félrevezetik a közvéleményt.

– Az MNB-ről szóló jogszabályt feles törvénnyel alkották meg a magyar parlamentben. Magyarországon

2009-ben – a pénzügyi világválság kellős közepén – a magyar bankrendszer nyeresége a duplája volt a nyugati országokban realizált profitnak. Miért nem engedik meg az államnak mint tulajdonosnak, hogy a pénzrendszer irányításába beleszóljon, ha már a válság alatt tőle várta a segítséget a bankrendszer? Kiderült, hogy Kínában, ahol az állam irányítja a központi bankot, meg tudták tartani a legnehezebb időszakban is az egyensúlyt: nincs infláció, és 10%-kal növekszik a gazdaság. A felmerülő problémák kezelhetőnek bizonyultak. Vissza kellene vonni az MNB függetlenségét a saját tulajdonosától, hiszen a Monetáris Tanács tagjai csak kinevezett bürokraták, akik nem tartoznak politikai felelősséggel a választópolgároknak.

Ez kicsit erősnek tűnik.

– Az államnak vissza kellene vennie a monetáris felségjogokat! De erre mondják, hogy az EU-ban ezt már nem lehet megtenni, mert a lisszaboni szerződés is tiltja. Tény viszont, hogy például a versenyügyi biztos Brüsszelben a válság idején sorozatban adta a felmentéseket az egyes államoknak, hogy pénzt bocsáthassanak ki – az a bizonyos 3000 milliárd euró állami segély így jött létre – a bankok megsegítésére. Tehát volt már számos kivétel a tilalom alól. Ha pedig a magyar kormány akarná visszavenni a monetáris felségjogokat, akkor miért nem kaphat felmentést a pénzkibocsátás tilalma alól? Meg kell szüntetni itt is a kettős mércét. Igenis az államnak kellene kibocsá-

tani a pénzt, amivel infrastruktúrafejlesztő beruházásokat lehetne beindítani: tiszai gátak, belvízelvezető, szennyvízvezető csatornák, parkosítás, lakásépítés fiataloknak, közutak építése. Hitelből építik az osztrák cégek az autópályákat, majd évtizedekig kasszíroznak, mi meg fizetjük évtizedeken át a kamatokat. A munkaalapú pénzzel való infrastruktúra-fejlesztés és termelésbővítés módszerét Japánban, Németországban, az USA-ban, Franciaországban és Kínában a történelem során többször kipróbálták, mindig teljes sikerrel.

De miért mi csináljuk ezt, és miért pont most?

– Mert az államadósság és az adósságszolgálat megfojtotta az országot. Itt az egyszerű példa! Az 1970–89 között felvett 10 milliárd dollárból ténylegesen csak 1 milliárd jött be az országba, ezt az MNB Műhelytanulmányokban lehet olvasni. 1989-ig kifizettünk az 1 milliárd dollárbevonásért 11 milliárd kamatot. Az adósságunk mára 270 milliárd dollárra növekedett. Ebből 107 milliárd dollár kamatot már kifizettünk. Az ország 27-szeresen fizette vissza a felvett hiteleket, és ha követjük az eddigi gyakorlatot, akkor 120-szorosan kellene visszafizetni, ami lehetetlen. Ez egyenlő a magyar nemzetgazdaság felszámolásával. Nem lehet ezer évig viselni az adósságszolgálat terheit, törleszteni és vég nélkül fizetni a kamatokat. Kinek állhat érdekében ez a képtelenség?

(ingatlan.net, 2010. április 1.)



Jeges Ernő: A gyermek Jézus dicsőítése, az egyházi zene története, 1952

A beteg közérzetű és közgondolkodású szerb társadalom paradoxonjai

Belgrádban létezik egy Megatrend Egyetem és ennek van egy Kultúra és Médium Kara. Ez az egyetem a TNS Medijum Galuppal közösen közzétette a 2009-ben végzett kutatási eredményét. Szándékosan hangsúlyozom, hogy közzétette és nem hozzáférhetővé tette. Az utóbbi ugyanis jellemző volt az előző politikai rendszerre. Ez úgy cenzúrázott, hogy csak azt tette hozzáférhetővé, ami számára kedvező volt, a kedvezőtlen titkosította.

Természetesen a nyilvánossá tett eredményeket is lehet félremagyarázni és manipulálni velük a közvéleményt. Bizony, ebben itt a Balkánon nagymesterek, és bőségesen élnek ezzel a lehetőséggel.

A kutatást 2400 fős mintán végezték, ami elégtelen még egy nemzetiségi szempontból homogénebb társadalomban is. Annál inkább az a szerb társadalomban, amely nemzetiségi összetételében összetett és nagy regionális gazdasági és kulturális különbségek és ellentétek jellemzők rá. A tévedés és a hiba százaléka itt kimondottan nagy. (Már mindenki beszélte és tudta, hogy a JSZSZK szét fog esni, csak a „tudósok” kutatásai bizonygatták éppen az ellenkezőjét!) Most sem tudjuk, hogy ennek a kutatásnak a mintája mennyire volt reprezentatív valamennyi társadalmi rétegre vonatkozóan; jól mérték-e fel az erejüket, befolyásukat, szerepüket.

Nem most végzik az első olyan kutatást, amely a szerbek és más nemzetiségek és népek közötti „távolságot” (elutasítottságot vagy rokonszenvezést) méri. Ez már legalább a huszadik. Mégis érdemes vele foglalkozni.

Mindenekelőtt az érdekes, hogy a szerb társadalom közérzete és közgondolkodása mennyire a mindennapi politikai élet hatása alatt alakul; teljesen annak a függvénye! Ez arra utal, hogy ez a társadalom rendkívüli módon manipulálható. Itt a politikai elit bármikor és bármit mondhat (hazudhat, nagyot mondhat, elhallgathat, féligazságokat mondhat – 100%-os elfogadottságra és befogadottságra számíthat).

Úgy látszik, minél primitívebb a közgondolkodás és minél jobban leszakad a többi néppel folytatott versenyben, annál jobban kiszolgáltatott a saját po-

litikai elitje manipulációinak. A szerb társadalomban az ígéretők, hazudozók, kóklerek és stréberek biztos sikerre számíthatnak. Elmondható, hogy a társadalom közgondolkodására és közérzetére való politikai ráhatás megsemmisítő; eldugítja a társadalomnak a politikai elitre való esetleges visszahatásának minden csatornáját, közlekedési vonalát. Ez a társadalom és emberi potenciálja apró kockákra vágott hentesáruvá változott és változtatott mindenkit. Azt lehet csinálni vele, amit akarnak, csak lelket és önállóságot nem lehet többé belelehelni. (Soha nem lesz képes változtatni a politikai elitjén; soha nem lesz képes felismerni és leváltani a vele manipulálókat és megszabadulni tőlük.)

A szerb közérzetet és közgondolkodást a politikai manipuláció hol a kollektív, hol az egyéni a) félelem, b) szorongás színterévé képes átváltoztatni. A teljes értékzavar színtere, amelyhez kollektív fobia egyéni is kötelezővé és elfogadhatóvá is válik; a politikai vezéregyéniségek által „kezdemenyezett” hazugság és félrevezetés viszont tömeghisztériává válik; a néptömeg és vezérei összeforrtak; a vezetés és a vezérek nem szakadtak el a néptől! A szerb társadalom közgondolkodásában a legtöbbször értékelik a) sportolót: nemzeti dicsőséget hoz (igaz, szinte valamennyi azonnal elhagyja a „szeretett hazát” és Kaliforniában vagy Floridán vesz magának villát, hazája tájára sem néz többé); b) a műdalénekeseket és „szórakoztatókat”; c) a pravoszláv papokat; d) a parasztot – és be van fejezve!

Minden más a közgondolkodásban **értékvesztett és tekintély nélküli**. Különösen az, aminek a társadalom közgondolkodásában a gazdasági és szellemi húzóerőt kellene képeznie.

A magánvállalkozók, az állami törvényhozó testületek és végrehajtó szervek megisméjeztetői nem élveznek semmilyen tekintélyt! Senki és semmi, ami velük kapcsolatos, nem civilizációs és kulturális érték! Pedig épp nekik kellene kezdeményezniük a társadalmi megújulást.

Ez a szerb paradoxon. A gyökere pedig abban van, hogy ugyanazok, akik a társadalmat belevitték az

átláthatatlan és végtelen sötétségbe, élvezhetnek-e bizalmat, igazolást?

Erre nincs és nem is lehet meggyőző feleletet adni. Rendhagyó esetről van szó a népek történelmében.

A szerb közgondolkodásban eluralkodott az a meglátás, hogy nem is olyan tragédia, ha bárkit közülünk az utcán meggyilkolnak vagy kirabolnak (a minta 51%-a); ok nélkül bárki elszegényülhet (a minta 77%-nak véleménye szerint); bárki munkanélkülivé válhat (69%).

„Így szokott ez lenni, így kell annak lenni.” Tiszta fatalizmus: szervezetlenség a politikai önkénnyel szemben.

Ugyanakkor azonban már a minta 62%-a arra gyanakszik, vagy úgy hiszi, hogy a szerb nép el fog tűnni a történelem színpadáról a népek családjából. A fatalizmus másik véglete: nincs értelme bármit is tenni ellene, úgy is be fog következni.

A belgrádi Katonai Orvostudományi Akadémia (a VMA) mérvadó szakorvosainak véleménye szerint a szerb népesség 10%-a valamilyen neurózistól, szorongástól, fóbiától szenved. Sokkal veszélyesebb azonban, hogy csaknem 3%-a olyan vietnámi szindrómában szenved, amely a Balkánon folytatott háborúk következtében módosult és rendkívül veszélyes. A vietnámi szindróma nagyobb fokú üldözési és menekülési tartalommal telítődik, ezért elnevezték balkáni szindrómának. Tömegesen üt ki, ok nélkül azon is, aki nem volt a harctéren. Lehangoltság, ijedezés, szorongás, félelem s az ellentéte az öngyilkosságban és gyilkolásban történő kitörés, útkeresés – „megoldás”.

Továbbra is él a szerb nemzeti tragédia bűnbakjainak a keresése. Az elutasítás 1–5-ig terjedő skáláján a legnagyobb bűnösök az amerikaiak és a britek (közel az 5-höz), majd következnek az albánok (-3,3), a horvátok (-2,0), majd a magyarok (-1,6). Az elfogadottság pozitív 1–5-ig terjedő skáláján az oroszok és az olaszok a legvonzóbbak.

Az a tény, hogy a szerb közérzetben és közgondolkodásban vannak istenítt népek és elutasított, meggyűlölt népek, arra utal, hogy Szerbiában minden attól függ, mit mondanak az ortodox papok, politikai szélhámosok és a televízió (olvasni itt kevesen olvasnak, még újságot sem, hát még könyvet).

A szerb közgondolkodás megújulására tett kezdeményezésnek éppen ezektől kellene érkeznie. Ezt a közgondolkodást ki kellene gyógyítani a múlt örökségéből. Azok azonban, akik két évtizeden keresztül uszítottak – de még mindig a helyükön vannak – most hallgatnak. Téves kapcsolás és gubanc keletkezik szinte minden történelmi esemény és jelenség lán-

colatában. Sok-sok történelmi folyamat láncolata érthetetlen, megfoghatatlan, kezelhetetlen, lehetetlen, működésképtelen halmazba, alaktalan rakásba tapad össze. Az előző időkben uszítókhoz hasonlóan hallgatnak most azok is, akikről azt hitted, azt hiszed, új, becsületes emberek; a szájukat nem mocskolták be, a kezüket nem vérezték be, de a múlttól hallgatnak. Paradoxon.

Felelőssé tesznek egész népeket a szerb tragédiáért. Így a magyar kisebbséget is, amely évszázadok óta velük él. Mindez arra utal, hogy Szerbiában továbbra sincs rend a fejekben, a közgondolkodásban; zűrzavar van a hivatalos és nem hivatalos politikában, a közvélemény alakításában. Nincs őszinte szembenézés a múlttal, nincs cselekvőképes jelen, nincs világos jövőkép.

Szerbiában minden bűnöző mögött ott van a „véődöntje” – a nemzeti érdeket védő politikus, a befolyásos közéleti ember. Ezáltal a közélet és közgondolkodás bemocskolódik – kriminalizálódik, de a bűnözés is politikai és közéleti elfogadottságot kap. A bűnözők előszeretettel hivatkoznak arra, hogy ők a legtisztességesebb hazafiak, hiszen cselekedeteiket a nemzeti érdek megvédéséért tették – csak mi ezt nem látjuk és értjük, mert szerbellenesek vagyunk.

Szerbiában nem érvényes a római jognak (most az európai uniós jognak is) az alaptétele: *Dolus omnimodo punietur*. A bűncselekmény indítékait relativizálják.

Belgrádban az utóbbi hónapokban sokat foglalkoznak a nemzet stratégiai kérdéseivel. Ennek keretén belül 2010 márciusában tudományos tanácskozást tartottak a népesedésről is. Világossá vált, hogy a 2002-es népszámláláshoz viszonyítva 2021-ben 700 000 lakossal lesz kevesebb. Hosszú távon ennek a következménye a rigómezei ütközetben elszenvedett vereség következményeihez hasonló. Szerintem nehéz, csaknem lehetetlen lesz ezt a folyamatot megállítani. A korfa ágai állandóan rövidülnek a fiatal korcsoportoknál. A kivándorlást hamarosan Nyugat-Európából ismét lehetővé teszik és ösztönzik (kelleni fog az iskolázott munkaerő).

Többszörös szorításban van az ország. Világosan kellene a problémákkal szembenézni: nem a kisebbségek jelenléte, létezése a gond, hanem az, hogy el fog a népesség.

Erre a szerb feleletnek nem szabad annak lennie, hogy asszimiláljuk a kisebbségeket és a szerb nép népesedési problémái megoldódtak. Nem oldódnak meg!

A szerb elitnél és a közgondolkodásban nem vált értéké a kisebbségek érdekvédelme és a pozitív

diszkrimináció. Ha zavaros a közgondolkodás, nem lát tisztán az elit sem. A következménye az, hogy az elit nem találja a helyzetre a megfelelő választ. Ugyan nem uszít, de fenntartja az etnikai távolságtartós politikáját a nemzetiségekkel szemben.

Belgrád (és „Novi Sad-i” kirendeltsége) továbbra is az asszimiláció agyafúrt politikáját generálja.

Teljes a politikai érzéketlenség a Bánságban és Dél-Bácskában élő magyarok pozitív diszkriminációja tekintetében.

Észak-Bácskát is elérte a nemzetiségi elnyomás új hulláma. Idáig ravaszkodással, többszörös fátyollal eltakarva szándékaikat, folytatták a nemzetiségi elnyomást. Most nyíltan színt vallanak, pedig ennek súlyos következményei lesznek a szerb népre nézve. (Nemcsak az országhatárt mozgatják, hanem a nyelvhatárt bolygatják.) Az Európai Unió sem fogja vég nélkül agyonhallgatni és tűrni ezt a belső agressziót.

Szerbiában a szerb nacionalizmus legfőbb generátora a végtelenül primitív, ostoba és kapzsi szerb

tőkés. (Szinte mindegyiknek volt és van kapcsolata az alvilággal; az alvilágot a politikai közélettel „nemesítette”, és „nemcsak” a közügyeket kriminalizálta és kriminalizálja. Ezek érkeztek meg bűnszövetkezetbe tömörülve maffiaként, klánokban Észak-Bácskába.

A vajdasági városokban elképesztő a szerb etnikai nyomás és fölényeskedés. (Az „Ubi maior, ibi minor cessat” logikáját gyakorolják mindenütt.)

A bácskai falvakban továbbra is a megfélemlítés politikáját gyakorolják.

A bánáti falvakban a reszketeg szerb és a gyermekeiktől magára hagyatott magyar segíti egymást. Megbékéltek. A haláluk közel van. Segítik egymást, amennyire erejükből telik. Hamarosan mindkettőjük háza üres marad. A fiatal örökösök bagóért fogják elkótyavetyélni házaikat. Nem fogja érdekelni őket, hogy mennyi szenvedés van az örökségben. Nekik a pénz kell. Minél hamarabb. Akár azonnal. A cigány szemügyre veszi majd. Most még nem veszi meg. Lesz még olcsóbb is, csak ki kell várni. Amikor dűledezik, biztosan olcsóbban adják.



Jeges Ernő: A bakonyársarkányi plébániatemplom enteriőre, 1952

Bobory Zoltán

Versek

Majd csak akkor

Majd ha el tudod mondani a köveknek,
 hogy nekik könnyebb,
 ha maradni kell,

és minden fájdalmadat gólyák
 szárnyának suhogása
 viszi messzire el...

templomok falára érnek szavaid
 „ugyanannak” hirdelve téged
 végzetes nemzeteddél;

Majd ha lábad előtt népek vonulnak
 csillogó habokban énekelve
 mindegyik himnuszát,

s magadból és mindből, mit megszállt,
 versedtől halálos sebbel vinnyogva
 menekül a zsarnokság;

táncbeli tánc-szavaidra ifjaink
 fergeteggel söprik el
 a világ piszkát;

Ha majd elmondhatod szelíden,
 hogy neked mit rejt e térkép itt,
 e lángoktól ölelt ország;

s énekedre indulunk szája elé égtükröt
 tartani, bepárállik-e, él-e
 csigolya-gyöngy apád;

majd ha szájtátva az ablakodban egy
 nagy, ismeretlen Úrral bámulod
 a csillagok hajnalát,

akkor mondhatod, hogy
 köszönöm, Istenem, neked,
 hogy költő lehetek.

Testünkbe feketednek
 Sobor Antal segítségéért

Testünkbe feketednek fájdalmaink,
 szeretet kéjjel nevető lemondása...
 a szemlesütött elhallgatások,
 védtelenségben túrt bántások.
 Piacok otthagyt szemetjéből
 kikapart, indás rágalmak.

Testünkbe feketednek szutyokba
 feledett, éltető-volt emlékeink,
 kézfogások, simogatások hideg
 testnedvvé lett melegsége!
 Barátok hitvány árulása...

Testünkbe feketednek a tekintetek,
 márvánnyá kövesült arcaink,
 a fekete kút-szemek fakulása,
 ahova szomjazva jártunk .
 s megláthattuk benne arcunkat,
 fölöttünk a kék éggel...

Testünkbe feketedik a szótalanság,
 a Csend, a kopogtató félelem,
 a leszakadt hidak s az úttalanság;
 hittelenné lett álmunk vétke,
 s az elburjánzó, mérges önvád.

Testembe feketedik a hallgatás
 könyörgésemre.

Kislány ebédes kosárral

Végtelenül hosszú ez a köz.

A Koplalónál kezdődik, és a központon át igyekezik a falu másik végére, a kendergyárba. A falu pacséri végétől indul, és hosszában szeli át a települést, a széles kövesúttal és a Krivájával párhuzamosan; rangban vele nem vetekedhetve fut dombra fel, völgybe le, majd ismét a dombra ... egészen a falu keleti végéig. Közben széles utcákat vagy jellegtelen közöket érint, melyek egy részét a kislány ismeri, sőt emlékei, élményei is fűződnek hozzá.

Ez a köz, és általában a közök, nem olyan rangosak, mint egy széles utca, melynek jobb és bal oldalán is egy-egy kocsit fut, és egy nagyutcával, sőt még egy utcával sem említhető egy napon. Ámde igen fontos szerepe, hogy elsősorban a gyalogosnak lerövidíti a távokat. A kislánynak sem kell kitérőket tennie. Útja érinti az Ambrus-hegyet, amit némi nagyképűséggel és erős elfogultsággal lehet hegynek nevezni. A széles utcák közül elhalad az Óvoda utca mellett is: fenn a dombon elmegy a templomkert mögött, átfut a főutcán, ami a vasútállomás felé vezet, majd elmegy a Kovacsics iskola mellett, ahova első osztályba járt. Felmászik megint egy másik dombra, az már az Árpád utca eleje, s utána az Órásköz, ahol korábban a kislány lakott. Az út ismerős: régebben gyakran tette meg anyai nagyapja háza és az Órásköz között.

Most azonban távolabbra, a falu szélére, a kendergyárba igyekezik.

A hosszú köznek, amelyben a tűző napon, a dél közeli melegben szaporázza lépteit, egy-egy szakaszát másképpen nevezik. Nem annyira közigazgatásilag, hanem a falubeliek, akik fittyet hányva az aktuális politikának és a járási meg a falusi honatyák ötleteinek – azokhoz tartsa magát a postás meg a kisbíró –, a névadást illetően szuverén joggal éltek. A köz egy szakaszát a Török pék sarkon lévő sütődejéről ismerték, a következő rész Rézike néni, a híres varrónő nevét népszerűsítette. A templomkert mögötti szakasz a Facsar (később a Tóth-Bojnik) tanító házaspár tisztelete szerint irányított. A Firis köz és a Kovacsics iskola is önálló, a honatyák ötleteitől független megnevezés.

A kislány a Petőfi utcából indul, az első közben, mely mellett elmegy, Icát ismeri. Őt tartja a falu leg szebb lányának, legalább is azok között, akit kis világában eddig látott, megismert. A felsős lány szépen szaval, jó tanuló és kitűnő tornász. Gyakran látja őt, mert a Partizánban a kis tornászok csoportja egy időben tart edzést a nagyokkal, s Ica néha felügyeli a gyakorlatokat. Ica ritmikus tornagyakorlatai csupa zene, harmónia. Ha kiperdül a tornaterem parkettájára, csend lesz, áhítattal csodálják. Egyszer a tornatanár érte szalasztotta. Ica éppen a nagyütkör előtt ült, tetőtől talpig látja benne magát az ember, felgyűjtja a tükör melletti állólámpát is, fényben van, mint a színpadon, ahol fél óra múlva majd fellép. Még nem vagyok kész – mondja az üzenetre, de egyáltalán nem siet, nem igyekezik jobban attól, hogy a szép hangú tornatanár a kislányt sürgetésnek küldte. *Én teljesítettem a kötelességem* – gondolta a kislány –, *az üzenetet átadtam*, s indulni készült. De Ica rászólt: Maradj csak, várj meg, s leültette a háttérben egy székre, ahonnan minden mozdulata látható volt: kinyitja az apró, illatos tégléket, az arclemosót, a bőrtáplálót, az alapozót, s egymás után vitte fel őket és masszírozta arcbőrébe, majd törölte le a felesleget az üvegben levő kis vattacsomókkal. Csoda a kislánynak, aki a háziszappanon kívül, melyet otthon nagy üstben főztek ki, addig nem ismert. Találkozás a nőiességgel. Ica kifejtette a haját, aztán csöppet bepúderozta az orrát és a homlokát. *Fénylett* – mondta, s nehezen tudott elszakadni a tükörtől. Alighanem annyira gyönyörködött kész önmagában, mint amennyire ámult rajta a kislány.

Forró a por, az agyonviselt kis szandál elején bemegy, a sarkán kifolyik. Egyik-másik szakaszon keskeny téglaljárda menti a kislány talpát, de az átkelőkön akkora a por (eső idején meg a sár), hogy kis lába elsüpped, szandálja eltűnik benne. Amikor egy-egy téglaszigetre ér, megáll, leteszi az ebédes kosarat, kirázza cipőjéből a port. A sarkon benéz a közbe, ellátni Ica házáig, s tovább is, a köz másik végéig, a Topa R. házáig; most egy lélek sincs az utcán. De a jellegzetes, orrfacsaró szagot a nyomott nyári melegben érezni lehet.

Ez a szag az egyik külön rokonának háza környékéről terjeng. A családban senki sem tartja vele a kapcsolatot, egyes közeli leszármazottak az azonos név ellenére is tagadják a rokonságot. Egyik idős nagynénje ugyan néha, nyáron, beengedi az udvarába, de a gangra már nem; sámlit tesz ki neki az eperfa alá. Pedig amikor nagynénjéhez készül, előző este Topa R. a kút melletti dézsában, a napon melegegett langyos vízben megfürdik: habzik a haján, szőrös mellkasán a háziszappan, a kútból húzott friss vízzel öblíti le magát, prüszköl, fröcsköl és sziszeg – a kapurésen át kamaszok leskelődnek. Topa R., a bicegő, a lecsúszott, az elveszett, magányos férfi; nem volt elég baja, hogy a termékeny, terebélyes családban, ahol *lábtól, fejtől aludtak a gyerekek*, nem született utódja, hogy idős korában gyámolítója legyen, de korán meg is özvegyült. Testi hibája miatt csak kevés munkára volt alkalmas, megélhetésként hát olyasmit választott, ami másnak nem kellett: bakkecskét tartott, azzal járta a falut. A bakkecskéből iszonyú büzt áradt; a gyerekek orrukat befogva rohantak át előle az utca másik oldalára, onnan dobálták meg. A házat, amelyben lakott, kívülről is jelezte az orrfacsaró szag, amit ő – ha valaki szólt érte – csodálkozva hallott, sőt nem is hitt, s olykor nagy szitkozódásokkal tagadott. És Topa R.-nek is bakkecskeszaga volt. Az erős szagot átvette ruhája, a bűz a bőrébe, a hajába is beitta magát. Barátja, ivócimborája nem volt, rokonai és a nők messzire elkerülték. Boltban, péknél, hentesnél soronkívüliséget élvezett: az emberek előreengedték, csak tűnjön el mielőbb. De amikor esténként lefeküdt tiszta szobájában, melyet aprólékosan takarított, Elisabeth Taylor életnagyságú portréjára esett utolsó pillantása, és a kék papírszemekbe merülten aludt el.

A Petőfi utcát a kislány, ahonnan ezen a meleg napon a kis fehér-piros kockás szalvétával letakart kosárral elindult, otthonának tekintette. A nagyszülők laknak ott évek óta házbérben, és lányuk is, házasság felbomlása után az ötéves fiúcskával és a hétéves kislánnyal. Amikor ugyanis R-né született T. Zsuzsi már nem bírta pokollá vált házasságát, negyvenhét kilóra fogyva olyan idegrendszeri gyulladást kapott, hogy a fájdalomtól jajgatott, édesapja egy kora reggel megjelent az Órásközben kocsi-valóval, felrakták Zsuzsi hozományát: két ágy, kétajtós, politúros szekrény, nagy állótükör, asztal és négy szék, no meg némi ruha és pár darab edény, gyúródeszka, nyújtófa... s lavór, ruhafőző fazék, mosóteknő – egy szekérre felfért minden. A nagyszülők szobája a Petőfi utcára nézett, ők a hátulsó, kis szobát kapták. Az utcát egykor Széles utcának nevezték, meg Csendőrcs utcának is, de a hivatalos nevét is gyorsan elfogadták a falubeliek. A legtöbb itt élő ugyanis hallotta a költő nevét, aki

ről az utcát elnevezték, s akik a magyarok ideje alatt jártak iskolába, ismerték az *Anyám tyúkját*, sőt az *Egy gondolat bánt engemet...* is. A Tóth vendéglőben és a Dragity kocsmában, vagy az éjjeli zenék alkalmával, borgőzös vagy szerelmes hangulatban zenélték-énekelték azt is, hogy *Fa leszek, ha fának vagy virága...* – bár azt már aligha tudta valaki, hogy a szerelmes költő vetette papírra. Az utca a kislány számára azért vált fontossá, mert nagy játszások emlékezetes színhelye. Az utca vége lejtett a Krivaja felé, s telenként az Ambrus-hegyről mintegy száz-száztíz méteres csúszda futott ki a széles kövesútra, ahol nem volt forgalom, csak néha tűnt fel nagy csilingeléssel egy szánkó; a gazdák jártatták meg a lovaikat. A csúszda egyike volt a legnagyobbiknak a faluban, szép telek, nagy havak idején távolabbi utcákból, a falu másik széléről is ide jártak a gyerekek. Hangos volt a környék, nagy a zsivaj, sötétedésig tartott a versengés, hogy ki tud úgy nekifutni, kormányozni, egyensúlyozni, hogy ródlija vagy szánkója legmesszebbre, a Krivaját átszelő hídig suhanjon.

Szedi a kislány szaporán a lábát. Délre *baj nélkül* ki kell érnie a kendergyárba a meggylevest tartalmazó kandlival, a krumplipaprikást, kenyeret, savanyú uborkát és a két szelet almás pitét rejtő kosárral, melyet a nagyanya készített anyjának. A *baj nélkül* azt jelentette, hogy útközben nem lóbálja a kosarat, nem lötyöggeti ki az ételt, nem áll meg sehol, nem játssza el az időt, azaz déli harangszóra pontosan ott lesz.

Amikor még az Órásközben laktak, bárhonnan is vitte haza a lába, az Árpád utcánál már majdnem célba ért. Itt – felmérve az időt – meg lehetett állnia, körülfutni az Árpádfát, be lehetett kukucskálni az úttest alatt átfutó csatornába, melyben nagy esők idején az utca vize lerohant a Krivajába, száraz időben remekül visszhangzott, és borzongva, összegörnyedve át lehetett bújni benne a másik oldalra. Most azonban még nincs közel a cél, nem lehet megállni, a Balogh-hegy, az Ongai-völgy, a Sója köz még messze van. Az órásközi házban az apja lakik a fekete hajú, sötét bőrű nővel, új élettársával és a nemrég született féltestvérrel.

Csendesek az utcák, süti a lábát a por, a háromnegyedet már elütötte a toronyóra, nemsokára megkondul a templom piros tornyában a harang. Évszázados rend, hogy a déli harangszóra mindenki ételhez ül: az asztalokon ott gőzölög a leves; aki gyárban dolgozik, leállítja a gépet, az irodákban kibontják az elemózsiás csomagot, a boltokban behajtják az ajtót, vagy ha sok a munka, az eladók váltásban hátravonulnak a raktárba ebédelni. A határba is messzire kihangzó harangszóra leteszik a kaszát, a kapát – mikor mivel dolgoznak –, friss vízért megy valaki a közeli szállásra,

letelepednek egy fa árnyékába, aztán előkerül a száraz koszt, vagy akinek oda is kiviszik, a meleg ebéd: kinek krumpli, kinek bab, tészta, sült hús, húisleves.

A kislány meggyorsítja lépteit, de közben az Órás közben hagyott játszótársak jutnak eszébe: a Dávid fiúk, a két Kasza gyerek, a két Somogyi, a három Kecskeméti, akik másod unokatestvérei, Nemes Erzsike, a legjobb barátnője. *Majd egyszer visszajövök játszani* – gondolja, *Árulum a fámat*, vagy a *Ha jó cica volnék*-ot, vagy estefelé kimegy libapásztor pajtásaival a tarlóra, amikor nagy csapatokban hajtják ki libákat a tarlóra legelni – de aztán tudja, hogy nem lesz így.

A félelem tarja vissza, hogy nem megy az Órás-közbe. Most is erősen szorong. Ahogy közeledik az Órásközhöz, egyre inkább. Azt hiszi, a kutyáktól való rettegésében ver gyorsabban a szíve. De az utcának ebben a részében csak egyetlen ház áll, a Firis szódásé, és ott kutya nem rohan kapura.

Már az utcácska közepén van, léptei lassulnak is, amikor vele szemben, a sarkon befordul az Órás. Fekete bőrcsizmái fénylenek, bricsesz nadrágja két oldalt szabályos hajtásokba van szedve. Tudja, hogy a nadrágszár egyetlen ránca se nyomja a csizmában az Órás lába szárát. Mindig nagy odafigyeléssel végezte a kapcatekerést és a csizmahúzást, ha kellett, levettette, újrahunta. A szűk nadrágszár benn a csizmában összeforrt a kapcával, melyet előzőleg az ujjaktól kezdve gondosan körültekert lábfejen, bokáján, közben felesége szolgálatkészen áll mellette kezében a másik kapcával. Külsőleg az Órást sokáig főként ez a bricsesz nadrágos, fényes csizma jelentette, a félelem időszaka is ezzel kezdődött. A kislány az apját ereje, öblös hangja, lapát tenyerei hatalmánál fogva is órásnak tartotta. Ilyen volt a mesében a kést köszörülő ember. Válásuk utolsó heteiben és különélésük idején ő a mesevilágból átsétált, a mindennapok Gonosz Órása. Attól kezdve, hogy a szülők szétmaradtak, A. a neve. Az orosz apja után kapott keresztnévén említették – a gyerekei is. Többé nem apus, nem apa. A felesége elkeseredettségében, dühében nevezi úgy is, ahogyan mások: kurafi.

A szűk, csendes, elhagyatott közben egyenletes, döngő léptekkel közeledik. A kislány menekülne, de a köz egyik vége, ahonnan jön, már jócskán mögötte van. Megpróbálni se érdemes: tudja, hogy utolérné. Sikoltana, de hiába, senki se hallaná, előre nem futhat, mert – úgy tűnik – a két csizma és a buggyos nadrág betölti az egész utcát. Megy hát merev lábakkal, lassan, szíve a torkában dobog, egyik kezét a mellére szorítja, a másikban a kosár: az edények újra meg újra összekoccannak. Retteg attól is, hogy kifolyik a leves. A nap kegyetlenül süt, az izzadság csípi a sze-

mét, nem meri letörölni. S a két csizma alatt egyre hangosabban dobog a föld.

Ahány óriás a mesékben, az most mind itt menetel vele szemben.

Amikor egymás mellé érnek, talán még elsuhanhatna mellette, de kicsi, erőtlen, a férfi ereje mesebeli, hát csak megáll, és lehunyja a szemét.

S várja a súlyosat, a félelmeset, a rettenettest. Hogy összeroppantja. Hogy szétnyomja. Hogy agyonveri, mint a kutyájával tette.

Ám egyszerre csak egy könnyű érintést érez a fején.

– Szerbusz, kislányom – jön fölülről egy rekedtes, teljesen ismeretlen hang. – Csak nem félsz tőlem? Nem bántalak. – S lassan végighúzza kezét a kislány haján.

Soha meg nem simogatta.

A kislány félelme mintha már nem lenne olyan sűrű, de megkönnyebbülés, örömféle nem jött, mert ilyen esetre – gyengédségre, simogatásra – nem volt példája. Új helyzet. S bár gondolataiban valami fény derengett, a teste a félelmén nem tudott úrrá lenni. Lába szárán lassan lecsordult az izgalom, a feszültség, a félelem testnedve. Lefolyt az agyonviselt szandálig, és barna tócsa keletkezett a bal sarka körül, a porban.

Az Órás letekintett. És az annyira ismert, oly sokat hallott félelmetes, régi hangján mondta:

– Eredj a p...ába, te húgyos!

És undorral ellökte magától.

A déli harangszó már elhangzott, mire a kendergyárba ért. Hallgatagon nyújtotta át az ebédes kosarat, melyben csodák csodája, mégsem folyt ki a cibere. Nem köszönt, amitől anyja általában kiborult. – Nem tudsz köszönni? – fedett meg ismeretlen gyereket is az utcán. Mert Bácskossuthfalván ősi szokás, hogy még az idegeneket is barátságosan, tisztelettel, illendően köszöntik. A tiloló huzatos épületének tövében, a már falatozók mellé, a hűvösbe húzódtak, a Major lányok, Kató meg Mariska, meg Plaki Zsófi mellé. R. Zsuzsi rosszul érezte magát, hogy a lánya még köszönni sem képes. De a kislány szótlanúságára ráülhetett a komorság is, és R. Zsuzsi valamit észrevehetett a kislányon, mert egyszer csak azt kérdezte:

– Veled meg mi van? Mi a bajod? Történt valami?

A kislány kinyögte: Találkoztam A-val.

– Hol? Mikor? És ezt csak most mondod? Bántott? Mondott valamit?

– Semmit. – S elhallgatott.

– Be nem áll a szád, amikor nem kell, most meg úgy kell kihúzni belőled minden szót! – perelt az anyja.

De több szó a találkozásról nem esett.

A nedvesség is folt nélkül felszáradt. A szégyen soha.

Disznótor szeptemberben

Emlékképek Boszniából

A várost az éhség uralta. Az elmúlt öt hónap alatt az élelmiszerüzletek teljesen kiürültek, a környező falvakat a front elszakította a várostól, a piacok csupaszak, kihaltak lettek. Már hónapok óta mindenki az emberbaráti segínyt fogyasztotta, amely különböző országokból, tájakról érkezett, gyakran az ottani állami tartalékokból, a szavatossági idejük is általában régen lejárt. A nap legnagyobb részét sorban állással töltöttük, kenyérre várva.

Az otthoni tartalékokból már régen kifogytunk, ehhez nagyban az is hozzájárult, hogy a villanyáram még a háború kezdetén megszűnt, így a hűtőkből az élelem a szemétre került. Bekövetkezett az általános éhség.

Éjszakánként tehetetlenül feküdtem, miközben átkoztam az önfejlő rövidlátásom, miért nem hagytam el én is a várost az első konvojok egyikével, legalább most nem éheznek.

Egyik napon a hajnali órákban ponyvával letakart teherautó állt meg a házunk előtt. Belőle három felfegyverzett férfi ugrott ki. Nagyon inamba szállt a bátorság.

Bekopogtak az ajtón.

Megrettenve kinyitottam. Az egyikükben felismerem Galibot, aki nemrég költözött ide a szomszédságba, egy elhagyatott szerb házba. Néha ájtott kávéra, miközben dicsekedett, hogy békében ő volt a belügyminiszter sofőrje, most pedig a szomszédos településen a harci alakulat parancsnokának nevezték ki.

Kapkodva, fél mondatokban előadta, hogy a tegnapi harci tevékenységek alkalmával a város déli oldalán fekvő dombok egyikén, Dogleden, egy disznót fogtak meg, amit itt magukkal hoztak, s teherautóban helyezték el.

Megbízta, hogy Nedjo szomszédom segítségével, aki melleleg szintén keresztény volt, a holnapi nap folyamán vágjuk le a disznót. A választásuk azért esett ránk, mert a többi szomszéd muzulmán vallású volt, vallásuk pedig tiltja a disznóhús fogyasztását.

A feladatot megértettem, még életemben nem öltem disznót, izgatott lettem, de meg is örültem, hiszen

végre én is jóllakhatok ebből a váratlan zsákmányból.

Röptében ébresztettem Nedjo szomszédot, aki zavartan, értetlenül engedelmeskedve azonnal kinyitotta a pincéjét, ahova a váratlan jövevényt akartuk beterelelni.

Amikor felemeltük a ponyvát, volt mit látni, egy 150 kiló körüli hízó nézett velünk farkasszemet.

Azonnal megértettem, egy ismeretlen család téli-revalója állt előttünk. Valaki egész évi szorgoskodása válik most prédául.

Leeresztettük a teherautó oldalát, lejtőként a karosszériához erősítettük, hogy rajta levezessük a jószágot, de annak mintha a lábai gyökereztek volna odafenn, meg nem moccant. Közben védekezően, hangosan rőfögött is.

Elkezdett a hátam borsódnia, mi lesz, ha felébreszti a szomszédságot, az édes álmukat szunnyadó muzulmán szomszédaimat.

Végre sikerült Nedjo szomszéd dadogó, édesgető szavaira betolni a nagy dögöt a pincébe.

Fellélegeztem, kint semilyen jel arról, hogy valaki is észrevett volna valamit.

Szomszédká, igyunk már egy-egy szíverősítőt, invitált izgatottan Nedjo, jelezve, megértette, mi vár rá.

Visszatérhettem nyugovóra, de álom már nem jött a szememre, egyre csak azon morfondíroztam, hogy is szervezzem meg a kényszer disznótort.

Kiskoromtól fogva számtalan disznótortban vettem részt, így átgondoltam a teendőket, rendszereztem a sorrendet.

Aztán már kora reggel áthívtam Nedjót a feleségével együtt, meg Smajo szomszédot, aki már nyugdíjas volt, s nem túlságosan nagy hívő, viszont mindig szomszédi megértést tanúsított irántam. Az asszony kávé főzött, az asztal köré ültünk, s miközben a többiek szürcsölgették a gőzölgő zamatos kávé, én akadózva előhozakodtam a rám bízott feladat tervével.

Nedjo hol a hasát fogta, szinte kibuggyant belőle a rejtett öröm-félelem egyvelege, majd félrehúzta a szá-

ját, szemével nagyokat pislantott, mintegy magának adva titkos jeleket, hol meg nagyokat sóhajtozott.

Smajo pedig a sapkája simlijét a tarkóján, hol hátra fordította, hol meg erősen a szemére húzta, s kipirultan bölcsen hallgatott, hümmögött valamit maga elé, köhécselt, igazolva, hogy torokfájása némaságra készíti.

Kihangsúlyoztam, hogy a munkánk fejében megkapjuk a körmöket, a fejet, meg az összes belsőségeket.

Mindannyian nagyokat nyeltünk, előre örülve a zsíros falatoknak.

Először meg kell ölni, de hármunk közül egyikünk sem akarta önként vállalni a kényes feladatot.

Legjobb, ha seprűszálat húzunk, javasolta Smajo, akié a legrövidebb lesz, az fogja leszúrni az „amerikai bárányt”, terjesztette elő.

De akié a legrövidebb, az úgy is a legügyetlenebb, próbált ellenvetést tenni a jó Nedjo szomszéd.

Az asszonyok kíváncsiságtól kipirult arccal csendesen figyelték a fejleményeket.

Habozás nélkül előkerítettem a kis söprűt, letéptem a seprűszálakat, majd eltördöstem, s három különböző hosszúságú darabkát két ujjam közé szorítottam.

Amazok dermedten figyeltek.

Először Nedjo húzott, ugyanis ő volt a legidősebb. Rögtön láttam, hogy neki jutott a középső. Ő csak méricskélte, egyre nyújtogatva a nyakát, miközben ádámcsutkája nagyokat ugrándozott a nyakán.

Gondoltam, most cselhez folyamodok, s a megmaradt pálcikákat úgy igazítottam, hogy a rövidebbnek maradjon látható a hosszabbik része. De mit ad Isten, Smajónak nem az kellett, hanem éppen a másik, a leghosszabb.

Vadászszerencséd van szomszéd, szóltam.

Hiába minden huncutságom, én lettem a főböllér.

Elosztottuk a többi feladatot is, meg a szükséges szerszámokat is össze kellett szedni.

Nedjo valahonnan előteremtett egy óriási régi pléhteknőt, miközben mi a vizet forraltuk. Én valahonnan előkerítettem egy nagy kést. Félelmemben szitkozódva megfentem a kopott konyhai köszörűn.

Kinn tüzet raktunk a téglákból rögtönzött tűzhelyre, a régi nagy lábos volt most az üst. Teleöntöttük esővízzel, letakargattuk a kéznél lévő deszkadarabokkal. Így a víz egy-kettőre felforrt, mi hárman pedig elindultunk a pince irányába, hogy kivezessük a nagy agyarakat. Köteleket szedtünk elő, megkötöttük páronként a disznó első, majd hátsó lábát. Nedjo elől, Smajo hátul, én pedig a két fülénél fogva vonszoltam az állatot, mint az elítéltet a vesztőhelyre.

Nedjo félve becézgette, mígnem beestünk vele együtt a rózsák közé, mert oda próbált menekülni a disznó. Zavartan rőfögött, csökönyösödött.

Ki akart szabadulni, közben fellökte Smajót, aztán meg még át is ugrotta. Szerencsére Smajónak kutya baja sem lett.

Izgalmunkban nagyokat káromkodtunk mindhárman, szinte kórusban. De végül mi győzedelmeskedtünk. Gyorsan odakötöztük a kapuoszlophoz, majd a kerítéshez. Most csak a disznó sivalkodásától retgettünk, amivel szegény állat nem maradt adós, na meg persze a szomszédok rosszallásától. De úgy látszik, nemcsak engem oktatott ki megboldogult nagyanyám: Ha valami nem rád tartozik, nincs szád, meg füled.

A nagykes már a kezemben volt. Hogy vetettem véget szegény életének, magam sem tudom, de anynyira átvágtam a nyakát, hogy a vére engem is előntött. Persze hogy feljajdult szegény, és mégis kicsalta az összes szomszédot. Én úgy véresen beszaladtam a házba, szégyelltem magam a sok kíváncsi szem előtt.

Mire bent átöltöztem, s újra kimentem, a két társam már elmagyarázta a meglepett embereknek, miről is van szó.

Mondhatom, egy szó nem sok, annyi reakciót sem hallottam. Szerintem ezt Galib parancsnok tekintélyének köszönhattuk.

Ügyesen forrázgattuk, kapartuk a disznót, miközben állandóan forgattuk a nagyteknőben.

Mikor már elég csupasz lett, mindhárman nekies-tünk, az egész testét leborotváltuk. Munkánk végeztével a „tetemet” behúztuk a garázsba.

Végre most már megpihenhettünk, a munka nehezen túl voltunk.

Egy kicsit félreálltunk, s jóízűen szürcsöltük a birs-alma teát.

Azután a megtisztított disznót egy nagy deszkára áthelyeztük, s hosszába kettéhasítottuk. A további trancsírozás már gyerekjáték volt. Miután mindent elvégeztünk, a nagy húsdarabokat régi abroszokkal lefedtük.

Estére megjött Galib, a parancsnok. Leválasztottuk neki a karajokat, azt magával vitte, majd elrendelte, hogy a combokat, meg az oldalast daraboljuk fel, sózzuk be, majd füstöljük fel.

Két-három hét múlva eljövök érte. A többi a tiétek, de juttassatok minden szomszédnak is egy-egy kicsit, parancsolta erélyesen, majd elviharzott.

Minden úgy is történt.

Aznap a mi kis utcánkban mindenki nagy kanállal evett.

Estefelé észrevettem, hogy rengeteg légy ódalog az udvarban. Előbújtak a jó szagra.

Megint a garázsba vittem a húst. Előre féltem, mi lesz, ha beköpi.

Na, csak sózzuk le minél erősebben, szorgoskodott Nedjo is.

Volt otthon egy óriási lábas, egyenként megforgattuk a húsdarabokat a sóban, majd egymásra helyeztük őket. Végül is deszkákkal, meg nagy kövekkel lepréseltük az egészet. Nejlón darabokkal leteregettük a nagy lábast, majd jó lekötöttük, nehogy a legyek bejussanak.

Fáradtan tértem nyugovóra.

Néhány nap múlva Galib bükkfa tuskókat hozott, meg három doboz sót.

Elégedetten nézegette a besózott húsdarabokat. Minden rendben volt.

Tíz nap múlva, kiszedtem a sóból a sok szép darabot. Ígéretesen nézett ki az egész. Egyenként átlukasztottam őket, majd spárgát kötöztem mindegyikre.

A ház mellett volt egy kis füstölőm. Nedjo és Smajo segédlete mellett csakhamar katonásan sorakoztak a húsdarabok a füstölő pálcákon.

Legjobb lesz, ha ide az ajtó elé kötöd a kutyát, nehogy lába keljen a húsnak, ajánlotta Nedjo.

A kapott tuskókat felapróztam, majd tüzet raktam a hús alá. Mikor jól füstölni kezdett, bezártam a füstölőt.

Ha nem füstölsz állandóan, az egészet beköpi a legyek, figyelmeztetett a szomszédok közül valamegyik, mert megérkezett a vénasszonyok nyara, újból kánikula lett.

Amíg a fa tartott, ott ügyeleteskedtem a füstölő körül, s reménykedtem, majd csak megéhezik már a parancsnok.

Egy este valóban nagy sietve eljött, s gyorsan magával vitte az egész húst. Megkönnyebbültem.

Én is bevitettem a házba a felfüstölt agyarakat, füleket, meg a többi apróságot, elraktam, majd másnap osztzkodunk társaimmal. Most már nyugodtam aludtam, mint aki jól végezte a dolgát.

Kora reggel nagy zörgésre ébredek.

Galib állt ismét az ajtóban:

Jó szomszéd, visszahoztam a húst, most nézd meg magad is, mit csináltatok, s ledobta elém az egészet.

Volt mit látnom: a húson óriási kukacok mászkáltak.

Így ezt elfogyasztani nem lehet, mondta mérgesen, csalódottan.

Csinálj valamit, parancsolta magánkívül, s dühösen eltávozott, nem várva, hogy bármit is feleljek.

Azt hittem, lecsapott rám a villám. A nagy hőség okozta az egészet.

Újból forró vizet készítettem, beletettem a sok füstölt húst. A víz tetején hamarosan megjelentek a nagy zömök kukacok. De megérkezett a két szomszéd is. Ők is hibásnak érezték magukat, csak tehetetlenül ácsorogtak.

Telezabáltatok-e magatokat, mérgeződtem magamban, szidva a ritka példányoknak számító férgeket.

Nagyokat káromkodtam balszerencsém miatt.

Egész nap tisztogattam, nézegettem a húsdarabokat.

Legszívesebben leokádtam volna az egész munkámat.

De csak erőt vett rajtam az erősebbik énem.

Miután a rossz részeket eltávolítottam, megszártgattam a megmaradt darabokat, s újból füstre tettem az egészet.

Máskor is pótvizsgáztam már az életben.

Harmadnap Galib újból megjött, bepakoltam az egészet egy lisztes papírzsákba, s elvitte a kész húst.

Szótlanul megszorította a kezem, majd így szólt:

- Ha valami bajod lesz, hát csak keress fel!

Többé nem találkoztunk.

Az egyensúlyozásról

Lélegzetelállító cirkuszi mutatvány, ahogy a kötél-táncos egyensúlyoz egy könnyűnek tetsző rúddal az irdatlan magas, kifeszített kötélen lépkedve, ahogy még székre is ül, és nem esik le onnan. Egyébként nem szokás a kötéltánc, mégis szükség van egyensúlyozásra, ha nem akarunk úgy járni, mint a részeg. Egyensúlyozás nélkül, az egyensúly elvesztése vagy hiánya miatt ugyanis az ember tántorog, léperei bizonytalanok, könnyen féloldalt billenhet, és elterülve a földön találhatja magát, védtelenül. De nemcsak a gyalogosokra érvényes ez a szabály, hanem a járművezetőkre is, mert a járművön sem lehet egyensúlyozás, azaz helyes kormányzás nélkül biztonságosan közlekedni. Tudjuk, hogy a baleset nélküli közlekedés a szabályok betartásával és helyes kormányzással érhető el. Ki tud jól egyensúlyozni? Nyilván az, aki józan, egészséges, magabiztos, körültekintő és tájékozott. Általában a kiegyensúlyozottságot a legjobb emberi tulajdonságok közt szokás emlegetni. Ez a tulajdonság a felnőtté válásnak egyik meghatározó jele.

Ha egyenletesen jobbra-balra kongatják a harangot, kellemes dallam árad szét, mely még az izgága békétlenkedőt is nyugalomra készíti, a félrevert harang viszont nagy bajt jelez: jön az árvíz, terjed a tűzvész. Itt és az ingaóránál is nagy szerepet játszik az egyensúly, az egyoldalúság vagy kétoldalúság. Úgy is mondhatnánk, hogy az egyoldalúság meg a kiegyensúlyozatlanság inkább fiatalos lelkületre, meggondolatlanságra, hiszékenységre, olykor beképzeltségre vall, a többoldalúság meg a kiegyensúlyozottság viszont nagyobb tapasztalatot, széles körű tájékozódást, előrelátást, felnőttesebb magatartást igényel. Ez a megállapítás, úgy tetszik, nemcsak az egyénre, hanem a családra, kisebb-nagyobb közösségekre, sőt talán még akár az egyes nemzetekre is vonatkoztatható. Az egyoldalú, fiatalos gondolkodás, a meggondolatlan, hebehurgya viselkedés, konokság és önfejlőség, a szélsőségekre való hajlam mostanáig leginkább a keleti népekre volt jellemző – gondoljunk csak a tatárookra (mongolokra), akik világhódító ábrándokba merülve nagyrészt beolvadtak az általuk

leigázott népekbe. A bolgár-törökök elszlávosodtak, a besenyők meg a kunok pedig elmagyarosodtak, ill. románokká váltak. A japánok megtámadták a náluk jóval erősebb és hatalmasabb Amerikát, s végül két nagyvárosuk az atombomba áldozata lett. A nyugati nemzetek már régen felnőtté váltak. Köztük azonban van egy kivétel: a német. Ezt a nagy nyugati nemzetet ugyanis keleti vonások jellemzik: fiatalos, egyoldalúságra, szélsőségekre hajlik és meggondolatlan. Nyilván azért van ez így, mert a németiség érintkezett leginkább közvetlenül a keletiekkel. De nemcsak a német kivétel, a kínai is az, ez a nagy keleti nemzet ti. igazi felnőtt sajátosságokkal rendelkezik, mint a nyugatiak: ésszerű magatartású, körültekintő, szorgalmas, magabiztos, nyugodt, kiegyensúlyozott. A keletiek közül az oszmán-törökök és a magyarok is kivételesek ugyan, de nem észjárásuk meg viselkedésük okán, hanem sorsuk miatt. Ők ugyanis nem olvadtak be más népekbe. Ez valószínűleg annak köszönhető, hogy egyszerre többoldalú hatásnak voltak kitéve, így ezek a különböző hatások semlegesítették egymást. Sajnos a magyar és az oszmán-török, ez a két rokonlelkű, hasonló sorsú nép hosszú ideig farkasszemet nézett egymással, ahelyett hogy összefogott volna. A történelmi megpróbáltatások azonban remélhetőleg arra fogják készíteni őket, hogy baráti kezet nyújtsanak egymásnak. Ez a magyarság számára nemcsak kíváncsú, hanem életbevágóan fontos, ugyanakkor a török fél számára sem közömbös tett lenne. A magyar-török baráti kapcsolatok ugyanis semmi mással nem helyettesíthetők. Hiszen szinte bizonyos, hogy a magyarság gyökerei valahol keleten sarjadtak. Erre nemcsak alkata és észjárása utal, hanem nyelve is.

Már Széchenyi István jó százötven évvel ezelőtt megfogalmazta, hogy a magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni ázsiai bölcsőjében rejtőző sajátosságait. Mi sem természetesebb, hogy ennek az intelemnek sem akkor, sem később nem lett foganatja. Hatalmas ellenérdek fűződött ahhoz, hogy így legyen. Mert mi történt volna akkor, ha a magyarság eredeti sajátosságai érvényesülnek? Mivé lett vol-

na az a rendszeresített gyakorlat, mely a valóságos, azaz a döntéshozó hatalmat bitorlóknak kedvezett. Széchenyi nem tudta a magyarság összes sajátságait felsorolni (alkat, észjárás, erkölcs stb.), de a nyelv kérdésében figyelemre méltó javaslatokkal állt elő, a gazdaság és a művelődés területén pedig áldásos tevékenységet folytatott. Halála után a magyarság eredeti sajátságainak a kibontakozása még inkább elakadt, habár egy-két nyelvész és történész folytatni akarta ott, ahol Széchenyi abbahagyta. Sikertelenül. A huszadik század első felében aztán úgy látszott, hogy a zene területén sikerül áttörést elérni, Kodály Zoltán ugyanis hitet tett Bartók Bélával együtt keleti eredetű hagyományaink mellett azzal, hogy zeneszerzőként legjobb alkotásaikban ősi népdalaink motívumait dolgozták föl. Kodály egyik tanulmányában azt írta, hogy a magyarság ma legszélső idehajlott ága a nagy ázsiai zenekultúra évezredes fájának, mely Kínától Közép-Ázsián át a Fekete-tengerig lakó különböző népek lelkében gyökeredzik. Igazi áttörést most sem sikerült elérni (lásd a Kodály-módszer mellőzését). Folytatódott tovább az ezer évvel elkezdődött Nyugat-barát és a Kelet-ellenes magatartás zavartalanul. Jöhet földindulás, égszakadás, özönvíz, tűzvész, a Nyugat cserbenhagyásos gázolása, drasztikus ítélete, mely hamis tanúskodáson alapult, hitegetése, szószegése, a magyarság ellen elkövetett bűntette, bármi – mi tűzön-vízen át kitartunk a régi megszokott göröngyös, kátyús, olykor latyakos, de egyenes úton. És még mondja valaki, hogy nem vagyunk kitartóak! Mi az oka ennek a nyilvánvaló esztelenségnek? Csak a szűklátókörűség, a szűkfejűség, a megadóan hordott szemellenző, vagy valami más is? Erre a kérdésre többen keresték a választ, maga Kodály is. Véleménye szerint a magyar középosztály nagy tömegekben vett föl idegen bevándorlókat, akiknél akár a magyar néphagyomány nyomait, akár az iránta való érzéket rendszerint hiába keressük. Németh László is hasonló véleményen volt. Azt írta ugyanis a Nagyvárad-i beszéd c. tanulmányában (1943), hogy a magyarság még igen sokáig, évtizedekig, évszázadokig kisebbségben lesz tulajdon földjén, mert elképzelhetetlen, hogy ne legyen egy töredék, mely Európa és a világszellem nevében (újabbán ezt igényességnek nevezik) ne törne rá valódi hajlamaira, s Európában is mindig lesz irány, mely igénybe veszi a följajánkozót. Ez a kijelentés, látszólag, ellentmondást tartalmaz, de csak látszólag, mert a kisebbségen a valóságos, a döntéshozó hatalomban való részvétel értendő, a töredék pedig az egész lakosságon belüli létszámot jelenti. Veres Péter kevés iskolát végzett ugyan, de

magánszorgalommal kora egyik legolvasottabb magyar írójává képezte magát, a helyes tájékozódásban pedig jóval megelőzte kortársait. Bizton állíthatjuk, hogy Széchenyi egyik legjobb követője volt, s még nyelvezetét is, mely eleinte eléggé darabosnak látszott, később igyekezett csiszoltá művelni. Történelmi tárgyú írásaiban szintén hitet tesz az ázsiai népekkel, elsősorban a törökökkel való rokonság mellett, de őt senki sem veszi komolyan, s nem támogatják törekvéseiben. Sőt a népi írókkal rokonszenvező Németh László turáni idétlenségről beszél. Ismeretes Szabó Dezsőnek a gúnyos megjegyzése is a finnugor rokonságról. Érdekes, hogy milyen sokan voltak érzéketlenek a magyarság valódi érdekei és szükségletei iránt, aziránt, hogy a magyarságnak segítségre, barátokra van szüksége, mert a szomszédságában ilyenek nincsenek. Nem az a lényeges tehát, hogy a finnugor rokonság elmélete megalapozott-e, vagy csak mondvacsinált, sem az, hogy a török nyelv rokona-e a magyar nyelvnek, hanem az: a finnek és a törökök is rokonszenveznek a magyarral, jobban, mint másokkal, s készek segítő kezet nyújtani neki nagy bajában, tehát igazi jóbarátok, akikre bármikor számíthat.

Jellemző emberi tulajdonság, hogy összefogni rendszerint azok szoktak, akiknek erre az összefogásra semmi szükségük, tehát a hatalom, az erőfölény birtokosai, viszont az elnyomottak, a kiszolgáltatottak erre aligha képesek. Ez természetes dolog, hiszen ki volna hajlandó egy eleve sikertelenségre, bukásra ítélt cselekményben részt vállalni. Barátok és rokonok közt azonban más a helyzet, ott ugyanis a rokonszenv fölülkerekedik az emberi gyarlóságon, s a segítőkészség lép előtérbe. Az alkalmi szövetségek tehát ritkán szoktak sikeresek lenni, de a rokonszenven és az érzékenységen alapulóknak már igen. A magyarság vezetői a történelem váltakozó fordulataiban gyakran léptek egyoldalú alkalmi szövetségbe a szomszédokkal. Nem csoda, hogy rendszerint csalódás, sőt kudarc lett a vége. Vajon hátat kell-e fordítani ezért nekik és a Nyugatnak, mely ezt az összefogást szorgalmazta? Semmiképp, mert nagy hiba lenne. A magyarság ugyanis európai nép, s mint ilyen, ugyanolyan jogú, mint bármelyik nép Európában. Ezért a jogáért nagy árat fizetett, nagyobbát másoknál. Viszont keleti, ázsiai gyökereiről sem mondhat le csak azért, hogy szomszédai és a Nyugat jóindulatát megnyerje. Mi következik ebből? A magyarságnak nem az a hivatása, hogy Európát képviselje Ázsiában, sem az, hogy Ázsiát képviselje Európában, sem az, hogy összekötő híd legyen köztük, hanem az a hivatása, hogy önmagát

képviselje mindenütt, ha ragaszkodni akarunk ahhoz, amit Széchenyi megállapított rólunk. Lehet-e egyszerre két nyeregben ülni? Nem. De váltakozva, egymás után már lehet, igenis lehet. Nekünk jobban, mint másoknak, akiknél fiatalosabbak vagyunk. Ezért érdemes rájuk figyelni. Szomszédaink igazi felnőttek, akik sok mindenhez jobban értenek nálunk. Tanulni nem szégyen, sőt hasznos dolog. Az átvevő ugyanis szinte mindig jobb helyzetbe jut az átadónál, mert több lehetősége nyílik az összehasonlításra, a változtatásra, az újításra, így rendszerint meghaladja azt, akit utánzott. Mi az, amire érdemes odafigyelni? A kettős állampolgárság ügyét szomszédaink már rendezték. Ők nem akarnak idegen tollakkal ékeskedni, ahelyett inkább a maguk tollait igyekeznek ékesíteni, vezetőiket ugyanis saját körükből választják, nincsenek rászorulva sem idegenekre, sem jövevényekre, mert bíznak önmaguk erejében. Csak kis mértékben keveredtek másokkal. Az összefogás ezért náluk magától értetődő dolog, melyet említeni sem kell, nem hogy szorgalmazni. Az állampolgárságot nem keverik össze a nemzetiséggel, s nem ismerik a kettős identitás fogalmát. Náluk még a zsidó szó is nemzetiséget jelöl, nem vallást. Ha valaki szerbiai illetőségű ugyan de kisebbségi, nem mondják róla, hogy szerb, még akkor sem, ha szerb nevű és műveltségű, legfőljebb szerbiai állampolgárként tartják számon. Gyorsan tájékozódnak, mert tudják, hogy alapos tájékozódás nélkül nincs helyes alkalmazkodás és helyezkedés. Szomszédaink nem azért élnek, hogy dolgozzanak, hanem azért dolgoznak, hogy élhessenek. Az igazi cél náluk tehát maga az élet, s az ehhez tartozó egészség, a lelki és testi egyaránt. A szlávok így köszöntik egymást: zdravo, zdravstvuj stb. azaz : jó egészséget, járj egészséggel. Ez szép és okos köszöntés, hiszen egészség nélkül nincs sem szépség, sem erő. Márpedig ezek nélkül az élet nem sokat ér. Szomszédaink sohasem fordítottak hátat nagyhatalmú rokonaiknak, s önszántukból sohasem harcoltak ellenük, mint ahogy a magyar tette a törökökkel. Már csak azért is érdemes szomszédainkra jobban odafigyelni, mint eddig, mert ők az igazi versenytársaink, nem pedig a nagyhatalmak látogatába

viszont messzebbre érdemes indulni, ha jól akarjuk érezni magunkat a vendégeskedésben, s jó szándékú látogatókat, örömet okozó vendégeket is elsősorban onnan várhatunk. Ha ez a kölcsönös baráti látogatás megvalósul, azután már könnyebb lesz filmcserében és zeneszámok cseréjében megállapodni egymással, Ezt a lehetőséget kár volna parlagon hevertetni. Csak hát hol vannak a magyar-török, magyar-finn, magyar-japán, magyar-kínai baráti társaságok? Hallatják-e a hangjukat, vagy elrejtőznek a színpalak mögött hangtalanul, vagy talán nem is léteznek? Vannak-e ilyen jellegű kiadványok, nyelvkönyvek?

Az ókori jeles gondolkodók már évezredekkel ezelőtt rájöttek a kiegyensúlyozottság, a harmónia fontosságára még a művészetekben is, s esztétikai mérceként alkalmazták: szép az, ami harmonikus, arányos, változatos elemekből áll ugyan, de ezek az elemek összhangban vannak egymással, s így egységet alkotnak. Az egység is függ a kiegyensúlyozottságtól. Nemrég egy angol filmsorozat érdekes jelenetét láttam a tévében, mely az állatorvosnő tanulságos eljárását mutatta be. Egy gyengélkedő jószág tüzetes megvizsgálása után ugyanis azt kérdezte a gazditól, hogy mivel eteti kedvencét. A válasz hallatán részletes, pontos utasítást adott az etetésről. Azt hiszem, ezt az eljárást, mivel személyre szabottan alkalmazható, tehát hatékonyan, jó lenne bevezetniük a házi orvosoknak is a sok gyógyszer kiírása helyett. Remélem, ez a megjegyzés nem kelt megütközést sem a páciensek, sem az orvosok körében. Az is megoldásnak ígérkezik, ha különféle embertápot gyártának a csecsemőtápon kívül. Ma már szerencsére több a barna kenyér az üzletek polcain, mint a fehér, s teljes őrlésű, különféle magvakkal dúsított tápláló kenyeret is árulnak.

Szomszédaink kivétel nélkül egyoldalú, nyugatias tulajdonságokkal rendelkeznek ugyan, de a táplálkozásban és kapcsolataikban mindig sokoldalúságra törekedtek, nekünk viszont minden eddigi igyekeztünk arra irányult, hogy egyoldalúakká váljunk, noha sajátságaink eleve többoldalúak. Ennek az áldatlan, lehetetlen gyakorlatnak, úgy tetszik, hamarosan sikerül gátat vetni, s törekvéseinknek új irányt szabni.

Érettségi – versben

1965-öt írtunk. Az érettségin fáradoztunk a zentai gimnáziumban. A választott tantárgyam a fizika volt. Egy kicsit nagyképszerűségből is, emlékszem, érettségi dolgozatként Einstein relativitáselméletét dolgoztam fel, voltak egyéni meglátásaim, így azokat is kifejtettem. Emellett kötelező volt mindenkinek anyanyelvből érettségi dolgozatot írni megadott témára, bent a gimnáziumban.

Ültünk a padokban és vártuk a témát. Bejött Szloboda János magyartanárunk. Krétát vett a kezébe és három címet írt fel a táblára. Ezekből választhattunk. Tudom, a megadott címek nem nagyon, illetve egy kicsit sem inspiráltak. A három címből kettőre már nem emlékszem. A harmadik címben, amely így hangzott: „Szabad hazánk húsz esztendeje”, felvillant bennem egy lehetőség, hogy megírhatnék valamit, ami a lelkemet nyomja és elkerülhetném a frázisokat, melyeket egy ilyen témára valószínűleg elvártak tőlünk. Sőt vettem azt a bátorságot, hogy ezt a megadott címet felvillant ötletemhez alakítottam, odaírva alcímként: Itt vagyunk már.

Volt még egy bátor gondolatom, hogy mindezt versben írom meg, annak ellenére, hogy nem volt kihangsúlyozva, de a dolgozatot prózában volt logikus megírni. Az ugyanis fel sem merült senkiben, hogy valaki az érettségi dolgozatot versben írja meg.

Az ötletem inspirált, időben is korlátozva voltunk, így aztán egymás után születtek a verssorok. Mint gimnazista befutott irodalmár voltam, úgy éreztem, ekkora szabadságot megengedhetek magamnak. A gimnázium irodalmi önképzőkörét vezettem, majd megalapítottam a középiskolások közös önképzőkörét Zentán, és azt más városokra is kiterjesztettem. Százas tömegeket mozgattam. (Ez a már bejáródott diákaktivitás képezte az alapot a későbbiekben a még ma is fennálló KMV intézményesítéséhez). Volt még egy aggályom, merjem-e érzelmeimet őszintén papírra vetni, mert azt mindjárt éreztem, hogy hazámhoz nem dicshimnuszot fogok írni. Arról meg voltam győződve, hogy Szloboda János magyar szakos tanárom elismerte irodalmi és szervezési tevékenységemet, de világnézeti politikai beállítottságáról sohasem si-

került meggyőződnöm. Ebben óvatos volt. Tapasztaltam ugyan némi jelét annak, hogy talán osztozik nézetemmel. Egy ifjúsági tribünön például, amikor a bördzsekis zentai ifjúsági elnök a témától eléggé eltérően azzal állt elő, hogy milyen önérzetük lehet azoknak a gimnazistáknak, akik, míg a többi diák faültető akción vesz részt, ők vasárnapi nagymisére mennek. Ő személyesen 27 gimnazistát számolt meg akkor a templom ajtaján kijönni mise után! Ezt nem állhattam meg szó nélkül, és a tömeg előtt kitört belőlem: - De vajon milyen önérzete lehetett annak az ifjúsági vezetőnek, aki megállt a templomajtó előtt számolni a gimnazistákat? Erre a tömeg röhejbe tört ki. Az ifjúsági vezető dühében legszívesebben kettéharapott volna. Kipirulva elrendelte, hogy az előadás után azonnal jelentkezzem nála. Ezt meg is tettem, de észrevettem, hogy Szloboda János is a hátam mögé lépett. Tanári tekintélyét is bevetve jó diplomáciai fogással ajánlatot tett, hogy erre a témára is érdemes volna egy ifjúsági tribünt összehívni és megvitatni mint érdekes témát ezeket a dolgokat, és nem volna célszerű személyes vitákba fogni. Az ügy ezzel le is zárult. Elmosódott.

Ez az emlékkép Szloboda Jánosról, persze, a dolgozatíráskor is előttem volt, de biztos nem lehettem abban, hogy a tanár úr miért tette ezt a gesztust. Az meglehet, hogy védelmemre állt, de tehette azért is, gondoltam, mert nem kívánta a kirobbanófélben lévő botrányt egy olyan összejövetelen, melynek saját maga is aktív részese volt.

Az idő múlt. Minden gátló gondolatot félretéve tovább születtek a verssoraim. Szloboda János néha végigsétált a padsorok között. Amikor írásomra pillantott, odaszólt, hogy érettségi dolgozatomat versben nem fogadhatja el. - Nekem nincs ihletem prózában írni – mondtam, és folytattam tovább az írást. Valamivel később még egyszer figyelmeztetett, hogy nem fogadhatja el. Megmakacsoltam magam és nem hallgattam rá, meg már a bensőmben megszületett a vers, csak le kellett írnom és nagyon fűtött a becsvágy, hogy a szöveg azonnal napvilágot lásson. Lesz, ami lesz, gondoltam. Talán, ha elolvassa és tetszeni fog neki, mégiscsak megkegyelmez tanárom, szemet huny és

átenged az érettségim. Úgy éreztem, vállalnom kell ezt a kockázatot. Szloboda János többször már nem figyelmeztetett. Az idő is eljárt. Prózához már nem is foghattam volna, de sem ötletem, sem ihletem nem is lett volna hozzá. Fogtam papírjaimat és átadtam. A dolog jól végződött. Mind fizikából, mind anyanyelv-ből kitűnővel érettségiztem. Ha jól emlékszem, ez volt utolsó kontaktusom Szloboda Jánossal. Ha futólag találkoztunk is, de a dolgozatírás nem került szóba. Jó tanáromként könyveltem el. Helyesírásból szigorú volt velem szemben is, de ez rám is fért. A különírást és az egybeírást nagytűvel ellenőrizte – mondták. Én szerettem az illúziókat, ő a tárgyilagos, az élet realitá-sából merített vicceivel gyakran kiábrándított. Ezt nem szerettem nála.

Nem sokkal halála előtt a véletlen folytán olvastam írásaiból. Meggyőződhettem, hogy versemre nem ke-gyelemből és irántam való respektusból adta meg a kitűnő osztályzatot, amihez abban az időben nem kis bátorság kellett, hanem valóban meg is nyerhette tet-zését, és ez nekem még ma is nagyon fontos.

Íme, a vers:

Itt vagyunk már

Kis kőköckáim voltak
Azokkal játszadoztam
Odakint
Esett a hó
Volt közöttük piros is
Kék is
Ha házat vagy tornyot
Építettem
Piros volt mindig legfelül
Emberek jöttek
Sötét ruhában
Mint foltok mozogtak
A puha hóban
Apám még a
Városban volt
Vártuk
Hallottam hogy
Visznek mindent
A kőköckáimat elrejtettem
Nem tudom hogy hova
(nem is kerestem meg)
Kiért apám
Ő nem hagyott nyomot
A hóban
Az egész udvart
Betöltötte

Különös volt ezen
A napon
Nevetett
Oly furcsán
Hogy sajnáltam
Neki már nem szabad
Sírnia
A traktor jó
Mondta
Tüzeljetek szalmával
Alatta
El fog indulni úgy
A hó elolvadt már
Hazafelé mentünk
S a kövesúton
Még néhány
Pernyerakást
Otthagyt a szél
Ha győztesként neveltünk
Fejemben mindjobban
Kavargott
A fogalmak halmaza
foglalás
városháza
árverés
a legfelsőbb minisztérium
és rozskenyér
Fejemben így kavargott
Forrt
Született a haza.
Iskolába küldtek
Bennünket
Tanuljatok
Négyen tanultunk
Egyszerre
Négy diák
Csak engem nem értettek
Meg talán
Ha kérdeztek
Mesélni kezdtem
De a kőköckákról nem
Beszéltem
Mert elrejtettem őket
A haza is már
Beszélni kezdett
Felállt
Járt
Futott már

Mint a kisgyerek
 És a házakra
 Piros tetőt rakott
 Nőttem én is
 Vele együtt
 Összenéztünk
 Sokszor vele
 Egy kicsit
 Önfejjű is voltam
 S tornyaira
 Rákacagtam

Itt vagyunk már
 Húsz év letelt
 /Lassan nekem is/
 Hát ifjú
 Egy tekintet
 Messze jár az
 Utakon
 Apám szánt még
 Úgy mint régen

Ha rám néz
 Mesélni kezd
 Fejem felett
 Messze bámul
 Hangján érzem
 Hogy nem fiának
 Nem csak nekem mesél
 A telet
 A hópelyheket
 Még mindig emlegeti
 De kortársamtól szégyelleném
 A kis köveket
 Nem megyek már
 Megkeresni.

A vers szövegét a későbbiek során szereztem meg Prágai Erzsébet tanárnő jóvoltából, aki Óbecséről utazgatott a zentai gimnáziumba előadni és elkérte számomra Szloboda Jánostól.



Jeges Ernő: A csolnoki bányatelepi templom Szent Borbála oltárképének részlete, 1933

Feketehegyi történet

Részlet egy készülő regényből

Kora gyerekségetől kezdve szüleim magukkal vittek, bármely munka is adódott. Eleinte csak üldögéltem egy árnyékosabb helyen, más dolgom nemigen akadt a hangyák esztelennek tűnő szaladgálásának meglesésétől, vagy a heverésző gyerekek ősellensége, a fülbemászó bogár fellelésétől és elpusztításától. Ahogy erősödtem, lassan mind több munkát bízta rám. A vízhordással kezdték, majd aratáskor a kötélteregetés, a gereblyezés a tarlón azzal a behemót szerszámmal, ami a munkára igyekvőknek a legtöbb gondot adta, robosztussága miatt. Apám megmutatta, hogyan kell a tarlón közlekedni mezítláb, kikerülve annak éles pengéit. Néhány próbálkozás után a vízenjárók büszkeségével mentem, -dehogyan mentem – korcsolyázók mozdulatával siklottam a tarlón, anélkül hogy a legapróbb szúrás is elszenvedtem volna. Kukoricatörésnél a szárvágásra szintén korán betanítottak, a kapálásnál pedig összetettebb munka lévén, én le-lemaradoztam, hiszen megtanulni a legnehezebb mozdulatot a kapával: a tarackot a fiatal kukorica hóna alól kivágni kártevés nélkül, nagyon időigényes munka.

A kártevésre pedig nagyon ügyelt a föld gazdája, aki napközben egyszer rendszerint, de ismeretlenebb munkások esetében többször is utánunk sétált lemérni a munkánk minőségét.

Otthonosan mozogtam a faluban, és jól éreztem magam abban az egyetlen kis ablakával az utcára figyelő házban, amely megbújta a sokablakos szomszéd-keresztház hóna alatt.

Egyszerűn szólva: ebben a miliőben boldog voltam. Nem üzött, noszogatót senki, hogy ma ezt, holnap azt kell az életről megtanulnom, olyan természetes egyszerűséggel ittam be az ismereteket, mint a vízbe dobott szivacs. És amit megtanultam, az ott a falumban minden helyzetben elégnek mutatkozott. Amire reggelente feleszméltem, az sohasem tűnt váratlannak, és akár az anyanyelvet, oly természetesen fogadtam magamba mindazt, ami Lacinak, Zsuskának és a többi bevándoroltak elsajátíthatatlan volt. Ami nekik nyűg és elviselhetetlen kényszerként bukkant fel naponta, nekem az a harmonikus élet alapjait je-

lentette. A boldogság fogalmát ma is e három adottság jeleníti meg számomra: a rádióból bűgő karádys hang, és a játékoság lehetősége a szeretett környezetben. Pontosabban: jelenítené, ha az egyik e három kellékből nem csúszna folyton az elérhetőség határa mögé, hívogatóan, mint a kacér szivárvány színed elé bukó szárnya, ami után hiába futsz.

A házunk, bár a falu szűk központjában, a templomtól talán száz méterre sem feküdt, ám ha a kényelmi szempontokat nézzük, bizony hagyott kívánni valót maga után. Ezt már az utcára néző egyetlen alacsony fekvő, nagyságában szerény ablakocská is jelezte, s erősítették ezt a benyomást, a két oldalról rákönyöklő magasra nőtt szomszédházak. Ráadásul a bal szélen lévő, nem kevesebb, mint öt nagyméretű, az utcára tekintő ablakkal hivalkodott, a jobb oldali ugyan csak kettővel, viszont szárazbejárata, és a ház hosszában húzódó fedett folyosó tiszteletet parancsolt. Az aránytalanság nem az építők elképzelésén múlt, a mi lakunk ugyanis, amolyan alsó háznak készült, a jobboldalt kiegészítendő, ahova meghúzódik a frissen kiházasított gyerek, amíg rendes hajlékot nem épít magának, vagy esetleg öregségükben, maguk a háziak. Alsókonyhának használható épületnek is tekinthették talán, arra az esetre, amikor a házbeliek különösen nagy és piszkos munkára kényszerültek. Nem is tudott apám nagyobb, használhatóbbat kihozni belőle, hiába fúrta-faragta éveken át, az utcára néző szoba mellé egy igen kis helyiséget varázsolva, ahova az én és öreg néném ágát éppen csak begyömöszölhették. A szűkre szabott hely miatt, az én ágyamat nappal asztalnak is hasznosították, ki-behúzó alkalmatosság lévén, amit apám ezermesterkedett röviddel születésem után. Innen egy miniatűr spájz nyílt, majd tovább a konyha. Amikor megjöttek az újdéki menekültek egyszerre hárman (a bombatámadások elől rejtőzve), részben e konyhába, részben a szüleimmel együtt az utcai szobába szorultak, szedett-vedett bútorokat, főképpen ágyféleségeket bezsúfolva minden helyiségbe. Még szerencse, hogy kevés időt töltöttek nálunk, egészében véve egy iskoláevnyit sem.

A konyhából ajtó nyílt a kisebb első udvarra, ahol a kút és a pince kapott helyet. A pince apám készítménye volt, nem túl sikeredett alkotmány, meglátszott rajta az ezermester magányos és sietős barkácsolása. Nekem, aki az utca házait egyenként jól ismertem, (hiszen nem volt olyan épület melyben hozzám hasonló korú gyerek ne lett volna), elkészülése után azonnal feltűnt mássága a többi ház pincéjéhez viszonyítva. Amíg azok a teraszról nyíló ajtókon át vezettek meredek lépcsőikkel a ház mélyébe, és kényelmes, szobanagysággal és -magassággal büszkélkedhettek, ez a mienk a szerencsétlen, egy hevenyészett földhányás alatt lapult, kúpját a nagyobb eső el-elmosta, hiába vetette be apám fűvel a tetejét. Kétrét görnyedve ereszkedtünk le, s ha leértünk, akkor sem egyeshettünk fel. Azt is szégyenlettem, hogy a látogatók megmosolyogták, és kun-dombnak csúfolták. Szilágyi az egyik szomszédgyerek, tőlem 3-4 évvel idősebb, akinek Móra és Jókai regényei voltak és ezeket külön üveges szekrénybe őrizte, meg is jegyezte: Kerekesszomszéd, talán Attila sírját őrzik az udvarukban, a hármaskoporsóval.

Akkor még nem tudtam, mennyire felszínesek az ismeretei, milyen olcsón sikerült megaláznia, hiszen a hun királyt, mint később a szabadkai könyvtár jóvoltából kiderült, egy elterelt folyó medrébe temették. Tehát nevezhetnénk akár felelőtlen hengegésnek is Szilágyi beszédét, ami mégis furcsán esik egy magát korán felnőttnek tartó személytől. Tudatlanságom adta, akkor elcsodálkoztam ezen is, akár a kun-dombon, amit szintén nem sikerült megnyugtatóan elhelyezni tudatom tárházában. Ennyi számomra ismeretlen fogalommal illetett helyiséget, ezt a földkupac alá szorított pincészerűséget, amiben melleleg én sem tudtam (termetben pedig akkor nem voltam magasabb, egy pónilónál) kiegyenesedni, csak megvetni lehetett. Ma sem tudom kellő megnyugvással feloldani az apám munkája iránt érzett gyűlölet szégyenét. Az ironikus emberek iránti bizalmatlanságom pedig, - amit egyáltalán nem számítok kis számú eredményeim közé- ebből a korai, minden reális alapot nélkülöző gúnyolódásban gyökerezhet.

A kút vizét mi soha nem ittuk. A néhány házzal távolabb éjjel-nappal csordogáló artézi-kút szolgált emberi használatra, amely akkoriban vidáman és bőven ontotta kristálytisztá vizét. Ezekből a kutakból minden második utca sarkára jutott egy Feketehegyen, s ma sem tudom miért mentek tönkre röviddel a háború után, szinte egy időben. A mi ástott kutunk viszont még ma is él, habár sokkal közönségesebb feladatra szolgált, jószágításra, a dinnye és a sör lehűtésére.

A pincét, mondom, kerültem, de annál szebb, mondhatnám kedvesebb volt a hátsó udvar és az onnan nyíló kert. Legalább is nekem az volt: felette kedves. A hátsó udvar a 120 tojtyúkkal, (ennyit tartott belőlük anyám minden évben) és az öt kakassal olyan harmonikus közösségnek tűnt, amihez hasonlót azóta sem láttam életemben. Idejöhетtem bármikor, hiszen jó hangulatát a hátsó udvar kitartóan őrizte. Gyönyörrel töltött el (akkor úgy tetszett) a tyúkok kiegyensúlyozott és nyugodt életvitele, ami szinte sugározta a megelégedettséget. Az udvar sarkában állt a trágyadomb, amire egész nap fel s alá járkáltak, az udvar porában pedig olyan elegáns mozdulatokkal fürödtek, ahogyan manapság a legelőkelőbb élményfürdő vendégei sem teszik. Hangulatukban sohasem csalódtam, sohasem változott, minden reggel a tegnapi elraktározott kép fogadott. Élveztem nézni őket a reggeli kakasszótól a tyúkok és kakasok halk esti karicsálásáig, az új tojásról hírt adó hangos, büszke kodálásig és az élesen csattanó tyúksikolyig, amikor nagyobb, ragadozónak vélt madár tűnt fel a felhők alatt. De ide lehetett szökni akkor is, amikor elkésérített az, ami a portákon kívül történt. Eltűrték maguk közt, befogadtak, néha a kaparászáskor talált gilisztát is felkínálta a kakas. Nem szívesen vallom: a kapun belül adódó nézeteltérések szüleim és én között, szintén itt a baromfiudvarban találtak orvoslásra. A többi baromfi-fajtát, a kacsákat, a libát, pulykát, és gyöngyöst megvettem, jobban mondva eltűrtém, egyik sem ért a tyúktársadalom nyomába, ami a szervezetséget, a méltóságot és egymáshoz való viszonyulásukat illeti.

Hát még a kert! L alakjával átnyúlt a szomszéd porta mögé, mintegy elégtételeként a szűkös mért lakó-felületnek. Ez a kert tele volt sűrű szövésű, hosszú indás bokrokkal, kora tavasztól késő őszig szinte ontotta a zöld színt és a zöld illatát. Mogyoró és bodza bokrok vetélkedtek a falak és kerítések mentén, édesgyökér és csicsóka enyhítette éhem, a kert sarkaiban pedig valóságos rejtekhelyeket, árkádokat, alagutakat alakított ki a kusza, érintetlen bozótos. Nagyszerű lehetőséget nyújtott az indiános és Verne könyvek olvasására és a könyvekben leírt mágikus szertartások megelevenítésére.

Ebben az időben már rendeződni látszott a helyzetünk, szüleim megengedhették maguknak az olyan, nem is olcsó könyvek megvásárlását, mint az említettek. A faluban apró könyvkereskedés is nyílt, csak magyar könyvekkel és folyóiratokkal, ami szenzációként robbant a falu életébe, hiszen nyomtatott magyar szöveget az emberek csak elvétve láttak, hacsak nem a Ferenc József-korabeli időből származott. Sűrű ven-

dég voltam ebben a kis papírszagú üzletben, osztálytársam, a csinos Margitka apja volt a boltos. Már jól ismert, készségesen félre tette az általam kiszemelt könyvet s az ott a pult alatt várta be a születésnapot vagy a karácsonyt. Tudta, apám fizetőképességében megbízhat, kezdett jobb hangzássá lenni a Kerekes névnek.

A falu nem szívesen fogadott be idegeneket. Egy ősrégi időkből bekódolt tragédiája a kunságnak, - valamikor a tatárjárás előtt- természetünkkel vált bizalmatlanságot gerjesztett minden idegennel szemben, majd amikor a kun mint identitás-meghatározó megszűnt, helyettesítette azt a reformátusság, összekötve azzal a jellegzetes tájnyelvvél, amiről messziről felismerték egymást. Emellett a vezetéknévnek is ismerősen kellett hangzania, - Bertóknak, Rápótinak, Szűcsnek, Őrinek - ahhoz, hogy leüljenek veled a kocsmában, táncmulatságon, vagy kiházasítsák hozzád gyermekeiket. Mondhatnám úgyis: a bejárat kapu, amely a falu életébe nyílt, hol nagykunsági volt, hol református, változott az évtizedek, századok folyamán de mindig megmaradt magyarnak, sohasem vált beolvadásra hajlamossá.

Féltem őrizték zárt világukat, akár a Karcagról hozott úrvacsorai kelyhet, s ezalatt elsősorban nem a külső megkülönböztető jeleket értem, mint a népviselet, néptánc, tájjellegű építkezés, ezt mind könnyedén szélnek eresztették, ha helyettük gyakorlatiasabb jegyek mutatkoztak. Könnyedén dobták el a hosszú gatyát, amikor divatja jött a nadrágnak, feledték a sü-

veget, amint megjelent a kalap. Inkább belső világuk egyensúlyának megbonthatatlanságára összpontosítottak, amelynek tartást a termőföld tisztelete, a macacs kiállítás az egyszer megformált véleményben, a szócséplés helyett a beérő gondolatnak esélyt adó, tempósan ejtett tömondataik (híres szófukarságuk) és a realitás iránti érzékenységük adott. Faját tudtak és őriztek magukban.

A meghatározó pillanatnak, amikor közöttünk és a beszűrődő németiség között végképp elszakadt a húr, az 1949. január végi Mária-napi futást vehetjük, amikor is nem a bevonuló szerb katonaság, sem a szenttamási dobrovoljácok, hanem a falunkba kakukktójásként becsempészett németek rabolták ki és gyűjtötták fel az elmenekült magyarság házait.

Anyám, öreganyám, öreg néném, a tágabb rokonság és a falu nőnemű lakosainak zöme a Mária névre hallgatott. Nemcsak az 1849-es eseményekből fakadó dac keresztelte a falu női tagjait úgymond egynevűvé, őseink, talán a kunság kereszténységre térítésének bibliai ígéit őrizte ebben a lakosság. Ha fiú, legyen talán József, de ha fehérszemély, okvetlen Mária. A Mária-nap tehát faluünnep volt, estébe hajolva pedig mesevilággá változott. Az én Máriám, a vénséges-vén Balog Miskánál gyűltek össze, akiről azt beszéltek, hogy 101 éves, bár ezt ő bizonyítani nem tudta, igaz nem is akarta. Ha mégis rákérdeztek éveire, ennyit mondott: én még láttam Kossuthot életben! Mintha ez a tény lett volna élete alfája és ómegája.



Jeges Ernő: Róma, Transtevere, 1932

Világváros – Faluvilág

(vice versa)

Amióta pesti bérház udvarán vársz – *nem rám* –, almaillatú karkötő csüng húsodról, ajkaid petyhüden várnak az éterben – *nem rám* –, szemeid karcollják a reggeli punnyadtságot, közép-európaiként, illedelmesen. Ki tudja, mit olvasol épp...? Temesit? Hypermodern textust? Nem. Fáradt pesti reggel van... Üszkös a közérzet.

Talpaid kissé csoszogva koptatják a szutykot. Fürdőszobád ajtaján emlékeztető (a kék nadrágot vedd fel, ne a feketét), a tükröt utálod, múltra emlékeztet, szembesít, mitől elszöktél(?), de elfojtod a freudi helyen (ha már oly tudományosan megmagyarázta) és tovább szenvedsz, hogy a push up-hatás tökéletes legyen. Csinos vagy, a dekoltázs igényesen kurvás. Indulhatsz.

A provincia zavart el, mindenhol limesekbe ütközöl. Versec, Szeged, Prága vagy Bécs: valójában tökmindegy. A disznózsír-zóna után az urbánus felé eped intellektusod, de az urbánusnak hazudott közeg pofánkóp. Nincs is talán, nem is létezik (elnézést, ha sértő). Volt valaha? Nagyváros, puccos kávézó, középkelet-kategóriás éttermek vissza-visszatérő vendégei (ha a főszerkesztő megdobott pár pengővel). Ez szülte a fámát? *Amit két szömed érzéköl talán nem urbánus piac, hanem vegytiszta pornó és efféle. Oszd így.* No, itt nem a lélekről van szó, szemek, ugye. Huhh, mekkora pofont kapnék most Platónról.

Vigyázz, veszélyes hely a nagyváros. Nem kiszámítható, mint pl. egy jópofa disznóvágás Doroszlón, nem látod át, mint a *province-t*. Ezért tévedsz. Habár a disznóvágások farkastörvényei is felhígultak. A disznót már áram b...a agyon, változik a világ. No, talán nem annyira, mint a dzsungelé. Posztmodernnek hazudott relativizmus osztja a lapokat.

All in? Röff-röff.

Katasztrófatűrítők

No, nem élvezetből, deviáns hajlamból, hanem kényszerből. Történelmi, ha úgy tetszik: nagyhatalmi-ajándékutazás jóvoltából. Az ár: az életed. Se több, se kevesebb. Versailles-szindróma csapkod pofán nap mint nap. Bólogatsz, nézelődsz, mérgelődsz. Nem érted. Sokszor nem érted. Talán már néha nem is akarod megérteni, lehet, úgy könnyebb lesz. De nem az. Ha megérted, ha nem, akkor is ügyfél maradsz. Mindörökké.

Ámen?

Áh, nem... Ember küzdj és bízva bízzál, vagy mi a fene. Az ősök hagyatéka kötelez és etc. Ergo, ha semmibe vennénk a madáchi hipotézist rohamosan növelnénk temetőink területét: sajátos magyar gyarapodás.

Vicces gépek és emberek

Virtuális világban élünk – ha élünk

Gondoljunk bele: minőségebbek lettek a dolgok körülöttünk, amióta a kompjuter átvette a főhelyet?

Azoknál a rádióműsoroknál, amelyek felvételről mennek, egyre másra összekeverednek a hangok, a zenék, egyik sáv hirtelen átvált a másikra. Mintha a kompjuter önkényesen átvinné a szerkesztést és ez annyira szokványossá vált, hogy már elnézést sem kérnek a technikai hibákért. Mintha ez lenne a normális, el kell fogadni és kész.

A tiszta, élvezhető adás igénye a múlté, mintha már nem a felelősségre vonható ember irányítaná a dolgokat, hanem a gép, amely azt tesz, amit akar, következmények nélkül.

Nos, akkor ki az úr a házban?

Elnézem, a szemben lévő kisboltban mit szenvednek az elárúsítónők a bűvös masinával. Múltkor, amikor beléptem a helyiségbe, tízméternyi szalag kigyózott a földön. Azt böngészte az összes személyzet, valami hibát kerestek. De az már velem is megtörtént, hogy +6 üveg sör díszelgett a számlámon, ami szemmet szúrt, mivel nem szeretem a sört. Amikor szóvá tettem, felvilágosítottak: nagyon gyakori, hogy az előttünk vásárló számlájáról a huncut gép az utolsó tételt átcsempészi...

Nem azt látom, hogy a boltosok életét megkönnyítette volna a csodamasina.

Nagyon viccesnek tartom, hogy az utcán elsza- porodtak azok az emberek, akik úgy tesznek, mintha a fülüket fognák - és hangosan monologizálnak. (Az én időmben, ha valaki magában beszélt, bolondnak nézték.) Egyszer egy ilyen szembe jött velem és azt kiáltozta: „Hahó, hogy vagy, hogy vagy?” Mivel csak ketten voltunk a járdán, válaszoltam neki: „Köszönöm, jól”. Na, ezen meg ő csodálkozott.

Húsvét lévén, összejött a család. Így az anyaországban cseperedő unokákkal is találkozhattam itt, a Délvidéken. Sok mindenféléről beszélgettünk, a bőséges evés-ivás közepette erre is jutott némi idő. Szóba került a legutóbbi balkáni háború is, ami miatt a két fiam kénytelen volt elhagyni az országot, hogy ne kelljen részt venniük az esztelen vérengzésben. Háborúról lévén szó, felcsillant a fiú unokám szeme, láttam,

érdekli a téma. Mondtam, képzelj el, a fegyveresek betörték a baranyai házakba. A parancs az volt, hogy mindenkit öljenek meg, aki él és mozog.

- Nagy, a fegyvereseket egytől egyig ki kellett volna nyírni! - mondta lelkesen a 9 éves unokám. No, itt megrekedtünk.

Kiderült, hogy a kompjuterjátékok világába transzponálta magát, aminek a valósághoz még csak érintőlegesen sincs semmi köze.

A gyerekek ebben a virtuális világban élnek, hihetetlen mértékben. A valóság nem annyira érdekli őket.

Mi, idősebbek pedig többé-kevésbé TV-függők vagyunk. Van, aki a gagyival fűszerezi mindennapjait, más inkább próbál tartalmasabb műsorokat kipécézni. Nos, a Duna TV kedvelőinek furcsa ajándékot tojt a nyuszi: április 1-jétől más műholdról sugároz az adó. Aki kényes a függetlenségére (magam is ezek közé tartozom) egy földi és egy szatellitantennával vettem közvetítő nélkül, direktbe a műsorokat. Bőséges információt sugárzott a Duna TV, mit kell cselekedni, hogy ne szakadjon meg a kapcsolat. „Akinak szatellitantennája van, csak egy kicsit jobb felé kell állítani a tányért” - mondták. Mint a kihívott mester megmagyarázta: ez nem megy. Mert digitális lett a Duna TV is. Tehát csatlakozni kell a kábelesekhez. Az adapter sem biztonságos az állandó változások miatt.

Tanulság: ha kevesebb problémát akarsz magadnak, csatlakozz a tömeghez! Ki vagy ugyan szolgáltatva mások ízlésének (Hír TV pl. nincs a csomagban), de kevesebb a macera.

Túl nagy ára van a személyi önállóságnak. Megéri? Igen, csak bírni kell szusszal. De sajnos az ember ereje nem végtelen.

Tán még a fiatalok tehetnének valamit, ha lenne, aki megtanítaná őket, hogy az élet értelme maga a küzdés. Madáchcsal szólva: „Ember küzdj és bízva bízzál!”

A szülők és a tanítók, tanárok képesek erre a feladatra?

A való világ azt mutatja, hogy nemigen. Szinte versengve halmozzák el őket az újabbnál újabb szer- kentyűkkel, mert nem akarnak lemaradni: státusszim-

bólum ez. Na meg, az a gyerek, aki naphosszat a gép előtt ül, beleveti magát a virtuális világba – nem kérdez, nem kell vele beszélgetni. A szülőnek, aki az anyagi javak megteremtéséért gürcöl, erre már nincs ideje. Meg nem is igényli. Észre sem veszi, hogy a gyermeke életképtelenné válik. Könnyebb neki „ímélezní” meg „esemesezni”, mint igazi emberi kapcsolatokat teremteni.

Hogy azután a reális, földi életben olyan esetlenek és szerencsétlenek, mint a szárazra vetett hal – az más kérdés.

Bevallom, megpróbáltam magam is kompjuteren írni. Felháborodva tapasztaltam, hogy a gép belepo-fázik a szövegembe! Aláhuzigálta azokat a színóni-mákat, amiket nem ismert. Ezzel azután beszüntet-tem az együttműködést. Egy masinával nem fogok vitatkozni, pláne ha tudom, hogy korlátolt.

Értékrend, morális kapaszkodók nélkül az ember élete kilátástalannak tűnik. Parttalan sodródássá válik.

Úgy gondolom, a helyi önkormányzatok sokat se-gíthetnek lakosaik eligazításában. Ha van képzett, megfelelő ember, aki irányítja a kultúrpolitikát, a tá-

mogatások révén tudatosíthatják, hogy mi az érték, és mi nem az. Vajon az irodalmi vetélkedők, a népdal és a néptánc kevesebbet érnek, mint a divatos hastánc és más erotikus mozgás a gyermekek körében? Az óvodások kompjuteren játsszanak vagy inkább a ha-gyományos gyönyörű gyermekjátékokat?

Amikor e sorokat írom, éppen a magyar költészet napja van, meg választások Magyarországon. E kis szubjektív füstölgésemet tehát József Attila soraival zárnám: „Ha már elpusztul a világ, legyen a sírjára vi-rág...”

Közben váratlanul felvidít a magyar TV - megy a választási kabaré! Már 21 óra van, a szavazóhelyek-nek 19 órakor kellett volna zárniuk, de néhány ezren még az utcán váraкоznak. Áznak-fáznak, étlen-szom-jan...

Ez volt a szocialista kormány utolsó (?) megnyil-vánulása. És most, a gátlástalan ország- és em-bernyomorító, hirtelen meggazdagodott politikusok virtuális világa ezzel alighanem végleg a süllyesz-tőbe került. Talán: „... a magyar név újra szép lesz, méltó, régi nagy híréhez...” Az örökifjú Petőfi ma is időszerű.



Jeges Ernő: Szakállas önarckép, 1924

E számunk szerzői

Bata János	költő, közíró, Horgos
Bence Lajos	költő, Lendva
Bobory Zoltán	költő, Székesfehérvár
Csorba Béla	költő, közíró, Temerin
Domonkos László	közíró, Budapest
Drábik János	közgazdász, Budapest
Dukrét Géza	helytörténész, Nagyvárad
Gereben Ferenc	szociológus, olvasáskutató, Budapest
Gubás Jenő	szakorvos, közíró, Szabadka
Huszár Zoltán	közíró, Horgos
Kerekes József	orvos, publicista, Szabadka
Koncsek József	költő, Pomáz
Kormos Ferenc	magyartanár, Kishegyes
Mák Ferenc	művelődéstörténész, Óbecse–Budapest
Mirnic Károly	demográfus, Szabadka
Mirnic Zsuzsa	író, Szabadka
Nemeskürty István	történész, Budapest
Pomogáts Béla	irodalomtörténész, Budapest
Rajić Márta	író, Szabadka
Sípos Tibor	festőművész, Óbecse
Szemerédi Magda	újságíró, Magyarokanizsa
Tari István	költő, közíró, Óbecse
Tomán László	irodalomtörténész, közíró, Újvidék
Varga Sándor	költő, magyartanár Bácsgyulafalva

A délvidéki magyarság közéleti folyóirata

Alapító és kiadó: Aracs Társadalmi Szervezet, Szabadka

Elnök: dr. Gubás Jenő

Alapító főszerkesztő: Utasi Jenő

Alapító felelős szerkesztő: dr. Vajda Gábor

Fő- és felelős szerkesztő: Mák Ferenc

Olvasószerkesztő: Gubás Ágota

Fedőlapterv: Gyurkovics Hunor

Számítógépes tördelés: Göncöl Róbert

Nyomda: Grafoprodukt Kft. Szabadka

Igazgató: Özveggy Károly

Szerkeszti a szerkesztőbizottság: Andróczky Csaba, Bata János, Cirkli Zsuzsanna, Gábrityné Molnár Irén, Gubás Ágota, Gubás Jenő, Gyurkovics Hunor, Matuska Márton, Tari István, Utasi Jenő, Zsoldos Ferenc.

A megjelent írásokért szerzőik felelnek, és nem feltétlenül fejezik ki a szerkesztőség véleményét.

Egyes szám ára: 250 din, évi előfizetés 1000 dinár + postaköltség. Külföldi előfizetés a belföldinek a kétszerese.

уплатилац 		шифра плаћања 189		валута 	износ 1000.- din.
сврха уплате Članarina za 2010		рачун примаоца 310-152549-18			
прималац D.O. „ARACS” SUBOTICA		број модела 	позив на број (одобрење) 2010		
печат и потпис уплатиоца 		место и датум пријема 		датум валуте 	

A szerkesztőség címe: **24000 Subotica – Szabadka, Prvog ustanka 20.**

E-mail: aracs-ujtag@tippnet.rs makferenc@yahoo.com Tel/fax: 024/542-069.

E számunkban Jeges Ernő alkotásai és Tari István Trianon-grafikái láthatók

A címlapon – Jeges Ernő: Szent Imre (a volt Budai Szent Imre Kollégium), 1938

A hátlapon – Jeges Ernő: Szent Borbála oltárkép (Csolnok)

A Szerbiai Igazságügyi Minisztérium a 651-01-157/2001-08 szám alatt jegyezte be a folyóiratot.

